

A.A.

LESSING

ΛΟΓΟΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΜΑΡΑΣΛΗ

ΣΥΛΛΟΓΗ

ΕΚΚΡΙΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΞΕΝΩΝ ΤΕ ΕΝ ΕΛΛΗΝΙΚῃ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙ
ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΤΥΠΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΣΥΝΕΡΓΕΙΑ. ΤΩΝ Κ.Κ.

ΣΠ. ΒΑΣΗ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), Γ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.),
ΑΓΓΕΛΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, † Σ. Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), Π.
ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), Α. ΚΟΥΡΤΙΔΟΥ (καθ. τῆς φιλ.), ΣΠΥΡ.
Π. ΔΑΜΠΡΟΥ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), Μ. ΔΑΠΠΑ (δ. φ.), Θ. ΔΙΒΑΔΑ
(δ. φ.), Μ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), † Ι. ΠΑΝΤΑΖΙΔΟΥ (καθ.
ἐν τῷ Πανεπ.), Θ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ (καθ. γυμν.), Ν. Γ. ΠΟ-
ΛΙΤΟΥ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), Α. ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΥ (δ. φ.), Ε. ΡΟΙΔΟΥ
(δ. ν.), Σ. Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), Ι. ΣΒΟ-
ΡΩΝΟΥ (διευθ. νομισμ. μουσ.), Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ (ἐφ. τ. ἀρχ.), ΧΡ.
ΤΣΟΥΝΤΑ (ἐφ. τ. ἀρχ.), Δ. ΦΙΛΙΟΥ (ἐφ. τ. ἀρχ.), Γ. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ (καθ. ἐν
τῷ Πανεπ.) καὶ ἄλλων λογίων

ΕΠΗΜΕΛΕΙΑ ΔΕ

ΛΥΣΑΝΔΡΟΥ Γ. Χ. ΚΩΝΣΤΑ

ΛΕΞΙΠΤ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ
ΛΑΟΚΟΩΝ

Η

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΤΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

ΚΑΤΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΝ

Α. ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ Π. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΚΑΡΟΛΟΥ ΜΠΕΚ

1902

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΜΑΡΑΣΛΗ

ΛΕΞΙΠΤ

ΛΑΟΚΟΩΝ

Η

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΤΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

ΚΑΤΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΝ

Α. ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΥ

ΑΘΗΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΑΘΗΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ Π. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

1902

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ

Τὸ σύμπλεγμα τοῦ Λαοκόοντος, ὅπερ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Λέσσιγγ νὰ συγγράψῃ τὸ ὁμώνυμον ἔργον του, ἀνευρέθη ἐν ἔτει 1506 ἐν τινι παρὰ τὴν Ρώμην ἀμπέλῳ, ἐνθα ἴσταντο ἄλλοτε τὰ παλάτια τοῦ Τίτου. Ἀγορασθὲν δὲ παρὰ τοῦ Πάπα Ιουλίου τοῦ Β', ἰδρύθη ἐν τῷ Βατικανῷ, ὅπερ μέχρι σήμερον κοσμεῖ.

Ἐκ τούτου ἡ ἀποφασιστικὴ κρίσις μόνον ὁ Πλίνιος μνημονεύει τοῦ γλυπτικοῦ τούτου ἔργου καὶ τῶν ποιησάντων αὐτὸ Ροδίων τεχνιτῶν Ἀγησάνδρου, Πολυδώρου καὶ Ἀθηνοδώρου. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Πλίνιος παρέλειπε νὰ καθορίσῃ τὸν χρόνον, καθ' ὃν οὗτοι ἤκμασαν, οἱ νεώτεροι φιλόλογοι καὶ ἀρχαιολόγοι διύστανται ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, τῶν μὲν ἰσχυριζομένων, ὅτι τὸ ἔργον ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τῶν ῥωμαίων αὐτοκρατόρων, τῶν δὲ χαρακτηριζόντων αὐτὸ ὡς προῖον τῆς Σχολῆς τῆς Ρόδου (250—200 π. Χ.). Ὁ δὲ Βίγκελμανν ἐνθουσιασθεὶς ὑπὸ τῆς ἐντελείας τοῦ κάλλους τοῦ συμπλέγματος, προβαίνει περαιτέρω ἀνακηρύσσων αὐτὸ ὡς ἔργον τῆς ὑψίστης ἀκμῆς τῆς τέχνης, ἐνῷ τοῦναντίον ὁ Λέσσιγγ θεωρεῖ αὐτὸ ποιητὴν εἰς τοὺς χρόνους τῶν αὐτοκρατόρων.

Ἐν τούτοις λόγοι ἐσωτερικοὶ, πηγάζοντες ἐκ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς φύσεως τῆς ἐξέλιξεως τῆς τέχνης, συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς Ρόδου ταύτην δὲ τὴν γνώμην ὑπεστήριξαν καὶ οἱ

ἐπιφανέστατοι ἀρχαιολόγοι, ἐξ ὧν ἀναφέρω μόνον τὸν Brunn καὶ τὸν Overbeck. Διότι παρὰ τὸ κύριον γνῶρισμα τῆς Σχολῆς τῆς Ῥόδου, ὅπερ ἦτο ἡ συναρπάζουσα ἐξεικόνις τοῦ πάθους καὶ ἡ βαθεῖα διάσεισις τῆς ψυχῆς, διέλαμπε καὶ ἡ τελειότης τῆς τέχνης. Αἱ ἀρεταὶ δὲ αὐταὶ εἶσιν αἱ διακρίνουσαι τὸ σύμπλεγμα τοῦ Λαοκόοντος. Ὅτι ὅμως μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν καλλιτεχνικῶν θησαυρῶν τῆς Περγάμου, τὸ ζήτημα τοῦ Λαοκόοντος εἰσῆλθεν εἰς νέον στάδιον, περὶ τοῦτον κρίνω περιττὸν νὰ διαλάβω ἐνταῦθα. Ἀρκεῖ, ὅτι τὸ ἔργον εἶνε ἐν τῶν ἀγλαῶσμάτων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ἀδιάφορον, ἂν οἱ τεχνῖται αὐτοῦ ἐνεπνεύσθησαν ἀπὸ τῆς ζωοφόρου τῶν Γιγάντων τῆς Περγάμου, ἢ ἂν εἶχον ὡς πρότυπον τοὺς ποιητὰς Πείσανδρον ἢ Κόϊντον ἢ Βιργίλιον. Διότι, ὡς εἶνε εὐνόητον, τὴν τραγικὴν ταύτην ὑπόθεσιν εὖρον προσφορωτάτην πρὸς παράστασιν καὶ οἱ ποιηταὶ, καὶ ἡ τέχνη. Οὐ μόνον δὲ ὁ ἀρχαῖος ἐπικός ποιητὴς Πείσανδρος καὶ οἱ μεταγενέστεροι Κόϊντος ὁ Καλαβρινὸς ἢ Σμυρναῖος καὶ ὁ Λυκάβριος, ἀλλὰ καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐγραψεν ὁμώνυμον τραγῳδίαν. Γνωστὴ δὲ εἶνε ἡ ὑπὸ τοῦ Βιργιλίου περίφημος περιγραφὴ τοῦ φοβεροῦ τέλους τοῦ Λαοκόοντος, ἣν, κατὰ τὸν Μακρόβιον, ὁ ῥωμαῖος ποιητὴς μετέφερε σχεδὸν κατὰ λέξιν ἐκ τοῦ ἔπους τοῦ Πείσανδρου εἰς τὴν Αἰνείδα αὐτοῦ.

Οἱ δὲ Ῥόδιοι τεχνῖται, φιλοτεχνήσαντες ἐν τῷ μαρμαρῷ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ἐπλούτισαν τὸν θησαυρὸν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης δι' ἐνὸς ἔτι ἀριστουργήματος, ὅπερ καὶ αὐτὸς ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελος ὠνόμασε «Τὸ θαῦμα τῆς Τέχνης».

Ἀληθῶς εἶναι ὥραία ἡ σύμπτωσις, ὅτι τὸ θαυμάσιον σύμπλεγμα τοῦ Λαοκόοντος ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ ἐπίσης θαυμασίου ὁμωνύμου βιβλίου.

Διότι, ὡς εἵπομεν ἀνωτέρω, τὸ ἔργον τοῦτο τὸ γλυπτικόν, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν περιγραφὴν τοῦ Βιργιλίου, ἔχον ὡς ἀφε-

τηρίαν τῶν παρατηρήσεών του ὁ Λέσιγγ, καθώρισεν ἀκριβῶς τὰ ὅρια τῆς ποιήσεως καὶ τῆς ζωγραφικῆς, αἵτινα κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καὶ τοὺς πρὸ αὐτῶν ἦσαν ἐν παντελεῖ συγχύσει.

Ἡ κατὰ Πλούταρχον ῥῆσις τοῦ Σιμωνίδου, ὅστις «τὴν μὲν ζωγραφίαν ποίησιν σιωπῶσαν προσαγορεύει, τὴν δὲ ποίησιν ζωγραφίαν λαλοῦσαν», ἦτο ἐν πᾶσι τοῖς αἰσθητικοῖς ἐγχειριδίοις ὡς θεμελιώδης ἀρχὴ ἀναγεγραμμένη. Ἐκ τῆς συγχύσεως δὲ καὶ πλάνης ταύτης ἐπήγασεν εἰς μὲν τὴν ποίησιν ἡ περιγραφικὴ μακία, εἰς δὲ τὴν ζωγραφικὴν ἡ κατάχρησις τῆς ἀλληγορίας. Παράδειγμα τούτων ἔστωσαν τὰ ὀνόματα τοῦ Rubens καὶ τοῦ Lebrunn, τοῦ Pope, τοῦ Thomson, τοῦ Opitz, τοῦ Kleist, τοῦ Haller κ. ἄ. Ἐν γένει δὲ τὸ εὖρον, τὸ μέγα καὶ ὑψηλὸν στάδιον τῆς ποιήσεως περιορίσθη εἰς τὰ ὑποδεέστερα, εἰς τὰ ἥμισυ ποιητικὰ εἶδη αὐτῆς, τὸ διδακτικὸν καὶ περιγραφικόν. Τόσον δὲ ἡ πλάνη αὕτη εἶχε κυριεύσει τὰ πνεύματα, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ μέγας Βίγκελμανν δὲν ἐδίστασε νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν ἀλληγορίαν, ὡς τὴν οὐρανίαν τὴν τέχνην σκοπόν.

Εἰς τὴν συγχύσιν ταύτην ἔθεσε διὰ παντὸς τέρμα ὁ Λέσιγγ διὰ τοῦ Λαοκόοντος, ὃν ὁ Φρ. Vischer ἀποκαλεῖ «Κώδικα τῆς Αἰσθητικῆς».

Καὶ ἐπλανήθη μὲν ὁ Λέσιγγ ἐνιαχοῦ, καὶ ἐπεκρίθη ὑπ' ἀνδρῶν τῆς αὐθεντίας τοῦ Herder ἀλλ' αἱ θεμελιώδεις αὐτοῦ ἐννοιαί διατελοῦσιν ἀσάλευτοι, καὶ ὁ Λαοκόων παραμένει ὡς μία τῶν λαμπροτάτων καὶ ἀθανάτων ἐκφάνσεων τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος.

Πόσον δὲ καταπληκτικὴ καὶ ῥοπήν φέρουσα ὑπῆρξεν ἡ ἐπὶ τῶν συγχρόνων ἐντύπωσις τοῦ Λαοκόοντος, μαρτυροῦσιν οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Γκαίτε

«Διὸ ἔχαρετίζαμεν εὐφροσύνῳς τὴν φωτεινὴν ἐκείνην ἀκτῖνα, ἣν ὁ ἔσοχος σοφὸς κατέπεμψεν εἰς ἡμᾶς διὰ μέσου σκοτεινῶν νεφῶν. Πρέπει νὰ ἦνέ τις νέος, ἵνα φαντασθῇ τὸ μέγεθος τῆς ἐφ' ἡμᾶς ἐπιδράσεως τοῦ Λαοκόοντος, συναρπάσαντος ἡμᾶς ἀπὸ

τῆς ζώνης καχεκτικῆς θεωρίας εἰς τὰς ἐλευθέρους σφαῖρας τῆς σκέψεως. Ἡ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον παρατηρηθεῖσα ῥῆσις τοῦ Ὅρατιου *ut pictura poesis* (ταὐτὸν ζωγραφικὴ καὶ ποίησις), ἐσαφηρίσθη, ἢ διαφορὰ τῆς λογοτεχνίας καὶ τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν καθωρίσθη αἱ κορυφαὶ ἀμφοτέρων ἐφάνησαν νῦν κεχωρισμένα, ὅσον καὶ ἂν αἱ βάσεις αὐτῶν ἦνε συμφυεῖς. Ὁ εἰκαστικός τεχνίτης ὤφειλε νὰ περιορίζηται ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ὥραϊου, ἐνῶ ἦτο συγκεχωρημένον εἰς τὸν λογοτέχνην, ὅστις ἔχει ἀνάγκην νὰ ἐκφράσῃ τὰ πάντα, καὶ πέραν τούτων νὰ ἐξέρχεται. Ἐκεῖνος ἐργάζεται χάριν τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως, ἥτις μόνον εἰς τὸ ὥραϊον τέρεται, οὗτος χάριν τῆς φαντασίας, ἥτις καὶ τὸ δυσειδὲς ἀκόμη στέργει. Ὡς ὑπὸ τὸ φέγγος ἀστραπῆς ἀνέλαμψαν ἐνώπιον ἡμῶν πάντα τὰ πορίσματα τοῦ ἐξόχου τούτου συλλογισμοῦ. Πᾶσα μέχρι τοῦδε καθοδηγοῦσα ἢ γνωματεύουσα κριτικὴ ἀπερρίφθη ὡς τειρομένον ἱμάτιον».

Ἀλλὰ τίς ἢ χρεῖα τῆς ἐνθουσιώδους ταύτης ὁμολογίας, ἀπὸ αὐτὰ ταῦτα τὰ ἔργα τῶν Διοσκορίδων τῆς ἐποικιστικῆς περιόδου οὗς ἐγαλούχησε τὸ ἀπείριστον καὶ φωτεινὸν πνεῦμα τοῦ Δέσσιγγ, πρόκειται ἡμῶν αἰδίων μνημεῖον τῆς ἀναμορφωτικῆς ἐπιδράσεως τοῦ Λαοκόοντος; Διότι ἀποδίδομεν μὲν τὸ ἀνῆκον εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν ἐκείνων, δὲν δυνάμεθα ὅμως ν' ἀρνηθῶμεν, ὅτι ὁ Δέσσιγγ ὑπῆρξεν αὐτοῖς, ὅτι ὁ Βιοργίλιος τῷ Δάντη.

Ἀντὶ πάσης λεπτομεροῦς ἀναλύσεως τοῦ ἔργου, ἥτις ἤθελε συναποτελέσει ἴδιον βιβλίον, κρίνομεν εὐλογον, πρὸς εὐκολίαν τοῦ ἀναγνώστου νὰ ἐπισυνάρωμεν ἐνταῦθα τὸ περιεχόμενον ἐκάστου κεφαλαίου, ἐν πίνακι, ὃν δανειζόμεθα ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ W. Cosack

Κεφ. Α΄. Ὁ ἀγαματοποιὸς, εἰκονίσας τὸν Λαοκόοντα αὐτοῦ στενάζοντα καὶ ὄχι κραυγάζοντα, εἶχε βεβαίως, κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν θεωρίαν, ἄλλην αἰτίαν ἐκείνης, καθ' ἣν ἡ κραυγὴ δὲν ἀρμόζει εἰς μεγάλην ψυχὴν.

Κεφ. Β΄. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὁ ἥμιστος νόμος τῆς εἰκαστικῆς τέχνης ἦτο τὸ Ὁραῖον, καὶ διὰ τοῦτο ἀπέφευγεν αὕτη νὰ παραστήσῃ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν παραμορφοῦσαν κραυγὴν.

Κεφ. Γ΄. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἡ τέχνη ἐπεδίωκε μόνον τὴν ἀλήθειαν τῆς ἐκφράσεως, ἔπρεπεν αὕτη ἐν τούτοις νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα, διότι αὕτη, δεσμευμένη εἰς τὴν ἐξεικόνισιν μιᾶς μόνης στιγμῆς, ὤφειλε νὰ ἐκλέξῃ τοιαύτην ἰνὰ, ὥστε νὰ ἦνε τῇ φαντασίᾳ μας ἡ γονιμωτάτη, καὶ συγχρόνως νὰ δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἐνδελεχής.

Κεφ. Δ΄. Ἡ ποίησις ἀγνοεῖ τοὺς περιορισμοὺς τούτους, καὶ ἔνεκα τούτου εἶχε δίκαιον ὁ Βιοργίλιος, εἰκονίσας τὸν Λαοκόοντα κραυγάζοντα, ὡς εἶχε δίκαιον καὶ ὁ Σοφοκλῆς, εἰσαγαγὼν εἰς τὸν Φιλοκλήτην αὐτοῦ καὶ ἐπ' αὐτῆς μάλιστα τῆς σκηνῆς τὸ σωματικὸν ἄλγος.

Κεφ. Ε΄. Ἄν οἱ ἀγαματοποιοὶ ἐμμήθησαν τὸν ποιητὴν, τότε αἱ οὐσιώδεις αὐτῶν παραλλαγὴ μαρτυροῦσιν, ὅτι ἔπραξαν τοῦτο μετὰ τῆς ἐνρίστης γνώσεως τῆς τέχνης αὐτῶν.

Κεφ. ΣΤ΄. Ὁ Βιοργίλιος ἀπὸ τῆς ἐκείνου μαρτυροῦ, ὅτι ὁ Βιοργίλιος εἶχεν ὡς πρότυπον αὐτοῦ τὸ σύμπλεγμα.

Κεφ. Ζ΄. Ἐν γένει εἶνε ἄτοπον τὸ νὰ διαβλέπωμεν πάντοτε εἰς χωρία ποιητῶν ἔργα τῆς εἰκαστικῆς τέχνης, ὡς πηγὴν αὐτῶν. Τοῦτο ἔπραξεν ὁ Ἄγγλος Spence.

Κεφ. Η΄. Οὗτος ἀντελήφθη σφαλερῶς τὴν σχέσιν τῆς ποιήσεως καὶ τῆς ζωγραφικῆς, καὶ προέβη ὡς ἐκ τούτου ἐν τισι περιπτώσεσιν εἰς τὰς παραδοξωτάτας ἐρμηνείας.

Κεφ. Θ΄. Ἰδίως δὲν ἔλαβεν οὗτος ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ θρησκεία ἐπέβαλεν ὁρισμένον φραγμὸν εἰς τὴν ἀρχαίαν εἰκαστικὴν τέχνην.

Κεφ. Ι΄. Ἐκτὸς τούτου ἤξιον παρὰ τοῦ ποιητοῦ, ὅτι μόνον ὁ ζωγράφος δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ δὲν ἐγίνωσκε τὴν διαφορὰν τῶν ἀλληγορικῶν καὶ ποιητικῶν συμβόλων.

Κεφ. ΙΑ΄. Ὁμοίως πλανᾶται ὁ γάλλος τεχνοκράτης Caylus, ὅστις κυρίως προτίθεται νὰ ὑποδείξῃ εἰς τοὺς ζωγράφους τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου, ὡς τὸ καταλλήλοτερον θέμα πρὸς τὰς εἰκόνας των.

Κεφ. ΙΒ΄. Κατὰ τὴν παράθεσιν τῶν εἰκόνων ὁ Caylus περιπίπτει

εἰς ἀντιφάσεις καὶ πλάνας, ὥς πρὸς τὴν παράστασιν ἀοράτων ὄντων καὶ πράξεων.

Κεφ. ΙΓ' Ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ προτεινομένων εἰκόνων δὲν θὰ ἡδύνατό τις νὰ μορφώσῃ γνώμην περὶ τῆς γραφικῆς εὐφρείας τοῦ ποιητοῦ.

Κεφ. ΙΔ' Ποιητικὴ τις εἰκὼν δὲν εἶνε ἀναγκαίως τοιαύτη, ὥστε νὰ δύναται νὰ μετατραπῇ εἰς ὕλικήν.

Κεφ. ΙΕ' Πολλάκις μάλιστα εἶνε ἀδύνατον εἰς τὸν ζωγράφον νὰ εἰκονίσῃ τὴν καλλίστην ποιητικὴν εἰκόνα, ὥς ἐνέχουσιν προᾶξιν προΐουσαν.

Κεφ. ΙΣ' Ἡ ζωγραφικὴ ἀσχολεῖται εἰς σώματα, ἡ δὲ ποίησις εἰς πράξεις. Τοῦτο ἐπιβάλλουσιν αὐτοῖς τὰ μέσα αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ζωγραφικὴ ὀφείλει νὰ ὑποσημαίνῃ πράξεις μόνον διὰ σωμάτων, ἡ δὲ ποίησις σώματα μόνον διὰ πράξεων.

Κεφ. ΙΖ' Ἡ ζωγραφικῶς περιγραφικὴ τάσις ἐν τῇ ποιήσει ἀστοχεῖ τοῦ ἰδιαίτερον αὐτῆς προσορισμοῦ.

Κεφ. ΙΗ' Οὐδέποτε περιέπεσεν ὁ Ὅμηρος εἰς τὴν σφαλερὰν αὐτὴν

Κεφ. ΙΘ' ὁδόν, διότι μικραὶ ἐπερβάσεις τῶν ὁρίων εἶνε συγκεχωρημέναι εἰς πᾶσαν τέχνην, καὶ κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς Πηλεΐδος τοῦ Ἀχιλλέως ἔταμεν οὕτως τὴν περιγραφομένην ὁδόν.

Κεφ. Κ' Ὁ Ὅμηρος εἶνε ὑπόδειγμα καὶ τῆς παραστάσεως τοῦ σωματικοῦ κάλλους, διότι ἀποφεύγει περιγραφὴν, ἣν ἀσμενίζουσιν ἄλλοι ποιηταὶ καὶ περιορίζεται εἰς μεμονωμένα ἐπίθετα.

Κεφ. ΚΑ' Ἡ ποιεῖ, ὥστε ν' ἀναγνωρίζηται τὸ κάλλος ἐκ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ.

Κεφ. ΚΒ' Ὁ Ὅμηρος ἐγένετο ὑπόδειγμα τοῖς ἀρχαίοις τεχνίταις, οὐχὶ καθ' ὃν τρόπον ὁ *Carylus* θέλει, ἀλλ' ἐνθουσιάζων αὐτοὺς καὶ δίδων αὐτοῖς σπουδαίας ρύξεις.

Κεφ. ΚΓ' Μετὰ μεγάλης συνέσεως ἐπίσης χρησιμοποιεῖ τὸ Ἀύσμορφον ἐν τῇ ποιήσει, διότι ἐξ αὐτοῦ πηγάζουσι τὰ μικτὰ συναισθήματα, τὸ Γελοῖον καὶ τὸ Φοβερόν.

Κεφ. ΚΔ' Ἡ ζωγραφικὴ τοῦναντίον δύναται νὰ παρουσιάσῃ τὸ Ἀύσμορφον ὥς μιμητικὴ δεξιότης, ὅχι ὅμως ὥς ὡραία τέχνη.

Κεφ. ΚΕ' Τὸ Ἀηδὲς ἡ μὲν ποίησις μετὰ περισκέψεως, ἡ δὲ ζωγραφικὴ οὐδόλως μεταχειρίζεται.

Κεφ. ΚΣ' Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς Ἱστορίας τῆς ἀρχαίας τέχνης ὑπὸ τοῦ Βίγκελμανν, ὁ Λέσσινγκ δὲν θέλει νὰ συνεχίσῃ τὸν Λαοκόοντα αὐτοῦ, πρὶν ἢ μελετήσῃ τὸ ἔργον ἐκεῖνο. Πρὸς τὸ παρὸν ὁμως προσβάλλει τὴν γνώμην τοῦ Βίγκελμανν ὥς πρὸς τὸν χρόνον καθ' ὃν ἐποιήθη τὸ μαρμαρίνον σύμπλεγμα, καὶ ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι τοῦτο ἀνάγεται εἰς τὴν δυναστείαν τῶν πρώτων αὐτοκρατόρων.

Κεφ. ΚΖ' Ὑπὲρ τοῦ προσδιορισμοῦ τούτου συνηγοροῦσι καὶ ἄλλοι λόγοι.

Κεφ. ΚΗ' Ὁ γνωστός ὑπὸ τὸ ὄνομα Βοργησιανὸς ἀθλητὴς εἶνε τὸ ὑπὸ τοῦ Κορνηλίου Νέπωτος περιγραφόμενον ἄγαλμα τοῦ Χαβρίου.

Κεφ. ΚΘ' Ἐτερα σημεῖα ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Βίγκελμανν διορθοῦνται.

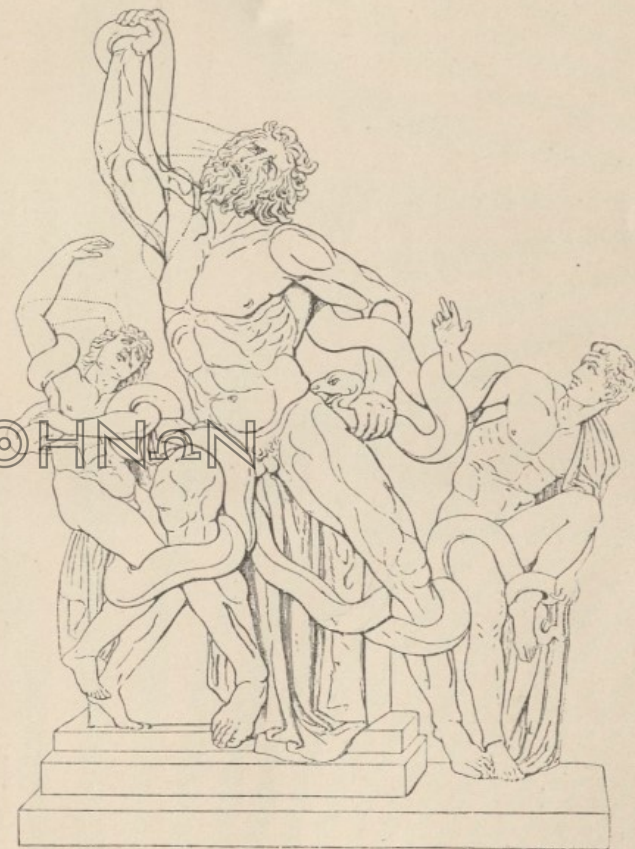

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΑΙ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΛΟΚΟΩΝ

Η

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΤΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

Ὑλῃ καὶ τρόποις μιμήσεως διαφέρουσι

Πλουτάρχου, πότερον Ἀθη-
ναῖοι κατὰ πόλεμον ἢ κατὰ
σοφίαν ἐνδοξότεροι; 3.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὁ πρῶτος συγκρίνας πρὸς ἀλλήλας τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὴν ποίησιν ἦτο λεπτὸς τὴν αἴσθησιν ἀνὴρ, ἐφ' οὗ αἱ τέχναι ἀμφότεραι καθ' ὅμοιον τρόπον ἐπέδρων. Ἀμφότεραι, οὕτως ἡσθάνετο, παριστάνουσιν ἡμῖν ἀπόντα ἀντικείμενα ὡς παρόντα, τὴν ἐπίφασιν ὡς πραγματικότητα· ἀμφότεραι ἀπατῶσι, καὶ ἀμφοτέρων ἡ ἀπάτη τέρπει.

Δεύτερός τις ἐζήτησε νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ποίησης καὶ ζωγραφικῆς, ὅτι αὕτη παρ' ἀμφοτέραις τέχναις ἀπορρέει ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς. Τὸ κάλλος, οὗ τὴν ἔννοιαν ἐξάγομεν κατὰ πρῶτον ἐξ ἀντικειμένων ὑλικῶν, ἔχει γενικοὺς κανόνας, ἐφαρμοζομένους εἰς πλείονα πράγματα· εἰς πράξεις, εἰς ἐννοίας, εἰς μορφάς.

Τρίτος τις, τὴν ἀξίαν καὶ τὴν κατανομὴν τῶν γενικῶν τούτων κανόνων ἀνασκοπήσας, παρατήρησεν, ὅτι τινὲς μὲν τούτων ἐν τῇ ποιήσει μᾶλλον, τινὲς δὲ μᾶλλον ἐν τῇ ζωγραφικῇ ἐπικρατοῦσιν· ὅτι ἐπομένως εἰς μὲν τὴν πρώτην περὶ πτωσιν δύνатаι ἡ ποίησις νὰ βοηθήσῃ τὴν ζωγραφικὴν, εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἡ ζωγραφικὴ τὴν ποίησιν δι' ἐρμηνειῶν καὶ παραδειγμάτων.

Ὁ πρῶτος ἦτο ὁ φιλότεχνος, ὁ δεύτερος ὁ φιλόσοφος, ὁ τρίτος ὁ τεχνοκρίτης.

Καὶ οἱ μὲν δύο πρῶτοι δὲν ἠδύναντο νὰ ποιήσωνται κακὴν χρῆσιν οὔτε τῆς καλαισθησίας, οὔτε τῶν συλλογισμῶν

αὐτῶν. Τούναντίον δέ, ὅσον ἀφορᾷ τὰς παρατηρήσεις τοῦ τεχνοκρίτου, ἐξαρτᾶται τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς ὀρθῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν εἰς τὴν ἐπὶ μέρους περίπτωσιν· καὶ ἐπειδὴ ἐναντίον ἐνὸς ὀξύνου τεχνοκρίτου ὑπῆρχον πεντήκοντα τοιοῦτοι εὐτράπελοι, θὰ ἦτο θαῦμα, ἂν ἡ ἐφαρμογὴ αὕτη ἐγένετο πάντοτε μετὰ πάσης τῆς προσοχῆς, τῆς ἀπαιτουμένης πρὸς ἰσοστάθμησιν τῆς πλάστιγγος μεταξὺ τῶν δύο τεχνῶν.

Ἐν ἡ περιπτώσει ὁ Ἀπελλῆς καὶ ὁ Πρωτογένης ἐν ταῖς περὶ τῆς ζωγραφικῆς ἀπολεσθείσαις πραγματείαις αὐτῶν ἠρμήνευσαν καὶ ἐκύρωσαν τοὺς κανόνας τούτους διὰ τῶν ἤδη τεθεσπισμένων κανόνων τῆς ποιήσεως, τότε δύναται τις ἀσφαλῶς νὰ πιστεύσῃ, ὅτι τοῦτο ἐγένετο μετὰ τῆς μετριοπαθείας καὶ ἀκριβείας ἐκείνης, μεθ' ἧς ἀκόμη σήμερον βλέπομεν ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν τὸν Ἀριστοτέλην, τὸν Κικέρωνα, τὸν Ὀράτιον, τὸν Κοϊντιλιανὸν ἐφαρμόζοντας τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ πορίσματα τῆς ζωγραφικῆς εἰς τὴν ὀητορικὴν καὶ τὴν ποιήσιν. Εἶνε τὸ ἀποκρίνον τῶν ἐργῶν, τὸ ἐν παντὶ τηρεῖν τὸ μέτρον.

Ἄλλ' ἡμεῖς οἱ νεώτεροι, μετατρέποντες τὰς μικράς, τερπνὰς ἐκείνων ἀτραποὺς εἰς λεωφόρους, ἐπιστεύσαμεν ἑαυτοὺς ἐν πολλοῖς υπερτέρους ἐκείνων, ἔστω καὶ ἂν αἱ συντομώτεροι καὶ ἀσφαλέστεραι λεωφόροι ἤθελον μεταβληθῇ εἰς ἀπατήτους δρόμους, ἄγοντας διὰ μέσου ἐρημίας.

Ἡ θαμβοῦσα ἀντίθεσις τοῦ Ἑλλήνος Βολταίρου, ὅτι ἡ μὲν ζωγραφία εἶνε ποίησις σιωπῶσα, ἡ δὲ ποίησις ζωγραφία λαλοῦσα, δὲν ἀνεγράφετο ἐν οὐδενὶ ἐγχειριδίῳ. Ἦτο ἐπίνοια, οἷας πολλὰς εἶχεν ὁ Σιμωνίδης, ἧς τὸ ἀληθὲς μέρος ἦτο τόσο κατάδηλον, ὥστε νομίζει τις, ὅτι πρέπει νὰ παρίδῃ τὸ ἐν αὐτῇ ἀόριστον καὶ ψευδές.

Οὐχ' ἦττον οἱ ἀρχαῖοι δὲν παρείδον αὐτό. Ἀλλὰ περιορίζοντες τὴν ῥῆσιν τοῦ Σιμωνίδου εἰς τὴν ἐκ τῶν δύο τεχνῶν ἐνέργειαν, δὲν ἐλησμόνησαν νὰ ὑπομνήσωσι ῥητῶς,

ὅτι παρὰ τὴν πλήρη ὁμοιότητα τῆς ἐνεργείας ταύτης ἐν τούτοις διαφέρουσιν αὗται κατὰ τε τὴν ὕλην καὶ τοὺς τρόπους τῆς μιμήσεως (ὕλη τε καὶ τρόποις μιμήσεως).

Ἀλλὰ πολλοὶ τῶν νεωτάτων τεχνοκριτῶν, ὥς νὰ μὴ ὑπῆρχεν οὐδεμία διαφορὰ, ἐξήγαγον τὰ πλεόν ἄωρα συμπεράσματα ἐξ ἐκείνης τῆς ὁμοιότητος τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῆς ποιήσεως. Ὅτε μὲν καθείργουσι τὴν ποιήσιν εἰς τὰ στενότερα ὅρια τῆς ζωγραφικῆς, ὅτε δὲ ἀποφαίνονται, ὅτι ἡ ζωγραφικὴ πληροῖ τὴν πᾶσαν εὐρείαν σφαῖραν τῆς ποιήσεως. Πᾶν ὅ,τι ἀρμόζει εἰς τὴν μίαν, πρέπει νὰ συγχωρῇται καὶ εἰς τὴν ἄλλην· πᾶν ὅ,τι ἀρέσκει ἢ ἀπαρέσκει ἐν τῇ μιᾷ, πρέπει ἀναγκαίως νὰ ἀρέσκῃ, ἢ ἀπαρέσκῃ ἐν τῇ ἄλλῃ· τῆς ιδέας δὲ ταύτης ἐμπεφορημένοι ἐκφέρουσιν ἐν μετρίᾳ πεποιεμένη τὰς ἐπιπολαιότητας κρίσεις, θεωροῦντες τὰ παρατηρουμένας εἰς τὰ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ἔργα τοῦ ζωγράφου καὶ ποιητοῦ ἀνομοιότητα ὥς σφάλματα, ἅτινα ἀποκρίπτονται εἰς τούτοις, ἢ εἰς ἐκείνους, κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἁπλότητος, ἣν ἔχουσι πρὸς τὴν ποιήσιν ἢ τὴν ζωγραφικὴν.

Αὕτη μάλιστα ἡ ψευδοκριτικὴ παρεπλάνησεν ἐν μέρει καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀριστοτέχνους καὶ παρήγαγεν ἐν μὲν τῇ ποιήσει τὴν μανίαν τῶν περιγραφῶν, ἐν δὲ τῇ ζωγραφικῇ τὴν πληθώραν τῶν ἀλληγοριῶν. Διότι ἐκείνην μὲν ἤθελον νὰ μετατρέψωσιν εἰς ζωγραφίαν λαλοῦσαν, χωρὶς τὸ παράπαν νὰ γνωρίζωσι τί ἡδύνατο καὶ ὄφειλεν αὕτη νὰ ζωγραφήσῃ, ταύτην δὲ εἰς ποιήσιν σιωπῶσαν, οὐδὲ ὅπως ἀναλογιζόμενοι κατὰ πόσον αὕτη ἡδύνατο νὰ ἐκφράσῃ γενικὰς ἐννοίας χωρὶς ν' ἀπομακρυνθῇ τοῦ προορισμοῦ τῆς, μεταβαλλομένη εἰς αὐθαίρετον εἶδος γραφῆς.

Τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τῆς ψευδοῦς ταύτης καλαισθησίας τῶν ἀβασίμων ἐκείνων γνωμῶν προτίθενται κυριώτατα τὰ ἀκόλουθα κεφάλαια.

Ταῦτα προέκυψαν εἰκῇ καὶ ἠϋξήθησαν κατὰ τὴν σειρὰν

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΑΙ

τῶν μελετῶν μου μᾶλλον, ἢ κατὰ τὴν μεθοδικὴν ἐξέλιξιν γενικῶν ἀρχῶν. Εἶνε λοιπὸν μᾶλλον ἄτακτος ὕλη πρὸς βιβλίον, ἢ βιβλίον.

Ἐν τούτοις ἐλπίζω, ὅτι καὶ ὡς τοιαῦτα δὲν θὰ ἦνε ἐντελῶς ἀξιοκαταφρόνητα. Μεθοδικῶν βιβλίων ἐν γένει δὲν ἔχομεν ἔλλειψιν ἐν Γερμανίᾳ. Ἐκ τῆς παραδεδεγμένης ἐρμηνείας ὀνομάτων τινῶν γνωρίζομεν ἐν καλλίστῃ τάξει νὰ παραγάγωμεν πᾶν ὅ,τι θέλομεν, κάλλιον παντὸς ἄλλου ἔθνους.

Ὁ Baumgarten ¹ ὁμολόγησεν, ὅτι μέγα μέρος τῶν ἐν τῇ Αἰσθητικῇ αὐτοῦ ὀφείλει εἰς τὸ Λεξικὸν τοῦ Gesner. ² Ἄν οἱ συλλογισμοί μου δὲν ἦνε τόσον ἄδρoι, ὡς οἱ τοῦ Baumgarten, ἀλλὰ τὰ παραδείγματά μου ἐλήφθησαν ἐκ τῶν πηγῶν ἀμεσώτερον, ἢ τὰ ἐκείνου.

Ἐχὼν οἶονεῖ ἀφετηρίαν τῶν παρατηρήσεών μου τὸν Λαοκόοντα καὶ πολλάκις εἰς αὐτὸν ἐπανερχόμενος, ἔκρινα καλὸν νὰ συμπεριλάβω τὸ ὄνομά του καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν.

Ἐτεραι μικραὶ παρατηρήσεις περὶ τῶν ἀρχαίων σημείων τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας τέχνης, συμβάλλουσιν ὀλίγον πρὸς τὸν σκοπὸν μου, ἀναφέρονται ἐνταῦθα διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι δὲν ἐλπίζω νὰ τοποθετήσω καλλίτερον αὐτάς.

Ὑπομνήσκω ὅτι, ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς ζωγραφικῆς ἐννοῶ τὰς εἰκαστικὰς τέχνας ἐν γένει, καὶ ὅτι δὲν ὑπέχω λόγον, ἂν ὁμιλῶν περὶ τῆς ποιήσεως, δὲν ἠδυνάμην νὰ λάβω ὑπ' ὄψιν καὶ τὰς λοιπὰς τέχνας, ὧν ἡ μίμησις εἶνε διαδοχική ³.

Α'.

Τὴν εὐγενῆ ἀπλότητα καὶ τὸ ἡρεμον μεγαλεῖον εἷς τε τὴν στάσιν καὶ τὴν ἔκφρασιν θεωρεῖ ὁ Βίγκελμανν ὡς τὸ γενικόν, ἔχον γνώρισμα τῶν ἀριστουργημάτων τῆς

ζωγραφικῆς καὶ γλυπτικῆς τῶν Ἑλλήνων. «Ὡς ὁ βυθὸς τῆς θαλάσσης,» λέγει, ⁴ «ἀτρεμεῖ πάντοτε, ὅσον καὶ ἂν μαίνεται ἡ ἐπιφάνεια, οὕτω ἡ ἔκφρασις ἐν τοῖς ἔργοις τῶν Ἑλλήνων ἐμφαίνει, παρ' ὅλον τὸ κράτος τῶν παθῶν, ψυχὴν μεγάλην καὶ σεμνήν».

Ἡ ψυχὴ αὕτη εἰκονίζεται ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Λαοκόοντος ἐν μέσῳ σφροδρωτάτων πόνων. Καὶ ὅχι μόνον ἐν τῷ προσώπῳ. Τὸ ἄλγος, ὅπερ ἀποκαλύπτεται εἰς ὅλους τοὺς μῦς καὶ τὰ νεῦρα τοῦ σώματος καὶ νομίζει τις, ὅτι σχεδὸν τὸ αἰσθάνεται, βλέπων μόνον τὴν ἐπωδύνως συνεσπασμένην γαστέρα, χωρὶς νὰ παρατηρήσῃ τὸ πρόσωπον καὶ ἄλλα μέλη, τὸ ἄλγος ἐκεῖνο, λέγω, φαίνεται ἐν τῷ προσώπῳ καὶ τῇ λοιπῇ στάσει ἄνευ μανίας. Δὲν ἐκβάλλει φοβερὰν κραυγὴν, ὡς ψάλλει περὶ τοῦ Λαοκόοντος αὐτοῦ ὁ Βιργίλιος· ἀνοιγνύοντα τοῦ στόματος δὲν συγχωρεῖ τοῦτο· εἶνε μᾶλλον ἀναγώνιος καὶ κατεσταλμένος στεναγμός, ὡς περιγράφει αὐτὸν ὁ ἄλγος τοῦ σώματος καὶ τὸ μέγεθος τῆς ψυχῆς εἶνε κατ' ὅλην τὴν σύστασιν τοῦ ἀγάλματος μετ' ἴσης δυνάμεως διανεμημένα καὶ οἶονεῖ ἰσόρροπα. Ὁ Λαοκόων ἀλγεῖ, ἀλλ' ἀλγεῖ ὡς ὁ Φιλοκτῆτης τοῦ Σοφοκλέους· τὰ δεινὰ αὐτοῦ εἰσδύουσι μέχρι τῆς ψυχῆς ἡμῶν, ἀλλ' εὐχόμεθα νὰ ἠδυνάμεθα, ὡς ὁ μέγας αὐτὸς ἀνὴρ νὰ υπομένωμεν τὰ δεινὰ».

Ἡ ἔκφρασις τόσον μεγάλης ψυχῆς ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὴν ἀπεικόνισιν τῆς ὡραίας φύσεως. Ὁ τεχνίτης ἔπρεπε νὰ αἰσθανθῇ ἐν ἑαυτῷ τὸ σθένος τοῦ πνεύματος, ὅπερ ἐνεχάραττεν εἰς τὸ μάρμαρον αὐτοῦ. Ἡ Ἑλλάς εἶχεν ἐν τῷ αὐτῷ προσώπῳ τεχνίτας καὶ σοφοὺς, εἶχε πολλοὺς Μητροδώρους. ⁶ Ἡ σοφία παρεῖχε τῇ τέχνῃ χεῖρα βοηθὸν καὶ εἰς τὰ ἔργα ταύτης ἐνεφύσα πλέον ἢ κοινὰς ψυχάς. κ.τ.λ.»

Ἡ παρατήρησις ἥτις ἐνταῦθα ὑπόκειται, ὅτι τὸ ἄλγος δὲν ἐκδηλοῦται ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Λαοκόοντος μετὰ τῆς

σφοδρότητος εκείνης, ἣν ἤθελέ τις ὑποθέσει, ἀναμετρῶν τὴν ὀρμὴν αὐτοῦ, εἶνε ὀρθοτάτη. Ἐπίσης εἶνε ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἀκριβῶς ἐκεῖ, ὅπου ὁ ἡμιμαθὴς ἤθελε κατακρίνει τὸν τεχνίτην, ὅτι ὑπελείφθη τῆς φύσεως, μὴ ἐξαρθεῖς εἰς τὸ ἀληθὲς πάθος τοῦ ἄλγους, ἀκριβῶς ἐκεῖ λέγω, ἡ σοφία αὐτοῦ ἰδιαζόντως διαλάμπει.

Μόνον ὥς πρὸς τὸν λόγον, ὃν ὁ Βίγκελμανν ἀποδίδει εἰς τὴν σοφίαν ταύτην, ὥς πρὸς τὴν γενικότητα τοῦ κανόνος, ὃν ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἐξάγει, τολμῶ νὰ διαφωνήσω.

Ὁμολογῶ δέ, ὅτι ἡ ἔμμεσος αὐτοῦ ἀποδοκιμασία τοῦ Βιργιλίου καὶ ἡ πρὸς τὸν Φιλοκτῆτην σύγκρισις μὲ ἐξέπληξαν κατ' ἀρχάς. Ὅθεν ἐντεῦθεν ὀρμώμενος θὰ καταγράψω τὰς ιδέας μου καθ' ἣν τάξιν αὗται ἀνεπτύχθησαν ἐν ἐμοί.

«Ὁ Λαοκόων ἄλγει, ὥς ὁ Φιλοκτῆτης τοῦ Σοφοκλέους.»

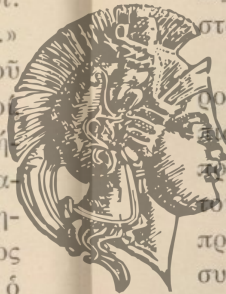
Πῶς ἄλγει οὗτος; Εἶνε παράδοξον, ὅτι τὸ ἄλγος αὐτοῦ ἐπενήργησεν ἐφ' ἡμῶν τόσον διαφόρως. — Οἱ σχετλιασμοὶ αἱ κραυγαί, αἱ ἄγριαι κατακρίσεις, ὅν τὸ ἄλγος αὐτοῦ ἐπλήρου τὸ στρατόπεδον, καὶ πᾶσαν θυσίαν καὶ πᾶσαν ἱεροπραξίαν ἐτάραττε, δὲν ἀντήχουν ὀλιγώτερον δειναὶ ἀνὰ τὴν ἔρημον νῆσον, ὅπου ἐξ αἰτίας αὐτῶν ἐξωρίσθη. Ὅποῖος τόπος τῆς ὀργῆς, τῆς ὀδύνης, τῆς ἀπελπισίας, ἐξ ὧν καὶ αὐτὸς ὁ ποιητὴς ἐν τῇ μιμήσει ἔκαμε ν' ἀντηχῇ τὸ θέατρον! Τὴν τρίτην πράξιν τοῦ δράματος τούτου εὖρον οἱ τεχνοκρίται ἀσυγκρίτως συντομωτέραν τῶν λοιπῶν. Ἐντεῦθεν, λέγουσιν, εἶνε δῆλον, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ὀλίγον ἐφρόντιζον περὶ τῆς συμμετρίας τῶν πράξεων. Τὸ πιστεύω· ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἤθελον νὰ βασισθῶ εἰς ἄλλο παράδειγμα μᾶλλον, ἢ εἰς τοῦτο. Αἱ θρηνώδεις ἀναφωνήσεις, αἱ οἰμωγαί, τὰ διακεκομμένα ᾄ, ᾄ, φεῦ, ἄτταταῖ, ὦ μοι μοι! οἱ ὅλοι στίχοι οἱ πλήρεις παπα, παπα, ἐξ ὧν ἡ πράξις αὕτη συνίσταται, καὶ οἵτινες ἔπρεπε νὰ ἀπαγγέλλωνται μετὰ παρατάσεων καὶ διακοπῶν πάντῃ διαφορετικῶν τῶν ἀπαιτουμένων ἐν

συνεχεῖ λόγῳ, συνέτειναν ἀναμφιβόλως, ὥστε ἡ πράξις αὕτη νὰ διαρκῇ κατὰ τὴν παράστασιν σχεδὸν τόσον, ὅσον καὶ αἱ λοιπαί. Αὕτη φαίνεται τῷ ἀναγινώσκοντι πολὺ συντομωτέρα, ἢ ὅσον ἤθελε φανῇ τοῖς ἀκροαταῖς.

Κραυγάζειν εἶνε ἡ φυσικὴ ἔκφρασις τοῦ σωματικοῦ ἄλγους. Οὐχὶ σπανίως οἱ πληγωμένοι μαχηταὶ τοῦ Ὀμήρου καταπίπτουσι μετὰ κραυγῆς. Ἡ νυχθεῖσα Ἀφροδίτη κραυγάζει μεγαλοφώνως· ὅχι διότι διὰ τῆς κραυγῆς ταύτης ὁ Ὀμηρος θέλει νὰ εἰκονίσῃ αὐτὴν ὡς τὴν ἄβρᾶν θεὰν τῆς ἡδονῆς, ἀλλὰ μᾶλλον, ἵνα δώσῃ εἰς τὴν πάσχουσαν φύσιν τὸ δίκαιον αὐτῆς. Διότι καὶ αὐτὸς ὁ χάλκινος Ἄρης, αἰσθανθεὶς τὸ δόρυ τοῦ Διομήδους, βρυχᾶται τόσο δεινῶς, ὥς ἂν ἐκραύαζον ὁμοῦ δεκακισχίλιοι μαινόμενοι πολεμισταί, ὥστε κατέλαβε φρίκη ἀμφοτέρω τὰ στρατεύματα.⁸

Ὅσον ἄλλως τε καὶ ἂν ἐξαίρῃ τοὺς ἥρωας τοῦ Ὀμήρου ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, τόσο μένουσιν εἰς αὐτὴν αἱ τοὶ πάντες ὅταν προέκηται περὶ αἰσθήματος ἄλγους καὶ προσβολῆς, ὅταν προέκηται νὰ ἐκδηλώσωσι τὸ συναισθημα τοῦτο διὰ κραυγῶν, ἢ δακρύων, ἢ ὀνειδισμῶν. Κατὰ τὰς πράξεις αὐτῶν εἶνε πλάσματα ὑπερτέρας φύσεως· κατὰ τὰ συναισθήματα αὐτῶν ἀληθεῖς ἄνθρωποι.

Γινώσκω ὅτι ἡμεῖς οἱ λεπτότεροι Εὐρωπαῖοι, τέκνα γενεᾶς μᾶλλον ἐπιτετηδευμένης, εἴμεθα ἐγκρατέστεροι τοῦ στόματος καὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν. Εὐπροσηγορία καὶ κοσμιότης δὲν ἐπιτρέπουσι κραυγὰς καὶ δάκρυα. Ἡ ἐνεργὸς ἀνδρεία τῆς πρώτης ἀγροίκου ἡλικίας τοῦ κόσμου μετετρόπη παρ' ἡμῖν εἰς παθητικὴν. Ἐν τούτοις καὶ αὐτοὶ οἱ προπάτορες ἡμῶν ἦσαν ἐν ταύτῃ μεγαλείτεροι ἢ ἐν ἐκείνῃ. Ἀλλ' οἱ προπάτορες ἡμῶν ἦσαν βάρβαροι. Πᾶσαν ὀδύνην καταστέλλειν, μετ' ἀτρέπτου ὁπματος τὴν πληγὴν τοῦ θανάτου ἀτενίζειν, θνήσκειν φαιδρῶς ὑπὸ τὰ δῆγματα τῶν ἐχθρῶν, οὔτε τὰ ἴδια κρίματα, οὔτε τὴν ἀπώλειαν φιλότατον φίλου θρηνεῖν,

εἶνε γνωρίσματα τῆς εὐψυχίας τῶν ἀρχαίων ἡρώων τοῦ βορρᾶ.⁹ Ὁ Παλνατόκος¹⁰ ἐθέσπισεν εἰς τοὺς Ἰομβουργεῖους αὐτοῦ μήτε νὰ φοβῶνται, μήτε κἂν νὰ προφέρωσι τὴν λέξιν φόβος.

Οὐχ οὕτως ὁ Ἕλλην! Ὁ Ἕλλην ἠσθάνετο καὶ ἐφοβεῖτο· ἐξεδήλουν τὸ ἄλγος καὶ τὴν λύπην αὐτοῦ· δὲν ἠσχύνετο δι' οὐδεμίαν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν· ἀλλ' οὐδεμία ἴσχυε νὰ τὸν ἀποτρέψῃ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς τιμῆς καὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν καθηκόντων αὐτοῦ. Ὅ,τι ἐπῆγαξε παρὰ τοῖς βαρβάροις ἐξ ἀγριότητος καὶ πωρώσεως, τοῦτο ἤσκουν παρὰ τῷ Ἕλληνι θεμελειώδεις ἀρχαί. Ὁ ἡρωϊσμός αὐτοῦ ἦτον ὥς οἱ ἐν τῷ λίθῳ λανθάνοντες σπινθῆρες, οἵτινες, ἐφ' ὅσον δὲν τοὺς ἀφυπνίζει ἐξωτερικὴ τις δύναμις, ἡρεμοῦσι, μὴ ἀφαιροῦντες ἀπὸ τὸν λίθον οὔτε τὴν διαφάνειαν αὐτοῦ, οὔτε τὴν ψυχρότητα. Ὁ ἡρωϊσμός τοῦ βαρβάρου ἦτο φωτεινὴ, βιβρώσκουσα φλόξ, διαρκῶς μαινομένη καὶ πᾶσαν ἄλλην ἀρετὴν αὐτοῦ ἀναλίσκουσα. Ὁ ἡρωϊσμός τοῦ Ἕλληνα ἦτο ἀσπύριον. Ὁ Ὀμηρος, εἰσάγων εἰς τὴν μάχην τοὺς μὲν Τρῶας ἀγρίως κρᾶζοντας, τοὺς δ' Ἕλληνας εὐσταθῶς σιγῶντας, θέλει δι' αὐτοῦ νὰ εἰκονίσῃ, ὥς ὀρθῶς παρατηροῦσιν οἱ σχολιασταί, ἐκείνους μὲν ὥς βαρβάρους, τούτους δὲ ὥς ἐξημερωμένους λαούς. Ἀπορῶ δέ, ὅτι διέλαθεν αὐτοὺς ὁμοίαις τις χαρακτηριστικὴ ἀντίθεσις ἐν ἄλλῳ τινὶ χωρίῳ.¹¹ Τὰ ἀντίπαλα στρατεύματα ἐποίησαν ἀνακωχὴν καὶ ἀσχολοῦνται περὶ τὴν καὺσιν τῶν νεκρῶν αὐτῶν, ἣτις τελεῖται ἀμφοτέρωθεν μετὰ θερμῶν δακρύων· δάκρυα θερμὰ χέοντες. Ἀλλ' ὁ Πριάμος ἀπαγορεύει τοὺς θρήνους εἰς τοὺς Τρῶας αὐτοῦ· οὐδ' εἴα κλαῖειν Πριάμος μέγας. Δὲν τοὺς ἀφίνει νὰ κλαύσουν, λέγει ἡ Dacier,¹² φοβούμενος, ὅτι ἤθελον ἐκδηλυνθῇ πολὺ καὶ τὴν ἐπαύριον θὰ ἐβάδιζον πρὸς τὴν μάχην μετ' ὀλιγωτέρου θάρρους.

Ἔστω· ἀλλ' ἐρωτῶ· διὰ τί νὰ μεριμνήσῃ περὶ τούτου ὁ

Πριάμος μόνον; Διὰ τί καὶ ὁ Ἀγαμέμνων δὲν ἀπαγορεύει τοῦτο εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς αὐτοῦ; Ὁ νοῦς τοῦ ποιητοῦ κεῖται βαθύτερον. Θέλει νὰ μᾶς διδάξῃ, ὅτι μόνον ὁ πεπολιτισμένος Ἕλλην δύναται συγχρόνως καὶ νὰ κλαίῃ καὶ γενναῖος νὰ ᾔῃ, ἐνῶ ὁ ἀγροῖκος Τρῶς, ἵνα ᾔῃ τοιοῦτος, πρέπει νὰ καταπνίξῃ πρότερον πάντα ἀνθρωπισμόν. Νεμεσῶμαι γε μὲν οὐδὲν κλαίειν, λέγει εἰς ἄλλο χωρίον¹³ ὁ συννετὸς υἱὸς τοῦ σοφοῦ Νέστορος.

Ἀξιοσημείωτον εἶνε, ὅτι μεταξὺ τῶν ὀλίγων τραγῳδιῶν, αἵτινες περιεσώθησαν ἡμῖν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, εὐρίσκονται δύο, ἐν αἷς ὁ σωματικὸς πόνος δὲν εἶνε τὸ ἐλάχιστον μέρος τῆς συμφορᾶς, ἣτις πλήττει τὸν πάσχοντα ἥρωα. Ὁ Φιλοκτῆτης καὶ ὁ θνήσκων Ἡρακλῆς. Καὶ τοῦτον ἐπίσης ὁ Σοφοκλῆς ποιεῖ ὀλοφυρόμενον, οἰμώζοντα, κλαίοντα καὶ κραυγάζοντα. Χάρις ὀφείλεται εἰς τοὺς κομψοὺς ἡμῶν γείτονας, τοὺς διδασκάλους τούτους τῆς κοσμιότητος, ὅτι τώρα βλέποντες οἱ Ἕλληνας τὴν φιλοκτείνη καὶ Ἡρακλεῖ βρυχώμενος ἤθετον εἶναι τὰ μάλιστα γελοῖα καὶ ἀφόρητα πρόσωπα ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Καὶ ἐτόλμησε μὲν τις τῶν νεωτάτων αὐτῶν ποιητῶν¹⁴ νὰ γράψῃ Φιλοκτείνην, ἀλλὰ θὰ ἐτόλμα νὰ δείξῃ αὐτοῖς τὸν ἀληθῆ Φιλοκτείνην;

Μεταξὺ τῶν ἀπολεσθέντων δραμάτων τοῦ Σοφοκλέους ἀναφέρεται καὶ εἰς Λαοκόων.

Ἄν ἡ τύχη μᾶς ἐδώρῃ τὸν Λαοκόοντα τοῦτον! Εἰς ὅσων περὶ αὐτοῦ παροδικῶς ἀναφέρουσί τινες τῶν ἀρχαίων Γραμματικῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, πῶς ὁ ποιητὴς ἐπράγματεύθη τὴν ὑπόθεσιν ταύτην. Περὶ τούτου μόνον εἶμαι βέβαιος, ὅτι ἐξεκόνισε τὸν Λαοκόοντα ὄχι στωϊκώτερον ἢ τὸν Φιλοκτείνην καὶ Ἡρακλεῖ. Πᾶν τὸ στωϊκὸν εἶνε ἀντιθεατρικόν· ὁ δὲ οἶκτος ἡμῶν εἶνε ἀνάλογος τοῦ πάθους, ὅπερ ἐκδηλοῖ τὸ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς ἀντικείμενον. Ἐὰν βλέπωμεν τοῦτον ὑφιστάμενον τὴν συμφορὰν αὐτοῦ μετὰ μεγαλο-

ψυχίας, τότε ἡ μεγαλοψυχία αὕτη διεγείρει μὲν τὸν θαυμασμόν ἡμῶν, ἀλλ' ὁ θαυμασμός εἶνε ψυχρὸν συναίσθημα, οὗ ἡ ἀπαθὴς ἐκπληξίς ἀποκλείει ὅχι μόνον πᾶν ἄλλο θερμότερον πάθος, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ἄλλην καθαρὰν ἔννοιαν.

Καὶ ἤδη ἔρχομαι εἰς τὸ συμπέρασμά μου. Ἄν ἦνε ἀληθές, ὅτι τὸ κραυγάζειν ἐκ σωματικοῦ ἄλγους δύναται ἰδίως κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων νὰ συμβιβασθῇ μετὰ ψυχῆς μεγάλης, τότε ἡ ἔκφρασις τοιαύτης ψυχῆς δὲν δύναται νὰ ἦνε ἡ αἰτία, δι' ἣν ὁ τεχνίτης δὲν ἠθέλησε νὰ μιμηθῇ ἐν τῷ μαρμάρῳ αὐτοῦ τὴν κραυγὴν ταύτην· ἀλλὰ θὰ ὑπάρχῃ βεβαίως ἄλλος λόγος, ἔνεκα τοῦ ὁποίου ἀποκλίνει οὗτος ἀπὸ τοῦ ἀντιζήλου αὐτοῦ ποιητοῦ, ὅστις ἐκ προαιρέσεως πρᾶττει αὐτό.

Β'.

Εἴτε εἶνε μῦθος, (*) εἴτε ἀσφαλὲς ἀλήθεια, καὶ ὅπως πρῶτος ἐπειράθη τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, εἴτε ὁμοῦς βεβαίως, ὅτι οὗτος δὲν ὠκνεῖ ὀδηγῶν τὴν χεῖρα τῶν ἀρχαίων ἀριστοτεχνῶν. Διότι ἂν σήμερον ἡ ζωγραφικὴ ἐν γένει ἀσκήται, καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἔκτασιν ὡς τέχνη, ἣτις μιμεῖται σώματα ἐπὶ ἐπιπέδων, ὁ σοφὸς Ἕλληνα ὁμοῦς ἔταξεν αὐτῇ πολὺ στενότερα ὅρια καὶ τὴν περιέστειλεν εἰς μίμησιν μόνον ὥραϊον

(*) Ὁ Πλίνιος XXXV, 151) διηγείται, ὅτι πρῶτος ὁ κεραμεὺς Βουτάδης ὁ Σικανῶνιος ἐφεύρε τὰ ἐκ πηλοῦ ὁμοιώματα, ἔνεκα τῆς θυγατρὸς του, ἣτις τὴν σκιάν τοῦ ἐρωμένου αὐτῆς καθ' ἣν στιγμὴν ἔμελλε ν' ἀποδημήσῃ, περιέγραψεν εἰς τὸν τοῖχον διὰ γραμμῶν, ἐφ' ὧν ὁ πατὴρ αὐτῆς ἐφαρμόσας πηλόν, ἐπλασεν ἐκτύπωμα κτλ. Ὁ δὲ Ἀθηναγόρας: (πρεσβεία περὶ χριστιανῶν).

«Ἀπὸ δὲ τῆς Κόρης ἡ κοροπλαστικὴ εὐρέθη· ἐρωτικῶς γὰρ τινος ἔχουσα, περιέγραψεν αὐτοῦ κοιμωμένου ἐν τοίχῳ τὴν σκιάν· εἶθ' ὁ πατὴρ ἡσθεὶς ἀπαλλάκτω οὕτῃ τῇ ὁμοιότητι - κέραμον γὰρ εἰργάζετο - ἀναγλύψας τὴν περιγραφὴν πηλῷ προσανεπλήρωσεν· ὁ τύπος ἔτι καὶ νῦν ἐν Κορίνθῳ σώζεται· τούτοις δὲ ἐπιγεγόμενοι Δαίδαλος καὶ Θεόδωρος ὁ Μιλήσιος ἀνδριαντοποιητικὴν καὶ πλαστικὴν προσεξέτερον». Σ. τ. Μ.

σωμάτων. Ὁ καλλιτέχνης αὐτοῦ δὲν εἰκόνιζεν ἄλλο, ἢ τὸ ὥραϊον· καὶ αὐτὸ δὲ τὸ κοινῶς ὥραϊον, τὸ ὑποδεεστέρου εἶδους ὥραϊον τὸ ἐσχεδιάζεν ἀπλῶς ἐκ τύχης, πρὸς ἄσκησιν, πρὸς ἀναψυχὴν αὐτοῦ. Αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου ἡ ἐντέλεια ἔπρεπε νὰ θέλγῃ ἐν τῷ ἑαυτοῦ ἔργῳ. Ἦτο πολὺ μέγας, ἢ ὥστε ν' ἀπαιτῇ παρὰ τῶν θεατῶν αὐτοῦ ν' ἀρκῶνται μόνον εἰς τὴν ψυχρὰν ἡδονήν, τὴν πηγάζουσιν ἐκ τῆς ἐπιτευχθείσης ὁμοιότητος, ἐκ τῆς σταθμίσεως τῆς δεξιότητος αὐτοῦ· οὐδὲν ἦτο αὐτῷ ἀρεστότερον, οὐδὲν ἐφαίνετο αὐτῷ εὐγενέστερον, ἢ ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς τέχνης.

«Πῶς τις θὰ σὲ ζωγραφήσῃ, ἀφοῦ δὲν θέλει οὐδὲ νὰ σὲ προσβλέψῃ;» λέγει ἀρχαῖός τις ἐπιγραμματοποιὸς¹⁵ περὶ τινος δυσμορφωτάτου ἀνθρώπου. Νεώτερός τις τεχνίτης θὰ ἔλεγε: «Ὅσον καὶ ἂν ἦσαι δύσμορφος, θὰ σὲ ζωγραφήσω. Ἄν οὐδεὶς θέλῃ ἀσμένως νὰ ἴδῃ σέ, τὴν εἰκόνα μου ὅμως θὰ ἴδῃ ἀσμένως· ὅχι διότι αὕτη σὲ εἰκονίζει, ἀλλὰ διότι εἶνε τέχνη μου, ἣτις ἐπίσταται νὰ μιμηθῇ ὅσον πιστῶς τοιοῦτον τέρας.»

Βεβαίως ἡ κλίσις πρὸς τὴν ἀκόλαστον ταύτην μεγαλαυχίαν ἐπὶ βαναύσῳ δεξιότητι, ἣτις δὲν ἐξευγενίζεται διὰ τῆς ἀξίας τῶν ἀντικειμένων αὐτῆς, εἶνε τόσον φυσικὴ, ὥστε ἀναγκαίως ἔχουσι καὶ οἱ Ἕλληνες τοὺς Παύσωνας¹⁶ καὶ τοὺς Πειραϊκοὺς αὐτῶν. Τοὺς εἶχον, ἀλλὰ προσηνέχθησαν αὐτοῖς μετ' αὐστηρᾶς δικαιοσύνης. Ὁ Παύσων, ὅστις ἐθεράπευε τὸ καὶ τῆς κοινῆς ἔτι φύσεως κατώτερον ὥραϊον, οὗ ἡ ταπεινὴ καλαισθησία ἡσμένιζε τὰ μάλιστα τὴν ἔκφρασιν τοῦ φαύλου καὶ δυσειδοῦς τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς¹⁷ ἔζη ἐν εὐτελεστάτῃ πενίᾳ.¹⁸ Ὁ δὲ Πειραϊκός, ὅστις κουρεῖα, ρυπαρὰ ἐργαστήρια, ὄνους καὶ λάχανα μεθ' ὅλου τοῦ ζήλου ὀλλανδοῦ τεχνίτου ἐζωγράφει, ὡς ἂν εἶχον τὰ τοιαῦτα ἐν τῇ φύσει μέγα θέλγητρον, καὶ ἦσαν πολὺ σπάνια πρὸς θεὰν, ἐπωνομάσθη ρυπαρογράφος,¹⁹ κοπρογράφος, ἂν καὶ ὁ φιλήδο-

νος πλούσιος ἐξύγιζε τὰ ἔργα του μὲ χρυσόν, ἵνα καὶ διὰ τοῦ φανταστικοῦ τιμήματος τούτου ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς μηδαμινότητος αὐτῶν.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἀρχὴ δὲν ἐθεώρει ἀνάξιον τῆς προσοχῆς αὐτῆς, ἵνα κατέχῃ τὸν τεχνίτην ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτοῦ σφαίρα. Γνωστὸς εἶνε ὁ νόμος τῶν Θηβαίων, ὅστις ἐπέταξεν αὐτῷ τὴν εἰς τὸ κρεῖττον μίμησιν, καὶ ἀπηγόρευεν ἐπὶ ποινῇ τὴν εἰς τὸ δυσειδέστερον. Ὁ νόμος οὗτος δὲν ἀπέβλεπε τοὺς λωβητὰς τῆς τέχνης, ὡς κοινῶς, καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰουνίου,²⁰ ἐνομίσθη. Κατεδίκασε τοὺς Ἑλληνας Gezzi,²¹ τὸ ἀνάξιον τέχνασμα τοῦ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ὁμοιότης διὰ τῆς ὑπερμέτρου μεγεθύνσεως τῶν δυσμόρφων μελῶν τοῦ πρωτοτύπου· ἐν μιᾷ λέξει, τὴν Γελοιογραφίαν.

Ἐκ τῆς αὐτῆς περὶ τοῦ ὁραίου γνώμης ἀπέρρεε καὶ ὁ νόμος τῶν Ἑλλανοδικῶν. Ἐκαστος Ὀλυμπιονίκης ἤξιοτο ἀνδριάντος· ἀλλὰ μόνον τῷ τρις νικήσαντι ἀνήγειρον ἀνδριάντα εἰκονικόν.²² Μεταξὺ τῶν ἀρχαίων τῶν ἀνδρῶν ἐν ἔπρεπε νὰ ὑπάρχωσι πολλὰ μέτρα ὑποκειμένη. Ἰδίως, ἂν καὶ ἡ προσωπογραφία δὲν ἀποκλείῃ τὸ ἰδεῶδες, ὅμως ἐν τούτῳ πρέπει νὰ ἄρχῃ ἡ ὁμοιότης. Ἡ προσωπογραφία εἶνε τὸ ἰδεῶδες ὀρισμένου τινὸς ἀνθρώπου, ὅχι τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἀνθρώπου ἐν γένει.

Γελῶμεν ἀκούοντες, ὅτι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ αἱ τέχναι ὑπῆγοντο εἰς ἀστικὸν νόμον. Ἄλλ' ὁ γέλως ἡμῶν δὲν εἶνε πάντοτε δικαιολογημένος. Ἀναντιρρήτως οἱ νόμοι δὲν πρέπει ν' ἀσκῶσι βίαν ἐπὶ τῶν ἐπιστημῶν, διότι ὁ τελικὸς σκοπὸς τῶν ἐπιστημῶν εἶνε ἡ ἀλήθεια. Ἀλήθεια εἶνε ἀνάγκη τῆς ψυχῆς, καὶ ἡ ἐλαχίστη βία κατὰ τῆς οὐσιώδους ταύτης ἀνάγκης εἶνε τυραννική. Τοῦναντίον ὁ τελικὸς σκοπὸς τῶν τεχνῶν εἶνε ἡ τέρψις· καὶ ἡ τέρψις δὲν εἶνε ἀπαραίτητος. Πάντως λοιπὸν ἐξαρκᾶται ἐκ τοῦ νομοθέτου ὁποῖον εἶδος τέρψεως καὶ ἐν τίνι μέτρῳ ἕκαστον εἶδος ταύτης θέλει νὰ ἐπιτρέψῃ.

Αἱ εἰκαστικαὶ ἰδίως τέχναι, ἐκτὸς τῆς ἀναμφισβητήτου ἐπιρροῆς, ἣν ἔχουσιν ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἔθνους, εἶνε ἐπιδεκτικαὶ ἐνεργείας, ἥτις ἐπιτάσσει αὐστηροτέραν τοῦ νόμου ἐπίβλεψιν. Ἐὰν ὁραῖοι ἄνθρωποι παρήγον ὁραῖα ἀγάλματα, ἤθελον ἐπιδράσει πάλιν ταῦτα ἐπ' ἐκείνων, καὶ ἡ πολιτεία ἤθελεν ἀποκτήσει ὁραίους ἀνθρώπους χάριν τῶν ὁραίων ἀγαλμάτων. Παρ' ἡμῖν ἡ εὐπαθὴς φαντασία τῶν μητέρων φαίνεται ὅτι ἐκδηλοῦται μόνον εἰς τέρατα.

Ἐντεῦθεν ὁρμώμενος, νομίζω ὅτι διαβλέπω ἀλήθειαν τινα ἐν τισιν ἀρχαίαις διηγήσεσιν, ἃς ἄντικρυς ὡς ψεύδη ἀποδοκιμάζουσιν. Αἱ μητέρες τοῦ Ἀριστομένους, τοῦ Ἀράτου, Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου, τοῦ Σκιπίωνος, τοῦ Αὐγούστου, τοῦ Γαλερίου πᾶσαι ὠνειρεύθησαν ὄφιν κατὰ τὴν κυοφορίαν αὐτῶν. Ὁ ὄφιν ἦτο σύμβολον τῆς θεότητος,²³ ὁ ὄφιν ἦτο σχεδὸν ἀπαραίτητος εἰς τὰ ὁραῖα ἀγάλματα καὶ τὰς εἰκόνας τοῦ Βάχου, τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ Ἑρμοῦ, τοῦ Ἡρακλέους. Αἱ γυναῖκες ἔτερον τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν εἰς τὴν ὄφιν τοῦ θεοῦ τὴν ἡμέραν, ἀλλ' ἐν τῷ συγχευμένῳ ὄνειρῳ ἐνεφανίζετο ἡ εἰκὼν τοῦ θηρίου. Οὕτω σῶζω τὸ ὄνειρον καὶ παραιτῶ τὴν ἐξήγησιν, ἣν ἔδιδον εἰς αὐτὸ ἡ ἀλαζονεία τῶν υἱῶν καὶ ἡ ἀναισχυντία τῶν κολάκων. Διότι βεβαίως ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ ἀφορμὴ τις, δι' ἣν ἡ μοιχαλὶς φαντασία ἀναπαρίστα πάντοτε ὄφιν.

Ἀλλὰ παρεκκλίνω ἀπὸ τῆς ὁδοῦ μου. Ἦθελον ἀπλῶς νὰ καθορίσω, ὅτι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὁ ὑψιστος νόμος τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν ἦτο τὸ κάλλος.

Τούτου δὲ καθορισθέντος, ἔπεται ἀναγκαιῶς, ὅτι πάντα τὰ ἄλλα, ἐφ' ἃ αἱ εἰκαστικαὶ τέχναι δύνανται νὰ ἐπεκταθῶσιν, ὅταν μὲν δὲν συμβιβάζωνται μετὰ τοῦ κάλλους, πρέπει νὰ ὑποχωρῶσι τελείως εἰς αὐτό, ὅταν δὲ μετ' αὐτοῦ συμβιβάζωνται, πρέπει τοῦλάχιστον νὰ ὑποτάσσωνται εἰς αὐτό.

Ἐμμένω εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἐκφράσεως. Ὑπάρχουσι

πάθη καὶ βαθμοὶ παθῶν, ἅτινα ἐκφαίνονται εἰς τὸ πρόσωπον μετὰ τῶν δυσειδεστέρων μορφασμῶν καὶ ἀναγκάζουσι τὸ ὅλον σῶμα εἰς τόσον βιαίως θέσεις, ὥστε ἀπόλλυνται πᾶσαι αἱ ἐν ἡρεμωτέρῃ καταστάσει ὥραϊαι αὐτοῦ γραμμαί. Τῶν παθῶν λοιπὸν τούτων οἱ ἀρχαῖοι τεχνῖται εἴτε ἀπειχον ἐντελῶς, εἴτε τὰ ἐμετρίαζον εἰς βαθμὸν ἐπιδεκτικὸν μέτρου τινὸς κάλλους.

Μανία καὶ ἀπελπισία δὲν ἡσχίμιζον οὐδὲν ἔργον αὐτῶν. Δύναμαι νὰ ἰσχυρισθῶ, ὅτι οὐδέποτε ἀπεικόνισαν Ἐρινύν.²⁴

Τὴν ὀργὴν ἐμετρίαζον εἰς αὐστηρότητα. Τὸν Δία, ἀκοντίζοντα τὸν κεραυνόν, ὁ μὲν ποιητὴς εἰκονίζεν ὠργισμένον, ὁ δὲ τεχνίτης ἀπλῶς αὐστηρόν.

Ὁ ὀλοφυρμὸς ἐπραϋνετο εἰς πένθος. Καὶ ὅπου ἡ πράϋνσις αὕτη δὲν ἦτο δυνατή, ὅπου ὁ ὀλοφυρμὸς θὰ ἦτο ὄχι μόνον ταπεινωτικός, ἀλλὰ καὶ παραμορφωτικός — τί ἐπενόησεν ὁ Τιμάνθης; Ἡ παριστῶσα τὴν θυσίαν τῆς Ἰφιγενείας εἰκὼν αὐτοῦ, ἐν ἣ ἀπένειμε τοῖς παρὰ τοῦ πατρὸς ἐμπρέποντα βαθμὸν τοῦ πένθους, ἀλλὰ τὸ πρόσωπον τοῦ πατρὸς, ὅπερ ὤφειλε νὰ ἐκφράζῃ τὸν πάντων ὕψιστον, ἐκάλυψεν, εἶνε γνωστή, καὶ πολλὰ ὥραϊα περὶ αὐτῆς ἐλέχθησαν. Ἐξηντλήθη τόσον εἰς πενθούσας φυσιογνωμίας, λέγει ὁ μὲν, ὥστε ἀπηλπίσθη, ὅτι ἡδύνατο νὰ εἰκονίσῃ ἔτι πενθιωτέραν τὴν τοῦ πατρὸς. Ὡμολόγησε διὰ τούτου, λέγει ὁ δέ,²⁵ ὅτι τὸ πατρικὸν ἄλγος εἰς τοιαύτας περιστάσεις ὑπερβαίνει πᾶσαν ἔκφρασιν. Τὸ ἐπ' ἐμοὶ δὲν βλέπω ἐνταῦθα οὔτε τὴν ἀδυναμίαν τοῦ τεχνίτου, οὔτε τὴν ἀδυναμίαν τῆς τέχνης. Κατὰ τὸν βαθμὸν τοῦ πάθους ἀδρύνονται καὶ οἱ τούτῳ ἀντιστοιχοῦντες χαρακτῆρες τοῦ προσώπου· ὁ ὕψιστος βαθμὸς συνεπάγεται τὴν ὑψίστην ἐντασιν τῶν χαρακτήρων, καὶ οὐδὲν τῇ τέχνῃ εὐχερέστερον τῆς ἀπεικονίσεως αὐτῶν. Ἄλλ' ὁ Τιμάνθης ἐγίνωσκε τὰ ὅρια, ἃ αἱ χάριτες διαγράφουσιν εἰς τὴν τέχνην αὐτοῦ. Ἐγίνωσκεν, ὅτι τὸ προσῆχον

μέρος τοῦ ἄλγους εἰς τὸν Ἀγαμέμνονα, ὡς πατέρα, ἐκφράζεται διὰ μορφασμῶν, οἵτινες πάντοτε εἶνε δυσειδεῖς. Διὰ τοῦτο ὤθησε τὴν ἔκφρασιν μέχρι τοῦ σημείου, καθ' ὃ κάλλος καὶ εὐπρέπεια ἡδύνατο νὰ συνδεθῶσι μετ' αὐτῆς, Ἀσμένως ἤθελε παρακάμψει τὸ δυσειδές, ἀσμένως ἤθελε μετριάσει αὐτό· ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδέτερον τούτων τῷ ἐπέτρεπεν ἡ σύνθεσις αὐτοῦ, τί ἄλλο τῷ ὑπελείπετο, ἢ νὰ συγκαλύψῃ αὐτό; Ὅτι δὲν ἐπετρέπετο αὐτῷ νὰ ζωγραφῇσιν, ἐποίησεν ὥστε νὰ μαντεύηται. Ἐν συντόμῳ ἡ συγκαλύψις αὕτη εἶνε θυσία, ἣν ὁ τεχνίτης προσέφερεν εἰς τὸ κάλλος. Αὕτη εἶνε ὑπόδειγμα, οὐχὶ πῶς πρέπει τις νὰ ἐξωθήσῃ τὴν ἔκφρασιν πέραν τῶν ὁρίων τῆς τέχνης, ἀλλὰ πῶς πρέπει νὰ ὑποτάσῃ τις αὐτὴν εἰς τὸν πρῶτον τῆς τέχνης νόμον, εἰς τὸν νόμον τοῦ κάλλους.

Καὶ ἤδη τούτου ἐφαρμοζομένου εἰς τὸν Λαοκόοντα, εἶνε φανερὰ ἡ αἰτία, ἣν ζητῶ. Ὁ τεχνίτης εἰργάσθη ἐν τῷ πνεύματι τῆς ἰσχυρῆς καὶ ὑπὸ τὰς παραδεδεγμένας περιστάσεις τοῦ σωματικοῦ ἄλγους. Ἀλλὰ τοῦτο, ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ παρομορφούσῃ σφοδρότητι, δὲν ἡδύνατο νὰ συνδεθῇ μετ' ἐκείνου. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ κολάσῃ τὸ ἄλγος, νὰ πραϋνῇ τὴν κραυγὴν εἰς στεναγμόν. Ὅχι διότι ἡ κραυγὴ προδίδει ψυχὴν ἀγενῆ, ἀλλὰ διότι διαστρέφει τὸ πρόσωπον ἀηδῶς. Ἄς φαντασθῇ τις μόνον ὑπερμέτρως ἠνεωγμένον τὸ στόμα τοῦ Λαοκόοντος, καὶ ἄς κρίνῃ. Ἄς φαντασθῇ τις αὐτὸν κραυγάζοντα, καὶ ἄς ἴδῃ τὸ σύμπλεγμα τοῦ Λαοκόοντος ἐνέπνεεν οἶκτον, διότι ἐξέφραζε συγχρόνως κάλλος καὶ ἄλγος· ἤδη μετεβλήθη εἰς δυσειδῆ, εἰδεχθῇ εἰκόνα, ἀφ' ἧς ἀσμένως ἀποστρέφει τις τὴν ὄψιν, διότι ἡ θέα τοῦ ἄλγους διεγείρει ἀποστροφὴν, ἣν δὲν δύναται τὸ κάλλος τοῦ πάσχοντος ἀντικειμένου νὰ μετατρέψῃ εἰς τὸ γλυκὺ τοῦ οἴκτου συναίσθημα.

Καὶ μόνον τὸ εὐρὺ τοῦ στόματος ἄνοιγμα — μὴ συνυπο-

λογιζομένης τῆς δι' αὐτοῦ βιαίας καὶ ἀηδοῦς παραμορφώσεως καὶ διαστροφῆς τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ προσώπου — ἀποτελεῖ εἰς μὲν τὴν ζωγραφικὴν κηλίδα, εἰς δὲ τὴν γλυπτικὴν κοιλότητα, ἣτις παράγει τὴν ἀπεχθεστίαν ἐντύπωσιν. Ὁ Montfaucon²⁶ ἔδειξεν ὀλίγην καλαισθησίαν, ἐκλαβὼν ἀρχαίαν τινὰ πωγωνοφόρον κεφαλὴν μετὰ στόματος εὐρέως ἠνεωγμένου, ὥς Δία χρησμοδόν. Πρέπει νὰ κραυγάσῃ θεός τις, ἔξαγγέλλων τὸ μέλλον; Ὁ ἀρεστός τοῦ στόματος τύπος θὰ ἔκαμνεν ὑποπτον τὸν λόγον του; Ἄλλ' οὐδὲ πείθομαι τῷ Βαλερίῳ γράφοντι, ὅτι εἰς τὴν ἄρτι μνημονευθεῖσαν εἰκόνα τοῦ Τιμάνθους ὁ Αἴας ἐκραύγαζε.²⁷ Πολὺ φραυλότεροι τεχνῖται ἐκ τῶν χρόνων τῆς ἡδὴ παρηκμακυίας τέχνης δὲν εἰκονίζουσι μετὰ στόματος διανοιγομένου πρὸς κραυγὴν οὐδ' αὐτοὺς τοὺς ἀγριωτάτους βαρβάρους, ὅταν ὑπὸ τὸ ξίφος τοῦ νικητοῦ καταλαμβάνῃ αὐτοὺς φρίκη καὶ θανάτου ἀγωνία.²⁸

Εἶνε βέβαιον, ὅτι ἡ ὑφαντικὴ αὐτῶν τοῦ ἐκείνου κατασκευαστικῶν ἀλγους εἰς αἰσθημα κατωτέρου βαθμοῦ ἦτο φανερὰ εἰς πλεῖστα τῶν ἀρχαίων τεχνουργημάτων. Ὁ πάσχων Ἡρακλῆς ἐν τῷ δηλητηριασμένῳ χιτῶνι, ἔργον ἀρχαίου ἀγνώστου τεχνίτου, δὲν ἦτον ὁ Σοφόκλειος, ὅστις ἐκραύγαζε τόσον φρικωδῶς, ὥστε ἀντήχουν οἱ Λοκρικοὶ βράχοι καὶ τὰ ἀκρωτήρια τῆς Εὐβοίας. Ἦτο μᾶλλον σκυθρωπός, ἢ ἄγριος.²⁹ Ὁ Φιλοκτήτης Πυθαγόρου τοῦ Λεοντίνου ἐφαίνετο μεταδίδων τὸ ἄλγος αὐτοῦ εἰς τὸν παρατηρητὴν· ἀλλὰ τὴν ἐντύπωσιν ταύτην ἤθελε παρακωλύσει ἡ ἐλαχίστη ἀπεχθὴς γραμμὴ. Ἡδύνατό τις νὰ ἐρωτήσῃ, πόθεν γνωρίζω, ὅτι ὁ εἰρημένος τεχνίτης ἐποίησεν ἄγαλμα τοῦ Φιλοκτήτου; Ἐκ τινος χωρίου τοῦ Πλινίου, ὅπερ εἶνε τόσον καταφανῶς νενοθυμένον ἢ παρεφθαρμένον, ὥστε δὲν ἔπρεπε νὰ ἀναμένῃ τὴν διόρθωσίν μου.³⁰

Γ'.

Ἄλλ' ἡ τέχνη, ὥς ἡδὴ ἐλέχθη, προσέλαβεν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἀσυγκρίτως εὐρύτερα ὅρια. Ἡ μίμησις αὐτῆς, λέγουσιν, ἐκτείνεται ἐφ' ἅπασαν τὴν ὁρατὴν φύσιν, ἥς μικρὸν μόνον μέρος εἶνε τὸ ὥραϊον. Ἀλήθεια καὶ ἔκφρασις εἶνε ὁ πρῶτος αὐτῆς νόμος. Ὡς δὲ καὶ ἡ φύσις αὐτὴ θυσιάζει ἐκάστοτε τὸ ὥραϊον εἰς ὑψηλότερας βλέψεις, οὕτω πρέπει καὶ ὁ τεχνίτης νὰ καθυποτάσῃ αὐτὸ εἰς τὸν γενικὸν αὐτοῦ σκοπὸν, καὶ νὰ ἐπιδιώκῃ αὐτό, ἐφόσον ἐπιτρέπουσιν ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ἔκφρασις. Ἀρκεῖ μόνον ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ἔκφρασις νὰ μετατρέπωσι τὸ δυσειδέστατον ἐν τῇ φύσει εἰς ὥραϊον ἐν τῇ τέχνῃ.

Δεδόσθω, ὅτι πρὸς στιγμὴν δὲν ἤθελέ τις νὰ διαμφορήσῃ τὸ ὀρθὸν ἢ σφαλερὸν τῶν ἐννοιῶν τούτων· ἀλλὰ ἡδύνατό τις, ἀνεξαρτήτως αὐτῶν, νὰ ἐρωτήσῃ διατί ἡ τέχνη ἀπὸ τῆς φύσεως οὐκ ἐκτείνεται ἐφ' ἅπασαν τὴν φύσιν, καὶ μὴ ὑπερβαίνει τὸ μέτρον τῆς ἐκφράσεως καὶ οὐδέποτε νὰ ἐκλέγῃ πρὸς παράστασιν τὴν ὑψίστην στιγμὴν τῆς πράξεως;

Νομίζω, ὅτι ἡ ἔρευνα τῆς μοναδικῆς στιγμῆς, ἐξ ἧς τὰ βελικά ὅρια τῆς τέχνης ἐξαρτῶσι πάσας αὐτῶν τὰς μιμήσεις, θέλει ὀδηγήσει εἰς ὁμοίας παρατηρήσεις.

Ἄν ὁ τεχνίτης ἐκ τῆς αἰεὶ μεταβαλλομένης φύσεως δὲν δύναται νὰ μεταχειρισθῇ πλείονας τῆς μιᾶς μοναδικῆς στιγμῆς, καὶ ὁ ζωγράφος ἰδίως τὴν μοναδικὴν στιγμὴν ταύτην μόνον ἐκ μιᾶς μοναδικῆς ἀπόψεως νὰ συλλάβῃ δύναται, τὰ δ' ἔργα αὐτῶν δὲν ἐποιήθησαν πρὸς θεὸν μόνον, ἀλλὰ πρὸς παρατήρησιν, μακρὰν καὶ ἐπανελημμένην παρατήρησιν — εἶνε βέβαιον, ὅτι ἡ ἐκλογὴ τῆς μοναδικῆς ἐκείνης στιγμῆς καὶ τῆς μοναδικῆς ἀπόψεως τῆς μοναδικῆς ταύτης στιγμῆς δὲν δύναται νὰ ἦνε ἀρκούντως γόνιμος. Ἐκεῖνο δὲ μόνον εἶνε γόνιμον, ὅπερ ἀφίνει ἐλεύθερον εἰς τὴν φαν-

τασίαν στάδιον. "Όσον πλειότερα βλέπομεν, τόσον πλειότερα πρέπει νὰ δυνάμεθα νὰ προσαναπλάττωμεν. "Όσον πλειότερα προσαναπλάττωμεν, τόσον πλειότερα πρέπει νὰ νομίζωμεν, ὅτι βλέπομεν. Ἄλλ' εἰς τὴν ὅλην ἐξέλιξιν πάθους τινὸς ἢ μᾶλλον ἀπρόσφορος στιγμή πρὸς τὸ πλεονέκτημα τοῦτο εἶνε ἡ ὑψίστη βαθμὶς αὐτοῦ. Ὑπὲρ αὐτὴν οὐδὲν ὑπάρχει, καὶ τὸ νὰ δεῖξῃ τις εἰς τὸν ὀφθαλμὸν τὴν ὑπάτην στιγμὴν ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ νὰ δεσμεύσῃ τὰς πτέρυγας τῆς φαντασίας καὶ νὰ ἀναγκάσῃ αὐτήν, μὴ δυνάμενην νὰ ἀρθῇ πέραν τῆς ὑλικῆς ἐντυπώσεως, νὰ κατέλθῃ καὶ νὰ ἀσχοληθῇ περὶ ταπεινότερας ταύτης εἰκόνας, ὧν ὑπεράνω πτοεῖται νὰ ὑψωθῇ, ἀνακοπτομένη ὑπὸ τῆς ὁρατῆς περισσεύας τῆς ἐκφράσεως. "Ὡστε ἂν ὁ Λαοκόων στενάζῃ, δύναται ἡ φαντασία νὰ ἀκούσῃ αὐτὸν κραυγάζοντα· ἂν ὁμοῦς κραυγάζῃ, δὲν δύναται ἡ φαντασία οὔτε βαθμίδα ὑψηλότερον ν' ἀνέλθῃ, οὔτε βαθμίδα χαμηλότερον τῆς παραστάσεως ταύτης νὰ καταβῇ χωρὶς νὰ ἴδῃ αὐτὸν ἐν μᾶλλον ἀνεκτῇ ἐπομένως ἤττον ἐνδιαφερόντι στιγμή. Ἀκούει αὐτὸν μόνον ὑποστένοντα, ἢ βλέπει αὐτὸν ἤδη νεκρόν.

Ἐξακολουθῶ. "Ἄν ἡ μοναδικὴ αὐτὴ στιγμή λάβῃ διὰ τῆς τέχνης ἀμετάβλητον διάρκειαν, δὲν πρέπει νὰ ἐκφράζῃ τι, ὅπερ δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄλλως, ἢ ὡς μεταβατικόν. Πάντα τὰ φαινόμενα, ὧν ἡ φύσις συνεπάγεται, κατὰ τὰς ιδέας ἡμῶν, αἰφνιδίαν ἐμφάνισιν ἢ αἰφνιδίαν ἐξαφάνισιν, καὶ ἅτινα μίαν μόνον στιγμὴν δύνανται νὰ ᾔνῃ, εἶνε πάντα τὰ τοιαῦτα φαινόμενα, εἴτε εὐχάριστα εἴτε φοβερά, λαμβάνουσι διὰ τῆς ἐν τῇ τέχνῃ διαρκείας τόσον παρὰ φύσιν ὄψιν, ὥστε κατὰ πᾶσαν ἐπαναλαμβανομένην παρατήρησιν ἢ ἐντύπωσιν γίνεται ἀσθενεστέρα καὶ τὸ ὅλον ἀντικείμενον τέλος προξενεῖ εἰς ἡμᾶς ἀηδίαν ἢ φρίκην. Ὁ La Mettrie,³¹ ὅστις ἐζήτησε νὰ ζωγραφίσουν αὐτὸν ὡς δεύτερον Δημόκριτον, γελᾷ μόνον τὸ πρῶτον ὁρώμενος. "Ἄν παρατηρήσῃτε αὐτὸν ἐπανει-

λημμένως, ὁ φιλόσοφος θάμεταβληθῇ εἰς ἡλίθιον· ὁ γέλως αὐτοῦ εἰς σεσηρὸς μειδίαμα. Οὕτω συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὸ κραυγάζειν. Τὸ σφοδρὸν ἄλγος, τὸ ἐκβιάζον τὴν κραυγὴν, ἢ ἐνδίδει ταχέως, ἢ φθείρει τὸ πάσχον ὑποκείμενον. "Ὡστε καὶ ὁ ὑπομονητικώτατος καὶ εὐσταθέστατος ἀνὴρ ἐὰν κραυγάζῃ, ἐν τούτοις δὲν κραυγάζει ἀδιαλείπτως. Καὶ τοῦτο μόνον τὸ κατ' ἐπίφασιν ἀδιαλείπτων ἐν τῇ ὑλικῇ τῆς τέχνης μιμήσει ἤθελε μεταβάλλει τὴν κραυγὴν εἰς γυναικῶδη ἀδυναμίαν, εἰς παιδαριῶδη μικροψυχίαν. Τοῦτο τοῦλάχιστον ἔπρεπε ν' ἀποφύγῃ ὁ τεχνίτης τοῦ Λαοκόοντος, καὶ ἂν ἀκόμη ἡ κραυγὴ δὲν ἤθελε παραβλάψῃ τὸ κάλλος, καὶ ἂν ἦτο ἀκόμη συγκεχωρημένον εἰς τὴν τέχνην αὐτοῦ νὰ ἐκφράσῃ ἄλγος ἄνευ κάλλους.

Μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ζωγράφων φαίνεται, ὅτι ὁ Τιμόμαχος ἐνησιμένιζε τὰ μάλιστα εἰς τὴν ἐκλογὴν ὑποθέσεων τοῦ ὑψίστου πάθους. Ὁ μαινόμενος Αἴας αὐτοῦ καὶ ἡ ἐλδοκτόνος Μήδεια ἦσαν εἰκόνες διάσημοι. Ἄλλ' ἐκ τῶν αὐτοῦ ἀσφαλισμένων περιγραφῶν γίνεται δηλόν, ὅτι τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐν ἣ ὁ παρατηρητὴς μαντεύει μᾶλλον ἢ βλέπει τὴν ὑψίστην τοῦ πάθους ἔντασιν, ἐκείνην τὴν παράστασιν, μεθ' ἧς οὐχὶ τόσον ἀναγκαίως συνδέομεν, τὴν ἐννοιαν τῆς μεταβατικότητος, ὥστε ἡ παράτασις ταύτης ἐν τῇ τέχνῃ νὰ μᾶς δυσαρεστῇ — ἐξόχως ἐννόησε καὶ πρὸς ἀλλήλας νὰ συνδέσῃ ἔγνω. Δὲν ἐξεικόνισε τὴν Μήδειαν καθ' ἣν στιγμὴν αὕτη πράγματι σφάζει τὰ ἑαυτῆς τέκνα, ἀλλὰ στιγμὰς τινὰς πρότερον, ὅταν ἡ μητρικὴ στοργὴ παλαίῃ ἀκόμη πρὸς τὴν ζηλοτυπίαν. Προβλέπομεν τὸ τέλος τῆς πάλης ταύτης. Τρέμομεν ἐκ τῶν προτέρων, ὅτι θ' ἀντικρύσωμεν μετ' ὀλίγον ἀγρίαν Μήδειαν, καὶ ἡ φαντασία μας προτρέχει πολὺ πέραν παντός, ὅτι ἐν τῇ φρικῶδει ταύτῃ στιγμῇ ἡδύνατο νὰ μᾶς δεῖξῃ ὁ ζωγράφος. Ἄλλ' ἔνεκα τούτου ἀκριβῶς τὸ ἐν τῇ τέχνῃ παρατεινόμενον ἀναποφάσιστον τῆς Μήδειας προσκρούει εἰς τὴν αἴσθησίν μας τόσον ὀλί-

γον, ὥστε μᾶλλον εὐχόμεθα, νὰ ἔμενον οὕτω τὰ πράγματα καὶ ἐν τῇ φύσει, οὐδέποτε νὰ ἐκρίνετο ἡ πάλῃ τῶν παθῶν, ἢ νὰ διήρκει κἂν τόσον, ἕως οὗ ὁ χρόνος καὶ ἡ σκέψις δυνηθῶσι νὰ ἐξασθενήσωσι τὴν μανίαν καὶ νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν νίκην εἰς τὰ μητρικὰ αἰσθήματα. Ἡ σοφία τοῦ Τιμομάχου αὕτη ἐπεσπάσατο αὐτῷ μεγάλα καὶ συχνὰ ἐγκώμια καὶ ὑψωσεν αὐτὸν πολὺ ὑπὲρ ἄλλον ἄγνωστον ζωγράφον, ὅστις ὑπῆρξε τόσον ἀδαής, ὥστε νὰ δεῖξῃ τὴν Μήδειαν ἐν τῇ ὑπάτῃ αὐτῆς μανίᾳ, καὶ οὕτως εἰς τὸν γοργῶς παρερχόμενον βαθμὸν τοῦτον τῆς ὑψίστης μανίας νὰ δώσῃ διάρκειαν, καθ' ἧς ἐξανίσταται πᾶσα φυσικὴ αἴσθησις. Ὁ ποιητής³², ὅστις μέμφεται αὐτὸν ἔνεκα τούτου, λέγει λίαν εὐφυῶς, αὐτὴν ταύτην τὴν εἰκόνα προσαγορεύον: «Διψᾷς λοιπὸν πάντοτε τὸ αἷμα τῶν τέκνων σου; Εἰνέ τις δεύτερος Ἰάσων ἢ νέα τις Κρέουσα, οἵτινες ἀπαύστως σ' ἐξοργίζουσιν; — Ἔρρε καὶ ἐν τῇ εἰκόνι ἔτι παιδοκτόνε!» προσθέτει πλήρως ἀγανακτικῶς.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Περὶ τοῦ μαινομένου Αἴαντος τοῦ Τιμομάχου δύναται τις νὰ κρίνῃ ἐκ τῆς εἰδήσεως τοῦ Φιλοστράτου.³³ Ὁ Αἴας δὲν παρίστατο καθ' ἣν στιγμὴν ἐμαίνετο μετὰ τῶν ποιμνίων, σφάζων καὶ δένων βοῦς καὶ τράγους ἀντὶ ἀνθρώπων. Ἀλλ' ὁ τεχνίτης τὸν ἔδειξε κεκμηκότα μετὰ τὸ φρενόπληκτον ἀνδραγάθημα αὐτοῦ, καὶ διανοούμενον ν' αὐτοκτονήσῃ. Καὶ τοῦτο εἶνε ἀληθῶς ὁ μαινόμενος Αἴας. Ὅχι διότι ἀκριβῶς τώρα μαίνεται, ἀλλὰ διότι βλέπει τις, ὅτι ἐμάνῃ· διότι τὸ μέγεθος τῆς μανίας αὐτοῦ ἀντιλαμβάνεται τις ζωηρότατα ἐκ τῆς πλήρους ἀπογνώσεως αἰσχύνης, ἣν αὐτὸς ἤδη ἔνεκα τῆς πράξεως αὐτοῦ αἰσθάνεται. Βλέπομεν τὴν καταιγίδα εἰς τὰ ἐρείπια καὶ τὰ πτώματα, δι' ὧν ἔστρωσε τὸ ἔδαφος.

Δ'.

Ἀνασκοπῶν τὰ μνημονευθέντα αἷτια, ὧν ἔνεκα ὁ τεχνί-

τῆς τοῦ Λαοκόοντος ἐν τῇ ἐκφράσει τοῦ σωματικοῦ ἄλγους ἐτήρησε τὸ μέτρον, εὐρίσκω, ὅτι ταῦτα συλλήβδην ἐξήχθησαν ἐκ τῆς ἰδιαίτερας φύσεως τῆς τέχνης καὶ τῶν ἀπαραιτήτων αὐτῇ περιορισμῶν καὶ ἀναγκῶν. Δυσκόλως λοιπὸν θὰ ἠδύνατο οἰονδῆποτε τούτων νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τὴν ποίησιν.

Δὲν θὰ ἐρευνήσω ἐνταῦθα κατὰ πόσον δύναται νὰ ἐπιτύχῃ ἐν τῇ ἐξεικονίσει σωματικοῦ κάλλους ὁ ποιητής· ἐν τούτοις εἶνε ἀναμφισβήτητον, ὅτι, ἐπειδὴ ὅλον τὸ ἄπειρον βασίλειον τῆς τελειότητος διανοίγεται πρὸς μίμησιν ἐνώπιον αὐτοῦ, τὸ ὁρατὸν τοῦτο σκῆνωμα, ὑφ' ὃ ἡ τελειότης μετατρέπεται εἰς ὠραιότητα, δύναται νὰ ᾔῃ ἐν μόνον ἐκ τῶν ἐλαχίστων μέσων, δι' ὧν ἐπίσταται νὰ διεγείρῃ τὸ ἐνδιαφέρον ἡμῶν περὶ τῶν προσώπων αὐτοῦ. Πολλάκις παραμελεῖται τὸ μέσον τοῦτο παντελῶς, βέβαιος ὢν, ὅτι, ἂν ὁ ἥρωας τοῦ ἐκέρδησε τὴν εὐνοίαν ἡμῶν, αἱ εὐγενέστεραι αὐτοῦ ιδιότητες ἢ ἐκπολλοῦσιν ἡμᾶς τόσον, ὥστε οὐδόλως προσέτινεν εἰς τὴν σωματικὴν διάπλασιν, ἢ, ἂν προσέχωμεν εἰς αὐτὴν, αἱ εὐγενέστεραι ιδιότητες δελεάζουσιν ἡμᾶς τόσον, ὥστε οἴκοθεν ἀπονέμεμεν εἰς τὸν ἥρωα ἂν οὐχὶ ὠραίαν, τοῦλάχιστον ὅμως ἀδιάφορον μορφήν. Ἡκιστα θέλει ἀποβλέψῃ εἰς τὴν ἐννοίαν ταύτην, προκειμένου περὶ ἐκάστου χαρακτηριστικοῦ, ὅπερ δὲν εἶνε ῥητῶς πρὸς τὴν ὄρασιν προωρισμένον. Ὅταν ὁ Λαοκόων τοῦ Βιργιλίου κραυγάζῃ, εἰς τίνος τὸν νοῦν ἐπέρχεται, ὅτι πρὸς τὸ κραυγάζειν εἶνε χρεῖα μεγάλου στόματος, καὶ ὅτι τὸ μέγα τοῦτο στόμα φέρει δυσμορφίαν; Ἀρκεῖ, ὅτι τὸ φορικώδεις κραυγὰς ἀναπέμπει πρὸς τ' ἄστρα ἐνέχει ὕψος ὡς πρὸς τὴν ἀκοήν, καὶ εἶνε ἀδιάφορον, πῶς ἤθελε φανῇ εἰς τὴν ὄρασιν. Ὅστις ἀξιῷ ἐνταῦθα ὠραίαν εἰκόνα, τούτου ἡστόχησεν ἡ πᾶσα ποιητικὴ ἐντύπωσις.

Ἐκτὸς τούτου οὐδὲν ἀναγκάζει τὸν ποιητὴν νὰ συγκεντρώσῃ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ εἰς μίαν μόνην στιγμὴν. Λαμ-

βάνει ἐκάστην ὑπόθεσίν του, κατὰ βούλησιν, ἐκ τῆς πρώτης αὐτῆς ἀρχῆς, καὶ τὴν διεξάγει δι' ὅλων τῶν δυνατῶν μεταλλαγῶν μέχρι τέλους. Ἐκάστη τῶν μεταλλαγῶν τούτων, ἥτις θὰ ἐστοίχιζεν εἰς τὸν τεχνίτην ἐν ὅλως ἰδιαίτερον ἔργον, στοιχίζει εἰς τὸν ποιητὴν μόνον ἐν χαρακτηριστικόν· καὶ ἐν ἣ περιπτώσει τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο, καθ' ἑαυτὸ ἐξεταζόμενον, ἤθελε προσβάλλει τὴν φαντασίαν τοῦ ἀκροατοῦ, ἐν τούτοις, εἴτε διὰ τῶν προηγουμένων προπαρασκευαζόμενον, εἴτε διὰ τῶν ἐπομένων μετριαζόμενον καὶ ἐπανορθούμενον, ἀποβάλλει τὴν ἐπὶ μέρους ἐντύπωσιν αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ συνόλῳ ἐπιδρᾷ θαυμασίως. Ὡστε καὶ ἂν ὄντως θὰ ἦτον ἀπρεπὲς εἰς ἄνδρα νὰ κραυγάζῃ ἐν τῇ σφοδρότητι τοῦ ἄλγους, κατὰ τί δύναται ἡ ἀσήμαντος, παροδικῇ αὐτῇ ἀσχημοσύνῃ νὰ ὑποτιμήσῃ ἐνώπιον ἡμῶν ἐκείνον, ὅστις διὰ τῶν λοιπῶν ἀρετῶν αὐτοῦ κατέκτησεν ἤδη τὴν εὐνοίαν ἡμῶν; Ὁ Λαοκόων τοῦ Βιργιλίου κραυγάζει, ἀλλ' ὁ κραυγάζων οὗτος Λαοκόων εἶνε αὐτὸς ἐκεῖνος, ὃν ἡδὴ γνωρίζομεν καὶ ἀγαπῶμεν, ὡς τὸν συνετώτατον πατριώτην, ὡς τὸν φιλοστοργότατον πατέρα. Δὲν ἀναφέρομεν τὴν κραυγὴν ταύτην εἰς τὸν χαρακτῆρα, ἀλλ' ἀπλῶς εἰς τὸ ἀφόρητον ἄλγος αὐτοῦ. Τοῦτο μόνον ἀκούομεν ἐν τῇ κραυγῇ αὐτοῦ, καὶ διὰ τῆς κραυγῆς ταύτης μόνον ὁ ποιητὴς ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ ἡμῖν αἰσθητὸν τὸ ἄλγος αὐτοῦ.

Τίς λοιπὸν μέμφεται αὐτὸν ἀκόμη; Τίς δὲν πρέπει μᾶλλον νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι, ἂν ὁ τεχνίτης ἔπραξε καλῶς, εἰκονίσας τὸν Λαοκόοντα μὴ κραυγάζοντα, καὶ ὁ ποιητὴς ἔπραξεν ἐπίσης καλῶς, ποιήσας αὐτὸν κραυγάζοντα;

Ἀλλ' ὁ Βιργίλιος ἐνταῦθα εἶνε ἀπλῶς διηγηματικὸς ποιητής. Δύναται νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τὸν δραματικόν, ὅτι συγχωρεῖται εἰς ἐκείνον; Ἄλλως ἐπιδρᾷ ἡ διήγησις περὶ τῆς κραυγῆς τινος· ἄλλως ἡ κραυγὴ αὐτή. Τὸ δράμα, ὅπερ εἶνε προωρισμένον νὰ ἀποβῇ ζῶσα ζωγραφία διὰ τοῦ ὑπο-

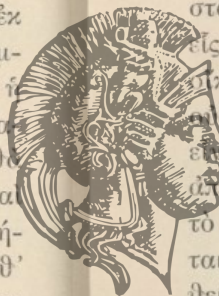
κριτοῦ, ἔπρεπεν ἴσως ἀκριβῶς διὰ τοῦτο νὰ τηρῇ αὐστηρότερον τοὺς νόμους τῆς ὑλικῆς ζωγραφίας. Ἐν τῷ δράματι δὲν νομίζομεν μόνον, ὅτι βλέπομεν καὶ ἀκούομεν τὸν κραυγάζοντα Φιλοκτῆτην, ἀλλὰ πράγματι ἀκούομεν καὶ βλέπομεν αὐτὸν κραυγάζοντα. Ὅσον ἐγγύτερον τῆς φύσεως προβαίνει ὁ ὑποκριτής, τόσον ἀνιαιρότερον προσβάλλονται οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὰ ὦτα ἡμῶν· ὅπερ ἀναντιρρήτως συμβαίνει ἐν τῇ φύσει, ὅταν ἀντιλαμβάνομεθα τόσον μεγαλοφώνους καὶ σφοδρὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἄλγους. Πρὸς τούτοις τὸ σωματικὸν ἄλγος ἐν γένει δὲν εἶνε ἱκανὸν νὰ παραγάγῃ τὸν οἶκτον, ὃν διεγείρουσιν ἕτερα δεινὰ. Ἡ φαντασία ἡμῶν δὲν ἀντιλαμβάνεται αὐτὸ τόσον, ὥστε ἡ θεὰ αὐτοῦ μόνον νὰ ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ ἐν ἡμῖν ἀνάλογόν τι συναίσθημα. Ὅθεν ὁ Φιλοκτῆς, ποιῶν τὸν Φιλοκτῆτην καὶ τὸν Ἡρακλῆ οὕτω κραυγάζοντας καὶ θρηνοῦντας οὕτω κραυγάζοντας καὶ βρυχωμένους, παρέβη ἴσως ὅχι αὐθαίρετόν τινα, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τῶν αἰσθημάτων ἡμῶν ἐρεθιζομένην κοσμιότητα. Οἱ ἀντιστάμενοι ἀδυνατοῦσι νὰ συμμεθέξωσι τοῦ ἄλγους αὐτῶν τόσον, ὅσον φαίνονται ἀξιοῦσαι αἱ ἅμετροι ἐκρήξεις αὗται, εἰς ἡμᾶς δὲ τοὺς θεατὰς θὰ φανῶσι συγκριτικῶς ψυχραί, καὶ ἐν τούτοις δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸν οἶκτον ἐκείνων ἄλλως, ἢ ὡς τὸ μέτρον τοῦ ἡμετέρου. Τούτοις προσθετόν, ὅτι ὁ ὑποκριτής δυσκόλως, ἢ οὐδὲν δύναται νὰ ἐπιτηδεύσῃ τὴν παράστασιν τοῦ σωματικοῦ ἄλγους μέχρις ἀπάτης· καὶ τίς οἶδεν, ἂν οἱ νεώτεροι δραματικοὶ δὲν ἦνε ἄξιοι ἐπαίνου μᾶλλον, ἢ μομφῆς, διότι τὸν σκόπελον τοῦτον ἢ ἐντελῶς ἀπέφυγον, ἢ παρέκαμψαν αὐτὸν μετ' ἐλαφροῦ ἀκατίου.

Πόσα θὰ ἐφαίνοντο ἐν τῇ θεωρίᾳ ἀναντίρρητα, ἂν ἡ μεγαλοφυΐα δὲν κατώρθου ν' ἀποδείξῃ τὸ ἐναντίον ἐν τῇ πράξει. Πᾶσαι αἱ παρατηρήσεις αὗται δὲν εἶνε ἀβάσιμοι, καὶ ὁμως ὁ Φιλοκτῆτης παραμένει σκηνικὸν ἀριστοτέχνημα.

Διότι μέρος αὐτῶν δὲν ἀφορᾷ τὸν Σοφοκλῆ, ὅστις ἐν τῇ καταφρονήσει ἀκριβῶς τοῦ ἄλλου μέρους ἐξικνεῖται εἰς καλ-
λονάς, ἃς ὁ ἄτολμος τεχνοκρίτης, ἄνευ τοῦ ὑποδείγματος
τούτου, οὐδέποτε ἤθελε φαντασθῇ. Αἱ ἀκόλουθοι παρατη-
ρήσεις θὰ δεῖξωσι τοῦτο ἐναργέστερον.

1. Μετὰ πόσης θαυμαστῆς γνώσεως ὁ ποιητὴς ἐπέρ-
ρωσε καὶ ἠῤῥυνε τὴν ιδέαν τοῦ σωματικοῦ ἄλγους! Ἐξέ-
λεξε μίαν πληγὴν—(διότι καὶ τὰς περιστάσεις τοῦ μύθου
δύναται τις νὰ θεωρήσῃ ὡς ἐκ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ἐξαρτη-
θείσας, καὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ μύθου γινομένην ἀκριβῶς
ἐνεκα τούτων τῶν εἰς αὐτὸν προσφόρων περιστάσεων)—
ἐξέλεξε, λέγω, μίαν πληγὴν, καὶ ὄχι μίαν ἐσωτερικὴν νόσον·
διότι ἐξ ἐκείνης παράγεται παράστασις ζωηρότερα, ἢ ἐκ
ταύτης, ὅσον καὶ ἂν ἦνε ὀδυνηρά. Διὸ ἡ ἐσωτερικὴ συμ-
παθητικὴ ³⁴ φλόξ, ἡ βιβρώσκουσα τὸν Μελέαγρον, ὅταν ἴ-
μῃτηρ αὐτοῦ ἐν τῇ παραφροῇ τῆς ἀδελφικῆς στοργῆς ἐδυσία-
σεν αὐτόν, ῥίψασα εἰς τὴν ψαλμῶν τὴν ποικίλην ὁρμήν, θύ-
ῃτον ὡς ἐκ τούτου ὀλιγώτερον θεατρικὴ τῆς πληγῆς. Καὶ
ἡ πληγὴ αὕτη ἦτο θεία τιμωρία. Ὑπερφυσικόν τι δηλητή-
ριον ἐμαίνεται ἐν αὐτῇ ἀδειαλείπτως καὶ εἰς μόνον τὴν καθ'
ὥρισμένον χρόνον ἐπανερχομένην προσβολὴν σφοδροτέρου
ἄλγους περιέπιπτεν ὁ τάλας εἰς ὕπνον ληθαργικόν, ἐν ᾧ ἡ
ἐξηντλημένη φύσις αὐτοῦ ἀνελάμβανε, ἵνα δύναται νὰ ἐξα-
κολουθήσῃ ἐκ νέου τὴν αὐτὴν ὁδὸν τοῦ ἄλγους. Ὁ Cha-
teaubrun ³⁵ ποιεῖ αὐτὸν πληγωθέντα μόνον ὑπὸ δηλητηρια-
σμένου βέλους Τρωός. Τί δύναται τις νὰ προσδοκᾷ ἔκτακτον
ἐκ τόσον κοινῆς συμπτώσεως; Εἰς ταύτην ἦτο ἐκτεθειμέ-
νος πᾶς τις ἐν τοῖς ἀρχαίοις πολέμοις· ἐκ τίνος λόγου εἶχεν
αὕτη ὡς πρὸς τὸν Φιλοκτήτην μόνον τόσον φοβεράς συνε-
πείας; Φυσικὸν δηλητήριον, ἐνεργοῦν χωρὶς νὰ φονεύῃ, ἐπὶ ἐν-
νέα ὅλα ἔτη, εἶνέ τι πρὸς τούτοις πολὺ ἀπιθανώτερον, ἢ ὅλον
τὸ μυθωδὸς ὑπερφύες, δι' οὗ ὁ Ἕλλην περιεκόσμησεν αὐτό.

2. Ἄλλ' ὅσον μεγάλας καὶ φοβεράς καὶ ἂν παρέστησε
τὰς σωματικὰς ἀλγηδόνας τοῦ ἥρωος αὐτοῦ, ἐν τούτοις τὰ
μάλα συνησθάνετο, ὅτι δὲν ἤθελον ἐπαρκέσει αὐταὶ μόναι,
ἵνα διεγείρῳσιν αἰσθητὸν βαθμὸν οἴκτου. Ὅθεν συνέδεσεν
αὐτὰς μετ' ἄλλων δεινῶν, ἅτινα ἐπίσης, καθ' ἑαυτὰ μὲν ἐξε-
ταζόμενα, δὲν ἠδύναντο νὰ συγκινήσωσι σπουδαίως, ἀλλὰ
διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου προσελάμβανον τοιαύτην μελαγ-
χολικὴν χροιάν, οἷαν μετέδιδον πάλιν εἰς τὰς σωματικὰς
ὀδύνας. Τὰ δεινὰ ταῦτα ἦσαν παντελὴς στέρησις τῆς ἀνθρω-
πίνης κοινωνίας, πείνα καὶ πᾶσαι τοῦ βίου αἱ δυσχέρειαι,
εἰς ἃς εἶνέ τις ἐκτεθειμένος ὑπὸ χαλεπὸν οὐρανὸν ἐν τῇ στε-
ρήσει ἐκείνῃ. ³⁶ Ἄς φαντασθῇ τις ἄνθρωπον ἐν ὁμοίαις περι-
στάσεσιν, ἀλλ' ὑγιᾶ καὶ ἰσχυρὸν καὶ εὐμήχανον, καὶ ἰδοὺ
εἰς Ροβινσὼν Κρουσόε, ὅστις ὀλίγην ἀξίωσιν ἔχει ἐπὶ τοῦ
οἴκτου ἡμῶν, ἂν καὶ ἄλλως ἡ τύχη αὐτοῦ δὲν ἦνε εἰς ἡμᾶς
ἐπιδόλως ἀδιάφορος. Διότι σπανίως ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία
εἰς ἡμᾶς τὸν ἀρεστὸν ὥστε γαλήνην, ἥς μακρὰν ταύτης
ἐπιδουλοῦμεν, νὰ μὴ φαίνεται ἡμῖν λίαν θελκτικὴ, ἰδίως ὑπὸ
τὸ κράτος τῆς ιδέας, ἣτις κολακεύει πᾶν ἄτομον, ὅτι δύνα-
ται βαθμηδὸν νὰ ἐξοικειωθῇ πρὸς τὴν στέρησιν ξένης βοη-
θείας. Ἐξ ἄλλου ἃς φαντασθῇ τις ἄνθρωπον νοσοῦντα τὴν
ἀλγεινοτάτην, τὴν μᾶλλον ἀνίατον νόσον, ἀλλὰ συγχρόνως
περιστοιχισμένον ὑπὸ φίλων προθύμων, οἵτινες δὲν ἀφίνου-
σιν αὐτὸν νὰ αἰσθανθῇ οὐδεμίαν στέρησιν, οἵτινες τὸ πά-
θος αὐτοῦ κατὰ δύναμιν ἀνακουφίζουσι, πρὸς οὓς ἀπροκαλύ-
πτως δύναται νὰ δεινολογηθῇ καὶ νὰ θρηγήσῃ· ἀναντιρρή-
τως θὰ οἰκτείρωμεν αὐτόν, ἀλλ' ὁ οἶκος οὗτος δὲν διαρ-
κεῖ, διότι τέλος ὑποῦμεν τοὺς ὧμους καὶ προτρέπομεν αὐτὸν
νὰ ὑπομένῃ. Μόνον ἂν ἀμφοτέρω συμπέσωσιν, ἂν ὁ ἐγκατα-
λελειμμένος ἦνε καὶ σωματικῶς ἀνίσχυρος, ἂν οὐδεὶς ἄλλος
βοηθῇ τὸν ἀνίκανον νὰ βοηθήσῃ ἑαυτόν, καὶ τὰ δεινολογή-
ματα αὐτοῦ ἐκπνέουσιν εἰς τὸν ἔρημον ἀέρα: μόνον τότε

βλέπομεν ὅλην τὴν ἀθλιότητα, ἥτις δύναται νὰ πλήξῃ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, συνεκρηγνυμένην κατὰ τοῦ δυστυχούς, καὶ πᾶσα ταχεῖα σκέψις, ἥτις ὑποκαθιστᾷ ἡμᾶς εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ, διεγείρει τρόμον καὶ φρίκην. Δὲν βλέπομεν πρὸ ἡμῶν οὐδὲν ἄλλο, ἢ τὴν ἀπελπισίαν ἐν τῇ φρικωδεστάτῃ αὐτῆς ὄψει, οὐδεὶς δὲ οἶκτος εἶνε σφοδρότερος, οὐδεὶς συντήκει τὴν ψυχὴν πλειότερον ἐκείνου, ὅστις συναναμιγνύεται μετ' εἰκόνων τῆς ἀπελπισίας. Τοιαύτης φύσεως εἶνε ὁ οἶκτος, ὃν αἰσθανόμεθα πρὸς τὸν Φιλοκτῆτην, σφοδρότερον δ' αὐτὸν αἰσθανόμεθα τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν βλέπομεν αὐτὸν ἀποστερούμενον τοῦ τόξου αὐτοῦ τοῦ μοναδικοῦ, ὅπερ συνετῆρει τὴν γλίσχρον αὐτοῦ ὑπαρξιν. Ὡς τοῦ Γαλάτου, ὅστις δὲν εἶχε τὸν νοῦν νὰ ἀναλογισθῇ, οὔτε τὴν καρδίαν νὰ αἰσθανθῇ αὐτό! Ἡ ὅστις, μὴ στερούμενος τούτων, ἦτο ἀρκοῦντως μικρός, ὥστε νὰ θυσιάσῃ ταῦτα πάντα εἰς τὴν τλήμονα καλαισθησίαν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ. Ὁ Chateaubrun εἰκονίζει τὸν Φιλοκτῆτην ἐν κοινωνίᾳ ἀνθρώπων. Ὡς τὰς ἡγεμονόπαις ἔρχεται εἰς τὴν νῆσον, καὶ αὕτη ὄχι μόνη, ἀλλὰ μετὰ τῆς ἀκολούθου αὐτῆς, ὑποκειμένου, οὔτινος ἀγνοῶ, ἂν ἢ ἡγεμονόπαις, ἢ ὁ ποιητὴς εἶχε χρειάν. Παρέλειπεν ὀλόκληρον τὴν ἔξοχον σκηνὴν τοῦ τόξου, καὶ ἀντ' αὐτῆς εἰσάγει παῖζοντας ὥραίους ὀφθαλμούς. Βεβαίως τὸ βέλος καὶ τὸ τόξον ἦθελον φανῇ πολὺ ἀστεῖα εἰς τὴν γαλατικὴν ἡρωϊκὴν νεότητα. Τοῦναντίον οὐδὲν εἶνε σοβαρότερον τῆς ὀργῆς ὥραιον ὀφθαλμῶν. Ὁ Ἕλλην βασανίζει ἡμᾶς διὰ τῆς ἀποτροπαίου μερίμνης, ὅτι ὁ πτωχὸς Φιλοκτῆτης θὰ μείνῃ ἄνευ τόξου ἐν τῇ ἐρήμῳ νήσῳ καὶ θ' ἀποθάνῃ ἀθλίως. Ὁ Γαλάτης γνωρίζει ἀσφαλεστέραν ὁδὸν πρὸς τὴν καρδίαν ἡμῶν: διεγείρει ἡμῖν τὸν φόβον μὴ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀχιλλέως ἀναγκασθῇ ν' ἀναχωρήσῃ χωρὶς τὴν περιγίπισσαν αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ καὶ οἱ παρισινοὶ τεχνοκρίται ὠνόμασαν θρίαμβον κατὰ τῶν

ἀρχαίων, καὶ τις προέτεινε νὰ τιτλοφορήσωσι τὸ ἔργον τοῦ Chateaubrun, La difficulté vaincue.³⁷

3. Μετὰ τὴν ἐκ τοῦ ὅλου ἐντύπωσιν, ἃς ἐπισκοπήσῃ τις μίαν ἐκάστην τῶν σκηνῶν, ὅπου ὁ Φιλοκτῆτης δὲν εἶνε πλέον ὁ ἐγκαταλελειμμένος ἀσθενής· ὅπου ἐλπίζει, ὅτι ταχέως πλέον θ' ἀφήσῃ τὴν ἄξενον ἐρημίαν, ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ βασίλειον αὐτοῦ· ὅπου ἐπομένως ἢ πᾶσα αὐτοῦ δυστυχία περιορίζεται εἰς τὴν ἀλγεινὴν αὐτοῦ πληγὴν. Οἰμώζει, κραυγάζει καὶ συσπᾶται φρικωδῶς.³⁸ Ἰδίως δ' ἐναντίον τούτου κατευθύνεται ἡ ἀντίρρησης τῆς προσβληθείσης εὐπρεπειας. Καὶ εἶνε Ἀγγλὸς³⁹ ὁ ἀντιλέγων· ἐπομένως ἀνὴρ, ὃν δὲν δύναται τις εὐκόλως νὰ ὑποπτεύσῃ, ὡς ἀγόμενον ὑπὸ ψευδοῦς λεπτότητος. Ὡς ἤδη ἐμνήσθημεν, αἰτιολογεῖ καλῶς τὴν ἀντίρρησιν αὐτοῦ. Ὅλα τὰ συναισθήματα καὶ τὰ πάθη, λέγει, παρα' ἄλλοις πολὺ ὀλίγην συμπάθειαν διεγείρουσιν, ἀπαρέχουσιν, ἐκφραζόμενα μετὰ σφοδρότητος.⁴⁰ «Διὰ ταῦτα οὐδὲν εἶπε ἀπρεπὲς ἄνθρωπος καὶ ἡλικιωτέρον ἀνδρός, ἢ τὸ νὰ μὴ δύναται νὰ ὑποφέρῃ μετ' ὑπομονῆς τὸ ἄλγος, ἔστω καὶ τὸ σφοδρότατον, ἀλλὰ θρηνεῖ καὶ κραυγάζει. Καὶ αἰσθανόμεθα μὲν συμπάθειάν τινα πρὸς τὸ σωματικὸν ἄλγος. Ὅταν βλέπομεν πληγὴν καταφερομένην κατὰ τοῦ βραχίονος ἢ τῆς κνήμης τινός, τότε κατὰ φυσικὸν λόγον πτοούμεθα καὶ ἀποσύρομεν τὸν ἴδιον ἡμῶν βραχίονα ἢ τὴν κνήμην· καὶ ἂν ὄντως τὸ τραῦμα κατενεχθῇ, αἰσθανόμεθα αὐτὸ τρόπον τινὰ ἐπίσης καλῶς, ὡς ὁ πληγεὶς. Οὐχ ἦττον ὁμοῦς εἶνε βέβαιον, ὅτι τὸ ἄλγος ὃ αἰσθανόμεθα, εἶνε ὅλως ἀσήμαντον· ὅθεν ἂν ὁ πληγεὶς ἐκβάλλῃ δεινὴν κραυγὴν, δὲν διστάζομεν νὰ περιφρονήσωμεν αὐτόν, διότι δὲν εἴμεθα διατεθειμένοι νὰ κραυγᾶσωμεν τόσον σφοδρῶς, ὡς ἐκεῖνος». — Οὐδὲν σφαλερώτερον, ἢ τὸ καθυποβάλλειν εἰς γενικὸς νόμους τὰ συναισθήματα ἡμῶν. Ἡ ὑφ' αὐτῶν εἶνε τόσον λεπτὴ καὶ πολὺπλοκος, ὥστε καὶ εἰς τὸν προσεκτικώτερον παρατηρητὴν

μόλις εἶνε δυνατόν νὰ συλλάβῃ ἓν ἕκαστον νῆμα διακεκριμένως καὶ νὰ παρακολουθήσῃ αὐτὸ διὰ μέσου τῆς ὅλης τῶν νημάτων διασταυρώσεως. Ἀλλὰ καὶ τούτου ἐπιτευχθέντος, ποῖον προκύπτει ὄφελος; Δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει οὐδὲν μεμονωμένον, καθαρὸν συναίσθημα· ἐν ἕκαστον παράγει ἕτερα χίλια συγχρόνως, ὧν τὸ ἐλάχιστον ἐντελῶς ἀλλοιοῖ τὸ θεμελιῶδες συναίσθημα, εἰς τρόπον ὥστε ἀναφύονται ἔξαιρέσεις ἐπὶ ἔξαιρέσεων, αἵτινες τὸν ὑποτιθέμενον γενικὸν νόμον περιορίζουσι τέλος εἰς ἀπλὴν μόνον πείραν ὀλίγων ἰδιαιτέρων περιπτώσεων. — Περιφρονοῦμεν ἐκεῖνον, λέγει ὁ Ἄγγλος, ὃν ἀκούομεν δεινῶς κραυγάζοντα ἕνεκα σωματικῶν ἀλγηδόνων. Ἀλλ' ὅχι πάντοτε· ὅχι κατὰ πρώτην φορὰν· ὅχι, ὅταν βλέπωμεν, ὅτι ὁ πάσχων καταβάλλει πᾶσαν προσπάθειαν, ἵνα καταπνίξῃ τὸ ἄλγος αὐτοῦ· ὅχι, ὅταν ἄλλως τε γνωρίζωμεν αὐτὸν ὡς ἄνδρα εὐσταθῆ· ἔτι ὀλιγώτερον, ὅταν βλέπωμεν αὐτὸν παρέχοντα δρίγματα τῆς εὐσταθείας αὐτοῦ ὑπὸ τὸ κράτος ἔτι τοῦ ἄλγους, ὅταν βλέπωμεν, ὅτι ἡ εὐδύνη δύναται μὲν νὰ ἐξαναγκάσῃ αὐτὸν πρὸς κραυγὴν, ἀλλὰ πρὸς οὐδὲν ἕτερον, ὅτι προτιμᾷ νὰ ὑποταχθῇ μᾶλλον εἰς τὴν μακροτέραν διάρκειαν τῆς ὀδύνης ταύτης, ἢ νὰ μεταβάλῃ κατ' ἐλάχιστον τὰς σκέψεις, τὰς ἀποφάσεις αὐτοῦ, ἂν καὶ δύναται ἤδη ἐκ τῆς μεταβολῆς ταύτης νὰ ἐλπίζῃ τὴν τελείαν ἀπὸ τῶν ἀλγηδόνων λύτρωσιν. Ταῦτα πάντα εὐρίσκονται παρὰ τῷ Φιλοκτῆτῃ. Τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖον συνίστατο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ὅχι μόνον εἰς τὴν σταθερὰν ἀγάπην πρὸς τοὺς φίλους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἄτρεπτον μῖσος πρὸς τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν. Τὸ μεγαλεῖον τοῦτο διατηρεῖ ὁ Φιλοκτῆτης καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ μαρτύριον. Τὸ ἄλγος αὐτοῦ δὲν ἐξήρανε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ τόσο, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ τῷ παράσχῃ δάκρυα ἐπὶ τῇ τύχῃ τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ φίλων. Τὸ ἄλγος αὐτοῦ δὲν ἔθρυσεν αὐτὸν τόσο, ὥστε, ἴν' ἀπαλλαγῇ αὐτοῦ, νὰ δύναται νὰ συγχωρήσῃ

τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ καὶ προθύμως νὰ ἐξυπηρετήσῃ ὅλους αὐτῶν τοὺς ἰδιοτελεῖς σκοπούς. Καὶ αὐτόν, τὸν πέτρινον ἄνδρα ἔπρεπεν οἱ Ἀθηναῖοι νὰ περιφρονήσωσι, διότι τὰ κύματα, ἅτινα δὲν ἠδύναντο νὰ τὸν διασειώσωσι, ποιοῦσιν αὐτὸν ν' ἀντηχῇ; — Ὁμολογῶ, ὅτι ἐν γένει ὀλίγον στέργω τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Κικέρωνος, ἥκιστα δ' ἐκείνην, ἣν ἐκθέτει ἐν τῷ Β'. βιβλίῳ τῶν Τουσκουλανικῶν διαλέξεων αὐτοῦ, περὶ τοῦ πῶς δεῖ ὑπομένειν τὸ σωματικὸν ἄλγος. Τόσον πολὺν ἐπιδεικνύει ζῆλον κατὰ τῆς ἐξωτερικῆς ἐκφράσεως τοῦ ἄλγους, ὥστε ἠδυνάτό τις νὰ πιστεύσῃ, ὅτι θέλει νὰ διδάξῃ μονομάχον. Ἐν ταύτῃ φαίνεται μόνον εὐρίσκων⁴¹ τὴν ἑλλειψιν καρτερίας, οὐδόλως ἀναλογιζόμενος, ὅτι πολυλάκις ἢ ἐκφρασις εἶνε ἥκιστα ἐκουσία, ἐνῶ ἡ ἀληθὴς ἀνδραία δύναται νὰ φανῇ μόνον ἐν ἐκουσίαις πράξεσι. Ἀκούει παρὰ τῷ Σοφοκλεῖ δεινολογούμενον τὸν Φιλοκτῆτην καὶ κραυγάζοντα μόνον καὶ παραβλέπει ἐντελῶς τὸν λοιπὸν εὐσταθῆ τρόπον αὐτοῦ. Διότι τοῦ ἄλλοῦ ἤθελεν εὑρεῖν τὴν εὐκαρίαν καὶ τὴν ἡμετέραν ἐναντίον τῶν ποιητῶν ἐπιθέσεις αὐτοῦ; «Θὰ μᾶς ἐκθηλύνωσιν, εἰσάγοντες ὀδυρομένους τοὺς γενναιοτάτους ἄνδρας.» Ἀλλ' ὀφείλουσι νὰ τοὺς εἰσάγῃσιν ὀδυρομένους, διότι τὸ θέατρον δὲν εἶνε παλαιστρα. Εἰς τὸν καταδεδικασμένον ἢ μισθωτὸν ἀθλητὴν ἐπεβάλλετο πάντα κοσμίως νὰ πράττῃ καὶ νὰ ὑπομένῃ. Οὐδεὶς θρηνώδης φθόγγος ἔπρεπε ν' ἀκουσθῇ, οὐδεὶς ὀδυνηρὸς σπασμὸς αὐτοῦ νὰ παρατηρηθῇ. Διότι, ἀφοῦ τὰ τραύματα αὐτοῦ, ὁ θάνατος αὐτοῦ ὀφείλον νὰ ψυχαγωγήσωσι τοὺς θεατάς, ἔπρεπεν ἡ τέχνη νὰ διδάξῃ τὴν ἀπόκρυψιν πάσης αἰσθήσεως. Ἡ ἐλαχίστη ταύτης ἐκδήλωσις ἤθελε διεγείρει οἶκτον, καὶ οἶκτος πολλάκις διεγερθεὶς, ἤθελεν ἐπιθέσει τέλος εἰς τὰ παγερῶς βάρβαρα ταῦτα θεάματα. Ἀλλ' ὅτι ἐνταῦθα ἔπρεπε νὰ καταπνίγηται, εἶνε ὁ μόνος σκοπὸς τῆς τραγικῆς σκηνῆς, καὶ διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖται ἀκριβῶς ἀντίθετος

τρόπος. Οἱ ἥρωες αὐτῆς πρέπει νὰ δεικνύωσιν αἰσθησιν, νὰ ἐκδηλῶσι τὰς ὁδύνας αὐτῶν καὶ νὰ ἀφίνωνται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς γυμνῆς φύσεως. Ἐὰν προδίδωσι παιδευσιν καὶ βίαν, δὲν συγκινοῦσι τὰς καρδίας ἡμῶν, καὶ πυγμάχοι ἐν κοθόρῳ δύνανται τὸ πολὺ νὰ θαυμασθῶσι μόνον. Τῆς ἐπωνυμίας ταύτης εἶνε ἄξια πάντα τὰ πρόσωπα τῶν λεγομένων τραγωδιῶν τοῦ Σενέκᾶ, καὶ φρονῶ ἀκραδάντως, ὅτι τὰ ἀμφιθεατρικὰ θεάματα ὑπῆρξαν ἡ πρωτίστη ἀφορμή, δι' ἣν οἱ Ῥωμαῖοι ἐν τῇ τραγικῇ τέχνῃ ὑπελείφθησαν κατὰ πολὺ καὶ αὐτοῦ τοῦ μετρίου. Ἐν τοῖς αἵματηροῖς ἀμφιθεατροῖς, ὅπου οἱ θεαταὶ ἐμάνθανον νὰ παραγνωρίζωσι τὴν φύσιν. ἡδύνατο ἴσως ὁ Κτησίλαος, ἀλλ' οὐδέποτε ὁ Σοφοκλῆς νὰ διδαχθῇ τὴν τέχνην αὐτοῦ. Τὸ τραγικώτατον δαιμόνιον εἰς τοιαύτας τεχνητὰς σκηνὰς θανάτου ἐθισθέν, ἤθελεν ἐκπέσει εἰς στόμφον καὶ μεγαλαυχίαν. Ἀλλ' οὔτε τοιαῦται μεγαλαυχίαι δύνανται νὰ ἐμπνεύσωσιν ἀληθῆ ἥρωϊκὴν ἀνδρίαν, οὔτε Φιλοκτῆται δύνανται νὰ ἐκδηλύνωσι τοὺς θεατάς. Οἱ μὲν οὖν οὐκ εἶνε ἀνθρώπινοι, ἀλλ' αἱ πράξεις ἀντάξια ἥρωος. Ἀμφότερα ἀπεργάζονται τὸν ἀνθρώπινον ἥρωα, ὅστις οὔτε ἄβρός, οὔτε ἀνάληγτος εἶνε, ἀλλ' ὅτε μὲν φαίνεται τοῦτο, ὅτε δ' ἐκεῖνο, ὡς ἀπαιτοῦσι νῦν μὲν ἡ φύσις, νῦν δὲ αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ καὶ τὸ καθήκον. Εἶνε τὸ ὑψιστον ὅπερ δύναται ἡ σοφία νὰ παραγάγῃ, καὶ ἡ τέχνη νὰ μιμηθῇ.

4. Δὲν ἀρκεῖ, ὅτι ὁ Σοφοκλῆς ἐξησφάλισε κατὰ τῆς περιφρονήσεως τὸν εὐαίσθητον Φιλοκτῆτην· ἀλλὰ καὶ σαφῶς προϋνόησε περὶ παντὸς ἄλλου, ὅπερ ἡδύνατό τις νὰ ἀρυσθῇ κατ' αὐτοῦ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τοῦ Ἀγγλου. Διότι, ἂν δὲν καταφρονῶμεν πάντοτε τὸν ἐκ σωματικοῦ ἄλγους κραυγάζοντα, ἐν τούτοις εἶνε ἀναντίρρητον, ὅτι δὲν αἰσθανόμεθα πρὸς αὐτὸν τόσον ἔλεον, ὅσον φαίνονται ἀπαιτοῦσαι αἱ κραυγαὶ αὗται. Πῶς πρέπει λοιπὸν νὰ διάκειν-

ται πρὸς τὸν κραυγάζοντα Φιλοκτῆτην οἱ περὶ αὐτόν; Πρέπει νὰ φαίνωνται εἰς μέγαν βαθμὸν συγκεκινημένοι; Εἶνε ἐναντίον τῆς φύσεως. Πρέπει νὰ δεικνύονται οὕτω ψυχροὶ καὶ ἀμήχανοι, ὥς συνειθίζει τις πράγματι νὰ ᾔη ἐν τοιαύταις περιστάσεσι, θὰ ἦτο τῷ θεατῇ ἡ πλέον δυσάρεστος παραφωνία. Ἀλλ' ὡς ἐλέχθη καὶ περὶ τούτου προϋνόησεν ὁ Σοφοκλῆς ποιήσας, ὥστε τὰ δευτερεύοντα πρόσωπα νὰ ἔχωσι τὸ ἴδιον αὐτῶν ἐνδιαφέρον· ὥστε ἡ ἐντύπωσις, ἣν αἱ κραυγαὶ τοῦ Φιλοκτῆτου ἐμποιοῦσιν αὐτοῖς, δὲν εἶνε τὸ μόνον, ὅπερ ἐπασχολεῖ αὐτά· ὅθεν ὁ θεατὴς δὲν προσέχει τόσον εἰς τὴν δυσαναλογίαν τοῦ οἴκτου πρὸς τὴν κραυγὴν ταύτην, ὅσον εἰς τὴν μεταβολήν, ἣν ὁ οἶκος, εἴτε ἀσθενῆς, εἴτε ἰσχυρὸς, φέρει, ἡ ἔπρεπε νὰ φέρῃ εἰς τὰ φρονήματα καὶ τοὺς σκοποὺς αὐτῶν. Ὁ Νεοπτόλεμος καὶ ὁ Χορὸς ἐδολεῖνθησαν τὸν δυστυχῆ Φιλοκτῆτην· ἀναγνωρίζουσι τὸ μέγεθος τῆς ἀπελπισίας, εἰς ἣν ἡ ἀπάτη αὐτῶν θὰ τὸν φέρῃ· ἤδη ὑπὸ τὰς ἥψεις αὐτῶν καταλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ φροῦτοῦ αὐτοῦ πάθος· ἐν τῷ κῆθος τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἀνείρῃ ἐν αὐτοῖς προφανὲς συμπαθείας συναίσθημα, δύναται ὁμως νὰ παρακινήσῃ αὐτοὺς εἰς σύννοιαν, νὰ εὐλαβηθῶσι τόσον μέγεθος συμφορᾶς, καὶ νὰ μὴ θέλωσι νὰ δεινώσωσιν αὐτὸ διὰ προδοσίας. Τοῦτο προσδοκᾷ ὁ θεατὴς, καὶ ἡ προσδοκία του αὕτη δὲν διαψεύδεται ὑπὸ τοῦ εὐγενοῦς τὴν καρδίαν Νεοπτολέμου. Ὁ Φιλοκτῆτης δαμάζων τὰς ἑαυτοῦ ἀλγηδόνας ἤθελεν ἐνισχύσει τὸν Νεοπτόλεμον εἰς τὴν ὑπόκρισιν αὐτοῦ. Ὁ Φιλοκτῆτης, ὃν τὸ ἑαυτοῦ ἄλγος καθιστᾷ πρὸς πᾶσαν ὑπόκρισιν ἀνίκανον, ὅσον καὶ ἂν φαίνεται αὐτῷ ἀναγκαιοτάτη, ἵνα μὴ μεταμεληθῶσι πολὺ ταχέως οἱ μέλλοντες συμπλωτῆρες αὐτοῦ ὑποσχεθέντες νὰ τὸν συμπαράλάβωσι μεθ' ἑαυτοῦ, ὁ Φιλοκτῆτης, ὅστις εἶνε ὅλως φύσις, ἐπαναφέρει καὶ τὸν Νεοπτόλεμον εἰς τὴν φύσιν αὐτοῦ. Ἡ περιπέτεια αὕτη εἶνε ἐξαισία καὶ τόσον μᾶλλον συγχι-

νητική, καθ' ὅσον ἐπετεύχθη ἐξ ἀπλῆς φιλάνθρωπίας. Παρὰ τῷ Γαλάτῃ ἐπιδρωσι πάλιν ἐνταῦθα οἱ ὠραῖοι ὀφθαλμοί.⁴² Ἀλλὰ δὲν θὰ κάμω πλέον μνείαν τῆς παρωδίας ταύτης.— Τὸ αὐτὸ τέχνασμα μετεχειρίσθη ὁ Σοφοκλῆς καὶ ἐν ταῖς Τραχινίαις, ἵνα μετὰ τοῦ οἴκτου, ὃν ἔπρεπεν αἱ κραυγαὶ τοῦ σωματικοῦ ἄλγους νὰ διεγείρουν ἐν ταῖς καρδίαις τῶν παρισταμένων, συνδέσῃ ἕτερόν τι συναίσθημα. Τὸ ἄλγος τοῦ Ἡρακλέους δὲν εἶνε ἄλγος καταπονοῦν· ἀλλ' ὥθει αὐτὸν μέχρι μανίας, ἐν ᾗ οὐδὲν ἄλλο πνέει, ἢ ἐκδίκησιν. Ἡδὴ ἐν τῇ λύσει ταύτῃ συνέλαβε τὸν Λίχαν καὶ συνέτριψεν αὐτὸν κατὰ τῶν βράχων. Ὁ Χορὸς σύγκειται ἐκ γυναικῶν καὶ ἐπομένως πολὺ φυσικώτερον κυριεύουσιν αὐτὸν φόβος καὶ φρίκη. Τοῦτο δέ, καὶ ἡ προσδοκία, ὅτι θεὸς τις θὰ σπεύσῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Ἡρακλέους ἢ ὅτι ὁ Ἡρακλῆς θὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰ δεινὰ αὐτοῦ, ἀπεργάζεται ἐνταῦθα τὸ ἰδίως γενικὸν ἐνδιαφέρον, ὅπερ ὀλίγον τι μόνον μετέχει τοῦ οἴκτου. Εὐθύς ὥς ἡ λύσις ἀποκαθίσταται τῶν χρησιμῶν, ὁ Ἡρακλῆς ἡσυχάζει, καὶ ὁ θαυμασμός διὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ἀπόφασιν ὑποκαθιστᾷ πάντα τὰ λοιπὰ συναισθήματα. Ἐν γένει δὲν πρέπει τις, συγκρίνων τὸν πάσχοντα Ἡρακλῆ πρὸς τὸν πάσχοντα Φιλοκτήτην, νὰ λησμονήσῃ, ὅτι ἐκεῖνος μὲν εἶνε ἡμίθεος, οὗτος δὲ ἀπλοῦς θνητός. Ὁ θνητὸς οὐδέποτε αἰσχύνεται ἐπὶ τοῖς θρήνοις αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ ἡμίθεος αἰσχύνεται, ὅτι τὸ θνητὸν μέρος ὑπερίσχυσε τόσον τοῦ ἀθανάτου, ὥστε νὰ κλαίῃ καὶ νὰ οἰμώξῃ ὥς κοράσιον.⁴³ Ἡμεῖς οἱ νεώτεροι δὲν πιστεύομεν εἰς ἡμιθέους· ἀλλ' ὁ εὐτελέστερος ἦρως παρ' ἡμῖν ὀφείλει νὰ αἰσθάνηται καὶ νὰ δρᾷ ὥς ἡμίθεος.

Ἄν ὁ ὑποκριτὴς τὰς κραυγὰς καὶ τοὺς σπασμοὺς τοῦ ἄλγους δύναται νὰ ὠθήσῃ μέχρις ἀπάτης, τοῦτο δὲν τολμῶ οὔτε νὰ ἀρνηθῶ, οὔτε νὰ ὁμολογήσω. Ἐὰν ἤθελον πεισθῇ, ὅτι οἱ καθ' ἡμᾶς ὑποκριταὶ δὲν ἠδύναντο τοῦτο, ἔπρεπεν

ἀκόμη νὰ γνωρίζω, ἂν καὶ αὐτὸς ὁ Garrik⁴⁴ ἦτο πρὸς τοῦτο ἀνίσχυρος· ἂν δὲ καὶ οὗτος δὲν ἤθελε κατορθώσῃ τοῦτο τότε θὰ ἐτόλμων ἀκόμη νὰ φαντασθῶ ὅτι ἡ σκευοποιΐα καὶ ἀπαγγελία τῶν ἀρχαίων εἶχε φθάσει εἰς ἐντέλειαν, περὶ ἧς σήμερον οὐδεμίαν ἔχομεν ἔννοιαν.

Ε'.

Ὑπάρχουσιν ἀρχαιογνώσται, οἵτινες τὸ σύμπλεγμα τοῦ Λαοκόοντος θεωροῦσι μὲν ὡς ἔργον Ἑλλήνος τεχνίτου, ἀλλ' ἐκ τῶν χρόνων τῶν αὐτοκρατόρων, νομίζοντες ὅτι ὁ Λαοκόων τοῦ Βιργιλίου ἐχρησίμευσεν εἰς αὐτὸ ὡς πρότυπον. Ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων λογίων, τῶν ἐχόντων τὴν γνώσιν ταύτην, θὰ ὀνομάσω μόνον τὸν Βαρθολομαῖον Μαρτινίον⁴⁵, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων τὸν Montfaucon⁴⁶. Οὗτοι εὐλόγητον ἀναμφιβόλως μετὰ τοῦ γλυπτικοῦ ἔργου καὶ τῆς ποιητικῆς πηγῆς τοσαύτην εἰσαγωγικὴν ὁμοιότητα, ὥστε φαίνεται αὐτοῖς ἀδύνατον, ὅτι ἀμφότεροι τυχαίως συνέπεσον εἰς τὰς αὐτὰς περιστάσεις, αἵτινες οὐδόλως παρέχονται ἀφ' αὐτῶν. Πρὸς τοῦτοις προϋποθέτουσιν, ὅτι, προκειμένου περὶ τῆς τιμῆς τῆς εὐρέσεως καὶ τῆς πρώτης ἐμπνεύσεως, ἡ πιθανότης ὑπὲρ τοῦ ποιητοῦ εἶνε ἀπείρως μεγαλειτέρα, ἢ ὑπὲρ τοῦ τεχνίτου.

Φαίνονται ὁμως λησμονήσαντες, ὅτι τρίτη τις περίπτωσις εἶνε δυνατή. Διότι ἴσως οὔτε ὁ ποιητὴς ἀπεμιμήθη τὸν τεχνίτην, οὔτε ὁ τεχνίτης τὸν ποιητήν, ἀλλ' ἀμφότεροι ἦντλησαν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχαιοτέρας πηγῆς. Κατὰ τὸν Μακρόβιον⁴⁷ ἡ ἀρχαιοτέρα πηγὴ αὕτη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶνε ὁ Πείσανδρος. Διότι, ὅτε τὰ ἔργα τοῦ Ἑλλήνος τούτου ποιητοῦ ἀκόμη διεσώζοντο, ἦτο καὶ παισὶ γνωστόν, pueris decantatum, ὅτι ὀλόκληρον τὴν ἄλωσιν καὶ καταστροφὴν τῆς Τροίας, ὀλόκληρον τὸ δεύτερον αὐτοῦ βιβλίον ὁ Ῥωμαῖος οὐ μόνον ἀπε-

μιμήθη ἐξ ἐκείνου, ἀλλὰ καὶ πιστῶς μετέφρασεν. Ἄν λοιπὸν ὁ Πείσανδρος ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τοῦ Βιργιλίου καὶ εἰς τὸν μῦθον τοῦ Λαοκόοντος, δὲν ἐχρειάζοντο οἱ Ἕλληνες τεχνῖται νὰ λάβωσιν ὡς ὁδηγὸν λατῖνον ποιητήν. Οὕτω δὲ αἴρεται καὶ ἡ εἰκασία περὶ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν οὗτοι ἔζησαν.

Ἐν τούτοις, ἂν ἠναγκαζόμεν νὰ ὑποστηρίξω τὴν γνώ-
μην τοῦ Μαυλιάνη καὶ τοῦ Montfaucon, θὰ παρείχον αὐτοῖς
τὴν ἐξῆς ὑπεκφυγὴν. Τὰ ποιήματα τοῦ Πεισανδρου ἀπωλέ-
σθησαν· πῶς ἀφηγήθη οὗτος τὴν ἱστορίαν τοῦ Λαοκόοντος,
δὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ μετὰ βεβαιότητος· εἶνε ὅμως πιθα-
νόν, ὅτι αὕτη διελάμβανε περὶ τῶν αὐτῶν περιστάσεων,
ὧν ἔχῃ ἀνευρίσκομεν ἀκόμη σήμερον παρὰ τοῖς Ἑλλήσι
συγγραφεῦσι. Ταῦτα ὅμως σὺδὲ κατ' ἐλάχιστον συμφωνοῦσι
πρὸς τὴν διήγησιν τοῦ Βιργιλίου, ὅστις κατὰ πᾶσαν πιθανό-
τητα ἀνεχώνευσε κατὰ τὸ δοκοῦν τὴν Ἑλληνικὴν παράδοσιν.
Ὁ τρόπος, καθ' ὃν διηγεῖται τὸ πάθημα τοῦ Λαοκόοντος, εἶνε
ἰδίᾳ ἐαυτοῦ ἐπίνοια· ἐπαμφοτέρως ἂν οἱ Πεισανδρὰ συμφωνῶσιν
μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν παράστασιν αὐτῇ, τότε ἐπαμφοτέρως ἔχθη-
σαν μετ' ἐκείνων καὶ εἰργάσθησαν κατὰ τὸ πρότυπον αὐτοῦ.

Κόϊντος ὁ Καλαβρινὸς [ἡ Σμυρναῖος] εἰσάγει μὲν τὸν Λαοκόοντα ἐκδηλοῦντα τὴν αὐτὴν, ὡς καὶ παρὰ Βιργιλίῳ, ὑποψίαν περὶ τοῦ Δουρείου ἵππου, ἀλλ' ἡ ὁργὴ τῆς Ἀθηνᾶς, ἣν διὰ τοῦτο ἐπισύρει ὁ Λαοκώων, ἐκφράζεται παρ' αὐτῷ κατὰ πάντα διάφορον τρόπον. Ἡ γῆ σείεται ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ παραινοῦντος Τρώος· τρόμος καὶ ἀγωνία κυριεύουσιν αὐτόν· φλέγουσαν ὀδύνην ἐκτοξεύουσιν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ· ἀλγεί ὁ ἐγκέφαλος, μαίνεται, τυφλοῦται. Ἀλλ' ὅτάν καὶ τυφλὸς ἀκόμη δὲν παύῃ συμβουλευὼν τὴν πυρπόλησιν τοῦ ξυλίνου ἵππου, τότε ἡ Ἀθηνᾶ πέμπει δύο φοβεροὺς δράκοντας, οἵτινες ὅμως περιπλέκουσι μόνον τοὺς υἱοὺς τοῦ Λαοκόοντος. Μάτην ἐκτείνουσιν αἱ χεῖρας πρὸς τὸν πατέρα αὐτῶν ὁ τάλας τυφλὸς δὲν δύναται νὰ βοηθήσῃ αὐτούς· κατασπαράσσονται, καὶ

οἱ ὄφεις εἰσδύουσιν εἰς τὴν γῆν. Ὁ Λαοκόων οὐδὲν παρ' αὐ-
τῶν ἔπαθεν· ὅτι δὲ ἡ περίπτωσις αὕτη δὲν εἶνε ἐπίνοια τοῦ
Κοῖντου ⁴⁸ ἀλλ' ἦτο πιθανῶς γενικῶς παραδεδεγμένη, μαρτυ-
ρεῖ χωρίον τι τοῦ Λυκόφρονος, ὅπου οἱ ὄφεις ⁴⁹ οὗτοι φέρουσι
τὸ ἐπίθετον «παιδοβοῶτες».

Ἄλλ' ἐὰν ἡ περίπτωσις αὕτη ἦτο γενικῶς παρὰ τοῖς Ἑλλησι παραδεδεγμένη, δυσκόλως Ἕλληνες τεχνῖται ἤθελον τολμήσει νὰ παρεκκλίνωσιν αὐτῆς, καὶ δυσκόλως ἤθελε συμπέσει νὰ παρεκκλίνωσιν ἀκριβῶς, καθ' ὃν τρόπον εἰς Ῥωμαῖος ποιητῆς, ἂν δὲν ἐγνώριζον τὸν ποιητὴν τοῦτον, ἂν ἴσως δὲν εἶχον τὴν ῥητὴν ἐντολὴν νὰ μιμηθῶσιν αὐτόν. Ἐπὶ τούτῳ, φρονῶ, ἔπρεπε τις νὰ ἐπιμείνη, θέλων νὰ ὑπερασπισθῇ τὸν Μαυριάκη καὶ τὸν Montfaucon. Ὁ Βιογύλιος εἶνε ὁ πρῶτος καὶ μόνος, ὁ παριστῶν πατέρα τε καὶ τέκνα συμπινογόμενους ὑπὸ τῆς ὀφείας. Τὸ αὐτὸ πράττουσιν οἱ γλύπται, ὅπερ ἐν τούτῳ ὡς Ἕλληνες δὲν ἔπορευε νὰ πράξωσιν ὥστε εἶνε πιθανόν, νὰ ἐπιδρασαν τοῦτο, ἐπιμνησκόμενοι τὸν Βιογύλιον.

Συναίσθανομαι κάλλιστα, ὅποσον ἡ πιθανότης αὕτη ἀπέ-
κει τῆς ἱστορικῆς βεβαιότητος. Ἄλλ' ἐπειδὴ οὐδὲν προτίθε-
ται ἐκ ταύτης νὰ πορισθῶ ἱστορικὸν συμπέρασμα, φρονῶ
τοῦλάχιστον, ὅτι δύναται τις νὰ θεωρήσῃ αὐτὴν ὡς ὑπόθεσιν,
καθ' ἣν ὁ τεχνοκρίτης δύναται νὰ ῥυθμίσῃ τὰς παρατηρή-
σεις αὐτοῦ. Εἴτε εἶνε ἀποδεδειγμένον, ἢ οὐ, ὅτι οἱ γλύπται ἐμι-
μήθησαν τὸν Βιργίλιον, θὰ παραδεχθῶ τοῦτο ἀπλῶς, ἵνα ἴδω,
τίνι τρόπῳ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἤθελον ἀπομιμηθῇ αὐτόν.
Περὶ τοῦ κραυγάζειν ἐξεφράσθη ἡδη. Ἰσως ἡ περαιτέρω
σύγκρισις θὰ μὲ φέρῃ εἰς οὐχ ἥττον διδακτικὰς παρατηρήσεις.

Ὁ εἰκονίσας τὸν πατέρα συσφιγγθέντα ὑπὸ τῶν φορικῶν ὄψεων εἰς ἓνα κόμβον μετὰ τῶν δύο υἱῶν αὐτοῦ, ἔσχεν εὐτυχεστάτην ἔμπνευσιν, μαρτυροῦσαν ἐξόχως γραφικὴν φαντασίαν. Εἰς τίνα ἀνήκει αὕτη; Εἰς τὸν ποιητὴν, ἢ εἰς τοὺς τεχνίτας; Ὁ Montfaucon, ἰσχυρίζεται, ὅτι δὲν εὗρισκει αὐτὴν παρὰ

τῷ ποιητῇ⁵¹. Ἄλλ' ὁ Montfaucon, νομίζω δὲν ἀνέγνωσε τὸν ποιητὴν μετὰ τῆς δεούσης προσοχῆς.

— — — τότ' ἀπ' εὐθείας ἐκεῖνοι
πρὸς Λαοκόοντα τρέχουν, καὶ πρῶτον ἐλίσσονται ἄμφω
περὶ τὰ σώματα ὅλως τῶν δύο του τέκνων, πλακέντες
καὶ ἐνδακόντες, αὐτῶν τὰ τρισάθλια τρώγονσι μέλη.
Εἶτα δ' ἐκεῖνον, πρὸς ἄμυναν σπεύδοντ', ἀνέχοντα δόρυ,
διὰ σπειρῶν συλλαβόντες μεγάλων, ὁμοῦ τὸν συνδέουν.

Ὁ ποιητὴς περιέγραψε τοὺς ὄφεις τεραστίως μακροῦς. Περιέπλεξαν τὰ τέκνα καὶ συλλαμβάνουσιν ἐπίσης (corripunt) καὶ τὸν πρὸς βοήθειαν αὐτῶν σπεύδοντα πατέρα. Ἔνεκα τοῦ μεγέθους αὐτῶν δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκτυλιχθῶσιν ἀμέσως ἀπὸ τῶν σωμάτων τῶν παιδῶν· ἔπρεπε λοιπὸν νὰ μεσολαβήσῃ μία στιγμή, καθ' ἣν προσέβαλλον ἤδη τὸν πατέρα διὰ τῶν κεφαλῶν καὶ τῶν ἐμπροσθίων μετῶν, ἐκτοξεύοντες ἀπὸ τῶν παιδῶν συνεσφιγμένους διὰ τῶν ἄκρων αὐτῶν σπειρῶν. Ἡ στιγμή αὕτη εἶνε ἀναγκαία εἰς τὴν πρόοδον τῆς ποιητικῆς εἰκόνης· ὁ ποιητὴς καθιστᾷ ταύτην ἐπαρκῶς αἰσθητήν, ἀλλ' ἡ περίστασις δὲν ἦτο κατάλληλος νὰ περιγράψῃ αὐτήν. Ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐρμηνευταὶ ἠσθάνθησαν ἀληθῶς τὴν στιγμήν ταύτην, φαίνεται μαρτυροῦν χωρίον τι τοῦ Δονάτου⁵². Πῶς ἠδύναντο λοιπὸν νὰ διαλάβῃ αὕτη τοὺς τεχνίτας, ὧν ὁ ὀξυδερκὴς ὀφθαλμὸς ταχέως καὶ σαφῶς διακρίνει τὸ χρήσιμον αὐτοῖς;

Εἰς τὰς σπείρας δέ, ὡς οἱ ὄφεις ἐλίσσουσι περὶ τὸν Λαοκόοντα, λίαν ἐπιμελῶς ὁ ποιητὴς ἀποφεύγει νὰ περιπλέξῃ τοὺς βραχιόνας, ἵνα ἀφήσῃ εἰς τὰς χεῖρας πᾶσαν αὐτῶν τὴν ἐνέργειαν.

Καὶ τοὺς δεσμοὺς προσπαθεῖ μὲ τὰς χεῖρας ἐκεῖνος νὰ λύσῃ.

Ἐν τούτῳ ἔπρεπεν ἀναγκαίως νὰ ἀκολουθήσωσιν αὐτὸν

οἱ τεχνῖται. Οὐδὲν προσδίδει περισσοτέραν ἔκφρασιν καὶ ζωὴν, ἢ ἡ κίνησις τῶν χειρῶν. Ἰδίως δ' ἐν τῷ πάθει τὸ ἐκφραστικώτερον πρόσωπον ἄνευ αὐτῶν εἶνε ἀσήμαντον. Βραχιόνες, διὰ τῶν σπειρῶν τῶν ὄψεων κατὰ μῆκος τοῦ σώματος συνεσφιγμένοι, θὰ καθίστων παγετῶδες καὶ νεκρὸν τὸ ὅλον σύμπλεγμα. Διὸ βλέπομεν αὐτὰς καὶ ἐν τῷ κυρίῳ προσώπῳ καὶ ἐν τοῖς δευτερεύουσιν ἐν πλήρει ἐνεργείᾳ καὶ προπάντων ἀσχολουμένας ἐκεῖ, ἔνθα ἐπὶ τοῦ παρόντος ἄρχει τὸ σφοδρότατον ἄλγος.

Ἄλλ' ὅσον ἀφορᾷ τὸν τρόπον τῆς περιελίξεως τῶν ὄψεων, οὐδὲν ἕτερον ἔκρινον οἱ τεχνῖται πρόσφορον νὰ δανεισθῶσι παρὰ τοῦ ποιητοῦ, ἢ τὴν ἐλευθερίαν ταύτην τῶν βραχιόνων. Ὁ Βιργίλιος περιγράφει τοὺς ὄφεις δις περὶ τὸ σῶμα καὶ δις περὶ τὸν τράχηλον τοῦ Λαοκόοντος περιελισσομένους καὶ ὑπερθεν αὐτοῦ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ἐξαίροντας.

Δις τὴν ὁπλήσαν καὶ δις τὸν ἀνχένα του ζώσαντες πέριξ
διὰ τῶν νῶτων τῶν ὄψεων ἐξείρον τραπεζοὺς καὶ κάρας.

Ἡ εἰκὼν αὕτη πληροῖ ἐξόχως τὴν φαντασίαν ἡμῶν, τὰ εὐγενέστερα μέρη συνθλίβονται μέχρις ἀποπνιγμοῦ καὶ τὸ δηλητήριον ἐκτοξεύεται ἀκριβῶς κατὰ τοῦ προσώπου. Οὐχ ἦττον ἡ εἰκὼν αὕτη δὲν ἦτο πρόσφορος τοῖς τεχνίταις, οἵτινες ἤθελον νὰ δεῖξωσι τὴν ἐπὶ τοῦ σώματος ἐνέργειαν τοῦ δηλητηρίου καὶ τοῦ ἄλγους. Διότι, ἵνα δύνανται νὰ παρατηρήσωσι ταύτην, ἔπρεπε τὰ κύρια μέρη νὰ ἦνε κατὰ τὸ δυνατόν ἐλεύθερα καὶ παντελῶς ἀπηλλαγμένα ἐξωτερικῆς πίεσεως, ἥτις ἠδύναντο νὰ ἀλλοιώσῃ καὶ νὰ ἐξασθενίσῃ τὰς κινήσεις τῶν πασχόντων νεύρων καὶ τῶν ἐργαζομένων μυῶνων. Οἱ διπλοὶ συνελγμοὶ τῶν ὄψεων ἤθελον καλύψει ὅλον τὸ σῶμα, καὶ ἡ ἐπώδυνος ἐκείνη τῆς κοιλίας σύσπασις, ἢ τόσον ἐκφραστική, ἤθελε μείνει ἀφανής. Ὅτι θὰ ἦτον ἀκόμη ὁρατὸν ἐκ τοῦ σώματος

ἄνω, ἢ κάτω ἢ μεταξύ τῶν συνελιγμῶν, θὰ ἐφαίνετο ὑπὸ συνθλίψεως καὶ ἐξοιδήσεως παραχθείσας ὅχι ὑπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἄλγους, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ βάρους. Ὁ ἐπίσης δις περιελιγμένος λαιμὸς θὰ κατέστρεφεν ἐντελῶς τὸ πυραμιδοειδὲς συγκορύφωμα τοῦ συμπλέγματος, τὸ τόσον εὐάρεστον εἰς τὸν ὀφθαλμόν· αἱ δὲ ἐκ τοῦ ὄγκου τούτου ἐξέχουσαι ὀξεῖαι κεφαλαὶ τῶν ὄψεων ἤθελον ἀποτελεῖ τόσον ἀπότομον ἀπόκλινιν ἀπὸ τῆς συμμετρίας, ὥστε τὸ σχῆμα τοῦ ὅλου θὰ ἀπέβαινε δυσάρεστον εἰς τὸν ὕψιστον βαθμόν. Ὑπάρχουσιν ἰχνογράφοι, οἵτινες ἦσαν τόσον ἀπειροκάλοι, ὥστε νὰ μιμηθῶσιν οὐχ ἡττον δουρικῶς τὸν ποιητὴν. Τὸ προῖόν τοιαύτης μιμήσεως μετ' ἀποστροφῆς ἀναγνωρίζεται καὶ ἐν ἄλλοις μέν, μάλιστα δ' ἐν τινι φύλλῳ τοῦ Franz Cleyn³³. Δι' ἐνὸς βλέμματος οἱ ἀρχαῖοι ζωγράφοι κατενόησαν, ὅτι ἐνταῦθα ἡ τέχνη αὐτῶν ἀπαιτεῖ τελείαν μεταβολήν, καὶ μετέφερον τοὺς συνελιγμοὺς πάντας ἀπὸ τοῦ κορμοῦ καὶ τοῦ λαιμοῦ περὶ τοὺς μηροὺς καὶ τοὺς πόδας. Ἐνταῦθα ἡδὴ νῦν τοὶ αἱ σπείραι αὐταὶ, ἄνευ ζημίας τῆς ἐκφράσεως, νὰ καλυφθῶσιν καὶ νὰ πύσσωσι τόσον ὅσον ἦτο ἀναγκαῖον. Οὕτω ἐξήγειρον συγχρόνως τὴν ιδέαν τῆς ἐπισχεθείσης φυγῆς καὶ τινος ἀκινήσιας, ἥτις εἶνε λίαν λυσιτελής εἰς τὴν ἐν τῇ τέχνῃ παράτασιν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς διαβατικῆς καταστάσεως.

Ἀγνοῶ διατὶ οἱ τεχνοκρίται παρῆλθον ἐν παντελεῖ σιγῇ τὴν διαφορὰν ταύτην, ἥτις τόσον σαφῶς ἐκφαίνεται μεταξύ τοῦ γλυπτικοῦ ἔργου καὶ τῆς περιγραφῆς τοῦ ποιητοῦ, ὅσον ἀφορᾷ τὰς περιελίξεις τῶν ὄψεων. Αὕτη ἐξαίρει τὴν σοφίαν τῶν γλυπτῶν τόσον, ὅσον καὶ ἡ ἄλλη, εἰς ἣν πάντες συμπίπτουσιν, ἀλλ' ἣν δὲν τολμῶσιν οὗτοι νὰ ἐξυμνήσωσιν, ὅσον ζητοῦσι μᾶλλον νὰ δικαιολογήσωσι μόνον. Ἐννοῶ τὴν διαφορὰν ἐν τῇ ἀμφίεσει. Ὁ Λαοκόων τοῦ Βιργιλίου φέρει τὴν ἱερατικὴν αὐτοῦ στολήν, ἐν δὲ τῷ συμπλέγματι παρίσταται μετὰ τῶν δύο υἱῶν αὐτοῦ ἐντελῶς γυμνός. Λέγου-

σιν, ὅτι εἰσὶν οἱ ψέξαντες, ὡς λίαν ἄτοπον, ὅτι υἱὸς βασιλέως, ἱερεὺς, εἰκονίζεται γυμνὸς κατὰ τὴν θυσίαν. Γνωστὰι δὲ τῆς τέχνης ἐν πάσῃ σοβαρότητι ἀποκρίνονται αὐτοῖς, ὅτι τοῦτο εἶνε μὲν παρὰ τὸ εἰωθός, ἀλλ' ὅτι οἱ τεχνῖται ἠναγκάσθησαν πρὸς τοῦτο, ὡς μὴ δυνάμενοι νὰ ἐνδύσωσι πρεπόντως τὰ ὑπ' αὐτῶν εἰκονιζόμενα πρόσωπα. Ἡ γλυπτικὴ δὲν δύναται νὰ μιμηθῇ ὑφάσματα· παχεῖται πτυχαὶ θ' ἀτήρεσκον· ἐκ δύο λοιπὸν ἀτόπων ἔπρεπε νὰ ἐκλέξωσι τὸ ἐλάχιστον, καὶ νὰ προσκρούσωσι κατὰ τῆς ἀληθείας μᾶλλον, ἢ νὰ γίνωσιν ἀξιόμεμπτοι, ἔνεκα τῶν ἐνδυμάτων³⁴. Ἄν οἱ ἀρχαῖοι τεχνῖται ἤθελον γελάσει ἐπὶ τῇ ἀντιρρήσει, ἀγνοῶ, τί θὰ ἔλεγον ἀκούοντες τὴν ἀπάντησιν. Δὲν δύναται τις νὰ καταβιάσῃ τὴν τέχνην ταπεινότερον. Διότι, δεδόςθω, ὅτι ἡ γλυπτικὴ ἠδύνατο νὰ μιμηθῇ τὰ διάφορα ὑφάσματα ἐπίσης καὶ ὡς καὶ ἡ ζωγραφικὴ· ἔπρεπε διὰ τοῦτο ὁ Λαοκόων ἀναγκαῖως νὰ παρασταθῇ ἐνδεδυμένος; Ἡ ἀμφίεσις δὲν εἶνε τίποτε σπουδαίον ἡμῶν; Εἶνε τὸ ἔνδυμα, τὸ ἔργον χειρὸς δουλικῶν, τόσον ὁραῖον, ὅσον τὸ ἔργον τῆς αἰωνίας σοφίας, τὸ ὀργανωμένον σῶμα; Ἀπαιτεῖ τὴν αὐτὴν δεξιότητα, ἔχει τὴν αὐτὴν ἀξίαν, φέρει τὴν αὐτὴν τιμὴν ἢ ἀπομίμησις τούτου ἢ ἐκείνου; Θέλουσιν οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν ν' ἀπατῶνται μόνον, ἀδιαφοροῦντες περὶ τοῦ πῶς ἀπατῶνται;

Παρὰ τῷ ποιητῇ τὸ ἔνδυμα δὲν εἶνε ἔνδυμα· οὐδὲν καλύπτει· ἡ φαντασία ἡμῶν διορᾷ πάντα διὰ μέσου αὐτοῦ. Εἴτε φέρει ἔνδυμα ὁ Λαοκόων τοῦ Βιργιλίου, εἴτε ὅχι, τὸ ἄλγος αὐτοῦ, κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις, εἶνε εἰς αὐτὴν ὁρατὸν ἐν ἐκάστῳ μέρει τοῦ σώματος αὐτοῦ. Ἡ ἱερατικὴ ταινία περιβάλλει ἀλλὰ δὲν κρύπτει εἰς τὴν φαντασίαν τὸ μέτωπον αὐτοῦ. Καὶ δὴ, ὅχι μόνον δὲν εἶνε κώλυμα ἡ ταινία αὕτη, ἀλλὰ καὶ ἐνισχύει τὴν ἔννοιαν ἣν λαμβάνομεν περὶ τῆς δυστυχίας τοῦ πάσχοντος.

Σιάλος ἄμα καὶ μέλας ἰὸς τὰς ταινίας ἐσπίλον.

Οὐδὲν ὠφελεῖ αὐτὸν τὸ ἱερατικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα· καὶ αὐτὸ τὸ ἔμβλημα τούτου, ὅπερ πανταχοῦ προσπορίζει αὐτῷ τιμὴν καὶ σέβας, διαβρέχεται καὶ βεβηλοῦται ὑπὸ τοῦ ἰώδους σιάλου.

Ἀλλὰ τὴν δευτερεύουσαν ταύτην ἔννοιαν ἔπρεπεν ὁ τεχνίτης νὰ παραιτήσῃ χάριν τοῦ κυρίου ἔργου. Καὶ μόνον ἡ προσθήκη τῆς ταινίας ταύτης θὰ ἐξησθένει κατὰ πολὺ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Λαοκόοντος. Τὸ μέτωπον θὰ ἐκαλύπτετο, ἀλλὰ τὸ μέτωπον εἶνε ἡ ἔδρα τῆς ἐκφράσεως. Ὡς λοιπὸν ἐκεῖ, προκειμένου περὶ τῆς κραυγῆς, ἐθυσίασε τὴν ἔκφρασιν εἰς τὸ κάλλος, οὕτω ἐθυσίασεν ἐδῶ τὴν συνήθειαν εἰς τὴν ἔκφρασιν. Ἐν γένει πολὺ ὀλίγον ἐφρόντιζον οἱ ἀρχαῖοι περὶ τῆς συνηθείας. Ἡσθάνοντο, ὅτι ὁ ὕψιστος προορισμὸς τῆς τέχνης αὐτῶν, ἀπήλλασσεν αὐτοὺς ἐντελῶς τῆς ἀνάγκης τῆς συνηθείας. Κάλλος δ' εἶνε ὁ ὕψιστος προορισμὸς ἀνάγκης. Ἐπενόησε τὸ ἐνδυμα· ἀλλὰ νὰ κινῶνται μετὰ τῆς τέχνης καὶ ἀνάγκης; Ὁμολογῶ, ὅτι ὑπάρχει καὶ κάλλος ἀμφιέσεως· ἀλλὰ τί εἶνε τοῦτο ἐνώπιον τοῦ κάλλους τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος; Καὶ θ' ἄρκεσθῇ εἰς τὸ μικρότερον ὁ δυνάμενος νὰ κατορθώσῃ τὸ μεγαλεύτερον; Φοβοῦμαι πολὺ, ὅτι ὁ τελειότατος τεχνίτης περὶ τὴν ἀμφίεσιν, δεικνύει δι' αὐτῆς ταύτης τῆς δεξιότητος, ποῦ κεῖται τὸ τρωτὸν αὐτοῦ μέρος.

Γ'.

Ἡ προϋπόθεσίς μου, ὅτι οἱ τεχνῖται ἐμιμήθησαν τὸν ποιητὴν, δὲν μειοῖ τὴν ἀξίαν αὐτῶν. Τούναντίον διὰ τῆς μιμήσεως ταύτης διαλάμπει φαινοτέρα ἢ σοφία αὐτῶν. Ἡκολούθησαν τὸν ποιητὴν, ἀλλὰ δὲν παρεπλανήθησαν ὑπ' αὐτοῦ οὐδ' ἐν τοῖς ἐλαχίστοις. Ἐχοντες ἐνώπιον αὐτῶν πρότυπον καὶ ὀφείλοντες νὰ μεταφέρωσιν αὐτὸ ἐκ μᾶς εἰς ἄλ-

λὴν τέχνην, εὗρον ἀρκοῦσαν εὐκαιρίαν νὰ σκεφθῶσι. Καὶ αἱ ἴδιαι αὐτῶν σκέψεις, αἵτινες γίνονται ἐμφανεῖς ἐν τῇ ἀποκλίσει αὐτῶν ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου, ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ὑπῆρξαν ἐν τῇ ἑαυτῶν τέχνῃ οὕτω μεγάλοι, ὥς καὶ ἐκεῖνος ἐν τῇ ἑαυτοῦ.

Ἦδη ἀναστρέφω τὴν προϋπόθεσιν: Ὁ ποιητὴς ἐμιμήθη τοὺς τεχνῖτας. Εἰσὶν οἱ ὑποστηρίζοντες⁵⁵ τὴν προϋπόθεσιν ταύτην, ὥς ἀλήθειαν. Ἀγνοῶ, ἂν ἠδύναντο νὰ προβάλωσι πρὸς τοῦτο ἱστορικοὺς λόγους. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ καλλιτέχνημα ἐφαίνετο αὐτοῖς τόσον ὑπερβαλλόντως ὡραῖον, δὲν ἠδύναντο νὰ πεισθῶσιν, ὅτι ἀνῆκεν εἰς ἐποχὴν τόσον μεταγενεστέραν. Τὸ ἀνήγαγον λοιπὸν εἰς τοὺς χρόνους τῆς τελειότητος τῆς τέχνης ἀκμῆς, ἥς ἦτο ἀντάξιον.

Ἀπεδείχθη, ὅτι, παρ' ὅλην τὴν ἐξοχότητα τῆς εἰκόνης τοῦ Βιργιλίου, χαρακτηρὰς τινὰς ταύτης οἱ τεχνῖται δὲν δύνανται νὰ μεταχειρισθῶσιν. Ὅθεν περιορίζεται τὸ ἀξίωμα, καὶ καλὴν ποιητικὴν περιγραφήν πρέπει νὰ παραγάγῃ καλὴν ἀληθινὴν εἰκόνα, καὶ ὅτι ὁ ποιητὴς κατὰ τοσοῦτον μόνον περιγράφει καλῶς, ἐφ' ὅσον ὁ τεχνίτης δύνανται νὰ μιμηθῇ αὐτὸν καθ' ὅλους τοὺς χαρακτηρὰς. Κλίνει τις νὰ εἰκάσῃ τὸν περιορισμὸν τοῦτον, πρὶν ἢ ἴδῃ αὐτὸν διὰ παραδειγμάτων πιστούμενον, ἀπλῶς ἐκ τῆς ἀνασκοπήσεως τῶν εὐρυτέρων τῆς ποιήσεως σφαιρῶν, ἐκ τοῦ ἀπείρου σταδίου τῆς φαντασίας ἡμῶν, ἐκ τῆς αὐλότητος τῶν εἰκόνων αὐτῆς, αἵτινες ἀπειροπληθεῖς καὶ ποικιλώταται δύνανται νὰ παρατάσσωνται, χωρὶς νὰ καλύπτωσιν ἢ νὰ βλάπτωσιν ἀλλήλας, ὥς ἠθελε συμβῇ εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἀντικείμενα, ἢ εἰς τὰ φυσικὰ αὐτῶν σημεῖα ἐν τοῖς στενοῖς τοῦ τόπου ἢ τοῦ χρόνου ὁρίοις.

Ἀλλ' ἂν τὸ μικρότερον δὲν δύνανται νὰ περιλάβῃ τὸ μεγαλεύτερον, τὸ μικρότερον ὅμως δύνανται νὰ ἐνυπάρχῃ ἐν τῷ μεγαλειτέρῳ. Ἐξηγοῦμαι: ἂν ἕκαστος χαρακτηρ, ὃν ὁ ποιητὴς μεταχειρίζεται ἐν τῇ περιγραφῇ αὐτοῦ, δὲν δύνανται νὰ

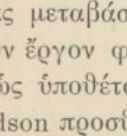

ἐμποῖη τὴν αὐτὴν καλὴν ἐντύπωσιν, εἰκονιζόμενος ἐν τῷ πίνακι ἢ ἐν τῷ μαρμάρῳ, θὰ ἠδύνατο ἴσως ἕκαστος χαρᾶ-
κτηρ, οὗ ποιεῖται χρῆσιν ὁ τεχνίτης, νὰ ἐπιδρῷ ἐπίσης κα-
λῶς, μεταφερόμενος εἰς τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ; Ἀναντιρρή-
τως· διότι, ὅτι εὐρίσκομεν ὥραϊον ἐν τινι καλλιτεχνήματι δὲν
εὐρίσκει αὐτό, ὥραϊον ὁ ὀφθαλμός, ἀλλ' ἡ φαντασία ἡμῶν
διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ αὐτὴ εἰκὼν δύναται
νὰ ἀναπαρασταθῇ εἰς τὴν φαντασίαν ἡμῶν δι' αὐθαιρέτων
ἢ διὰ φυσικῶν σημείων, πρέπει ἐπίσης ἐν παντὶ χρόνῳ, ἂν
ὄχι κατὰ τὸν αὐτὸν βαθμὸν, νὰ ἀναπαράγῃται ἐν ἡμῖν ἡ
αὐτὴ εὐχαρίστησις.

Ἄλλὰ τούτου τεθέντος, ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω, ὅτι μοι φαίνεται πολὺ πλεόν ἀκατάληπτος ἡ ὑπόθεσις, ὅτι ὁ Βιργίλιος ἐμιμήθη τοὺς τεχνίτας, ἢ τὸ ἐναντίον ταύτης. Ἄν οἱ τεχνίται ἐμιμήθησαν τὸν ποιητὴν, δύναμαι πασῶν τῶν παραλλαγῶν αὐτῶν νὰ εὕρω τὸν ἀπορροῶντα λόγον. Ἐπρεπε νὰ παρεκκλίνωσι, διότι οἱ αὐτὰ χαρακτηρισμοὶ τοῦ ποιητοῦ, ἐν τῷ ἔργῳ αὐτῶν ἐφαρμοζόμενοι, ἤθελον παράσχει δυσκολίας, μὴ ἐμφαινομένας παρ' ἐκείνῳ. Ἄλλὰ διατὶ ἔπρεπε νὰ παρεκκλίνῃ ὁ ποιητής; Ἄν ἤθελε μιμηθῇ πιστῶς τὸ σύμπλεγμα κατὰ πάντα τὰ μέρη αὐτοῦ καὶ καθ' ἓν ἕκαστον ἰδίως, δὲν ἤθελε παράσχει ἡμῖν καὶ τότε ἀκόμη ἐξαίρετον εἰκόνα; ⁵⁶ Ἐννοῶ καλῶς, ὅτι δύναται ἡ φαντασία αὐτοῦ, ἐλευθέρως ἐργαζομένη, νὰ τὸν φέρῃ ἐπὶ τοῦτον ἢ ἐκείνον τὸν χαρακτήρα. Ἄλλὰ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἡ κρίσις αὐτοῦ ἡγάγεν αὐτόν, τοὺς ὥραίους χαρακτήρας, οὓς εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν νὰ μεταβάλλῃ εἰς τοὺς ἄλλους ἐκείνους χαρακτήρας, οὐδόλως δύναμαι νὰ κατανοήσω.

Μοὶ φαίνεται μάλιστα, ὅτι, ἂν ὁ Βιργίλιος εἶχε τὸ σύμ-
πλεγμα, ὡς ὑπόδειγμα, ἐνώπιον αὐτοῦ, δυσκόλως ἤθελε συγ-
κρατηθῇ, ὥστε νὰ ὑπαινιχθῇ μόνον τρόπον τινὰ τὴν εἰς ἓνα
δεσμὸν περισφιγξίν τῶν τριῶν σωμάτων. Θὰ συνεκίνει αὕτη

τὸν ὀφθαλμὸν αὐτοῦ ζωηρότερον, θὰ ἡσθάνετο τὴν ἐξ αὐ-
τῆς ἐντύπωσιν ὠραιότεραν, ἢ ὥστε νὰ μὴν ἐξάρη ταύτην
πλειότερον καὶ ἐν τῇ περιγραφῇ αὐτοῦ. Εἶπον ἥδη, ὅτι δὲν
ἦτο ἡ κατάλληλος στιγμή, ἵνα ἐνδιατρίψῃ εἰς τὴν περι-
γραφὴν τῆς περιελίξεως ταύτης. "Ὁχι· ἀλλὰ μία μόνη λέξις
περιπλέον θὰ καθίστα μᾶλλον εὐδιάκριτον αὐτὴν ἐν τῇ σκιᾷ,
εἰς ἣν ὁ ποιητὴς ἔπρεπε νὰ τὴν ἀφήσῃ. "Ὅτι ὁ καλλιτέχνης
ἄνευ τῆς λέξεως ταύτης ἠδύνατο ν' ἀποκαλύψῃ, δὲν ἠθέλεν
ὀκνήσει ὁ ποιητὴς νὰ ἐκφράσῃ δι' αὐτῆς, ἂν ἠθέλεν ἴδει
αὐτὸ παρὰ τῷ καλλιτέχνῃ.

 Ὁ καλλιτέχνης εἶχε τὰ μάλα ἐπείγοντας λόγους, νὰ μὴν ἀφήσῃ τὸ ἄλγος τοῦ Λαοκόοντος νὰ ἐκραγῇ εἰς κραυγήν. Ἀλλ', ἂν ὁ ποιητὴς εἶχεν ἐνώπιον αὐτοῦ τὴν τόσον συγκινητικὴν σύζευξιν ἄλγους καὶ κάλλους ἐν τῷ γλυπτικῷ ἔργῳ, ἡ δυνάμητις νὰ ἀναγκάσῃ αὐτὸν τόσον ἀναποδράστως, νὰ μὴν ὑποσημίανει ποσῶς τὴν ιδεάν ἀνδρικοῦς εὐπρεπειάς καὶ πελοποννήσου παλαιότητος; Ἰωάννης παραγγέλλουσιν ἐκ τῆς συζεύξεως ταύτης τῆς οὐρανίας καὶ τοῦ κάλλους, ἀλλὰ νὰ ποιήσῃ ἀφ' ἧς ἡμᾶς διὰ τῶν δεινῶν κραυγῶν τοῦ Λαοκόοντος αὐτοῦ; Ὁ Richardson λέγει· Ὁ Λαοκόων τοῦ Βιργιλίου πρέπει νὰ κραυγάξῃ, διότι ὁ ποιητὴς δὲν θέλει τόσον νὰ διεγείρῃ συμπάθειαν πρὸς αὐτόν, ὅσον δέος καὶ φρίκην παρὰ τοῖς Τρωσί. Συνομολογῶ, ἂν καὶ ὁ Richardson δὲν φαίνεται σταθμίσας, ὅτι οὐχὶ αὐτὸς ὁ ποιητής, ἀλλ' ὁ Αἰνεΐας εἶνε ὁ ἀφηγοῦμενος καὶ ταῦτα πρὸς τὴν Διδώ, ἣς τὴν συμπάθειαν ὁ Αἰνεΐας πάσῃ δυνάμει νὰ ἀλώσῃ προσπαθεῖ. Δὲν μὲ ξενίζουσιν ὅμως αἱ κραυγαί, ἀλλ' ἡ ἑλλειψὶς τῆς βαθμιαίας μεταβάσεως εἰς τὰς κραυγὰς ταύτας, εἰς ἃς τὸ γλυπτικὸν ἔργον φυσικῶς τῷ λόγῳ ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὸν ποιητήν, ἂν, ὥς ὑποθέτομεν, ἐλάμβανε αὐτὸ ὡς ὑπόδειγμα. Ὁ Richardson προσθέτει·⁵⁷ Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Λαοκόοντος προτίθεται ὀλίγως νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν παθητικὴν περιγραφὴν

τῆς τελικῆς καταστροφῆς· ὥστε ὁ ποιητὴς δὲν ἠδύνατο νὰ εἰκονίσῃ αὐτὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον, ἵνα μὴ, διὰ τῆς συμφορᾶς ἐνὸς μόνον πολίτου, ἀντιπερισπάσῃ τὴν προσοχὴν ἡμῶν, ἣν ἀμέριστον ἀπῆτει ἡ τελευταία φρικώδης ἐκείνη νύξ. Ἀλλὰ τοῦτο ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ νὰ θέλῃ τις νὰ ἐπισκοπήσῃ τὴν ὑπόθεσιν ἐκ τινος γραφικῆς ἀπόψεως, ἐξ ἧς οὐδόλως αὕτη δύναται νὰ ἐπισκοπηθῇ. Ἡ συμφορὰ τοῦ Λαοκόοντος καὶ ἡ καταστροφή τῆς Τροίας δὲν εἶνε παρὰ τῷ ποιητῇ εἰκόνες παράλληλοι· δὲν ἀποτελοῦσιν ἀμφοτέραι ἐν ὅλον, ὅπερ ὁ ὀφθαλμὸς ἡμῶν ἠδύνατο ἢ ὠφείλεν δι' ἐνὸς βλέμματος νὰ συμπεριλάβῃ καὶ μόνον ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἠθέλομεν φοβηθῇ, ὅτι τὰ βλέμματα ἡμῶν θὰ ἐπιπτον ἐπὶ τοῦ Λαοκόοντος μᾶλλον, ἢ ἐπὶ τῆς καιομένης πόλεως. Ἀμφοτέραι αἱ περιγραφαὶ διαδέχονται ἀλλήλας, ὥστε δὲν βλέπω, κατὰ τί θὰ ἐξημιοῦτο ἡ ἐπομένη, καὶ ἂν ἔτι ἡ προηγουμένη ἠθέλε συγκινήσει καθ' ὑπερβολὴν ἡμᾶς. Ἐκτὸς ἐὰν αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἡ ἐπομένη δὲν θὰ ἔχῃ ὅσοις ἀποκρίσεις.

Ἐτι ὀλιγώτερον θὰ ἐκτελέσῃ ὁ ποιητὴς νὰ μεταπολίψῃ τὰς σπεύρας τῶν ὀψεων. Ἐν τῷ καλλιτεχνίῳ ἐπασχολοῦσιν αὐταὶ τὰς χεῖρας καὶ περιπλέκουσι τοὺς πόδας. Ὅσον πλειότερον ἡ κατανομὴ αὕτη τέρπει τὸν ὀφθαλμὸν, τόσον ζωηροτέρα εἶνε ἡ εἰκὼν, ἢ ἐκ ταύτης ἐναπομένουσα τῇ φαντασίᾳ. Αὕτη εἶνε τόσον σαφὴς καὶ ἐναργής, ὥστε ἡ διὰ λέξεων παράστασις αὐτῆς δὲν εἶνε πολὺ αἰσθητοτέρα τῆς διὰ φυσικῶν σημείων.

— — — — — Ὁ εἰς ἐπιπίπτει,
τὸν Λαοκόοντ' αὐτὸν περιπλέκει καὶ ἄνω καὶ κάτω
κ' εἰς τὴν πλευρὰν του ταχὺ καὶ λυσσῶδες τὸ στόμα βυθίζει.

— — — — — Πλὴν μὲ γοργὰς ὁ εὐόλισθος ὄφης στροφὰς ὑπεισδύει
καὶ δακτυλίους ἀρρήκτους τοῦ γόνατος κάτω συστρέφει.

Οἱ στίχοι εἶνε τοῦ Σαδολέτου, οἵτινες ὑπὸ τοῦ Βιργιλίου ἀναμιφιβόλως θὰ ἐποιοῦντο γραφικώτεροι, ἂν ὁρατὸν τι ὑπόδειγμα ἀνέφλεγε τὴν φαντασίαν αὐτοῦ, καὶ οἵτινες ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἦσαν καλλίτεροι ἐκείνων, οὓς ἤδη ἀντ' αὐτῶν παρέχει ἡμῖν :

*Δίς τὴν ὀσφὺν του καὶ τὸν ἀνχένα του ζώσαντες πέριξ
διὰ τῶν νώτων των ὑπερῷ' ἐξαίρουν τραχήλους καὶ κάρας.*

Οἱ χαρακτῆρες οὗτοι πληροῦσι βεβαίως τὴν φαντασίαν ἡμῶν, ἥτις ὅμως δὲν πρέπει νὰ ἐνδιατρίψῃ εἰς αὐτούς, δὲν πρέπει νὰ ζητήσῃ νὰ τοὺς διευκρινήσῃ, ἀλλὰ νῦν μὲν τοὺς ὀφεις μόνον, νῦν δὲ μόνον τὸν Λαοκόοντα βλέπουσα, δὲν πρέπει νὰ ἀναπαραστήσῃ εἰς ἑαυτὴν τὴν εἰκόνα, ἣν ἠθέλον ἀναποτελέσει ἀμφοτέρω. Εὐθύς ὡς πράξῃ τοῦτο, ἡ εἰκὼν τοῦ Βιργιλίου ἀρχεται ἀπαρέσκουσα εἰς αὐτὴν καὶ φαινομένη ὡς ἁπλοῦς γραφικὴ.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ φαντασία ἀντιτεταγμένη αἱ μεταβολαί, ἃς ἠθέλει ἐπιφέρει ὁ Βιργίλιος, μετακινούμενος τὸ πρὸ αὐτοῦ ὑποτιθέμενον πρότυπον, θὰ ἦσαν ὅμως καθαρῶς αὐθαίρετοι. Μιμεῖται τις, ἐπιδιώκων τὴν ὁμοιότητα· ἀλλ' ἐπιτυγχάνει τις αὐτὴν, τροποποιῶν ὑπὲρ τὸ δέον; Ὁ οὕτω πράττων δεικνύει μᾶλλον φανεράν τὴν πρόθεσιν, ὅτι δὲν ἠθέλε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ὁμοιότητα, ὅτι ἐπομένως δὲν ἐμμήθη.

Δὲν ἐμμήθη τὸ ὅλον, ἠθέλε τις ἀντιλέξει, ἀλλὰ μόνον τοῦτο ἢ ἐκείνο τὸ μέρος. Σύμφημι· ἀλλὰ, ποῖα εἶνε ταῦτα τὰ καθ' ἕκαστον, ἅτινα ἐν τε τῇ περιγραφῇ καὶ ἐν τῷ γλυπτικῷ ἔργῳ τόσον ἀκριβῶς συμφωνοῦσιν, ὥστε ἠδύνατο νὰ φανῇ ὅτι ἐδανείσθη παρ' αὐτοῦ ὁ ποιητὴς; Τὸν πατέρα, τὰ τέκνα, τοὺς ὀφεις, ταῦτα πάντα καὶ εἰς τὸν ποιητὴν καὶ εἰς τὸν γλύπτην παρέδωκεν ὁ μῦθος. Πλὴν τοῦ ἱστορικοῦ μέρους, εἰς οὐδὲν συμφωνοῦσιν, ἢ εἰς τοῦτο, ὅτι τέκνα καὶ πατέρα περιπλέκουσιν αὐτοὶ εἰς ἓνα μόνον ὀφιοκομβόν. Ἀλλ' ἡ

ἐπίνοια αὕτη ἐπήγασεν ἐκ τῆς παραλλαγῆς τῆς περιστάσεως, ὅτι τὸν πατέρα ἐπληξεν ἡ αὕτη καὶ τὰ τέχνα συμφορά. Τὴν παραλλαγὴν ὅμως ταύτην, ὡς ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν, φαίνεται ὅτι ἐποίησεν ὁ Βιργίλιος· διότι ἐντελῶς ἄλλα λέγει ἢ ἐλληνικὴ παράδοσις. Ἐπομένως, ἂν ἀναφορικῶς πρὸς τὴν κοινὴν ἐκείνην περιπλοκὴν τῶν ὄψεων πρέπη νὰ παραδεχθῶμεν μίμησιν ἐκ τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου μέρους, τότε ἡ πιθανότης πίπτει ἐπὶ τοῦ τεχνίτου μᾶλλον, ἢ ἐπὶ τοῦ ποιητοῦ. Εἰς τὰ λοιπὰ ἀποκλίνουν ἀλλήλων· σὺν τῇ διαφορᾷ μόνον, ὅτι, ἂν ὁ ἀποκλίνας ᾔνε ὁ τεχνίτης, τοῦτο δὲν ἀναιρεῖ τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἐμιμήθη τὸν ποιητὴν, ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ παρεκκλίνῃ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ προορισμοῦ καὶ τῶν ὁρίων τῆς τέχνης αὐτοῦ. "Ἄν τοῦναντίον ὁ ποιητὴς ἐμιμήθη τὸν τεχνίτην, τότε πᾶσαι αἱ μνημονευθεῖσαι παραλλαγὰι μαρτυροῦσι κατὰ τῆς ὑποτιθεμένης ταύτης μιμήσεως· ὥστε οἱ οὐχ ἦττον ἰσχυρίζομενοι τοῦτο οὐδὲν ἕτερον βούλονται, ἢ νὰ ἀποδείξωσιν, ὅτι τὸ καλλιτέχνημα εἶνε ἀρχαιότερον τῆς ποιητικῆς παραγωγῆς.

Z'

Διττὴν σημασίαν δύναται νὰ ἔχῃ ἡ φράσις, ὅτι ὁ τεχνίτης μιμεῖται τὸν ποιητὴν, ἢ ὁ ποιητὴς τὸν τεχνίτην. Εἴτε ἐκάτερος αὐτῶν λαμβάνει τὸ ἔργον τοῦ ἄλλου ὡς τὸ πραγματικὸν ἀντικείμενον τῆς μιμήσεως αὐτοῦ, εἴτε ἀμφοτέροι μιμοῦνται τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα καὶ δανεῖζονται παρ' ἀλλήλων τὸν τρόπον μόνον τῆς μιμήσεως αὐτῶν.

Ὁ Βιργίλιος, περιγράφων τὴν ἀσπίδα τοῦ Αἰνείου μιμεῖται τὸν τεχνίτην, ὅστις τὴν ἀσπίδα ταύτην κατεσκεύασε. Καὶ αὕτη εἶνε ἡ πρώτη περίπτωσις. Τὸ καλλιτέχνημα, οὐχὶ τὸ ἐπὶ τούτου εἰκονιζόμενον, εἶνε τὸ ἀντικείμενον τῆς μιμήσεως αὐτοῦ· καὶ ἂν ἀκόμη περιγράφῃ τὸ ἐπ' αὐτοῦ παριστάμενον, περιγράφει αὐτὸ μόνον ὡς μέρος τῆς ἀσπίδος, οὐχὶ

ὡς αὐτὸ τὸ πρᾶγμα. "Ἄν τοῦναντίον ὁ Βιργίλιος ἠθελεν ἔχει μιμηθῇ τὸ σύμπλεγμα τοῦ Λαοκόοντος, θὰ ἦτον αὕτη μίμησις τῆς δευτέρας περιπτώσεως. Διότι οὕτω δὲν ἠθελε μιμηθῇ τὸ σύμπλεγμα, ἀλλὰ τὸ διὰ τοῦ συμπλέγματος παριστάμενον, δανειζόμενος παρ' αὐτοῦ τοὺς χαρακτῆρας μόνον τῆς μιμήσεως αὐτοῦ.

Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ὁ ποιητὴς εἶνε πρωτότυπος, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ἀντιγραφεὺς. Ἐκείνη μὲν εἶνε μέρος τῆς καθόλου μιμήσεως, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς τέχνης αὐτοῦ, καὶ ἐργάζεται ὡς πνεῦμα δημιουργικόν, εἴτε εἶνε τὸ σχέδιον αὐτοῦ ἔργον ἄλλων τεχνῶν, εἴτε τῆς φύσεως. Ἀλλ' αὕτη τοῦναντίον καταβιβάζει αὐτὸν ἐντελῶς τῆς ἀξίας αὐτοῦ· ἀπομιμεῖται ἀντὶ τῶν πραγμάτων τὰς μιμήσεις αὐτῶν, καὶ παρέχει ἡμῖν ψυχρὰς ὑπομνήσεις χαρακτῆρων ξένου πνεύματος, ὡς ἀρχιτύπους χαρακτῆρας τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ πνεύματος.

Ἄν ἐν τοιαύτῃ ποίτῃ καὶ τεχνίτῃ οὐχὶ σπανίως ἀναγινώσκονται νὰ παρατηρηθῶσιν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀπόψεως τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα, ἃ ἔχουσι κοινὰ πρὸς ἀλλήλους, τότε δύναται νὰ συμβῇ, ὥστε αἱ μιμήσεις αὐτῶν νὰ συμπίπτωσιν ἐν πολλοῖς, χωρὶς νὰ ὑπῆρξε μεταξὺ αὐτῶν ἡ ἐλαχίστη μίμησις ἢ φιλοτιμία. Αἱ συμπτώσεις αὗται παρὰ συγχρόνοις τεχνίταις καὶ ποιηταῖς δύνανται νὰ ἀγάγωσιν ἡμᾶς εἰς ἀμοιβαίας ἐρμηνείας ἀντικειμένων, οὐχ ὑπαρχόντων πλέον. Ἀλλὰ τὸ νὰ ζητῇ τις νὰ καλλωπίῃ τοιαύτας ἐρμηνείας οὕτως, ὥστε νὰ μετατρέπῃ τὴν σύμπτωσιν εἰς πρόθεσιν, καὶ ἰδίως νὰ φαντάζεται, ὅτι ὁ ποιητὴς ἐν ἐκάστῃ μικρολογίᾳ εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τοῦτο τὸ ἄγαλμα ἢ ἐκείνην τὴν εἰκόνα, ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ παρέχειν αὐτῷ λίαν ἀμφίβολον ὑπηρεσίαν. Καὶ οὐ μόνον αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ τῷ ἀναγινώσκοντι· διότι οὕτω καθιστᾷ μὲν τις τὰ κάλλιστα χωρία, Θεοῦ εὐδοκοῦντος, λίαν σαφῇ, ἀλλὰ καὶ ἐξόχως παγερά.

Οὗτος εἶνε ὁ σκοπός, ἀλλὰ καὶ τὸ σφάλμα περιφήμου ἀγγλικοῦ συγγραμματος. Ὁ Spence ἔγραψε τὸν «Πολύμητιν»⁵⁸ αὐτοῦ μετὰ μεγάλης κλασσικῆς πολυμαθείας καὶ λίαν ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν περισωθέντων ἔργων τῆς ἀρχαίας τέχνης. Ἐπέτυχε δὲ πολλάκις τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, ἐκ τούτων μὲν νὰ σαφηνίσῃ τοὺς ῥωμαίους ποιητάς, καὶ τὰνάπαλιν ἐκ τῶν ποιητῶν νὰ ἀντλήσῃ ἐξηγήσεις τῶν ἀνερμηνεύτων ἔτι παλαιῶν καλλιτεχνημάτων. Ἀλλ' οὐχ ἥττον διατείνομαι, ὅτι παντὶ φιλοκάλῳ ἀναγνώστῃ τὸ βιβλίον αὐτοῦ θὰ ἦνε βιβλίον ἀνιαρότατον.

Ἡ παρὰ Βαλερίῳ Φλάκκῳ περιγραφὴ τοῦ ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς ἀσπίδος περρωτοῦ κεραυνοῦ:

τοῦ περρωτοῦ, τοῦ παλίου κεραυνοῦ τὴν φλογώδη εἰκόνα
πρῶτος δὲν ὕψωσες σὺ ἐπὶ σκύτους, ὅπλῃτα Ῥωμαῖε.

μοὶ φαίνεται εἰκότως πολλὰ ἀκριβέστερον, ὅταν ἐπισκοπῶ τὴν ἀπεικόνισιν τοιαύτης ἀσπίδος ἐπὶ ἀρχαίου μνημείου.⁵⁹ Εἶνε πιθανόν, ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι ὀπλοποιοὶ ἐπὶ τῶν κρανῶν καὶ τῶν ἀσπίδων ἀπεικάζον οὕτω τὸν Ἄρηνα, ὥς ὁ Addison⁶⁰ ἐνόμισεν ὅτι εἶδεν αὐτὸν ἱπτάμενον ὑπὲρ τὴν Ῥέαν ἐπὶ τινος νομίσματος,⁶¹ καὶ ὅτι ὁ Ἰουβενάλιος τοιοῦτόν τι κράνος ἢ ἀσπίδα εἶχε κατὰ νοῦν, ὑπαινιχθεὶς τοῦτο διὰ μιᾶς λέξεως, ἣτις μέχρι τοῦ Addison ἦτον αἰνιγματικὴ πᾶσι τοῖς ἐρμηνευταῖς. Μοὶ φαίνεται μάλιστα, ὅτι τὸ χωρίον τοῦ Ὀβιδίου, ὅπου ὁ κεκμηκὼς Κέφαλος καλεῖ τὰς δροσερὰς αὔρας:

Πρόσελθε, Αὔρα,
εὐφρανε, δρόσισε, ὦ ποθεινὴ, τὸ ἡμέτερον στῆθος!

καὶ ἡ Πρόκρις αὐτοῦ ἐκλαμβάνει τὴν Αὔραν ταύτην ὥς τὸ ὄνομα ἀντιζήλου, μοὶ φαίνεται, λέγω ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο

ἀποβαίνει φυσικώτερον, ὅταν μανθάνω ἐκ τῶν ἔργων τῆς τέχνης, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι πράγματι ἐπροσωποποίησαν τὰς ἡδέϊας αὔρας καὶ ὅτι ἐλάτρευσαν ὑπὸ τὸ ὄνομα *Aurae* γένος τι Συλφῶν θηλέων.⁶¹ Συμφωνῶ, ὅτι, ὅταν ὁ Ἰουβενάλιος παρομοιάξῃ εὐγενῇ τινα οὐτιδανὸν πρὸς στήλην Ἑρμοῦ, δυσκόλως θὰ ἡδύνατό τις νὰ εὕρῃ τὴν ὁμοιότητα ἐν τῇ συγκρίσει ταύτῃ, ἂν δὲν ἔβλεπε τοιαύτην τινὰ στήλην, ἂν δὲν ἐγνώριζεν, ὅτι αὕτη εἶνε ἀκομψος στῦλος, φέρων μόνον τὴν κεφαλὴν τοῦ θεοῦ, ἢ τὸ πολὺ καὶ τὸν κορμὸν αὐτοῦ, ὥστε, οὕτω ἄχειρ καὶ ἄπους θεώμενος, ἐμποιεῖ ἡμῖν τὴν ἐννοίαν τῆς ἀπραγμοσύνης⁶². — Ἑρμηνεῖται τοιαῦται δὲν εἶνε ἀξιοκαταφρόνητοι, ἂν καὶ δὲν δύνανται νὰ ἦνε οὔτε πάντοτε ἀναγκαῖαι, οὔτε πάντοτε ἐπαρκεῖς. Ὁ ποιητὴς εἶχεν ὑπὸ τὰς ὄψεις αὐτοῦ τὸ ἔργον τῆς τέχνης, ὡς πρᾶγμα τι αὐθυπόστατον, καὶ ὡς μίμησιν· ἢ, τεχνίτης τε καὶ ποιητὴς εἶχον τὰς αὐτὰς ἀπαραδεγμένας ἐννοίας· τοῦτο δὲ συνεπάγεται ἀναγκαιῶς καὶ ἐμφανῶς τὴν ἐν ταῖς περιγραφαῖς αὐτῶν, ἐξ ἧς δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τῶν ὑστέρων τὴν καθολικεύσιν ἐν ἐννοιῶν ἐκεῖνων.

Ἀλλ' ὅταν ὁ Τίβουλλος⁶³ ζωγραφῇ τὸν Ἀπόλλωνα, οἷος ἐπεφάνῃ αὐτῷ ἐν ὀνείρῳ: — Ὁ κάλλιστος νεανίας τῇ παρθενικῇ δάφνῃ ἐστεφανωμένος· ἀποπνέει ἀρώματα συρικὰ ἢ χρυσῇ αὐτοῦ κόμῃ, κυματίζουσα περὶ τὸν εὐλύγιστον τράχηλον αὐτοῦ· θαμβούσης λευκότητος καὶ πορφυροῦ ἐρυθήματος κροᾶμα ἐπικέχνται εἰς ὅλον αὐτοῦ τὸ σῶμα, ὥς εἰς τὰς τρυφερὰς παρεῖας τῆς νύμφης, ἣτις ὀδηγεῖται πρὸς τὸν ἀγαπητὸν αὐτῆς: — διατὶ πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τοὺς χαρακτῆρας τούτους ὡς ληφθέντας ἐξ ἀρχαίων περιφήμων εἰκόνων;

«Ἡ Νεόνυμφος» τοῦ Ἑχίονος, * *nova nupta verecun-*

* Ἀετίωνος, γράφουσι σήμερον. Τὴν ἐνταῦθα ἀναφερομένην εἰκόνα ταυτίξουσιν τινες μετ' ἄλλης τινὸς τοῦ αὐτοῦ ζωγράφου, ἣτις, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ Λουκιανοῦ (Εἰκόνες 8 τόμ. β'. σελ. 24) εἰκόνιζε τὸν γάμον τοῦ

dia notabilis, καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἐν Ῥώμῃ, καὶ ἂν ἀντεγράφη μυριάκις, μήπως ἐξέλιπε διὰ τοῦτο ἀπὸ τοῦ κόσμου ἡ νυμφικὴ αἰδώς; Ἄφ' οὗτου εἶδεν αὐτὴν ὁ ζωγράφος, δὲν ἦτο πλέον εἰς οὐδένα ποιητὴν ὁρατὴ, ἢ μόνον ἐν τῇ μιμῆσει τοῦ ζωγράφου; Ἡ, ὅταν ἕτερος ποιητὴς⁶⁴ τὸν Ἡφαιστον κεκμηκότα, καὶ τὸ ὑπὸ τῆς καμίνου θερμανθὲν αὐτοῦ πρόσωπον ἐρυθρόν, φλέγον ὀνομάζῃ, ἔπρεπε νὰ μάθῃ πρῶτον ἐκ τοῦ ἔργου ζωγράφου τινός, ὅτι ἡ ἐργασία καταπονεῖ καὶ ἡ θερμότης ἐρυθραίνει; Ἡ, ὅταν ὁ Λουκρήτιος⁶⁵ περιγράφῃ τὴν ἐναλλαγὴν τῶν ὥρων τοῦ ἔτους, καὶ ποιεῖ αὐτὰς νὰ παρελαύνωσι κατὰ τὴν φυσικὴν αὐτῶν τάξιν μεθ' ὅλης τῆς χορείας τῶν ἐπιρροῶν αὐτῶν ἐν τῷ ἀέρι καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ἦτον ὁ Λουκρήτιος ἐφήμερόν τι; δὲν ἐπέζησεν ἐν ὅλῳ ἔτος, ἵνα μάθῃ ὁ ἴδιος πάσας τὰς μεταβολάς, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ τὰς ἐξεικονίσῃ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα θρησκευτικῆς τινος πομπῆς, καθ' ἣν περιεφέροντο τὰ ὁμοιώματα αὐτῶν; Ἐπρεπε ἐκ τῶν ὁμοιωμάτων τούτων νὰ διαλεχθῇ κατὰ πρῶτον τὸ ἀρχαῖον ποιητικὸν τέχνασμα, τοῦ νὰ μεταβάλλῃ τοιαύτας ἀφηρημένας ἐννοίας εἰς ὄντα συγκεκριμένα; Ἡ μήπως τὸ τοῦ Βιργιλίου⁶⁶ pontem indignatus Araxes (ὁ γεφυρομάχος Ἀράξης), ἡ ἔξοχος αὕτη ποιητικὴ εἰκὼν ποταμοῦ ὑπερεκχειλίζοντος καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτὸν ἐξευγμένην γέφυραν διασκορπίζοντος, δὲν ἠθέλεν ἀπολέσει ὅλον αὐτῆς τὸ κάλλος, ἂν δι' αὐτῆς ὁ ποιητὴς ὑπηνίσσετο καλλιτέχνημά τι, ἐν ᾧ παρίσταται ὁ ποτάμιος αὐτὸς θεός, ὡς πράγματι κατασυντρίβων γέφυραν; Πρὸς τί αἱ τοιαῦται ἐρμηνεῖαι, αἱ ἐξωθοῦσαι τὸν ποιητὴν ἐκ τῶν ἐναργεστάτων χωρίων, ἵνα παρεισάξωσι διαυγάζουσιν τὴν ἐπίνοιαν τοῦ τεχνίτου;

Λυποῦμαι, ὅτι βιβλίον οὕτω χρήσιμον, ὡς ἡδύνατο

⁶⁴ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς Ῥωξάνης. ⁶⁵ Ἄλλοι φρονοῦσιν, ὅτι ἡ ἐν τῷ Βατικανῷ διάσημος εἰκὼν « Ἀλδοβρανδινὸς γάμος », εἶνε ἐλευθέρᾳ μίμησις τῆς ἐνταῦθα μνημονευομένης εἰκόνης. Σημ. τ. Μετ.

ἄλλως τε νὰ ἦνε ὁ Πολύμητις, διὰ τῶν ἀφιλοκάλων τούτων λήρων, δι' ὧν ὑποβάλλει τοῖς ἀρχαίοις ποιηταῖς ἀντὶ τῆς ἰδίας φαντασίας, ἔμπνευσιν ξένην, ἀπέβη λίαν ἀηδές, καὶ εἰς τοὺς κλασικοὺς συγγραφεῖς πολὺ ἐπιζημιώτερον, ἢ αἱ ὑδαρεῖς ἐρμηνεῖαι τῶν ἀφυσεστάτων ἐτυμολόγων. Ἔτι περισσότερον λυποῦμαι, ὅτι τοῦ Spence προηγήθη ἐν τούτῳ ὁ Addison, ὅστις, ὀρμώμενος ὑπὸ ἐπαινετοῦ ζήλου, νὰ ἀνυψώσῃ εἰς ἐρμηνευτικὸν μέσον τὴν γνῶσιν τῶν ἀρχαίων τεχνουργημάτων, ἐπίσης ἀτελῶς διέκρινε τὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς ὁ ποιητὴς δύναται νὰ μιμηθῇ τὸν τεχνίτην εὐσχήμως, καθ' ἃς ὑποβιβάζεται μιμούμενος αὐτόν.⁶⁷

Η'.

Περὶ τῆς ὁμοιότητος, ἣτις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς ζωγραφικῆς, ὁ Spence ἔχει τὰς παραδοξοτάτας ιδέας. Ἐπρεπε, ὅτι ἀμειψόμενοι αἱ τέχναι ἦσαν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἰσοποσότητες, συνδεδεμέναι, ὥστε συνεβάδιζον πάντοτε ἀλλήλους, ἀντιπροσώπων, καὶ ὅτι ποιηταὶ καὶ τεχνῖται ἀδιαλείπτως εἶχον ἀλλήλους ὑπ' ὄψιν. Ἀλλ' ὅτι ἡ ποίησις εἶνε εὐρύτερα τεχνὴ, ὅτι διαθέτει κάλλη ἀνέφικτα εἰς τὴν ζωγραφικὴν, ὅτι πολλάκις δύναται νὰ ἔχῃ λόγους προτιμῶσα τὰ μὴ ζωγραφήσιμα κάλλη τῶν ζωγραφησίων: τοῦτο φαίνεται οὐδόλως σκεφθεὶς ὁ Spence, ὅθεν κατὰ τὴν ἐλαχίστην διαφορὰν, ἣν παρατηρεῖ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ τεχνιτῶν, περιέρχεται εἰς ἀμηχανίαν, ἣτις ἄγει αὐτὸν εἰς τὰς μάλλον ἀλλοκότους ὑπεκφυγὰς.

Οἱ ἀρχαῖοι ποιηταὶ παριστῶσι τὸν Βάκχον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κερασφόρον. Ἐπομένως εἶνε παράδοξον, λέγει ὁ Spence, ὅτι τόσον σπανίως βλέπει τις τὰ κέρατα ταῦτα ἐν τοῖς ἀγάλμασιν αὐτοῦ.⁶⁸ Καὶ ἐξηγεῖ τοῦτο ἄλλοτε ἄλλως, ὅτε μὲν ἐκ τῆς ἀμαθείας τῶν ἀρχαιολόγων, ὅτε δὲ ἐκ τῆς

σμικρότητος τῶν κεράτων, ἅτινα πιθανὸν νὰ ἀπεκρῦβησαν ὑπὸ τοὺς βότρους καὶ τὰ φύλλα τοῦ κισσοῦ, τὸν σταθερὸν κεφαλόκοσμον τοῦ θεοῦ. Περιστρέφεται περὶ τὸν ἀληθῆ λόγον, χωρὶς νὰ τὸν μαντεύῃ. Τὰ κέρατα τοῦ Βάχχου δὲν ἦσαν φυσικὰ κέρατα, οἷα εἶχον οἱ Φαῦνοι καὶ οἱ Σάτυροι. Ταῦτα ἦσαν κόσμημα τοῦ μετώπου, ὅπερ ὁ θεὸς ἠδύνατο νὰ ἐπιθέσῃ καὶ νὰ ἀφαιρέσῃ.

Ἔχει παρθένου μορφήν, ὅταν ἔρχεσαι ἄνευ κεράτων

λέγει ἡ πανηγυρικὴ ἐπὶ κλήσις τοῦ Βάχχου παρ' Ὀβιδίου.⁶⁹ Ἡδύνατο λοιπὸν νὰ δειχθῇ ἄνευ κεράτων, καὶ ἐδεικνύετο ἄνευ κεράτων, ὅσάκις ἠθέλε νὰ ἐμφανισθῇ ἐν τῷ παρθενικῷ αὐτοῦ κάλλει. Ἐν τούτῳ δὲ ἠθέλον νὰ εἰκονίσωσιν αὐτὸν καὶ οἱ τεχνῖται καὶ ἐπομένως ὤφειλον νὰ ἀποφύγωσι πᾶσαν προσθήκην, δυσαρέστως ἐπιδρῶσαν. Τοιαύτη τις προσθήκη θὰ ἦσαν τὰ κέρατα, τὰ προσηρμοσμένα εἰς τὸ διάδημα, ὡς δύναται τις νὰ ἴδῃ τοῦτο ἀπὸ τῶν ἀγάλματι καὶ ἀπὸ τῶν Μουσείῳ τοῦ Βερολίνου. **ΑΚΑΔΗΜΙΑ** Μουσείου τοῦ Βερολίνου. **ΑΘΗΝΑΝ** τοῦτο τὸ διάδημα, τὸ καλύπττον τὸ ὠραῖον μέτωπον, καὶ τούτου ἕνεκεν ἀναφαίνεται ἐν τοῖς ἀγάλμασι τοῦ Βάχχου ἐπίσης σπανίως, ὡς τὰ κέρατα, ἂν καὶ πολλάκις τοῦτο προστίθεται αὐτῷ ὑπὸ τῶν ποιητῶν, ὡς ἐφευρέτῃ. Ἐκ τῶν κεράτων καὶ τοῦ διαδήματος ἦντλει ὁ ποιητὴς λεπτοὺς ὑπαινιγμοὺς περὶ τῶν ἔργων καὶ τοῦ χαρακτήρος τοῦ θεοῦ· ὁ τεχνίτης τούναντίον ἐκωλύετο ὑπὸ τούτων νὰ ἐπιδείξῃ μεγαλείτερον κάλλος· καὶ ἂν ὁ Βάχχος, ὡς φρονῶ, ἔφερε τὸ ἐπώνυμον Biformis, Δίμορφος, ἀκριβῶς διότι ἠδύνατο νὰ δειχθῇ ἐπίσης ὠραῖος ὡς καὶ φοβερός, λίαν εἰκότως οἱ τεχνῖται ἐξέλεγον ἐκείνην τὴν μορφήν κατὰ προτίμησιν, ἥτις τὰ μάλιστα προσῆκεν εἰς τὸν προορισμὸν τῆς τέχνης αὐτῶν.

Ἡ Ἀθηναῖα καὶ ἡ Ἥρα πολλάκις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ποιηταῖς ἐκσφενδονίζουσι τὸν κεραυνόν. Ἀλλὰ διατὶ ὅχι καὶ

ἐν τοῖς ὁμοιώμασιν αὐτῶν; ἐρωτᾷ ὁ Spence.⁷¹ Καὶ ἀποκρίνεται: τοῦτο ἦτον ἰδιαίτερον προνόμιον τῶν δύο τούτων θεαινῶν, οὗ τὴν αἰτίαν ἐμάνθανέ τις τις ἴσως ἐκ τῶν μυστηρίων τῆς Σαμοθράκης μόνον. Ἀλλ' ἐπειδὴ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ρωμαίοις οἱ τεχνῖται ἐθεωροῦντο ἄνθρωποι κοινοί, καὶ ἐπομένως σπανίως ἐμνοῦντο τὰ μυστήρια ταῦτα, διὰ τοῦτο ἀναμφιβόλως οὐδὲν περὶ αὐτοῦ ἐγίνωσκον, καὶ ὅτι δὲν ἐγίνωσκον δὲν ἠδύνατο νὰ εἰκονίσωσιν. Ἐπεθύμουν νὰ ἀντερωτήσω τὸν Spence: ἐργάζονται οἱ κοινοὶ οὗτοι ἄνθρωποι αὐτοπροαιρέτως, ἢ κατὰ διαταγὴν ἐπισημοτέρων, οἵτινες ἠδύνατο νὰ ἦνε μεμνημένοι τὰ μυστήρια; Κατεφρονοῦντο οἱ τεχνῖται καὶ παρ' Ἑλλήσι τόσον; Δὲν ἦσαν οἱ Ῥωμαῖοι τεχνῖται κατὰ τὸ πλεῖστον Ἕλληνες τὴν ἀγωγὴν; Καὶ οὕτω καθέξῃς.

Ὁ Στάτιος καὶ ὁ Βαλέριος Φλάκκος περιγράφουσιν ἐξωρῶσιν τὴν Ἀφροδίτην καὶ μετὰ τὴν φοβερῶν χαρακτήρων, ὡς κατὰ τὴν ἀληθινήν ταύτην ἠθέλε τις τὴν ἐκλάβει ὡς ἄνθρωπον μᾶλλον, ἢ ὡς τὴν θεὰν τοῦ ἔρωτος. Ματαίως ὁ Spence ἀναζητεῖ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων τεχνουργημάτων τοιαύτην τινὰ Ἀφροδίτην. Τί συμπεραίνει δ' ἐκ τούτου; Ὅτι ἐπιτρέπονται τῷ ποιητῇ πλείοτερα ἢ τῷ γλύπτῃ καὶ ζωγράφῳ; Τοῦτο ὤφειλε νὰ συμπεράνῃ· ἀλλ' ἀπαξ διὰ παντός παρεδέχθη ὡς ἀρχήν, ὅτι ἐν ποιητικῇ τινι περιγραφῇ οὐδὲν εἶνε καλόν, ὅπερ θὰ ἦτον ἀνάρμοστον, παριστάμενον ἐν εἰκόνι, ἢ ἐν ἀγάλματι.⁷² Ἐπομένως ἔπαισαν οἱ ποιηταί. «Ὁ Στάτιος καὶ ὁ Βαλέριος ἀνήκουσιν εἰς χρόνους, καθ' οὓς ἡ ῥωμαϊκὴ ποίησις παρήκαμζεν ἤδη. Δεικνύουσι δὲ καὶ ἐν τούτῳ τὴν διεφθαρμένην αὐτῶν καλαισθησίαν καὶ τὴν κακὴν αὐτῶν κρίσιν. Παρὰ τοῖς ποιηταῖς καλλιτέρων χρόνων δὲν ἀπαντῶσι τοιαῦτα πταίσματα περὶ τὴν γραφικὴν ἔκφρασιν.»⁷³

Ἵνα ὁμιλήσῃ τις οὕτω, δὲν χρειάζεται μὰ τὴν ἀλήθειαν

πολὺ διαγνωστικόν. Δὲν θέλω ἐν τούτοις ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ οὔτε τὸν Στάτιον, οὔτε τὸν Βαλέριον νὰ ὑπερασπισθῶ, ἀλλὰ μόνον νὰ ἐκφέρω γενικὴν τινα παρατήρησιν. Οἱ θεοὶ καὶ τὰ πνευματικὰ ὄντα, ὡς παριστᾷ ταῦτα ὁ τεχνίτης, δὲν εἶνε ἐντελῶς τὰ αὐτά, ὧν ἔχει χρεῖαν ὁ ποιητής. Παρὰ μὲν τῷ τεχνίτῃ εἶνε ταῦτα προσωποποιήσεις ἀφηρημένων ἐννοιῶν, αἵτινες πρέπει νὰ φυλάττωσι σταθερῶς τὰ αὐτὰ χαρακτηριστικὰ σύμβολα, ἵνα ἀναγνωρίζωνται. Παρὰ τῷ ποιητῇ τούναντίον εἶνε ταῦτα πραγματικὰ δρῶντα πρόσωπα, ἔχοντα ἐκτὸς τοῦ γενικοῦ χαρακτήρος αὐτῶν καὶ ἄλλας ιδιότητας καὶ πάθη, ἃ δύνανται κατὰ τὰς ἐκάστοτε περιστάσεις νὰ ἐξέχωσιν ὑπὲρ ἐκεῖνα.

Ἐν τῷ πνεύματι τοῦ γλύπτου ἡ Ἀφροδίτη οὐδὲν εἶνε ἄλλο, ἢ ὁ Ἔρως· πρέπει λοιπὸν νὰ κοσμήσῃ αὐτὴν μετ' ὅλης τῆς σφαιρῆς, αἰδήμονος ὠραιότητος, μετ' ὅλων τῶν ἐκτενέων θελήσεων, δι' ὧν μᾶς γοητεύουσιν ἀγαθὰ ἀντικείμενα, καὶ ἅτινα φέρουσιν ἐν γυναικὶ ἐκείνῃ τὴν ἀφῆρη μὲνην ἔννοιαν τοῦ Ἔρωτος. Ἡ ἐλαχίστη ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τοῦ ἰδεώδους τούτου ἄγει ἡμᾶς εἰς παραγνώρισιν τῆς εἰκόνης αὐτοῦ. Κάλλος, ἀλλὰ μετὰ μεζονος μεγαλειότητος ἢ αἰδοῦς, δὲν εἶνε πλέον Ἀφροδίτη, ἀλλὰ Ἥρα. Θέλγητρα, ἀλλ' ἐπιτακτικά, ἀνδρῶδη μᾶλλον, ἢ ἐράσματα, ἀπεργάζονται Ἀθηναῖν ἀντὶ Ἀφροδίτης. Καὶ τέλος ἐξωργισμένη Ἀφροδίτη, Ἀφροδίτη ὑπὸ ἐκδικήσεως καὶ μανίας ἀγομένη, ἀποτελεῖ ὡς πρὸς τὸν γλύπτην ἀληθὴ ἀντίφασιν, διότι ὁ Ἔρως, ὡς Ἔρως, οὐδέποτε ὀργίζεται, οὐδέποτε ἐκδικεῖται. Παρὰ τῷ ποιητῇ τούναντίον εἶνε μὲν ἡ Ἀφροδίτη ἐπίσης ὁ Ἔρως, ἀλλ' ἡ θεὰ τοῦ Ἔρωτος, ἥτις ἐκτὸς τοῦ χαρακτήρος τούτου ἔχει τὴν ἰδίαν αὐτῆς ὑποκειμενικότητα, καὶ ἐπομένως πρέπει νὰ ᾔνῃ ἐπιδεκτικὴ τῆς ἀποστροφῆς, ὡς καὶ τῆς συμπαιθείας. Τὸ θαῦμα λοιπὸν, ἂν αὕτη παρὰ τῷ ποιητῇ ἀναφλέγηται ὑπὸ

ὀργῆς καὶ μανίας, καὶ ἰδίως, ἂν αὐτὸς ὁ προσβληθεὶς Ἔρως ᾔνῃ ὁ ἐξωθῶν αὐτὴν πρὸς τοῦτο;

Εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι, ὡς ὁ ποιητής, οὕτω καὶ ὁ τεχνίτης δύνανται ἐν ἔργοις συνθέτοις νὰ εἰσαγάγῃ τὴν Ἀφροδίτην, ἢ πᾶσαν ἄλλην θεότητα, ἐκτὸς τοῦ χαρακτήρος αὐτῆς, ὡς ὃν ἀληθῶς δρῶν. Ἀλλὰ τότε πρέπει αἱ πράξεις αὐτῆς, ἂν δὲν ἀπορρέουσιν ἐκ τοῦ χαρακτήρος αὐτῆς, τοῦλάχιστον νὰ μὴ ἀντιφάσκωσιν εἰς αὐτόν. Ἡ Ἀφροδίτη παραδίδει εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς τὰ θεῖα ὄπλα· τὴν πρᾶξιν ταύτην δύνανται καὶ ὁ τεχνίτης καὶ ὁ ποιητής νὰ παραστήσωσιν. Οὐδὲν ἐνταῦθα κωλύει τὸν τεχνίτην νὰ προσδώσῃ τῇ Ἀφροδίτῃ πᾶσαν τὴν χάριν καὶ τὴν καλλονήν, τὴν ἀρμόζουσαν αὐτῇ, ὡς θεᾷ τοῦ Ἔρωτος· τούναντίον ἀκριβῶς αὐτοῦ θ' ἀναγνωρίζεται αὕτη καλλίτερον ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ. Ἀλλ', ὅταν ἡ Ἀφροδίτη, θέλουσα νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς ἀφρονητάς αὐτῆς, τοὺς ἄνδρας τῆς Λήμνου, μετ' ὑπερβαῖν ἀγρίου θυμοῦ, μετὰ κασιγῶν πελιδνῶν καὶ ἀτάκτου κόρης ἀπολαῖ τὸν πυρσὸν, περιβάλλεται μέλαν ἱμάτιον καὶ καθίσταται ὀρμητικῶς ἐπὶ σκοτεινῆς νεφέλης· ἡ στιγμή αὕτη δὲν εἶνε πρόσφορος τῷ τεχνίτῃ, διότι δι' οὐδενὸς μέσου κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην δύνανται νὰ καταστήσῃ τὴν Ἀφροδίτην εὐδιάγνωστον. Ἡ στιγμή αὕτη εἶνε μόνον τῷ ποιητῇ πρόσφορος, διότι ἔχει τὸ προνόμιον ἄλλην τινὰ στιγμὴν, καθ' ἣν ἡ θεὰ εἶνε ὅλως Ἀφροδίτη, τόσον στενῶς, τόσον ἀκριβῶς μετ' ἐκείνης νὰ συνδέσῃ, ὥστε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἐρινυὶ νὰ μὴ παύωμεν διαβλέποντες τὴν Ἀφροδίτην· τοῦτο πράττει ὁ Φλάκκος.

*Πότνια πλέον δὲν θέλει νὰ φαίνεται· δὲν ἀναδέει
πόρπη τὴν κόμην χρυσοῇ· οὐδ' ἐσθῆς κυανῇ κυματίζει.
Μὲ πελιδνὴν τοῦ προσώπου χροῖαν, κολοσσαία, ἀγρία,
φέρει κροτοῦντα πυρσὸν καὶ παμμέλανα πέπλον, ὁμοία
πρὸς τὰς Στυγίας παρθένους⁷⁴.*

Αὐτὸ τοῦτο καὶ ὁ Στάτιος :

*Τοὺς ἑκατόν της βωμοὺς καὶ τὴν Πάφον, ὡς λέγουν, λιποῦσα
τὴν παλαιάν, μ' ἄλλην ὄψιν καὶ κόμην, τὴν ζώνην της λύει
τὴν νυμφικὴν, τὰ πτηνὰ τὰ Ἰδάλεια πόρρω διώκει.*

*Μὲ τὰς Στυγίας δ' ὁμοῦ ἀδελφὰς πλανωμέν' εἰς τὰ σκότη,
ἄλλα κρατοῦσα πυρὰ καὶ μακρότερα φέρουσα βέλη,
εἰς τοὺς θαλάμους φοιτᾷ τῶν νυμφίων, πληροῦσα τῶν δόμων
τ' ἄδντα μ' ὄφεις στρεπτοὺς καὶ τοὺς οἴκους μὲ ἄγριον δέος.*⁷⁵

Ἡ ἡδύνατό τις νὰ εἴπῃ: ὁ ποιητὴς μόνον κατέχει τὸ τέχνασμα νὰ περιγράψῃ δι' ἀρνητικῶν χαρακτήρων, καὶ διὰ τοῦ κράματος τῶν ἀρνητικῶν τούτων μετὰ τῶν θετικῶν χαρακτήρων νὰ παριστᾷ δύο εἰκόνας ἐν μιᾷ. « Ὅχι πλέον ἢ ἐρασμία Ἀφροδίτῃ· ὅχι πλέον ἢ κόμη συνεχομένη διὰ χρυσῶν πορπῶν· περὶ αὐτὴν δὲν κυματίζει ὁ κυανοὺς πέπλος, δὲν τὴν περιζώνει ὁ χρυσεὸς ἄλλας φέρει ὀφθαλμοὺς, ὅπλα ζεταὶ μὲ μακρότερα βέλη· συνουδεύεται διὰ Ἐρινύων ὁμοίων αὐτῇ. » Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ καλλιτέχνης στερεῖται τοῦ τεχνάσματος τούτου, ὀφείλει ν' ἀπέχῃ αὐτοῦ καὶ ὁ ποιητής; Ἄν ἡ ζωγραφικὴ θέλῃ νὰ ᾔνῃ ἡ ἀδελφὴ τῆς ποιήσεως, τοῦλάχιστον ἄς μὴ ᾔνῃ ζηλότυπος ἀδελφὴ· καὶ ἡ νεωτέρα ἄς μὴ ἀπαγορεύῃ εἰς τὴν πρεσβυτέραν ὅλον τὸν στολισμόν, ὅστις δὲν ἀρμόζει εἰς αὐτὴν τὴν ἰδίαν.

Θ'.

Ἐπιθυμῶν τις ἐν ἰδιαιτέrais περιπτώσεσι νὰ συγκρίνῃ πρὸς ἀλλήλους τὸν ζωγράφον καὶ τὸν ποιητὴν, πρέπει πρὸ πάντων νὰ ἐξετάσῃ καλῶς, ἂν εἶχον ἀμφοτέροισι πλήρη ἐλευθερίαν, ἂν ἡδυνήθησαν ἄνευ πάσης ἐξωτερικῆς βίας νὰ ἐργασθῶσιν ὑπὲρ τῆς ὑψίστης δυνάμεως τῆς τέχνης αὐτῶν.

Τοιοῦτος ἐξωτερικὸς δεσμὸς ἦτο πολλάκις τῷ ἀρχαίῳ τεχνίτῃ ἢ θρησκείᾳ. Τὸ ἔργον αὐτοῦ, προωρισμένον εἰς προσκύνησιν καὶ λατρείαν, δὲν ἡδύνατο νὰ ᾔνῃ πάντοτε οὕτω τέλειον, οἷον θὰ ἦτο, ἂν κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ ἠθέλεν ἔχει ὡς μοναδικὸν σκοπὸν τὴν ἡδονὴν τοῦ παρατηρητοῦ. Ἡ δεισιδαιμονία κατεφόρτιζε τοὺς θεοὺς διὰ συμβόλων, καὶ οἱ κάλλιστοι αὐτῶν δὲν ἐλατρεύοντο πανταχοῦ ὡς οἱ κάλλιστοι.

Ὁ Βάχχος ἐν τῷ ἐν Λήμνῳ ἱερῷ αὐτοῦ, ἐξ οὗ ἡ εὐσεβὴς Ὑψιπύλῃ ἔσωσε τὸν πατέρα αὐτῆς ὑπὸ τὸ σχῆμα τοῦ θεοῦ,⁷⁶ παρίστατο κερασφόρος, καὶ οὕτως ἀπεικονίζετο ἀναμφιβόλως ἐν πᾶσιν αὐτοῦ τοῖς ναοῖς, διότι τὰ κέρατα ἦσαν σύμβολον δηλοῦν τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ. Μόνον ὁ ἐλεύθερος τεχνίτης, ὁ μὴ φιλοτεχνῶν τὸν Βάχχον αὐτοῦ χάριν ναοῦ ἢ ἑνὸς, παρέλειπε τὸ σύμβολον τοῦτο. Καὶ ἂν μεταξὺ τῶν ἐν σωζομένων ἀγαλμάτων αὐτοῦ οὐδὲν εὐρίσκωμεν κερασφόρον, τούτο εἶναι ἰσχυρὸν τεκμήριον, ὅτι ταῦτα δὲν εἶνε ἐκ τῶν καθιερωμένων, ἐν οἷς ὁ θεὸς ἀληθῶς ἐλατρεύθη. Ἐκτὸς τούτου εἶνε πιθανώτατον, ὅτι ἐπὶ τῶν τελευταίων τούτων ἐπέσκηψεν ἡ μανία τῶν εὐσεβῶν καταστροφέων κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ, ἥτις ἐφείδετο ἐνίστε καλλιτεχνήματός τινος, ὑπ' οὐδεμιᾶς βεβηλωθέντος λατρείας.

Ἐπειδὴ ἐν τούτοις μεταξὺ τῶν ἐκσκαφεισῶν ἀρχαιοτήτων ὑπάρχουσιν ἔργα ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν, θὰ ἐπεθύμουν ν' ἀπονεμηθῇ τὸ ὄνομα καλλιτέχνημα μόνον εἰς ἐκεῖνα, ἐν οἷς ὁ τεχνίτης ἀληθῶς ὡς τεχνίτης δεικνύεται, ἐν οἷς τὸ κάλλος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος καὶ τελευταῖος αὐτοῦ σκοπός. Πάντα δὲ τ' ἄλλα, τὰ φέροντα λίαν ἐμφανῆ τὰ ἔγνη ἱεροτελεστικοῦ προορισμοῦ, εἶνε τοῦ ὀνόματος τούτου ἀνάξια, διότι ἡ τέχνη ἐνταῦθα δὲν εἰργάσθη χάριν ἑαυτῆς, ἀλλ' ἦτο ἀπλῶς ὄργανον τῆς θρησκείας, ἥτις ἐν ταῖς ὑλικαῖς παραστάσεσιν, ἄς ἐπέβαλλεν αὐτῇ, ἀπέβλεπε μᾶλλον εἰς τὰ κύρια σύμβολα, ἢ

εἰς τὸ κάλλος· ἐν τούτοις λέγων ταῦτα δὲν ἐννοῶ, ὅτι πολ-
λάκις ἢ θρησκεία δὲν ἐξήρτησε τὸ σύμβολον ἐκ τοῦ κάλλους,
ἢ ὅτι ἐκ συγκαταβάσεως πρὸς τὴν τέχνην καὶ τὴν λεπτοτέ-
ραν καλαισθησίαν τοῦ αἰῶνος, δὲν ὠλιγόρησε τόσον τοῦ
συμβόλου, ὥστε νὰ φαίνεται τὸ κάλλος μόνον ἐπικρατοῦν.

Ἄνευ τοιαύτης τινὸς διακρίσεως, ὁ τεχνοκρίτης καὶ ὁ
ἀρχαιοδίφης διαρκῶς θὰ ἐρίζωσιν μὴ ἐννοοῦντες ἀλλήλους.
Ἄν ἐκεῖνος κατὰ τὴν περὶ προορισμοῦ τῆς τέχνης ιδέαν αὐ-
τοῦ ἰσχυρίζεται, ὅτι οὐδέποτε ὁ ἀρχαῖος τεχνίτης ἐποίησε
τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, δηλαδὴ ὡς τεχνίτης, ἐξ ἐλευθέρως βουλή-
σεως, οὗτος διατείνεται, ὅτι οὔτε ἡ θρησκεία, οὔτε οἰαδή-
ποτε ἄλλη αἰτία ἐκτὸς τῆς σφαίρας τῆς τέχνης κειμένη ἐπέ-
βαλον εἰς τὸν τεχνίτην νὰ ἐκτελέσῃ αὐτό, εἰς τὸν τεχνίτην
δηλαδὴ ὡς χειροτέχνην. Νομίζει λοιπόν, ὅτι δύναται νὰ
ἐλέγξῃ τὸν τεχνοκρίτην διὰ τοῦ πρώτου τυχόντος ἀγάλμα-
τος, ὅπερ οὗτος ἀνενδοιάστως, ἀλλὰ πρὸς μεγάλην ἀγανά-
κτησιν τῶν λογίων, καταδικάζει καὶ τὸν δεύτερον ἐξ ὧν
ἐξήχθη.⁷⁸

Τοῦναντίον ὅμως δύναται τις νὰ φαντασθῇ τὴν ἐπὶ τῆς
τέχνης ἐπιρροὴν τῆς θρησκείας ὑπὲρ τὸ δέον μεγάλην. Παρά-
δοξον τούτου παράδειγμα παρέχει ἡμῖν ὁ Spence. Εὗρε παρ'
Ὀβιδίου, ὅτι ἡ Ἑστία ἐν οὐδεμιᾷ προσωπικῇ αὐτῆς εἰκόνι
ἐλατρεῦετο ἐν τῷ ναῷ αὐτῆς· τοῦτο δ' ἐνόμισεν ἀρκοῦν, ἵνα
συμπεράνῃ, ὅτι ἐν γένει οὐδὲν ἄγαλμα τῆς θεᾶς ταύτης
ὑπῆρχε, καὶ ὅτι τὰ μέχρι τοῦδε ὡς τοιαῦτα νομιζόμενα δὲν
ἀπεικονίζον τὴν Ἑστίαν, ἀλλ' Ἑστιάδα τινά.⁷⁹ Ἀλλόκοτον
συμπέρασμα! Ἀπώλεσεν ὁ τεχνίτης διὰ τοῦτο τὸ δίκαιον
αὐτοῦ, ὃν τι, εἰς ὃ οἱ ποιηταὶ ἀπένειμον ὠρισμένην προσω-
πικότητα, πλάττοντες αὐτὸ θυγατέρα τοῦ Κρόνου καὶ τῆς
Ῥέας, κινδυνεύουσιν νὰ κακοποιηθῇ ὑπὸ τοῦ Πριάπου,
καὶ τόσα ἄλλα περὶ αὐτῆς διηγούμενοι, ἀπώλεσε, λέγω, διὰ
τοῦτο τὸ δίκαιον αὐτοῦ, νὰ προσωποποιήσῃ ὡσαύτως τὸ ὃν

αὐτὸ κατὰ τὸν ἑαυτοῦ τρόπον, διότι ἐν ἐνὶ μόνον ναῷ ἐλα-
τρεῦετο ὑπὸ τὸ σύμβολον τῆς πυρός; Διότι ἐκτὸς τούτου ὁ
Spence διαπραττεῖ τὸ ἐξῆς ἐτι σφάλμα, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Ὀβι-
δίου περὶ ἐνὸς μόνον ὠρισμένου ναοῦ τῆς Ἑστίας, δηλαδὴ
περὶ τοῦ ἐν Ῥώμῃ,⁸⁰ λεγόμενον ἐπεκτείνει ἐφ' ὅλων τῶν
ιερῶν τῆς θεᾶς ταύτης ἀδιακρίτως, καὶ ἐπὶ τῆς λατρείας αὐ-
τῆς ἐν γένει. Ὡς ἐτιμᾶτο ἐν τῷ ἐν Ῥώμῃ τούτῳ ἱερῷ, δὲν
ἐτιμᾶτο πανταχοῦ, δὲν ἐτιμήθη οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ Ἰταλίᾳ,
πρὶν ἢ ὁ Νουμᾶς ιδρύσῃ αὐτό. Ὁ Νουμᾶς ἀπηγόρευσε τὴν
ἀνθρωποειδῇ ἢ ζωόμορφον ἀπεικόνισιν τῶν θεῶν· καὶ ἐν
τούτῳ συνίστατο ἀναμφιβόλως ἡ βελτίωσις, ἣν εἰσήγαγεν
εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἑστίας, ὅτι ἐφυγάδευσεν ἐξ αὐτῆς
πᾶσαν προσωπικὴν παράστασιν. Αὐτὸς ὁ Ὀβίδιος διδάσκει
ἡμᾶς, ὅτι πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Νουμᾶ ὑπῆρχον ἀγάλματα
τῆς Ἑστίας, ἐν τῷ ναῷ αὐτῆς, ἅτινα, ὅτε ἡ ἱέρεια Σὺλ-
λα ἐγένετο μήτηρ, ὑψωσαν ἐξ αἰδοῦς τὰς παρθενικὰς αὐ-
τῶν χεῖρας πρὸς τὸν οὐρανόν.⁸¹ Ὅτι μάλιστα ἐν τοῖς ναοῖς,
οἷς εἶχεν ἡ θεὰ ἐκτὸς τοῦ Ἄστεως, ἐν ταῖς ῥωμαϊκαῖς ἐπαρ-
χίαις, ἡ λατρεία αὐτῆς δὲν ὑπῆρξεν ἐντελῶς ὁμοία πρὸς τὰς
διατάξεις τοῦ Νουμᾶ, φαίνονται μαρτυροῦσαι διάφοροι ἀρ-
χαῖαι ἐπιγραφαί, ἐν αἷς γίνεται μνεῖα περὶ τινος Pontificis
Vestae.⁸² Καὶ ἐν Κορίνθῳ ἐπίσης ὑπῆρχε ναὸς τῆς Ἑστίας
ἄνευ ὁμοιωμάτων, μεθ' ἀπλοῦ τινος βωμοῦ, ἀφ' οὗ ἔθνον
τῇ θεᾷ.⁸³ Ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν εἶχον οἱ Ἕλληνες ποσῶς
ἀγάλματα τῆς Ἑστίας; Ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις Πρυτανεῖῳ
ὑπῆρχεν ἐν παρὰ τὸ ἄγαλμα τῆς Εἰρήνης.⁸⁴ Οἱ Ἰάσιοι ἐκαυ-
χῶντο περὶ ἐνός, ὅπερ ἴστατο παρ' αὐτοῖς ἐν ὑπαίθρῳ, ὅτι
οὐδέποτε ἐπιπτεν ἐπ' αὐτοῦ οὔτε χιών, οὔτε βροχή.⁸⁵
Ὁ Πλίνιος μνημονεύει ἐνός καθημένου, ἔργου τοῦ Σκόπα,
ὅπερ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ εὗρίσκετο ἐν Ῥώμῃ ἐν τοῖς Σερ-
βιλιανοῖς κήποις.⁸⁶ Καὶ ἂν παραδεχθῶμεν, ὅτι τὴν ἀπλὴν
Ἑστιάδα σήμερον δυσκόλως ἠθέλομεν διακρίνει τῆς Ἑστίας,

ἀποδεικνύει τοῦτο, ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἠδύναντο, ἢ δὲν ἤθελον νὰ διακρίνωσιν αὐτήν; Γνωρίσματά τινα ἀποφαίνονται προδήλως ὑπὲρ τῆς μιᾶς μᾶλλον ἢ ὑπὲρ τῆς ἄλλης. Τὸ σκηπτρον, ἢ δᾶς, τὸ παλλάδιον δύνανται νὰ ὑπάρχωσιν εἰκότως μόνον ἐν ταῖς χερσὶ τῆς θεᾶς. Τὸ τύμπανον, ὅπερ ὁ Κωδῖνος ἀπονέμει αὐτῇ, ἀρμόζει αὐτῇ μόνον ἴσως ὡς θεᾷ τῆς γῆς· ἢ ὁ Κωδῖνος ἠγνώνει ὁ ἴδιος, τί εἶδε.

I'.

Ἀναφέρω μίαν ἔτι ἐκπληξίν τοῦ Spence, δεικνύουσαν σαφῶς, πόσον ὀλίγον οὗτος διεσκέφθη περὶ τῶν ὀρίων τῆς ποιήσεως καὶ τῆς ζωγραφικῆς.

« Ὅσον ἀφορᾷ τὰς Μούσας ἐν γένει, λέγει, εἶνε ὄντως παρὰδοξον, ὅτι οἱ ποιηταὶ εἶνε τόσον φειδωλοὶ εἰς τὴν περιγραφὴν αὐτῶν, πολὺ φειδωλότεροι, ἢ ὅσον ἔπρεπε νὰ προσδοκᾷ τις, προκειμένου περὶ θεῶν καὶ εἰς ἃς ἀπαύλῃσιν τόσον μεγάλην χάριν. »⁸⁷

Τί ἄλλο σημαίνει τοῦτο, ἢ τὸ ξενίζεσθαι, ὅτι οἱ ποιηταί, λέγοντες περὶ αὐτῶν, δὲν πράττουσι τοῦτο ἐν τῇ σιωπῇ γλώσσει τῶν ζωγράφων; Ἡ Οὐρανία εἶνε τοῖς ποιηταῖς ἢ Μοῦσα τῆς ἀστρονομίας· ἐκ τοῦ ὀνόματος, ἐκ τῶν ἀσχολιῶν αὐτῆς, γνωρίζομεν τὸ ἀξίωμα αὐτῆς. Ἵνα δηλώσῃ τοῦτο ὁ τεχνίτης, πρέπει νὰ παραστήσῃ αὐτὴν δεικνύουσαν διὰ ῥάβδου τὴν οὐρανίαν σφαῖραν· ἢ ῥάβδος αὕτη, ἢ οὐρανία σφαῖρα, ἢ στάσις αὐτῆς εἶνε τὰ στοιχεῖα τοῦ τεχνίτου, ἐξ ὧν δυνάμεθα νὰ συνθέσωμεν τὸ ὄνομα Οὐρανία. Ἄλλ', ὅταν ὁ ποιητὴς θέλῃ νὰ εἴπῃ: Ἡ Οὐρανία πάλοι προεῖδε τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐκ τῶν ἀστρων.

Πάλαι προεῖπε τὸ τέλος αὐτοῦ ἐρευνῶσα τὰ ἄστρα,
ἢ Οὐρανία —⁸⁸

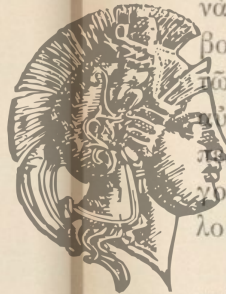
διατὶ πρέπει οὗτος, ἀποβλέπων εἰς τὸν ζωγράφον, νὰ προσθέσῃ: ἢ Οὐρανία, κρατοῦσα τὴν ῥάβδον ἐν τῇ χειρὶ, ἔχουσα ἐνώπιον αὐτῆς τὴν οὐρανίαν σφαῖραν; Δὲν ἠθελε πράξει ὡς ἐκεῖνος, ὅστις δυνάμενος καὶ ἔχων τὴν ἐξουσίαν νὰ λαλήσῃ μεγαλοφώνως, ἠθελε συγχρόνως μεταχειρισθῇ τὰ σημεῖα, ἅτινα οἱ ἐν τοῖς γυναικωνίταις τῶν Τούρκων βωβοί, ἐλλείψει τῆς φωνῆς, ἐφεῦρον μετ' ἀλλήλων;

Τὴν αὐτὴν ἐκπληξίν ἐκφράζει ἅπαξ ἔτι ὁ Spence περὶ τῶν ἠθικῶν ὄντων, ἥτοι περὶ τῶν θεοτήτων ἐκεῖνων, εἰς ἃς ἦσαν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐπιτετραμμένα αἱ ἀρεταὶ καὶ ἡ διοίκησις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.⁸⁹ « Εἶνε, » λέγει, « ἀξιοπαρατήρητον, ὅτι περὶ τῶν κρατίστων ἐκ τῶν ἠθικῶν τούτων ὄντων οἱ ῥωμαῖοι ποιηταὶ λέγουσιν ὀλιγώτερα, ἢ ὅσα τις ἠδύνατο νὰ προσδοκᾷ. Οἱ τεχνῖται εἶνε ἀφειδέστεροι ἐν τούτῳ καὶ ὁ βουλόμενος νὰ μάθῃ, ὅποιαν εἶχεν ἀμφίεσιν ἕκαστον αὐτῶν, δύνата νὰ συμβουλευθῇ τὰ νομίσματα τῶν ῥωμαίων αυτοκρατόρων. Καὶ ὁμιλοῦσι μὲν πολλάκις οἱ ποιηταὶ περὶ τῶν ὄντων τούτων, ὡς περὶ προσώπων· ἀλλ' ἐν γένει λέγουσι πολὺ ὀλίγα περὶ τῶν συμβόλων, τῆς περιβολῆς καὶ τοῦ λοιποῦ αὐτῶν σχήματος. »

Ὅταν ὁ ποιητὴς προσωποποιῇ ἀφηρημένα ὄντα, χαρακτηρίζονται ταῦτα διὰ τοῦ ὀνόματος καὶ τῶν πράξεων αὐτῶν ἀρκούντως.

Ὁ τεχνίτης στερεῖται τῶν μέσων τούτων. Πρέπει λοιπὸν εἰς τὰ προσωποποποιημένα ταῦτα ἀφηρημένα ὄντα νὰ προσθέσῃ σύμβολα, δι' ὧν ν' ἀναγνωρίζωνται. Τὰ σύμβολα ταῦτα, ἐπειδὴ ἄλλο τι εἶνε καὶ ἄλλο τι σημαίνουσι, μετατρέπουσιν αὐτὰ εἰς ἀλληγορικὰς εἰκόνας.

Γυνὴ κρατοῦσα χαλινόν· ἄλλη τις στηριζομένη εἰς στήλην, εἶνε ἀλληγορικὰ ὄντα ἐν τῇ τέχνῃ. Ἄλλ' ἢ Σωφροσύνη, ἢ Εὐστάθεια, παρὰ τῷ ποιητῇ, δὲν εἶνε ὄντα ἀλληγορικά, ἀλλ' ἀπλῶς ἀφηρημένα ὄντα προσωποποποιημένα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΛΑΟΚΟΩΝ

Τὰ σύμβολα τῶν ὄντων τούτων παρὰ τῷ τεχνίτῃ ἐξεῦρεν ἡ ἀνάγκη. Διότι δι' οὐδενὸς ἄλλου μέσου δύναται νὰ καταστήσῃ καταληπτὴν τὴν ἔννοιαν ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς παραστάσεως αὐτῶν. Ἄλλ' ἐκεῖνο, εἰς ὃ ἡ ἀνάγκη ὠθεῖ τὸν τεχνίτην, διατί πρέπει νὰ ἐπιβάλῃ εἰς ἑαυτὸν ὁ ποιητής, ὅστις οὐδόλως αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην ταύτην;

Ὅτι ξενίζει τόσον τὸν Spence, εἶνε ἄξιον νὰ προδιαγραφῇ ὡς κανὼν εἰς τοὺς ποιητάς. Δὲν πρέπει τὴν ἔνδειαν τῆς ζωγραφικῆς νὰ μετατρέψωσιν εἰς πλοῦτον ἑαυτῶν. Τὰ μέσα, ἃ ἐφεῦρεν ἡ τέχνη, ἵνα μὴ ἀπολειφθῇ τῆς ποιήσεως, δὲν πρέπει νὰ θεωρήσωσιν οἱ ποιηταὶ ὡς ἐντέλειαν, ἣν θὰ εἶχον λόγον νὰ φθονήσωσιν. Ἄν ὁ τεχνίτης κοσμῇ διὰ συμβόλων τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, ὑποῖ ἀπλὴν εἰκόνα εἰς ἀνώτερον ὄν. Ἄν ὁμοῦς ὁ ποιητής μεταχειρίζεται τὰ γραφικὰ ταῦτα κοσμήματα, μεταβάλλει τὸ ὑπέρτερον ὄν εἰς πλαγγόνα.

Ὁ κανὼν οὗτος, ὅστις τηρηθεὶς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἔλαβε κύρος, ἀπέβη διὰ τῆς ἐξεπίτηδὲς παραβάσεως αὐτοῦ τὸ κύριον ἐλάττωμα τῶν νεωτέρων ποιητῶν. Ὅλα τῆς φαντασίας αὐτῶν τὰ πλάσματα παρίστανται ἐν προσωπεῖῳ, καὶ οἱ ἐπιτηδειότατοι πρὸς ταύτην τὴν προσωποποιήσαν εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ ἀδαέστατοι τοῦ κυρίου ἔργου, ὅπερ συνίσταται εἰς τὸ νὰ εἰκονίζωσι τὰ πλάσματα αὐτῶν δρῶντα καὶ νὰ χαρακτηρίζωσι διὰ τῶν πράξεων αὐτῶν.

Ἐν τούτοις μεταξὺ τῶν συμβόλων, δι' ὧν οἱ τεχνῖται χαρακτηρίζουσι τὰ ἀφηρημένα αὐτῶν ὄντα, ὑπάρχει εἰδός τι, οὗ ἡ χρῆσις εἶνε προσφυσστέρα καὶ ἀξιοπρεπεστέρα τοῖς ποιηταῖς. Ἐννοῶ ἐκεῖνα, ἃ ἰδίως οὐδὲν ἔχουσι τὸ ἀλληγορικόν, ἀλλὰ πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὄργανα, ὧν τὰ ὄντα, εἰς ἃ ταῦτα ἀπονέμονται, ἤθελον, ἢ ἡδύναντο νὰ ποιήσωσιν, ἐν ᾗ περιπτώσει ὄφειλον νὰ δράσωσιν, ὡς πραγματικά πρόσωπα. Ὁ χαλινὸς ἐν τῇ χειρὶ τῆς Σωφοσύνης, ἡ στήλη, πρὸς ἣν ἐρείδεται ἡ Εὐστάθεια, εἶνε ἀπλῶς ἀλληγο-

ρικά, ἐπομένως ἄχρηστα εἰς τὸν ποιητὴν. Ἡ πλάστιγξ ἐν τῇ χειρὶ τῆς Δικαιοσύνης, εἶνε ὀλιγώτερον ἀλληγορικὴ, διότι δικαία χρῆσις τῆς πλάστιγγος εἶνε πράγματι μέρος τῆς Δικαιοσύνης. Ἡ λύρα ὁμοῦς ἢ ὁ αὐλὸς ἐν τῇ χειρὶ Μούσης, τὸ δόρυ ἐν τῇ χειρὶ τοῦ Ἄρεως, ἢ σφῦρα καὶ ἡ πυράγρα ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ Ἡφαίστου δὲν εἶνε παντάπασι σύμβολα, ἀλλ' ἀπλῶς ὄργανα, ὧν ἄνευ τὰ ὄντα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ παραγάγωσι τὰς ἐνεργείας, ἃς ἀπονέμωμεν αὐτοῖς. Τοιαύτης φύσεως εἶνε τὰ σύμβολα, ἃ ἀρχαῖοι ποιηταὶ ἐγκαταπέλουσιν ἐνίοτε ἐν ταῖς περιγραφαῖς αὐτῶν, καὶ ἅτινα διὰ τοῦτο πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ἀλληγορικῶν ἐκείνων ἠθέλον ὀνομάσει ποιητικὰ σύμβολα. Ταῦτα δηλοῦσιν αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἐκεῖνα μόνον ὁμοίον τι.⁹⁰

ΙΑ'.

Καὶ ὁ κόμης Φίλιππος γράφεται ἐπιθυμῶν, ὅπως ὁ ποιητὴς περικόσμη τὰ πλάσματα τῆς φαντασίας αὐτοῦ διὰ συμβόλων ἀλληγορικῶν.⁹¹ Ἄλλ' ὁ κόμης εἶχε μείζονα γνῶσιν τῆς ζωγραφικῆς, ἢ τῆς ποιήσεως.

Ἐν τούτοις εὐρὼν ἐν τῷ ἔργῳ ἐν ᾧ ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην ὕλην πρὸς σπουδαιοτέρας παρατηρήσεις σημειῶ ἐνταῦθα, πρὸς καλλιτέραν ἐπισκόπησιν, τὰς οὐσιωδεστάτας αὐτῶν.

Ὁ τεχνίτης κατὰ τὴν ἰδέαν τοῦ κόμητος πρέπει νὰ ἐξοικειωθῇ περισσότερον πρὸς τὸν μέγιστον γραφικὸν ποιητὴν, πρὸς τὸν Ὅμηρον, τὴν δευτέραν ταύτην φύσιν. Δεικνύει αὐτῷ, ὁποῖαν πλουσίαν, ἔτι ἀνεκμετάλλευτον ὕλην πρὸς τὰς

⁹⁰ Ἄννας Κλαύδιος Φίλιππος τοῦ Τυβιέρ, γεν. 1692 † 1765, ἐπιμελὴς συλλέκτης καλλιτεχνημάτων καὶ λόγιος, ὅστις πολλάκις ἐπεσκέφθη τὴν Ἰταλίαν. Τὸ σπουδαιότατον ἔργον αὐτοῦ, Recueil d'Antiquités, περιλαμβάνει μεγάλην συλλογὴν ἀνεκδότων ἔργων τῆς τέχνης.

ἐξοχωτάτας εἰκόνας παρέχει ἡ ὑπὸ τοῦ Ἑλλήνος γραφεῖσα ἱστορία, λέγων, ὅτι τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν θὰ ἐπετύγγανε τοσοῦτον ἐντελέστερον, ὅσον ἐγγύτερον ἀντείχετο τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν, τῶν μνημονευομένων ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ.

Κατὰ τὴν πρότασιν λοιπὸν αὐτοῦ ταύτην συγγέονται οἱ ἀνωτέρω διακριθέντες δύο τρόποι τῆς μιμήσεως. Ὁ ζωγράφος, λέγει, δὲν πρέπει νὰ μιμῆται μόνον, ὅτι ἐμιμήθη ὁ ποιητής, ἀλλὰ πρέπει νὰ μιμῆται αὐτὸ διὰ τῶν αὐτῶν χαρακτηριστικῶν· δὲν πρέπει νὰ ἐπωφεληθῇ τὸν ποιητὴν ἀπλῶς ὡς ἀφηγητὴν, ἀλλὰ καὶ ὡς ποιητὴν.

Ἄλλ' ὁ δεύτερος οὗτος τρόπος τῆς μιμήσεως, ὅστις τόσον ὑποτιμᾷ τὸν ποιητὴν, διατὶ νὰ μὴ ὑποτιμᾷ καὶ τὸν τεχνίτην; Ἄν ὑπῆρχε πρὸ τοῦ Ὀμήρου τοιαύτη σειρά εἰκόνων, οἶαν ὁ κόμης Caylus ἐξάγει ἐξ αὐτοῦ, καὶ ἐγνωρίζομεν, ὅτι ὁ ποιητής, ἀντλήσας ἐξ αὐτῶν, ἐποίησε τὸ ἔργον αὐτοῦ, δὲν ἤθελεν οὗτος ἀπολέσει μέγιστον μέρος τοῦ ἡμετέρου θαυμασμοῦ; Διατὶ λοιπὸν οὐδὲν ἀπορροῶμεν ἐκ τῆς ἀπολήψεως ἡμῶν πρὸς τὸν τεχνίτην, ὅταν οὗτος περιορίζεται νὰ ἐκφράσῃ δι' εἰκόνων καὶ χρωμάτων τὰς λέξεις τοῦ ποιητοῦ;

Ἡ αἰτία φαίνεται οὕσα αὕτη. Παρὰ τῷ τεχνίτῃ θεωροῦμεν τὴν ἐκτέλεσιν δυσκολωτέραν, ἢ τὴν εὐρεσιν· παρὰ τῷ ποιητῇ τοῦναντίον νομίζομεν τὴν ἐκτέλεσιν εὐκολωτέραν τῆς εὐρέσεως. Ἄν ὁ Βιργίλιος ἐλάμβανεν ἐκ τοῦ συμπλέγματος τὴν περίπλεξιν τοῦ Λαοκόοντος ὁμοῦ καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἢ ἤθελε στερηθῇ ὅτι ἡμεῖς ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ θεωροῦμεν ὡς τὸ δυσκολώτερον καὶ μεγαλειότερον κατόρθωμα, καὶ θὰ ὑπελείπετο αὐτῷ μόνον τὸ μικρότερον. Διότι, τὸ νὰ ἀναπλάσῃ τις πρῶτον ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτοῦ τὴν περίπλεξιν ταύτην εἶνε σπουδαιότερον, τοῦ νὰ ἐκφράσῃ αὐτὴν διὰ λέξεων. Ἄν τοῦναντίον ὁ τεχνίτης ἐδανείζετο τὴν περίπλεξιν ταύτην παρὰ τοῦ ποιητοῦ, εἰ καὶ θὰ ἐστερεῖτο ἤδη τῆς τιμῆς τῆς εὐρέσεως, ἐν τούτοις θὰ διετέλει τιμώμενος ἔτι

ὑπ' ὑμῶν. Διότι ἡ ἐν μαρμάρῳ ἔκφρασις εἶνε ἀπείρως δυσκολωτέρα τῆς ἐν λόγοις· καὶ ἂν σταθμίσωμεν εὐρεσιν καὶ ἐκτέλεσιν, εἴμεθα πάντοτε διατεθειμένοι νὰ φανῶμεν τῷ τεχνίτῃ τοσοῦτον ἐπιεικὲς ὡς πρὸς τὴν μίαν, ὅσον νομίζομεν ὅτι ἱκανοποιήθημεν παρ' αὐτοῦ ὑπὲρ τὸ δέον, ὡς πρὸς τὴν ἄλλην.

Ὑπάρχουσι μάλιστα περιπτώσεις, καθ' ἃς ὁ τεχνίτης λαμβάνει μελῶνα ἀξίαν μιμούμενος τὴν φύσιν διὰ μέσου τῆς μιμήσεως τοῦ ποιητοῦ, ἢ ἄνευ ταύτης. Ὁ ζωγράφος ὁ εἰκονίζων ὥραϊον τοπίον κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Thomson* κατώρθωσε πλειότερον, ἢ ὁ ἀντιγράφων αὐτὸ ἀμέσως ἐκ τῆς φύσεως. Οὗτος βλέπει ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ ἀρχέτυπον αὐτοῦ· ἐκεῖνος πρέπει νὰ ἐντείνῃ πρῶτον τὴν φαντασίαν τό-

σον, ἕως νὰ νομίσῃ, ὅτι βλέπει αὐτὸ ἐνώπιον αὐτοῦ. Οὗτος μὲν δημιουργεῖ τι ὥραϊον ἐκ ζωηρῶν ὕλικῶν ἐντυπώσεων, ἐκεῖνος δὲ ἐξ ἀμφιβόλων καὶ ἀμυδρῶν παραστάσεων ἀποδιδόντων σημείον

Καὶ εἶνε μὲν φυσικὴ ἡ ἐπιείκεια ἡμῶν πρὸς τὸν τεχνίτην, ὅσον ἀφορᾷ τὴν τιμὴν τῆς εὐρέσεως, ἀλλ' εἶν' ἐπίσης φυσικὴ καὶ ἡ ἐντεῦθεν πηγάζουσα χλιαρότης αὐτοῦ πρὸς ταύτην. Διότι βλέπων, ὅτι οὐδέποτε θέλει διαλάμψει διὰ τῆς εὐρέσεως, ὅτι ὁ μέγιστος ἔπαινος αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐκτελέσεως, ἀδιαφορεῖ, ἂν ἐκείνη ἦνε παλαιὰ ἢ νέα, ἂν ἅπαξ ἢ μυριάκις ἐγένετο χρῆσις αὐτῆς, ἂν αὐτῷ ἦ τι ἀλλῶ ἀνήκῃ. Ἐνέμεινεν ἐν τῷ στενῷ κύκλῳ ὀλίγων, πρὸς αὐτὸν καὶ πρὸς τὸ κοινὸν οἰκείων ἀποβάντων θεμάτων καὶ ἐχρήσατο πάσης αὐτοῦ τῆς ἐπινοητικῆς δεινότητος εἰς τὴν τροποποίησιν μόνον τῶν γνωστῶν καὶ τὴν ἀνασύνθεσιν παλαιῶν ἀντικειμένων. Καὶ αὕτη εἶνε πραγματικῶς ἡ ἔννοια, ἣν τὰ

* James Thomson (1700—1748) ποιητής τοῦ περιγραφικοῦ διδακτικοῦ ποιήματος «Αἱ ὄραι τοῦ ἔτους», ἐγένετο δι' αὐτοῦ ὁ κύριος ἀντιπρόσωπος τῆς ζωγραφικῆς ποιήσεως καὶ ὑπόδειγμα τῆς τάσεως ταύτης ἐν τῇ γερμανικῇ ποιήσει.

ἐγχειρίδια τῆς ζωγραφικῆς συνδέουσι πρὸς τὴν λέξιν Εὐρεσις. Διότι, ἂν καὶ ταῦτα ἤδη διαιρῶσιν αὐτὴν εἰς ζωγραφικὴν καὶ ποιητικὴν εὐρεσιν, ἐν τούτοις καὶ ἡ ποιητικὴ δὲν ἀφορᾷ τὴν δημιουργίαν τῆς ὑποθέσεως, ἀλλ' ἀπλῶς τὴν διάταξιν καὶ τὴν ἔκφρασιν αὐτῆς.⁹³ Εἶνε εὐρεσις, ὅχι ὅμως εὐρεσις τοῦ ὅλου, ἀλλὰ τῶν καθ' ἕκαστον μερῶν καὶ τῆς πρὸς ἄλληλα θέσεως αὐτῶν. Εἶν' εὐρεσις, ἀλλὰ τῆς ὑποδεεστέρας ἐκείνης φύσεως, ἣν ὁ Ὁράτιος συνεβούλευσεν εἰς τὸν τραγικὸν αὐτοῦ ποιητὴν.

*Τὴν Ἰλιάδα εἰς πράξεις καλλίτερον σὺ θὰ διήρεις,
ἢ ἐὰν πρῶτος ἀνύμνητα καὶ ἄγνωστα ἤθελες γράφει.*⁹⁴

Συνεβούλευσε, λέγω, ὅχι ἐπέταξε. Συνεβούλευσεν ὥς τι εὐκολώτερον, ἁρμοδιώτερον, λυσιτελέστερον εἰς αὐτόν· ἀλλὰ δὲν ἐπέταξεν, ὥς καλλίτερον καὶ εὐγενέστερον καθ' ἑαυτό.

Ὅντως μεγάλως πλεονεκτήει ὁ ποιητὴς, ὃ κατεμάτευόμενος γνωστὴν ἱστορίαν, γινώσκων τοὺς χαρακτήρας πολλὰς ψυχρὰς λεπτομερείας, αἵτινες ἄλλως ἤθελον εἶσθαι ἀπαραίτητοι πρὸς κατανόησιν τοῦ ὅλου, δύναται νὰ παρίδῃ· καὶ ὅσον ταχύτερον γίνεται καταληπτὸς εἰς τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ, τόσον ταχύτερον δύναται νὰ διεγείρῃ τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῶν. Τὸ αὐτὸ πλεονέκτημα ἔχει καὶ ὁ ζωγράφος, ὅταν ἡ ὑπόθεσις αὐτοῦ δὲν ἦνε ξένη πρὸς ἡμᾶς, ὅταν ἐκ πρώτης ὄψεως διαγινώσκωμεν τὸν σκοπὸν καὶ τὸν νοῦν τῆς ὅλης αὐτοῦ συνθέσεως, ὅταν ταῦτοχρόνως ὅχι μόνον βλέπωμεν τὰ πρόσωπα λαλοῦντα, ἀλλὰ καὶ ἀκούωμεν τοὺς λόγους αὐτῶν. Ἐκ τοῦ πρώτου βλέμματος ἐξαρτᾶται ἡ μεγίστη ἐντύπωσις, καὶ ὅταν τοῦτο μᾶς ἀναγκάζῃ εἰς ἐπίμοχθον σκέψιν καὶ ζήτησιν, ψύχεται ἡ ἐπιθυμία τοῦ νὰ συγκινηθῶμεν. Ἐκδικούμενοι δὲ τὸν ἀκατάληπτον τεχνίτην ἀναισθητοῦμεν πρὸς τὴν ἔκφρασιν, καὶ οὐαὶ αὐτῷ, ἂν ἐθυσίασε τὸ κάλλος εἰς τὴν

ἔκφρασιν! Οὐδὲν εὐρίσκομεν τότε θέλγητρον, ὅπερ ἡδύνατο νὰ μᾶς δεσμεύσῃ πρὸ τοῦ ἔργου αὐτοῦ· οὔτε τὸ ὁρώμενον τέρπει ἡμᾶς οὔτε τὸν νοῦν αὐτοῦ συλλαμβάνομεν.

Συγκεφαλαιώσωμεν ἤδη ἀμφοτέρω· πρῶτον, ὅτι ἡ εὐρεσις καὶ τὸ καινὸν τῆς ὑποθέσεως δὲν εἶνε, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὸ κυριώτατον, ὅπερ ἀπαιτοῦμεν παρὰ τοῦ ζωγράφου· δεύτερον, ὅτι γνωστόν τι θέμα προάγει καὶ διευκολύνει τὴν ἐκ τῆς τέχνης αὐτοῦ ἐντύπωσιν· καὶ εἶμαι βέβαιος, ὅτι θὰ ζητήσωμεν τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ὁ ζωγράφος τόσον σπανίως ἐκλέγει νέα θέματα, ὅχι, ὥς φρονεῖ ὁ κόμης Caylus, ἐν τῇ ἀνέσει, ἐν τῇ ἀγνοίᾳ αὐτοῦ, ἐν τῇ δυσκολίᾳ τοῦ μηχανικοῦ μέρους τῆς τέχνης, ἣτις ἀπαιτεῖ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἐπιμέλειαν, πάντα τὸν χρόνον αὐτοῦ, ἀλλὰ θὰ εὕρῃ αὐτὴν βαθύτατον κειμένην· ἴσως δὲ μάλιστα, ὅτι κατ' ἀρχὰς φαίνεται ὅτι εἶνε περιορισμὸς τῆς τέχνης, μείωσις τῆς τέρεψως ἡμῶν, ὅτι εἶμεθα πρόθυμοι νὰ ἐπαινέσωμεν ὥς σοφὴν καὶ ἡμῖν αὐτοῖς ὡφελήσαν ἔκφρασιν τοῦ τεχνίτου. Ἄλλ' οὐδὲ φοβησώμεθα, ὅτι ἡ πείρα θὰ μὲ ἀναιρέσῃ. Καὶ θὰ ὀφείλωσι μὲν οἱ ζωγράφοι χάριτας τῷ κόμητι διὰ τὴν ἀγαθοβουλίαν αὐτοῦ, ἀλλὰ δυσκόλως θὰ ποιήσωνται τόσον γενικὴν χρῆσιν αὐτῆς, ὥς ἐλπίζει. Ἀλλὰ καὶ ἂν συνέβαινε τοῦτο, τότε μετὰ ἑκατὸν ἔτη θὰ ἦτο ἀνάγκη νέου τινὸς Caylus, ἵνα ἀνακαλέσῃ εἰς τὴν μνήμην τὰ ἀρχαῖα θέματα, καὶ ἐπαναφέρῃ τὸν τεχνίτην εἰς τὸ στάδιον ὅπου ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ ἔδρεψαν τόσας ἀθανάτους δάφνας. Ἡ ἀπαιτεῖ τις παρὰ τοῦ κοινοῦ τόσῃν μάθησιν, ὅσῃν ἔχει ὁ ἀρχαιομαθὴς τῇ βοηθείᾳ τῶν βιβλίων αὐτοῦ; Νὰ γινώσκῃ καὶ νὰ ἔχῃ προχείρους πάσας τὰς σκηνὰς τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ μύθου, αἵτινες δύνανται νὰ παράσχωσιν ὕλην πρὸς ὠραίαν εἰκόνα; Συμφωνῶ, ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Παφίηλ οἱ τεχνῖται θὰ ἔκαμνον καλλίτερον, ἂν καθιέρουν ὥς ἐγχειρίδιον αὐτῶν, ἀντὶ τοῦ Ὁβιδίου, τὸν Ὁμηρον. Ἀλλ' ἀφοῦ ἅπαξ δὲν ἐγίνε τοῦτο, ἄς

ἀφήσωμεν τὸ κοινὸν εἰς τὴν τροχίαν αὐτοῦ καὶ ἄς μὴ καθίστῳμεν εἰς αὐτὸ τὴν τέρψιν αὐτοῦ ἐπιτονωτέραν, ἢ ὅσον πρέπει ν' ἀποβαίνει τέρψις τις, ἵνα ἦνε, ὅτι ὀφείλει νὰ ἦνε.

Ὁ Πρωτογένης ἐξωγράφησε τὴν μητέρα τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀγνοῶ, πόσον ὁ φιλόσοφος ἐπλήρωσε ταύτην. Ἄλλ' εἴτε ἀντὶ τοῦ τιμήματος, εἴτε εἰς ἐπίμετρον αὐτοῦ, τῷ ἔδωκε συμβουλὴν πολυτιμωτέραν τοῦ τιμήματος. Διότι δὲν δύναμαι νὰ φαντασθῶ, ὅτι ἡ συμβουλὴ αὐτοῦ ἦτο ἀπλῆ κολακεία. Ἀλλὰ κυρίως, διότι ἐστάθμησε τὴν ἀνάγκην τῆς τέχνης, τοῦ νὰ ἦνε τοῖς πᾶσι καταληπτὴ, συνεβούλευσεν αὐτὸν νὰ ζωγραφίσῃ τὰς πράξεις Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου. Πράξεις, ἃς εἶχον τότε πάντες διὰ στόματος, καὶ περὶ ὧν ἡδύνατο νὰ προῖδῃ, ὅτι ἤθελον διαμείνει ἀλησμόνητοι καὶ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις. Ἄλλ' ὁ Πρωτογένης δὲν εἶχε τόσην σύνεσιν, ὥστε ν' ἀκολουθήσῃ τὴν συμβουλὴν αὐτοῦ impetus animi, λέγει ὁ Πλίνιος, et quaedam artis libido.⁹⁵ Ἀλαζονική τις πεποιθήσις εἰς τὴν τέχνην αὐτοῦ, συνεβούλευσε πόθος τοῦ παραδόξου καὶ ἀγνώστου ὧθουν αὐτὸν πρὸς πάντη διάφορα θέματα. Προὔτιμα νὰ ζωγραφίσῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰαλύσου,⁹⁶ τῆς Κυδίπτης καὶ τὰ τοιαῦτα, περὶ ὧν οὐδὲ νὰ μαντεύσωμεν κἄν σήμερον δυνάμεθα, τί παρίστων.

IB'.

Ὁ Ὅμηρος πραγματεύεται δύο εἶδη ὄντων καὶ πράξεων: ὁρατὰ καὶ ἀόρατα. Τὴν διαφορὰν ταύτην ἡ ζωγραφικὴ δὲν δύναται νὰ ἀποδώσῃ· παρ' αὐτῇ πάντα εἶνε ὁρατὰ· καὶ καθ' ἓνα μόνον τρόπον ὁρατά.

Ὅθεν, τοῦ κόμητος Caylus παρατάσσοντος τὰς εἰκόνας τῶν ἀοράτων πράξεων ἐν ἀδιασπᾶστω σειρᾷ μετὰ τῶν ὁρατῶν, καὶ μὴ ἐξηγοῦντος, μὴ δυναμένου ἴσως νὰ ἐξηγήσῃ, πῶς ἐν ταῖς εἰκόσι τῶν μικτῶν πράξεων, ὧν συμμετέχουσιν

ὁρατὰ καὶ ἀόρατα ὄντα, πῶς, λέγω, τὰ τελευταῖα ταῦτα, ἃ μόνον ἡμεῖς οἱ τῆς εἰκόνης παρατηρηταὶ ἔπρεπε ν' ἀνακαλύπτωμεν ἐν αὐτῷ, δύνανται νὰ εἰκονισθῶσιν οὕτω, ὥστε τὰ πρόσωπα τῆς εἰκόνης νὰ μὴ φαίνωνται ὅτι βλέπουσιν αὐτά, ἢ τοῦλάχιστον ὅτι δὲν εἶνε ἡναγκασμένα νὰ βλέπωσιν αὐτά — πρέπει κατ' ἀνάγκην ὅχι μόνον ἡ ὅλη σειρὰ, ἀλλὰ καὶ τινες ἐπὶ μέρους εἰκόνες ν' ἀποβῶσιν εἰς ἄκρον συγκεχυμένα καὶ ἀκατάληπτοι καὶ ἀντιφατικά.

Ἄλλ' ἔχων τὸ βιβλίον ἀνὰ χεῖρας, ἡδύνατό τις νὰ ἐπανορθώσῃ τὰ σφάλμα ταῦτα. Τὸ χεῖριστον ἐνταῦθα εἶνε τὸ ἐξῆς, ὅτι ἐν τῇ ζωγραφικῇ, αἰρομένης τῆς διαφορᾶς τῶν ὁρατῶν καὶ ἀοράτων ὄντων, ἀπόλλυνται συνάμα πάντα τὰ χαρακτηριστικά, δι' ὧν τὸ ὑπέρτερον τοῦτο γένος ὑψοῦται ὑπὲρ ἐκεῖνο τὸ κατώτερον.

Π. χ. Ὅταν οἱ θεοὶ περὶ τῆς τύχης τῶν Τρώων διχοποιοῦντες ἔρχωνται τέλος εἰς χεῖρας, ὅλος ὁ ἀγὼν οὗτος διαλύεται ἀπὸ τῆς παραφροσύνης τοῦ ποιητῆ,⁹⁷ τὸ δὲ ἀόρατον τοῦτο ἐπιθέλει τῇ φαντασίᾳ νὰ εὐρύνη τὴν σκηνὴν, καὶ ἀφίνει αὐτὴν ἐλευθέραν νὰ ἀναπαραστήσῃ τὰ πρόσωπα τῶν θεῶν, καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν, κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῇ, μεγαλείτερα καὶ πολὺ ὑπέρτερα τοῦ κοινοῦ ἀνθρωπίνου. Ἄλλ' ἡ ζωγραφικὴ ὀφείλει νὰ παραδεχθῇ σκηνὴν τινα ὁρατὴν, ἥς τὰ διάφορα ἀπαραίτητα μέρη ἀποβαίνουν τὸ μέτρον τῶν ἐν αὐτῷ δρώντων προσώπων· μέτρον, ὅπερ ὁ ὀφθαλμὸς ἔχει πρόχειρον, καὶ οὐτινος ἡ δυσαναλογία πρὸς τὰ ὑπέρτερα ὄντα καθιστᾷ τὰ ὑπέρτερα ταῦτα ὄντα, τὰ παρὰ τῷ ποιητῇ μεγάλα, ἐπὶ τῆς ὁθόνης τοῦ ζωγράφου τερατώδη.

Ἡ Ἀθηνᾶ, καθ' ἣς ὁ Ἄρης τολμᾷ κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον τὴν πρώτην ἐπίθεσιν, ἀναποδίξουσα, λαμβάνει διὰ στιβαρᾶς χειρὸς ἀπὸ τοῦ ἐδάφους μέλανα, τραχὺν καὶ μέγαν λίθον, ὃν πρόπαλαι συνηγμένα χεῖρες ἀνδρῶν ἐκύλισαν ἐκεῖ ὡς ὀροθέσιον·

Ἡ δ' ἀναχασσαμένη λίθον εἴλετο χειρὶ παχείῃ,
κείμενον ἐν πεδίῳ, μέλανα, τροχὸν τε, μέγαν τε,
τὸν ῥ' ἄνδρες πρότεροι θέσαν ἔμμεναι οὖρον ἀρούρης.

Ἵνα ἐκτιμήσῃ τις δεόντως τὸ μέγεθος τοῦ λίθου, ἃς ἐνθυμηθῇ, ὅτι ὁ Ὅμηρος πλάττει τοὺς ἥρωας αὐτοῦ ἰσχυροτέρους ἔτι τῶν ἰσχυροτάτων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἀνδρῶν, ἀλλ' ἐκείνους, οὓς ὁ Νέστορ εἰς τὴν νεότητά αὐτοῦ ἐγνώρισεν, ἔτι ὑπερτέρους κατὰ τὴν ἰσχύϊν. Ἦδη ἐρωτῶ, ἂν ἡ Ἀθηνᾶ, λαβοῦσα λίθον ὃν ὄχι εἰς ἀνήρ, ἀλλὰ πολλοὶ τῶν χρόνων τοῦ Νέστορος ἔθεσαν ὡς ὄριον, ἐξεσφενδόνισεν αὐτὸν κατὰ τοῦ Ἄρεως, ποῖον ἀνάστημα πρέπει νὰ ἔχῃ ἡ θεά; Ἄν τὸ ἀνάστημα αὐτῆς πρέπῃ νὰ ᾖ ἀνάλογον πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ λίθου, τότε ἐκλείπει τὸ θαυμαστόν. Διότι ἄνθρωπος τρεῖς μεγαλείτερός μου, πρέπει κατὰ φυσικὸν λόγον ἐπίσης νὰ δύναται νὰ ἐκσφενδονίσῃ λίθον τρεῖς μεγαλείτερον. Ἀλλ', ἂν δὲν πρέπῃ τὸ ἀνάστημα τῆς θεᾶς νὰ ᾖ ἀνάλογον τοῦ μεγέθους τοῦ λίθου, τότε **ἈΚΑΔΗΜΙΑ** προκύπτει ἡ ἀπίθανος ἀπειροφάνης ἀπιθανότης, ἥς τὸ δυσάρεστον δὲν αἰρεται διὰ τοῦ ψυχροῦ ὑπολογισμοῦ, ὅτι μία θεὰ πρέπει νὰ ἔχῃ ῥώμην ὑπεράνθρωπον. Ὅταν βλέπω μεγαλειτέραν ἐνέργειαν, θέλω νὰ ἴδω καὶ μεγαλείτερα ὄργανα.

Ὁ δὲ Ἄρης ὑπὸ τοῦ ὑπερφυοῦς τούτου λίθου καταρριφθεὶς
Ἐπὶ δ' ἐπέσχε πέλεθρα — —

ἐκάλυψεν ἑπτὰ πλέθρα. Ἀδύνατον ὁ ζωγράφος νὰ εἰκονίσῃ τὸν θεὸν τόσον ἐκτάκτως μέγαν. Ἀλλ' ἂν δὲν τὸν παραστήσῃ τηλικούτον, τότε κατάκειται εἰς τὸ ἔδαφος ὄχι ὁ Ἄρης, ὁ Ἄρης τοῦ Ὀμήρου, ἀλλὰ κοινός τις πολεμιστής.⁹⁸

Ὁ Λογγίνος λέγει, * ὅτι πολλάκις φαίνεται εἰς αὐτόν, ὡς νὰ θέλῃ ὁ Ὅμηρος τοὺς μὲν ἀνθρώπους αὐτοῦ γ' ἀν-

* (Περὶ Ὑψους 9, 7.)

υψώσῃ εἰς θεοὺς, τοὺς δὲ θεοὺς νὰ ὑποβιβάσῃ εἰς ἀνθρώπους. Ἡ ζωγραφικὴ ἐπιτελεῖ τὴν ὑποβίβασιν ταύτην. Ἐν αὐτῇ ἐκλείπει ὀλοτελῶς πᾶν ὅ,τι παρὰ τῷ ποιητῇ θέτει τοὺς θεοὺς ὑπὲρ τοὺς θεῖους ἀνθρώπους. Μέγεθος, ῥώμη, ὠκυποδία, δι' ὧν ὁ Ὅμηρος περικοσμεῖ τοὺς θεοὺς αὐτοῦ εἰς βαθμὸν ὑψηλότερον, θαυμασιώτερον τοῦ ἀπονεμομένου εἰς τοὺς ἐξοχωτάτους ἥρωας αὐτοῦ,⁹⁹ ἐκπίπτουσιν ἐν τῇ εἰκόνι εἰς τὸ κοινῶς ἀνθρώπινον μέτρον. Ζεὺς δὲ καὶ Ἀγαμέμνων, Ἀπόλλων καὶ Ἀχιλλεύς, Αἴας καὶ Ἄρης ἀποβαίνουσιν ὄντα παντάπασιν ὅμοια ἐξ οὐδενὸς ἄλλου γνωριζόμενα, ἢ ἐκ συνηματικῶν ἐξωτερικῶν συμβόλων.

Τὸ μέσον, οὗ ἡ ζωγραφικὴ ποιεῖται χρῆσιν, ἵνα καταστήσῃ γνωστὸν εἰς ἡμᾶς, ὅτι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο δεόν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀόρατον εἰς τὰς συνθέσεις αὐτῆς, εἶνε ἀραιὰ νεφέλη, ἢ ἡ καλύπτει αὐτὸ ἀπὸ τῆς ὄψεως τῶν συνδρώντων προσώπων. Τὴν νεφέλην ταύτην ἡ ζωγραφικὴ φαίνεται, ὅτι ἐκκινεῖται ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ θεῖου. Διότι, ἐὰν ἐν τῇ ὀρυμαγδῇ τῆς μάχης εἰς τὸν ἐπιστήμιον ἥρώων περιέλθῃ εἰς κίνδυνον, ἢ οὐ μόνον θεῖα δύναμις δύναται νὰ σώσῃ αὐτόν, τότε κατὰ τὸν ποιητὴν ἢ προστάτις θεότης ἀπάγει αὐτόν καλύπτουσα ἐν πυκνῇ ὁμίχλῃ ἢ νυκτί. Οὕτω ἡ Ἀφροδίτη τὸν Ἄρην,¹⁰⁰ ὁ Ποσειδῶν τὸν Ἰδαῖον,¹⁰¹ ὁ Ἀπόλλων τὸν Ἐκτορα.¹⁰² Ταύτην δὲ τὴν ὁμίχλην, ταύτην τὴν νεφέλην δὲν θὰ λησμονήσῃ ὁ Caylus νὰ συστήσῃ θερμῶς εἰς τὸν τεχνίτην, ὅταν προδιαγράψῃ αὐτῷ τὰς εἰκόνας παρομοίων συμβάντων. Ἀλλὰ τίς δὲν βλέπει, ὅτι ἡ ἐν ὁμίχλῃ καὶ νυκτί συγκάλυψις οὐδὲν ἄλλο πρέπει νὰ ᾖ παρὰ τῷ ποιητῇ, ἢ ποιητικὴ λογοτροπία ἀντὶ τοῦ ἀόρατον ποιεῖν; Διὸ ἐξενιζόμεν ἐκαστοτε, βλέπων ὅτι οἱ ζωγράφοι πραγματοποιοῦντες τὴν ποιητικὴν ταύτην ἔκφρασιν, ἔγραφον ἐν τῇ εἰκόνι αὐτῶν ἀληθινὴν τινα νεφέλην, ἥς ὀπισθεν ὁ ἥρωας, ὡς ὀπισθεν ψευδοτοίχου, κρύπτεται ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ ἐχθροῦ αὐτοῦ. Δὲν ἦτον αὕτη

ἡ ἔννοια τοῦ ποιητοῦ. Τοῦτο ἰσοδυναμεῖ τῷ ἐξέρχεσθαι τῶν ὁρίων τῆς ζωγραφικῆς· διότι ἡ νεφέλη ἐνταῦθα εἶνε ἀληθὲς ἱερογλυφικόν, ἀπλῶς συμβολικὸν σημεῖον, μὴ ποιοῦν ἀόρατον τὸν λυτρωθέντα ἥρωα, ἀλλὰ κράζον εἰς τοὺς θεατάς: πρέπει νὰ τὸν φαντασθῇτε ὡς ἀόρατον. Οὐδ' ἔχει ἐνταῦθα ἡ νεφέλη μείζονα ἀξίαν, ἢ τὰ ἐνεπίγραφα δελτάρια, ἅτινα ἐν ἀρχαίαις γοτθικαῖς εἰκόσι βλέπομεν ἐξερχόμενα τοῦ στόματος τῶν προσώπων.

Εἶνε ἀληθές, ὅτι ὁ Ὅμηρος εἰκονίζει τὸν Ἀχιλλέα, ὅταν ὁ Ἀπόλλων ἐξαρπάξῃ τὸν χειρῶν αὐτοῦ τὸν Ἑκτορά· τύπτοντα τρεῖς ἔτι τὴν βαθεῖαν ὁμίχλην διὰ τοῦ δόρατος: *τρεῖς δ' ἤερα τύψε βαθεῖαν.*¹⁰³ Ἀλλὰ τοῦτο οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ ποιητοῦ, ἢ ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς ἦτο τόσον μανιώδης, ὥστε τρεῖς ἀκόμη ἔτυψε, πρὶν ἀντιληφθῇ, ὅτι ὁ ἐχθρὸς δὲν ἦτο πλέον ἐνώπιον αὐτοῦ. Ὁ Ἀχιλλεὺς δὲν ἔβλεπε πραγματικὴν ὁμίχλην· ὅλον δὲ τὸ τέχνασμα, δι' οὗ οἱ θεοὶ ἐποιοῦν τινὰ μυστήριον, ἐν τῇ ἀπομύσει τῶν φουσιῶν, ἵνα ὁμίχλην, ἀλλ' εἰς τὴν ταχέαν ἀναρπαγὴν μόνον, ἵνα σημάνῃ συγχρόνως, ὅτι ἡ ἀναρπαγὴ ἔγεινε τόσον ταχέως, ὥστε ἀνθρώπινος ὀφθαλμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ παρακολουθήσῃ τὸ ἐξαρπαγὲν σῶμα, ὃ ποιητὴς καλύπτει πρότερον αὐτὸ ἐν ὁμίχλῃ· ὅχι διότι βλέπει τις ὁμίχλην ἀντὶ τοῦ ἀναρπαγέντος σώματος, ἀλλὰ διότι τὸ ἐν τῇ ὁμίχλῃ κεκαλυμμένον φανταζόμεθα ὡς ἀόρατον, ὅθεν ἐνίοτε πρᾶττει τὸ ἀνάπαλιν, καὶ ἀντὶ νὰ παραστήσῃ ἀόρατον τὸ ἀντικείμενον, τυφλοῖ τὸ ὑποκείμενον. Οὕτω ἐπισκοτίζει τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ Ἀχιλλέως ὁ Ποσειδῶν, ὅταν διασώζων ἐκ τῶν φονικῶν χειρῶν αὐτοῦ τὸν Αἰνεῖαν, μεταφέρει αὐτὸν δι' ἐνὸς ἄλματος ἐν ἀκαρεῖ ἐκ τοῦ μέσου τῆς συμπλοκῆς εἰς τὰς τελευταίας τάξεις.¹⁰⁴ Πράγματι ὅμως οὔτε οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ Ἀχιλλέως ἐνταῦθα ἐπισκοτίζονται, οὔτε οἱ ἀναρπασθέντες ἥρωες ἐκεῖ καλύπτονται ἐν ὁμίχλῃ· ἀλλ' ὁ ποιητὴς μεταχειρίζεται καὶ τὸ ἐν καὶ τὸ ἄλλο ἀπλῶς μόνον,

ἵνα οὕτω καταστήσῃ μᾶλλον αἰσθητὴν τὴν ὑψίστην ταχύτητα τῆς ἀναρπαγῆς, ἣν καλοῦμεν ἐξαφάνισιν.

Ἀλλὰ τὴν ὁμηρικὴν νεφέλην οἱ ζωγράφοι δὲν ἰδιοποίησαν μόνον ἐν ταῖς περιπτώσεσι, καθ' ἃς καὶ ὁ Ὅμηρος μετεχειρίσθη ἢ ἠθέλε μεταχειρισθῇ αὐτήν, ἐν ταῖς περιπτώσεσι τοῦ ἀόρατον γίνεσθαι, τοῦ ἐξαφανίζεσθαι: ἀλλὰ πανταχοῦ, ἔνθα ὁ παρατηρητὴς πρέπει νὰ ἀναγνωρίσῃ τι ἐν τῇ εἰκόνι, ὅπερ τὰ πρόσωπα ταύτης εἴτε ὅλα, εἴτε μέρος αὐτῶν ὀφείλουσι νὰ ἀγνοῶσιν. Ἡ Ἀθηναῖα ἔγεινεν ὁρατὴ μόνον εἰς τὸν Ἀχιλλέα, καθ' ἣν στιγμὴν ἀνεχαίτισεν αὐτὸν θέλοντα νὰ ὀρμήσῃ κατὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος. Πρὸς ἔκφρασιν αὐτοῦ, λέγει ὁ Caylus, δὲν γνωρίζω ἄλλον τρόπον, ἢ τὸ νὰ καλύψῃ τις αὐτὴν ἐν νεφέλῃ ἀπὸ τῆς ὀψεως τῆς λοιπῆς συνελεύσεως. Τοῦτο ἀντιβαίνει παντελῶς εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ποιητοῦ. Ἀφάνεια εἶνε ἡ φυσικὴ κατάστασις τῶν θεῶν αὐτοῦ· δὲν ἦτο ἀνάγκη οὔτε τυφλώσεως, οὔτε ἀπομύσεως, τῶν φουσιῶν, ἵνα ἦνε ἀόρατος.¹⁰⁵ Ὡς ἡτοχεύει κατενυγῶς, ἐξάρσεως τῆς θνητῆς ὁράσεως, ὅτε ἔπρεπε νὰ γίνωσιν ὁρατοί. Δὲν ἀρκεῖ λοιπόν, ὅτι παρὰ τοῖς ζωγράφοις ἡ νεφέλη εἶνε αὐθαίρετον καὶ ὄχι φυσικὸν σημεῖον, ἀλλὰ τὸ αὐθαίρετον αὐτὸ σημεῖον δὲν ἔχει καὶ τὴν ὀρισιμένην ἐνέργειαν, ἣν ὡς τοιοῦτον ἠδύνατο νὰ ἔχῃ· διότι οὗτοι τὸ μεταχειρίζονται ἐπίσης οὐ μόνον, ἵνα καταστήσωσι τὸ ὁρατὸν ἀόρατον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀόρατον ὁρατόν.

ΙΓ'.

Ἄν τὰ ἔργα τοῦ Ὀμήρου ἠθέλον τελείως ἀπολεσθῇ, ἂν ἐκ τῆς Ἰλιάδος αὐτοῦ καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας οὐδὲν ἄλλο περιεσώζετο ἡμῖν, ἢ σειρὰ τις εἰκόνων, ὁμοίων πρὸς ἐκείνας, ἃς ἐξάγων ἐκεῖθεν προτείνει ὁ Caylus, ἠθέλομεν ἀρά γε δυνηθῇ ἐκ τῶν εἰκόνων τούτων—καὶ ἂν αὗται προήρχοντο

ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ τελειοτάτου τεχνίτου—να μορφώσωμεν, δὲν θέλω νὰ εἶπω περὶ τοῦ ὅλου ποιητοῦ, ἀλλὰ μόνον περὶ τοῦ γραφικοῦ αὐτοῦ ταλάντου, τὴν ιδέαν, ἣν τώρα ἔχομεν περὶ αὐτοῦ;

Ἄς δοκιμάσωμεν ἀρχόμενοι ἐκ τῆς πρώτης τυχούσης εἰκόνας. Ἔστω ἡ εἰκὼν τοῦ λοιμοῦ.¹⁰⁶ Τί βλέπομεν ἐπὶ τοῦ πίνακος τοῦ τεχνίτου; Πτώματα, πυρὰς καιούσας, θνήσκοντας ἀσχολουμένους περὶ τεθνεώτας, τὸν μνηνίοντα θεὸν ἐπὶ νεφέλης βάλλοντα τὰ βέλη αὐτοῦ. Ὁ μέγιστος πλοῦτος τῆς εἰκόνας ταύτης εἶνε πτωχεία τοῦ ποιητοῦ. Διότι ἂν ἔπρεπε ν' ἀνασυνθέσῃ τις τὸν Ὅμηρον ἐκ τῆς εἰκόνας ταύτης, τί θὰ ἐποίει αὐτὸν λέγοντα; « Ἐπὶ τούτῳ ὠργίσθη ὁ Ἀπόλλων καὶ ἔρριπτε τὰ βέλη αὐτοῦ κατὰ τοῦ στρατοῦ τῶν Ἀχαιῶν. Πολλοὶ ἀπέθνησκον καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν ἐκαίοντο ». Ἦδη ἀναγνώσωμεν αὐτὸν τὸν Ὅμηρον:

Βῆ δὲ κατ' Ὀλύμπου κακὴν καὶ πόνητον ὁδόν·
τόξ' ὥμοισιν ἔχων, ἀμφηρόφει τε φασγάνῳ.

Ἐκλαγξαν δ' ἄρ' οἷστοι ἐπ' ὥμων χρομένοιο,
αὐτοῦ κινηθέντος· ὁ δ' ἦϊε νυκτὶ εἰοικώς·
ἔζετ' ἔπειτ' ἀπάνευθε νεῶν, μετὰ δ' ἰὸν ἔηκεν·
δεινὴ δὲ κλαγγὴ γένετ' ἀργυρέοιο βιοῖο.

Οὐρῆας μὲν πρῶτον ἐπώχετο, καὶ κύνας ἀργούς.
Αὐτὰρ ἔπειτ' αὐτοῖσι βέλος ἐχευενκὲς ἐφίεις
βάλλ'· αἰεὶ δὲ πυραὶ νεκύων καίοντο θαμειαί.

Ὅσον εἶνε ζωὴ ἢ ἀνωτέρα τῆς εἰκόνας, τόσον ὁ ποιητὴς ἐνταῦθα εἶνε ἀνώτερος τοῦ ζωγράφου. Κεχολωμένος, φέρων τόξον καὶ φαρέτραν, ὁ Ἀπόλλων κατέρχεται τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀλύμπου. Δὲν βλέπω μόνον αὐτὸν καταβαίνοντα, αὐτὸν ἀκούω. Ἀνὰ πᾶν βῆμα ἀντηχοῦσι τὰ βέλη ἐπὶ τῶν ὥμων τοῦ ὠργισμένου. Προβαίνει ὅμοιος πρὸς νύκτα. Ἦδη καθίζει ἀντι-

κρὺ τῶν πλοίων καὶ ῥίπτει—δεινὴν κλαγγὴν ἀφίνει τὸ ἀργυροῦν τόξον—τὸ πρῶτον βέλος κατὰ τῶν ἡμιόνων καὶ τῶν κυνῶν. Εὐθύς ἔπειτα προσβάλλει διὰ τοῦ φαρμακευτέρου βέλους αὐτοὺς τοὺς ἄνδρας, καὶ πανταχοῦ καίουσιν ἀπαύστως πυραὶ νεκρῶν.—Εἶνε ἀδύνατον ἡ μουσικὴ ζωγραφία, ἡ ἀπηχοῦσα ἐκ τῶν λέξεων τοῦ ποιητοῦ, νὰ μετενεχθῇ εἰς ἄλλην γλῶσσαν. Εἶν' ἐπίσης ἀδύνατον νὰ εἰκάσωμεν αὐτὴν ἐκ τῆς ὑλικῆς εἰκόνας, ἂν καὶ ἦνε αὕτη τὸ ἐλάχιστον μόνον πλεονέκτημα, ὅπερ ἡ ποιητικὴ εἰκὼν κέκτηται ὑπὲρ τὴν ὑλικήν. Τὸ κύριον πλεονέκτημα εἶνε τοῦτο· ὅτι ὁ ποιητὴς φέρει ἡμᾶς διὰ μακρᾶς σειρᾶς εἰκόνων πρὸς ἐκεῖνο, ὅπερ ἡ ὑλικὴ εἰκὼν, ἐξάγουσα ἐξ αὐτοῦ, δεικνύει ἡμῖν.

Ἄλλ' ἴσως ὁ λοιμὸς δὲν παρέχει μέγα πλεονέκτημα τῇ ζωγραφικῇ. Ἴδου ἑτέρα εἰκὼν, ἣτις παρέχει περισσότερα θέλητρα τῇ ὀφθαλμῷ. Οἱ ἐν συνεδρίῳ πίνοντες θεοί.¹⁰⁷ Χρυσοῦν, ἀναπεπταμένον παλάτιον, ἀβίαστα συμπλέγματα τῶν ποσειδιῶν καὶ ἀφροδίτων μορφῶν, φερουσῶν τὸ κύβελον εἰς τὴν χεῖρα, διακονουμένων ὑπὸ τῆς Ἥβης, τῆς αἰωνίας νεότητος. Ὅποια ἀρχιτεκτονικὴ, ὅποια ἐναλλαγὰι φώτων καὶ σκιῶν, ὅποια ἀντιθέσεις, ὅποια ποικιλία τῆς ἐκφράσεως! Πόθεν ν' ἀρχίσω, ποῦ νὰ παύσω, τέρπων τὸν ὀφθαλμόν μου; Ἄν ὁ ζωγράφος οὕτω μὲ θέλγῃ, πόσον μᾶλλον ὁ ποιητὴς! Ἀνοίγω αὐτόν, καὶ βλέπω—ἐμαυτὸν ἡπατημένον. Εὐρίσκω τέσσαρας καλοὺς ἀπερίττους στίχους, δυναμένους νὰ χρησιμεύσωσιν ὥς ἐπιγραφὴ εἰκόνας, περιέχοντας ὕλην πρὸς εἰκόνα, ἀλλὰ καθ' ἑαυτοὺς μὴ ἀποτελοῦντας εἰκόνα.

Οἱ δὲ θεοὶ παρ Ζηνὶ καθήμενοι ἡγορόωντο
χρυσέῳ ἐν δαπέδῳ, μετὰ δὲ σφισι πότνια Ἥβη
νέκταρ ἐφρονοῖ· τοὶ δὲ χρυσεῖς δεπάεσσι
δειδέχαι' ἀλλήλους Τρώων πόλιν εἰσορόωντες.

Χειρότερον δὲν θὰ ἔλεγε τοῦτο οὔτε ὁ Ἀπολλώνιος, οὔτε

μετριώτερος ἔτι ποιητής· καὶ ὁ Ὅμηρος ὑπερτερεῖ ἐνταῦθα τοσοῦτον τοῦ ζωγράφου, ὅσον ὁ ζωγράφος ὑστέρησε τοῦ Ὀμήρου ἐκεῖ.

Πρὸς τοῦτοις ὁ Caylus καθ' ὅλον τὸ τέταρτον βιβλίον τῆς Ἰλιάδος οὐδεμίαν εὕρισκει εἰκόνα, ἢ μόνον τὴν ἐνυπάρχουσαν ἐν τοῖς τέσσαρσι τούτοις στίχοις. Ὅσον, λέγει, καὶ ἂν διακρίνηται τὸ τέταρτον βιβλίον κατὰ τὰς ποικίλας παρορμήσεις πρὸς προσβολήν, κατὰ τὸν πλοῦτον λαμπρῶν καὶ παραλλασσόντων χαρακτήρων καὶ κατὰ τὴν τέχνην μεθ' ἧς ὁ ποιητὴς δεικνύει ἡμῖν τὸ πλῆθος τῶν προσώπων, ἃ θέλει νὰ κινήσῃ : ἐν τούτοις τῇ ζωγραφικῇ εἶνε ἐντελῶς ἄχρηστον. Ἡδύνατο νὰ προσθέσῃ : ὅσον καὶ ἂν ἦνε ἄλλως πλούσιον εἰς ἐκεῖνο, ὅπερ καλεῖται εἰκὼν ποιητικὴ. Διότι ἀληθῶς ἐν τῷ τετάρτῳ βιβλίῳ ἀπαντῶσι τόσον συχναὶ καὶ τέλειαι εἰκόνες, ὥς ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ. Ποῦ ὑπάρχει ἀρτιωτέρα, ἀπατηλοτέρα εἰκὼν ἐκεῖνης, καθ' ἣν ὁ Πάνδαρος παροτρυνόμενος ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς λύει τὰς σπονδὰς καὶ ἐκπορεύεται τὸ δέλεος πατρός καὶ τοῦ Μενελάου; Ἐκεῖνης καθ' ἣν προσέλαυνει ὁ ἑλεηνικὸς στρατός; Ἐκεῖνης τῶν ἀμοιβαίων ἐφόδων; Ἐκεῖνης, καθ' ἣν περιγράφεται ἡ πρᾶξις τοῦ Ὀδυσσεύς, δι' ἧς ἐκδικεῖται τὸν θάνατον τοῦ Λεύκου αὐτοῦ;

Τί ἔπεται ὁμως ἐκ τῆς περιστάσεως, ὅτι πολλαὶ τῶν καλλίστων εἰκόνων τοῦ Ὀμήρου δὲν παρέχουσιν εἰκόνας τῷ καλλιτέχνῃ; ὅτι ὁ καλλιτέχνης δύναται νὰ ἐξαγάγῃ εἰκόνας ἐκ χωρίων, ἐνθα οὔτε ὁ Ὅμηρος ἔχει τοιαύτας; ὅτι ἐκεῖναι ἃς ἔχει, δύναται δὲ νὰ μεταχειρισθῇ ὁ καλλιτέχνης, θὰ ἦσαν λίαν ἀτελεῖς, ἂν δὲν ἐξέφραζον πλειότερα, ἢ ὅ,τι ἐκφράζει ὁ τεχνίτης; Τί ἄλλο ἔπεται, ἢ ἡ ἄρνησις τῆς ἐρωτήσεώς μου; Ὅτι δηλαδὴ ἐκ τῶν ὑλικῶν εἰκόνων, εἰς ἃς τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου παρέχουσιν ὕλην, ὅσον καὶ ἂν ἤθελον εἰσθαὶ πολλαὶ καὶ ἐξαίρετοι, οὐδὲν ἐν τούτοις δύναται τις νὰ συμπεράνῃ περὶ τοῦ γραφικοῦ ταλάντου τοῦ ποιητοῦ.

ΙΔ'.

Ἄλλ' ἂν τοῦτο οὕτως ἔχῃ, καὶ ἂν ποίημά τι δύναται μὲν νὰ ἦνε πρόσφορον τῷ ζωγράφῳ, ἀλλ' οὐχὶ γραφικὸν καθ' ἑαυτό, καὶ τάνάπαλιν, ἂν ἄλλο τι δύναται μὲν νὰ ἦνε γραφικώτατον, καὶ ὁμως τῷ ζωγράφῳ ἀπρόσφορον, τότε αἴρεται καὶ ἡ ἰδέα τοῦ κόμητος Caylus, θέλοντος νὰ σταθμίσῃ τὴν ἀξίαν τῶν ποιητῶν κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς χρησιμότητος αὐτῶν εἰς τὸν ζωγράφον, καὶ νὰ ταξινομήσῃ αὐτοὺς κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰκόνων, ἃς παρέχουσιν εἰς τοὺς τεχνίτας. ¹⁰⁸

Μὴ γένοιτο, νὰ ἐπιτρέψωμεν, ἔστω καὶ διὰ τῆς σιωπῆς ἡμῶν μόνον, ὥστε ἡ ἰδέα αὕτη νὰ προσλάβῃ τὸ κύρος κανόνος. Ὁ Μίλων θὰ ἦτο τὸ πρῶτον ἀθῶον ταύτης θύμα. Διότι φαίνεται ἀληθῶς, ὅτι ἡ περιφρονητικὴ κρίσις, ἣν ἐκφέρει περὶ αὐτοῦ ὁ Caylus, δὲν προήρχετο τόσον ἐξ ἐθνολογικῆς καὶ παλαιολογικῆς θεωρίας, ὅσον ἐκ τῶν δῆθεν κανόνων αὐτοῦ. Ἡ ἀπώλεια τῆς ὁράσεως, λέγει, εἶνε βεβαίως ἡ μεγίστη ὁμοιότης, ἣν ὁ Μίλων εἶχε πρὸς τὸν Ὅμηρον. Καὶ δὲν δύναται μὲν ὁ Μίλων νὰ πληρώσῃ πινακοθήκας. Ἀλλ' ἐὰν εἴμαρτο, ἐφ' ὅσον ἤθελον ἔχει τὸν σωματικὸν ὀφθαλμόν, ὁ ὀρίζων αὐτοῦ νὰ ἦνε ὁ ὀρίζων καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ μου ὀφθαλμοῦ, τότε, ἴν' ἀπαλλαγῶ τοῦ περιορισμοῦ τούτου, ἤθελον θεωρήσει ὥς πολλοῦ λόγου ἀξίαν τὴν ἀπώλειαν τοῦ πρώτου.

Καὶ ὁ ἀπολεσθεὶς Παράδεισος παραμένει ἡ πρώτη ἐποποιΐα μετὰ τὸν Ὅμηρον, ἂν καὶ δὲν παρέχῃ ὕλην πρὸς πολλὰς εἰκόνας, καὶ ἡ ἱστορία τῶν παθῶν τοῦ Χριστοῦ δὲν δύναται ν' ἀποκληθῇ ποίημα, ἂν καὶ οὔτε κεφαλὴν καρφίδος δύναται τις νὰ θέσῃ εἰς ταύτην χωρὶς νὰ ἐπιτύχῃ χωρίον, ὅπερ νὰ μὴ ἔχῃ ἐπασχολήσῃ πολλοὺς τῶν μεγίστων καλλιτεχνῶν. Οἱ Εὐαγγελισταὶ διηγοῦνται τὸ ἱστορικὸν γεγονὸς μεθ' ὅλης

τῆς δυνατῆς λιτότητος, ὁ δὲ καλλιτέχνης χρησιμοποιεῖ τὰ ποικίλα μέρη αὐτοῦ, χωρὶς ἐκεῖνοι νὰ ἔχουν δεῖξει τὸν ἐλάχιστον σπινθῆρα ζωγραφικῆς εὐφυΐας. Ὑπάρχουσι γεγονότα ζωγραφήσιμα καὶ μὴ, ὁ δὲ ἱστοριογράφος δύναται τὰ μάλιστα ζωγραφήσιμα τόσον ὀλίγον γραφικῶς ν' ἀφηγηθῇ, ὅσον δύναται ὁ ποιητὴς τὰ ἥκιστα ζωγραφήσιμα νὰ παραστήσῃ γραφικῶς.

Παραπλανᾶται τις ἀπλῶς ἐκ τῆς ἀμφιλογίας τῆς λέξεως ἐκλαμβάνων ἄλλως τὸ πρᾶγμα. Ποιητικὴ εἰκὼν δὲν εἶνε ἀπαραιτήτως ἡ δυναμένη νὰ μετατραπῇ εἰς ὑλικὴν εἰκόνα· ἀλλὰ πᾶς χαρακτήρ, πᾶς σύνδεσμος πλειόνων χαρακτήρων, δι' ὧν ὁ ποιητὴς παριστᾷ ἡμῖν τὸ ἀντικείμενον αὐτοῦ τόσον αἰσθητόν, ὥστε ἔχομεν σαφεστέραν συνείδησιν τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ἢ τῶν λέξεων αὐτοῦ, καλεῖται γραφικὸς, καλεῖται εἰκὼν, διότι φέρει ἡμᾶς ἐγγύτερον τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀπάτης — πρὸς ὃν ἰδίως εἶνε πρόσφορος ἡ ὑλικὴ εἰκὼν — ὅστις προστάσας καὶ ἐννοεῖται δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῆς ὑλικῆς εἰκόνας.

ΙΕ'.

Δύναται ὁμοίως ὁ ποιητὴς, ὡς ἡ πείρα διδάσκει, νὰ ὑψώσῃ μέχρι τοῦ βαθμοῦ τούτου τῆς ἀπάτης τὰς παραστάσεις καὶ ἄλλων ἢ ὁρατῶν ἀντικειμένων. Ἐπομένως πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ διαφύγῃ τὸν καλλιτέχνην ὅλαι τάξεις εἰκόνων, καθ' ἃς πλεονεκτεῖ αὐτοῦ ὁ ποιητὴς. Ἡ ᾠδὴ τοῦ Dryden ἐπὶ τῇ ἐορτῇ τῆς Ἀγ. Καικιλίας εἶνε πλήρης μουσικῶν εἰκόνων, αἵτινες εἶνε ἀπρόσφοροι τῷ χρωστήρι. Ἀλλὰ δὲν θέλω νὰ κατατριβῶ εἰς τοιαῦτα παραδείγματα, ἐξ ὧν ἐν τέλει βεβαίως δὲν μαθαίνομεν ἄλλο, ἢ ὅτι τὰ χρώματα δὲν εἶνε φθόγγοι, καὶ τὰ ὦτα δὲν εἶνε ὀφθαλμοί.

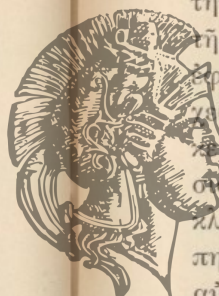
Θὰ ἐνδιατρίψω εἰς τὰς εἰκόνας μόνον ὁρατῶν ἀντικει-

μένων, κοινῶν εἰς τε τὸν ποιητὴν καὶ τὸν ζωγράφον. Διατὶ ποιητικαὶ τινες εἰκόνες τῆς φύσεως ταύτης εἶνε εἰς τὸν ζωγράφον ἄχρηστοι, καὶ τάνάπαλιν, τινὲς κυρίως εἰκόνες, φιλοτεχνούμεναι ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, ἀποβάλλουσι τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἐνεργείας αὐτῶν;

Παραδείγματα δύναται νὰ μὲ ὀδηγήσωσιν. Ἐπαναλαμβάνω: ἡ εἰκὼν τοῦ Πανδάρου ἐν τῷ τετάρτῳ βιβλίῳ τῆς Ἰλιάδος εἶνε μία τῶν ἐντελεστάτων καὶ ἀπατηλοτάτων καθ' ὅλον τὸν Ὅμηρον. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν λαμβάνει τὸ τόξον, μέχρι τῆς πτήσεως τοῦ βέλους, πᾶσα στιγμή ζωγραφεῖται· καὶ πᾶσαι αἱ στιγμαὶ αὗται εἰκονίζονται τόσον πυκναί, καὶ ὅμως τόσον διακεκριμέναι, ὥστε, καὶ ἀγνοῶν τις τὴν χρῆσιν τοῦ τόξου, ἡδύνατο νὰ μάθῃ αὐτὴν ἐκ μόνης τῆς εἰκόνας ταύτης.¹⁰⁹ Ὁ Πάνδαρος λαμβάνει τὸ τόξον, εφαρμόζει τὴν νευράν, ἀνοίγει τὴν φαρέτραν, ἐκλέγει ἀμετακίνητον ἔτι πτερόεν βέλος, ἐπιθέτει αὐτὸ ἐπὶ τὴν νευράν, ἔλκει τὴν νευρὰν ὅμοιαν καὶ βέλος ἐπὶ τῆς ἐντομῆς, ἡ νευρὰ πλησιάζει τὸ στήθος, ἡ σιδηρὰ ἀιχμὴ τὸ τόξον, τὸ μέγα κυκλωτερὲς τόξον διαστέλλεται ἡχοῦν, ἡ νευρὰ βομβεῖ, ἀναπηδᾷ τὸ βέλος καὶ λαίμαργον ἵπταται πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ.

Ἡ ἔξοχος αὕτη εἰκὼν δὲν διέλαθε βεβαίως τὸν Caylus. Τί λοιπὸν εὗρεν ἐν αὐτῇ, οὗ ἔνεκα ἔκρινεν αὐτὴν ἀνεπιτηδεῖαν νὰ ἐπασχολήσῃ τοὺς τεχνίτας αὐτοῦ; Καὶ διατὶ ἐφάνη αὐτῷ προσφορώτερα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἢ συνέλευσις τῶν παρὰ πότον βουλευομένων θεῶν; Καὶ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ὑπάρχουσιν ὁρατὰ ἀντικείμενα· καὶ τί ἄλλο χρειάζεται ὁ ζωγράφος, ἢ ἀντικείμενα ὁρατά, ἵνα πληρώσῃ τὸν πίνακα αὐτοῦ;

Ἡ δυσκολία εἶνε ἡ ἐξῆς. Ἄν καὶ ἀμφότερα τὰ θέματα, ὡς ὁρατά, ἦνε ἐξίσου πρόσφορα εἰς τὴν κυρίως ζωγραφικὴν, ὑπάρχει ἐν τούτοις ἡ ἐξῆς οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ

αὐτῶν, ὅτι ἐκεῖνο μὲν εἶνε ὁρατὴ προϊοῦσα πράξις, ἥς τὰ διάφορα μέρη βαθμηδὸν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ χρόνου συντελοῦνται, τοῦτο δὲ τοῦναντίον ὁρατὴ στάσιμος πράξις, ἥς τὰ διάφορα μέρη παραλλήλως ἐν τῷ χώρῳ ἐξελίσσονται. Ἄν λοιπὸν ἡ ζωγραφικὴ, ἕνεκα τῶν σημείων αὐτῆς, ἢ τῶν μέσων τῆς μιμήσεως αὐτῆς, ἂ μόνον ἐν τῷ χώρῳ νὰ συνδέσῃ δύναται, ὁφείλῃ νὰ παραιτηθῇ ἐντελῶς τοῦ χρόνου: τότε μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων αὐτῆς δὲν πρέπει νὰ συγκαταριθμῶνται πράξεις προϊοῦσαι, ὡς τοιαῦται, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀρκῇται εἰς πράξεις παραλλήλους, ἢ εἰς σώματα μόνον, ἃ διὰ τῆς θέσεως αὐτῶν ἄγουσιν ἡμᾶς νὰ εἰκάσωμεν πράξιν τινά. Ἡ ποίησις τοῦναντίον — —

ΙΓ'.

Ἀλλὰ θὰ προσπαθῇσω νὰ ἀναπτύξω τὴν ὑπόθεσιν ἐκ τῆς πρώτης αὐτῆς ἀρχῆς. **ΑΚΑΔΗΜΙΑ**

Συλλογίζομαι οὕτω. Ἄν ἦνε ἀληθές, ὅτι ἡ ζωγραφικὴ μεταχειρίζεται πρὸς τὰς μιμήσεις αὐτῆς μέσα ἢ σημεῖα ὅλως διάφορα τῆς ποιήσεως: ἐκείνη μὲν δηλαδὴ σχήματα καὶ χρώματα ἐν τῷ χώρῳ, αὕτη δὲ ἐνάριθρους φθόγγους ἐν τῷ χρόνῳ· ἂν ἦνε ἀναντίρρητον, ὅτι τὰ σημεῖα πρέπει νὰ ἔχουσιν ἀρμόζουσας σχέσιν πρὸς τὸ σημειούμενον, τότε δύνανται παραλλήλως συντεταγμένα σημεῖα νὰ εἰκονίσωσι μόνον ἀντικείμενα, ἅτινα, εἴτε ἐν ὅλῳ, εἴτε ἐν μέρει, ὑφίστανται παραλλήλως· ἀλλεπάλληλα ὁμως σημεῖα δύνανται νὰ εἰκονίσωσι μόνον ἀντικείμενα, ἅτινα, ἢ ὧν μέρη, ἐξελίσσονται ἀλλεπαλλήλως.

Ἀντικείμενα, ἅτινα, ἢ ὧν μέρη, ὑφίστανται παραλλήλως, καλοῦνται σώματα. Ἐπομένως σώματα μετὰ τῶν ὁρατῶν αὐτῶν ιδιοτήτων εἶνε τὰ ἰδίως ἀντικείμενα ζωγραφικῆς.

Ἀντικείμενα, ἅτινα, ἢ ὧν μέρη, ἐξελίσσονται ἀλλεπαλλήλως, καλοῦνται ἐν γένει πράξεις. Ἐπομένως πράξεις εἶνε τὸ ἰδίως ἀντικείμενον τῆς ποιήσεως.

Ἀλλὰ πάντα τὰ σώματα ὑφίστανται οὐ μόνον ἐν χώρῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν χρόνῳ. Διατελοῦσιν ὑπάρχοντα, καὶ ἀνὰ πᾶσαν τῆς διαρκείας αὐτῶν στιγμὴν δύνανται νὰ μεταβάλωσι φάσιν καὶ σχέσιν. Ἐκάστη τῶν στιγμαίων τούτων φάσεων καὶ σχέσεων προέρχεται ἐκ προηγουμένης πράξεως καὶ δύναται νὰ παραγάγῃ ἐτέραν ἐπομένην, καὶ οὕτω ν' ἀποβῇ οἶονεὶ τὸ κέντρον πράξεως. Ἐπομένως ἡ ζωγραφικὴ δύναται νὰ μιμηθῇ καὶ πράξεις, ἀλλὰ μόνον ὑποδηλοῦσα ταύτας διὰ σωμάτων.

Ἐξ ἄλλων μέρους δὲν δύνανται πράξεις νὰ ὑπάρχωσι καθ' ἑαυτάς, ἀλλὰ πρέπει νὰ συνάπτονται εἰς ὀρισμένα ὄντα. Καὶ ἐφ' ὅσον τὰ ὄντα ταῦτα εἶνε σώματα, ἢ θεωροῦνται ὡς σώματα, ἡ ποίησις εἰκονίζει καὶ σώματα, ἀλλὰ μόνον ὑποδηλοῦσα ταῦτα διὰ πράξεων.

Ἡ ζωγραφικὴ δύναται εἰς τὰς παραλλήλως συνυπαρχούσας συνθέσεις αὐτῆς νὰ χρησιμοποιήσῃ μίαν μόνην στιγμὴν τῆς πράξεως, διὸ πρέπει νὰ ἐκλέξῃ τὴν σημαντικωτάτην, ἐξ ἧς γίνονται τὰ μάλιστα καταληπτά τὰ τε προηγούμενα καὶ τὰ ἐπόμενα.

Ἐπίσης δύναται καὶ ἡ ποίησις εἰς τὰς προϊούσας μιμήσεις αὐτῆς νὰ χρησιμοποιήσῃ μίαν μόνην ιδιότητα τῶν σωμάτων, καὶ πρέπει διὰ τοῦτο νὰ ἐκλέξῃ ἐκείνην, ἣτις παρέχει τὴν μᾶλλον αἰσθητὴν εἰκόνα τοῦ σώματος ἐκ τῆς ὀψεως, ἥς ἔχει-χρεῖαν.

Ἐντεῦθεν πηγάζει ὁ κανὼν περὶ τοῦ ἐνιαίου τῶν γραφικῶν ἐπιθέτων καὶ τῆς φειδοῦς εἰς τὰς περιγραφὰς ὑλικῶν ἀντικειμένων.

Τὴν ξηρὰν ταύτην τῶν συλλογισμῶν σειρὰν ἤθελον θεωρήσει ὀλιγώτερον ἀσφαλῆ, ἂν δὲν εὑρισκον αὐτοὺς ἐντελῶς

ἐπικεκυρωμένους διὰ τῆς παρ' Ὀμήρῳ ἐφαρμογῆς, ἢ μᾶλλον, ἂν αὐτὴ αὕτη ἢ παρ' Ὀμήρῳ ἐφαρμογὴ δὲν ἤθελε μὲ ἀγάγει πρὸς αὐτούς. Διὰ τῶν ἀρχῶν τούτων μόνον δύναται νὰ καθορισθῇ καὶ νὰ ἐξηγηθῇ ἡ μεγάλη τοῦ Ἑλληνος μέθοδος, καὶ πρὸς τούτοις ν' ἀπονεμηθῇ τὸ δίκαιον εἰς τὴν ἀντίθετον μέθοδον τοσούτων νεωτέρων ποιητῶν, οἵτινες ἀμιλλῶνται πρὸς τὸν ζωγράφον περὶ ἔργον, ἐν ᾧ ἀναγκαίως πρέπει νὰ ὑστερήσωσιν ἐκείνου.

Βλέπω, ὅτι ὁ Ὀμηρος δὲν ζωγραφεῖ, ἢ πράξεις προϊούσας· ὅλα δὲ τὰ σώματα, ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους ἀντικείμενα ζωγραφεῖ μόνον ὡς συμμετέχοντα τῶν πράξεων, καὶ συνήθως δι' ἑνὸς μόνον χαρακτῆρος. Τί θαῦμα λοιπόν, ἂν εἰς τὰς εἰκόνας τοῦ Ὀμήρου ὁ ζωγράφος ὀλίγον, ἢ οὐδὲν εὐρίσκη χρήσιμον ἑαυτῷ, καὶ ἂν μόνον ἐκεῖ εὐρίσκη πλούσιον θέρος, ὅπου ἡ ἱστορία συναγείρει πλῆθος ὥραίων σωμάτων ἐν ὥραiais στάσεσιν, ἐν προσφόρῳ τῇ τέχνῃ χῶρον, ἀδιάφορον, ἂν ὁ ποιητὴς ζωγραφῇ τὸν ὅλον, ὅσον θέλει, τὰ σώματα ταῦτα, τὰς στάσεις ταύτας, τὸν χῶρον τοῦτον; Ἄς διέλθῃ τις τὴν ὅλην σειρὰν τῶν εἰκόνων, ἃς ὁ Caylus ἐξάγει ἐξ αὐτοῦ, ἐκάστην ἰδίᾳ, καὶ ἐν ἐκάστῃ θὰ εὔρῃ τὴν ἀπόδειξιν τῆς παρατηρήσεως ταύτης.

Ἀφίνω λοιπὸν τὸν κόμητα θέλοντα νὰ μεταβάλῃ τὴν χρωματοπυξίδα τοῦ ζωγράφου εἰς λυδίαν λίθον τῆς ἀξίας τοῦ ποιητοῦ, ἵνα σαφηνίσω ἀκριβέστερον τὴν μέθοδον τοῦ Ὀμήρου.

Πρὸς ἐν ἀντικείμενον, εἶπεν, ὁ Ὀμηρος ἔχει συνήθως ἓνα μόνον χαρακτῆρα. Τὸ πλοῖον εἶνε αὐτῷ ὅτε μὲν τὸ μέλαν πλοῖον, ὅτε δὲ τὸ κοῖλον πλοῖον, ἄλλοτε δὲ τὸ ταχὺ πλοῖον, σπανίως δὲ τὸ εὐήρετον μέλαν πλοῖον. Τὸν πλοῦν ὅμως, τὸν ἔκπλουν, τὴν προσόρμισιν τοῦ πλοίου φιλοτεχνεῖ ὁ Ὀμηρος εἰς εἰκόνα λεπτομερῇ, εἰς εἰκόνα, ἐξ ἧς ὁ ζωγράφος ἠδύνατο νὰ ἐξαγάγῃ πέντε, ἢ ἐξ ἰδιαίτερας εἰκό-

νας, ἐὰν ἤθελε νὰ καταστρώσῃ τὸ σύνολον αὐτῆς ἐπὶ τῆς ὀθόνης.

Ἄν ἰδιαίτεραι περιστάσεις ἀναγκάζωσι τὸν Ὀμηρον, νὰ δεσμεύσῃ τὸ βλέμμα ἡμῶν ἐφ' ἑνὸς μόνον ὑλικοῦ ἀντικειμένου, οὐχ ἦττον ὅμως δὲν προκύπτει ἐκ τούτου εἰκόν, ἣν ὁ ζωγράφος ἤθελε δυνηθῇ νὰ μιμηθῇ διὰ τοῦ χρωστήρος· ἀλλ' ἐπίσταται ὁ ποιητὴς τὸ μοναδικὸν αὐτὸ ἀντικείμενον δι' ἀναριθμήτων τεχνασμάτων νὰ ἐκθέσῃ ἐν σειρᾷ στιγμῶν, ὧν ἐν ἐκάστῃ φαίνεται διαφορετικόν· τὴν τελευταίαν δὲ ταύτην πρέπει νὰ ἐκμεταλλευθῇ ὁ ζωγράφος, ἵνα δεῖξῃ ἡμῖν γεγεννημένον, ὅτι παρὰ τῷ ποιητῇ βλέπομεν γιγνόμενον. Π. γ. Ὄταν ὁ Ὀμηρος θέλῃ νὰ δεῖξῃ ἡμῖν τὸ ἄρμα τῆς Ἥρας, πρέπει νὰ συναρμολογήσῃ αὐτὸ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ἢ Ἡβῇ καὶ δὴ τμήμα πρὸς τμήμα. Βλέπομεν τοὺς τροχοὺς, τοὺς ἄξονας, τὸν δίφρον, τὸν ἵμῶν καὶ τοὺς ἱμάντας καὶ τὰ λέπαδνα, ὅχι τόσον ὡς συνυποχρησθῶσιν ὅσον ὡς συντιθέσθαι ὑπὸ τῶν χειρῶν τῆς Ἡβης. Εἰς τοὺς τροχοὺς μόνον ποιεῖται χρῆσιν ὁ ποιητὴς πλειόνων τοῦ ἑνὸς χαρακτῆρος, καὶ δεικνύει ἡμῖν τὰς ὀκτὼ χαλκίνας κνήμας, τὴν χρυσὴν ἵτιν, τὰ χάλκινα ἐπίσωτρα, τὰς ἀργυρᾶς πλήμνας, πάντα ἰδίᾳ. Ἡδύνατό τις νὰ εἴπῃ: ἐπειδὴ οἱ τροχοὶ ἦσαν πλειότεροι τοῦ ἑνός, ἔπρεπεν ἐν τῇ περιγραφῇ νὰ δαπανηθῇ ἀνάλογος χρόνος ἐκείνου, ὃν ἀπῆτει καὶ ἡ ἐν τῇ πραγματικότητι προσαρμογὴ αὐτῶν.¹¹⁰

Ἡβῇ δ' ἄμφ' ὀχέεσαι θεῶς βάλε καμπύλα κύκλα,
χάλκε', ὀκτάκνημα, σιδηρέῳ, ἄξονι ἄμφις·
τῶν ἣ τοι χρυσὴ ἵτις ἄφθιτος, αὐτὰρ ὑπερθεν
χάλκε' ἐπίσωτρα, προσαρηρότα, θαῦμα ἰδέσθαι·
πλήμναι δ' ἀργύρεον εἰσὶ περίδρομοι ἀμφοτέρωθεν·
δίφρος δὲ χρυσέοισι καὶ ἀργυρέοισιν ἱμάσιν
ἐντέταται· δοιαὶ δὲ περίδρομοι ἄντυγες εἰσὶν·

τοῦ δ' ἐξ ἀργύρεος ὀνυμὸς πέλεν· αὐτὰρ ἐπ' ἄκρω
 δῆσεν χρήσειον καλὸν ζυγόν, ἐν δὲ λέπαθνα
 κάλ' ἔβαλεν χρύσεια — — — —

Ὅταν ὁ Ὅμηρος θέλῃ νὰ δείξῃ ἡμῖν, πῶς ἦτον ἐνδεδυ-
 μένος ὁ Ἀγαμέμνων, πρέπει ὁ βασιλεὺς νὰ περιβληθῇ πρὸ
 τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν τὴν πλήρη αὐτοῦ ἀμφίεσιν τμῆμα
 πρὸς τμῆμα: τὸν μαλακὸν χιτῶνα, τὸ μέγα φᾶρος, τὰ καλὰ
 πέδιλα, τὸ ξίφος· καὶ οὕτω εἶν' ἔτοιμος καὶ λαμβάνει τὸ
 σκῆπτρον. Βλέπομεν τὰ ἐνδύματα, ἐνῶ ὁ ποιητὴς ζωγραφεῖ
 τὴν προᾶξιν τοῦ ἐνδύεσθαι· ἄλλος τις ἤθελε ζωγραφίσει τὰ
 ἐνδύματα μέχρι καὶ τοῦ ἐλαχίστου κροσσοῦ, χωρὶς οὐδὲν
 νὰ κατορθώσωμεν νὰ ἴδωμεν ἐκ τῆς πράξεως.¹¹¹

— — — Μαλακὸν δ' ἔνδυne χιτῶνα,
 καλόν, νηγάτεον, περὶ δὲ μέγα βάλλετο φᾶρος·
 ποσσὶ δ' ὑπὸ λπαροῦσι **ΑΚΑΔΗΜΙΑ** ~~ἐδόσαντο καλὰ πέδιλα~~.
 Ἀμφὶ δ' ὥμοισιν βάλετο ξίφος ἀργυροῦλον,
 εἴλετο δὲ σκῆπτρον πατρώϊον, ἄφθιτον αἰεὶ.

Ἄν δὲ τοῦ σκῆπτρου τούτου, ὅπερ ἐδῶ ἀπλῶς τὸ πατρι-
 κόν, ἀφθιτον σκῆπτρον καλεῖται, ὡς ὁμοίον τι τούτῳ ἐν
 ἄλλῳ χωρίῳ (XI, 633) ἀπλῶς χρυσείοις ἡλοιοσι πε-
 παρμένον λέγεται, ἂν, λέγω, ἦνε ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν πλη-
 ρεστέραν, ἀκριβεστέραν εἰκόνα τοῦ σπουδαίου τούτου σκῆ-
 πτρου, μήπως τότε ὁ Ὅμηρος, ἐκτὸς τῶν χρυσῶν ἡλων,
 ἤθελε ζωγραφίσει ἡμῖν τὸ ξύλον, τὴν γεγλυμμένην λαβήν;
 Naί, ἂν ἡ περιγραφή ἔπρεπε νὰ μετατραπῇ εἰς σηματολο-
 γίαν, ἵνα ἐνμεταγενεστέροις χρόνοις δύναται νὰ κατασκευα-
 σθῇ ἕτερόν τι ἀκριβῶς κατὰ τὸ ὑπόδειγμα αὐτοῦ. Καὶ ὁμως
 εἶμαι βέβαιος, ὅτι νεώτερός τις ποιητὴς ἤθελεν ἐκτε-
 λέσει ἐκ τούτου τοιαύτην τινὰ σηματολογικὴν περιγρα-

φὴν φρονῶν εἰλικρινῶς, ὅτι καὶ αὐτὸς πραγματικῶς ἐξωγρά-
 φησε, διότι δύναται νὰ μιμηθῇ αὐτὸν ὁ ζωγράφος. Ἀλλὰ τίς
 φροντὶς Ὅμηρος, ἂν ὁ ζωγράφος ὑστερῇ αὐτοῦ κατὰ πολὺ;
 Ἀντὶ εἰκόνας παρέχει ἡμῖν τὴν ἱστορίαν τοῦ σκῆπτρου·
 κατὰ πρῶτον βλέπομεν αὐτὸ ὑπὸ τὴν σφῦραν τοῦ Ἡφαί-
 στου· ἤδη λάμπει ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ Διὸς· τώρα σημαίνει
 τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἑρμοῦ· εἶτα γίνεται ἡ στραταρχικὴ ῥάβδος
 τοῦ πολεμικοῦ Πέλοπος, κατόπιν ἡ ποιμενικὴ ῥάβδος τοῦ
 εἰρηνικοῦ Ἀτρεῶς κ. τ. λ.

— Σκῆπτρον ἔχων· τὸ μὲν Ἡφαιστος κάμε τεύχων·
 Ἡφαιστος μὲν ἔδωκε Διὶ Κρονίῳ ἀνακτι·
 αὐτὰρ ἄρα Ζεὺς δῶκε διακτόρῳ Ἀργεῖφρόντῃ·
 Ἑρμείας δὲ ἀναξ δῶκεν Πέλοπι πληξίππῳ·
 αὐτὰρ ὁ αὖτε Πέλοψ δῶκ' Ἀτρεΐ, ποιμένι λαῶν·
 Ἀτρεὺς δὲ θνήσκων ἔλιπε πολύδαρτι Θυέστῃ·
 αὐτὰρ ὁ αὖτε Θυέσθ' Ἀγαμέμνονι λείπε φορῆναι,
 πολλοὶσι γῆσοισι καὶ Ἀργεῖ παντὶ ἀνάσειν.¹¹²

Οὕτω γνωρίζω τέλος τὸ σκῆπτρον τοῦτο κάλλιον, ἢ ἂν
 ἤθελεν ὁ ζωγράφος θέσει αὐτὸ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου,
 ἢ ἂν δευτέρως τις Ἡφαιστος ἐνεχειρίζε μοι αὐτό. Δὲν θὰ
 μ' ἐξένιζε δέ, ἂν ἐμάνθανον, ὅτι ἀρχαῖός τις ὑπομνηματι-
 στῆς τοῦ Ὀμήρου ἀπεθαύμαζε τὸ χωρίον τοῦτο, ὡς τὴν
 ἐντελεστάτην ἀλληγορίαν τῆς γενέσεως, τῆς συνεχείας, τῆς
 ἐδραιώσεως καὶ τέλος τῆς κληρονομικῆς διαδοχῆς τῆς βα-
 σιλικῆς ἰσχύος μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἦθελον μὲν μει-
 διάσει, ἀναγινώσκων, ὅτι ὁ Ἡφαιστος, ὁ κατασκευάσας τὸ
 σκῆπτρον, εἶνε, ὡς τὸ πῦρ, ὡς τὸ τὰ μάλιστα ἀπαραίτητον
 εἰς τὸν ἀνθρώπον πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ, τὸ σύμβολον τῆς
 καταλύσεως τῶν ἀναγκῶν ἐν γένει, αἵτινες παρῳρήσαν
 τοὺς πρώτους ἀνθρώπους νὰ ὑποταχθῶσιν ἐνὶ μόνῳ· ὅτι ὁ

πρῶτος βασιλεὺς ἦτο υἱὸς τοῦ χρόνου (Ζεὺς Κρονίων), σεβασμῖος γέρον, ὅστις ἠθέλησε νὰ μερισθῇ τὴν δύναμιν αὐτοῦ μετὰ τινος εὐγλώττου, συνετοῦ ἀνδρός, τοῦ Ἑρμοῦ (διακτόρου Ἀργεῖφόντου), ἢ ταύτην νὰ μεταβιβάσῃ αὐτῷ ἐξ ὀλοκλήρου· ὅτι ὁ συνετὸς ῥήτωρ, ὅτε τὸ νέον κράτος ἠπειλήθη ὑπὸ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, παρέδωκε τὴν ὑπάτην αὐτοῦ ἐξουσίαν εἰς τὸν ἀνδρειότατον πολεμιστὴν (Πέλοπα πλήξιππον)· ὅτι ὁ ἀνδρεῖος πολεμιστὴς, δαμάσας τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἀσφαλίσας τὸ κράτος, ἠδυνήθη νὰ παραδώσῃ τὸ σκήπτρον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὅστις, ὡς εἰρηνόφιλος ἡγεμὼν, ὡς ἀγαθοεργὸς ποιμὴν τῶν λαῶν αὐτοῦ (ποιμὴν λαῶν), ἐξωκοίωσεν αὐτοὺς πρὸς τὴν εὐμάρειαν καὶ τὴν ἀφθονίαν· οὕτω δέ, θανόντος αὐτοῦ, ὁ πλουσιώτατος τῶν συγγενῶν αὐτοῦ (πολύαρνος Θυέστης) κατώρθωσε διὰ δώρων καὶ δωροδοκιῶν νὰ ἀποκτήσῃ ὅ,τι ἕως τότε ἀπένειμεν ἢ ἐμπιστοσύνην, καὶ ἡ ἱκανότης ἐθεώρει ὡς βάρος μᾶλλον, ἢ ἀξίωμα, καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ κατὰ πάντα τὸς οἶον ἐξαγορασθὲν ἀγαθόν, εἰς τὴν οἰκογενεῖαν αὐτοῦ. Ἡθελοῦ μὲν μειδιάσει, οὐχ ἦτον ὅμως ἠθέλεν ἐπιρρυσθῇ τὸ σέβας μου πρὸς τὸν ποιητὴν, ἐξ οὗ δύνатаί τις τοιαῦτα νὰ ἀντλήσῃ. — Ἀλλὰ τοῦτο κεῖται ἐκτὸς τοῦ ἡμετέρου σκοποῦ· θεωρῶ δὲ νῦν τὴν ἱστορίαν τοῦ σκήπτρου ἀπλῶς ὡς τέχνασμα, ὅπερ κατορθοῖ νὰ δεσμεύσῃ τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς ἓν μόνον ἀντικείμενον, χωρὶς νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ψυχρὰν περιγραφὴν τῶν μερῶν αὐτοῦ. Ὡσαύτως καὶ ὅταν ὁ Ἀχιλλεὺς ὀρκίζεται εἰς τὸ σκήπτρον αὐτοῦ, ἵνα ἐκδικήσῃ τὴν πρὸς αὐτὸν περιφρόνησιν τοῦ Ἀγαμέμνονος, ὁ Ὅμηρος ἀφηγεῖται ἡμῖν τὴν ἱστορίαν τοῦ σκήπτρου τούτου. Βλέπομεν αὐτὸ θάλλον ἐπὶ τῶν ὀρέων, ὁ χαλκὸς τὸ χωρίζει ἀπὸ τοῦ κορμοῦ, τὸ ἐκφυλλίζει, τὸ φλοῖζει, καὶ ἀπεργάζεται αὐτὸ ἐπιτήδειον, ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς τοὺς κριτὰς τοῦ λαοῦ, ὡς σύμβολον τοῦ θείου αὐτῶν ἀξιώματος.¹¹³

Ναὶ μὰ τόδε σκήπτρον, τὸ μὲν οὐποτε φύλλα καὶ ὄζους φύσει, ἐπεὶ δὴ πρῶτα τομὴν ἐν ὄρεσσι λέλοιπεν, οὐδ' ἀναθηλήσει· περὶ γὰρ ῥὰ ὁ χαλκὸς ἔλεγε φύλλα τε καὶ φλοιόν· νῦν αὐτέ μιν νῆες Ἀχαιῶν ἐν παλάμῃς φορέουσι δικαστόλοι, οἷτε θέμιστας πρὸς Διὸς εἰρύεται — — —

Ὁ Ὅμηρος δὲν ἐφρόντιζε τόσον νὰ ζωγραφίσῃ δύο σκήπτρα διαφόρου ὕλης καὶ σχήματος, ὅσον νὰ παράσχῃ ἡμῖν αἰσθητὴν εἰκόνα τῆς διαφορᾶς τῆς δυνάμεως, ἧς σύμβολον ἦσαν τὰ σκήπτρα ταῦτα. Ἐκεῖνο, ἔργον τοῦ Ἡφαίστου, τοῦτο, ὑπὸ χειρὸς ἀγνώστου ἀνὰ τὰ ὄρη τμηθέν· ἐκεῖνο, ἀρχαῖον κτῆμα εὐγενοῦς οἴκου, τοῦτο προωρισμένον νὰ πληρώσῃ τὴν πρώτην τυχοῦσαν στιγμήν· ἐκεῖνο, ἐν χειρὶ μοχλοῦ δεσπόζοντος πολλῶν νήσων καὶ παντὸς τοῦ Ἀργεῖος· τοῦτο, φερόμενον ὑπὸ τινος τῶν πολλῶν Ἑλλήνων, εἰς τὸν πορὸς τοὺς ἄλλους ἦτο ἐμπιστευμένη ἢ φύλαξις τῶν νόμων. Αὕτη ἦτον ἡ ἀληθὴς ἀπόστασις, ἣτις ἐχώριζεν ἀπ' ἀλλήλων τὸν Ἀγαμέμνονα καὶ τὸν Ἀχιλλέα· ἀπόστασις, ἣν αὐτὸς ὁ Ἀχιλλεὺς παρ' ὅλην τὴν τυφλὴν ὀργὴν αὐτοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ ὁμολογήσῃ.

Ἄλλ' οὐ μόνον ἐκεῖ ὅπου ἐν ταῖς περιγραφαῖς αὐτοῦ συνδέει τοιοῦτους ἀπωτέρους σκοποὺς, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ἔνθα ἐπιμελεῖται μόνον τῆς εἰκόνης, ἐγκατασπεύρει ὁ Ὅμηρος ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ ἱστορίαν τινὰ τοῦ ἀντικειμένου, οὕτως ὥστε τὰ μέρη αὐτοῦ, ἃ ἐν τῇ φύσει βλέπομεν πλησίον ἀλλήλων, νὰ παρίστανται ἐν τῇ εἰκόνι αὐτοῦ ἐπίσης φυσικῶς διαδεχόμενα ἀλληλα καὶ οἰονεῖ συμβαδίζοντα μετὰ τοῦ ῥοῦ τοῦ λόγου. Π. χ. θέλων νὰ ζωγραφίσῃ ἡμῖν τὸ τόξον τοῦ Πανδάρου, τόξον ἐκ κέρατος, τόσοῦ ἢ τόσοῦ μήκους, εὖξεστον καὶ ἐπίχρυσον κατὰ τὰς δύο ἄκρας, μήπως ἀπαριθμῇ ἡμῖν πάσας ταύτας τὰς ιδιότητας ξηρῶς τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλ-

λην; Οὐδαμῶς· τοῦτο θὰ ἐλέγετο λεπτομερὲς περιγραφὴ, καταγραφὴ, ἀλλ' ὄχι ζωγραφία τοιοῦτου τόξου. Ἀρχεται ἐκ τῆς θήρας τοῦ αἰγάγου, ἐκ τῶν κεράτων οὐτινος κατεσκευάσθη τὸ τόξον· ὁ Πάνδαρος εἶχεν ἐνεδρεῦσει αὐτὸν ἐξερχόμενον τῶν βράχων καὶ ἐφόνευσεν αὐτόν· τὰ κέρατα ἦσαν ἐκτάκτου μεγέθους καὶ διὰ τοῦτο τὰ προώρισεν εἰς κατασκευὴν τόξου· δίδονται πρὸς ἐπεξεργασίαν, ὁ τεχνίτης προσαρμόζει, λεαίνει αὐτά, καὶ ἐπιθέτει αὐτοῖς χρυσὴν κορώνην. Καὶ οὕτω, ὡς ἐλέχθη, βλέπομεν παρὰ τῷ ποιητῇ γιγνόμενον, ὅτι παρὰ τῷ ζωγράφῳ δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν μόνον ὡς γεγεννημένον.¹¹⁴

— — — Τόξον ἐϋξοον, ἰξάλου αἰγὸς
αἰγρίου, δν ῥά ποτ' αὐτός, ὑπὸ πτέρνοιο τυχήσας,
πέτρης ἐκβαίνοντα δεδεγμένος ἐν προδοκῇσιν
βεβλήκει πρὸς στήθος· ὁ δ' ὕπιος ἔμπροσθε πέτρῃ·
τοῦ κέρα ἐκ κεφαλῆς ἐκκαυδέκαστο πεφύκει·
καὶ τὰ μὲν ἀσκήσας κεφαλῆς ἔκαστο πεφύκει·
πάν δ' εὖ λείψας, χρυσὴν ἐπέθηκε κορώνην.

Θὰ μ' ἐπέλειπεν ὁ χρόνος, ἂν ἤθελον νὰ ἀναγράψω πάντα τὰ παρόμοια παραδείγματα, ἅτινα θὰ ἐπέρχονται βεβαίως εἰς τὴν μνήμην παντός, ὅστις ἐπίσταται τὸν Ὅμηρον.

ΙΖ'.

Ἀλλά, ἤθελέ τις παρατηρήσει, τὰ σημεῖα τῆς ποιήσεως δὲν εἶνε μόνον ἀλλεπάλληλα, ἀλλὰ καὶ ἀνθαίρετα· καὶ ὡς ἀνθαίρετα σημεῖα εἶνε βεβαίως ἱκανὰ νὰ εἰκονίσωσι σώματα ὑπάρχοντα ἐν τῷ χώρῳ. Παρ' αὐτῷ τῷ Ὀμήρῳ ἤθελον εὗρεθῇ τοιαῦτα παραδείγματα, καὶ ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῇ τις τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέως, ἵνα ἔχῃ τὸ κυριώτατον παρὰ-

δειγμα περὶ τοῦ πόσον ἐκτενῶς καὶ ἐν τούτοις ποιητικῶς δύναται τις νὰ περιγράψῃ ἐν μεμονωμένον ἀντικείμενον κατὰ τὰ παραλλήλως συνυπάρχοντα μέρη αὐτοῦ.

Ἀπαντῶ εἰς τὴν διπλὴν ταύτην ἀντιλογίαν. Ὀνομάζω αὐτὴν διπλὴν, διότι εἰς ὁρθὸς συλλογισμὸς πρέπει νὰ ἰσχύῃ καὶ ἄνευ παραδείγματος, τοῦναντίον δὲ τὸ παράδειγμα τοῦ Ὀμήρου ἔχει παρ' ἐμοὶ κύρος, καὶ ἂν ἔτι δὲν γινώσκω νὰ αἰτιολογήσω αὐτὸ δι' οὐδενὸς συλλογισμοῦ.

Εἶνε ἀληθές, ὅτι, ἐπειδὴ τὰ σημεῖα τοῦ λόγου εἶνε ἀνθαίρετα, δύναται τις δι' αὐτῶν νὰ παραστήσῃ τὰ μέρη σώματος ἐπίσης καλῶς ἐν χρονικῇ ἀκολουθίᾳ, ὡς εὗρισκονται ἐν τῇ φύσει ἐν παραλλήλῳ συνυποστάσει.

Ἀλλὰ τοῦτο εἶνε ιδιότης τοῦ λόγου καὶ τῶν σημείων αὐτοῦ ἐν γένει, ἅτινα ὅμως δὲν ἀποβαίνουνσι διὰ τῆς ιδιότητος ταύτης προσφορώτατα πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ποιήσεως. Ὁ ποιητὴς δὲν θέλει μόνον νὰ γίνηται εὐληπτος, αἱ παραστάσεις αὐτοῦ δὲν πρέπει νὰ ᾖ μόνον ἐναργεῖς καὶ σαφεῖς· εἰς τοῦτο ἀρκεῖται ὁ λογογράφος. Ἀλλὰ θέλει τὰς ιδέας, ἃς διεγείρει ἐν ἡμῖν, νὰ καταστήσῃ τόσον ζωηράς, ὥστε ἐν τῇ γοργότητι νὰ νομίσωμεν ὅτι αἰσθανόμεθα τὰς ἀληθεῖς ὕλικας ἐντυπώσεις τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν, καὶ ἐν τῇ στιγμῇ ταύτῃ τῆς ἀπάτης νὰ παύσωμεν ἔχοντες συνείδησιν τῶν μέσων, ὧν ποιεῖται χρῆσιν πρὸς τοῦτο, τῶν λόγων αὐτοῦ. Τοῦτο ἐσκόπει ν' ἀποδείξῃ ἀνωτέρω ἢ ἐξήγησις τῆς ποιητικῆς εἰκόνας. Ἀλλ' ὁ ποιητὴς ὀφείλει πάντοτε νὰ ζωγραφῇ· καὶ ἤδη θὰ ἴδωμεν κατὰ πόσον πρὸς τὴν ζωγραφικὴν ταύτην εἶνε πρόσφορα σώματα, ὧν τὰ μέρη συνυπάρχουσι παραλλήλως.

Πῶς ἐπιτυχάνομεν τὴν σαφῆ παράστασιν ἀντικειμένου τινὸς ἐν χώρῳ; Πρῶτον παρατηροῦμεν τὰ μέρη αὐτοῦ ἐν ἑκαστῷ ἰδίᾳ, εἶτα τὸν σύνδεσμὸν τῶν μερῶν τούτων καὶ τέλος τὸ ὅλον. Αἱ αἰσθήσεις ἡμῶν ἐκτελοῦσι τὰς διαφό-

ρους ταύτας ἐργασίας μετὰ τόσης καταπληκτικῆς ταχύτητος, ὥστε φαίνονται ἡμῖν αὗται ὡς μία μόνη· καὶ ἡ ταχύτης αὕτη εἶνε ἡμῖν ἀπαραιτήτως ἀναγκαία, ὅταν θέλωμεν νὰ λάβωμεν περὶ τοῦ ὅλου ἔννοιάν τινα, ἥτις δὲν εἶνε ἄλλο, ἢ τὸ πόρισμα τῶν ἐννοιῶν τῶν μερῶν καὶ τοῦ συνδέσμου αὐτῶν. Δεδόσθω νῦν, ὅτι ὁ ποιητὴς φέρει ἡμᾶς ἐν τῇ καλλίστῃ τάξει ἐκ τοῦ ἑνὸς μέρους τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸ ἕτερον· δεδόσθω, ὅτι γνωρίζει ἐπίσης νὰ διευκρινήσῃ ἡμῖν τὸν σύνδεσμον τῶν μερῶν τούτων· πόσον χρόνον θὰ δαπανήσῃ πρὸς τοῦτο; ὅτι ὁ ὀφθαλμὸς ἐν ἀκαρεῖ περιλαμβάνει, ὁ ποιητὴς ἀπαριθμεῖ ἡμῖν ἐπαισθητῶς βραδέως καὶ κατ' ὀλίγον, καὶ πολλάκις συμβαίνει κατὰ τὸν τελευταῖον χαρακτήρα νὰ ἔχωμεν ἤδη λησμονήσῃ τὸν πρῶτον. Ἐν τούτοις δέον ἐκ τῶν χαρακτήρων τούτων νὰ μορφώσωμεν ἓν ὅλον· τὰ παρατηρηθέντα μέρη μένουσιν εἰς τὸν ὀφθαλμὸν σταθερῶς παρόντα· δύναται νὰ διατρέξῃ αὐτὰ ἐπανειλημμένως· τὸ οὖς ὁμοῦ δὲν δύναται νὰ ἀκούσῃ τὰ ἀκουσθέντα μέρη, ὅταν δὲν ἐναπομένωσιν ἐν τῇ μνήμῃ. Καὶ ἂν ἐναπομένωσιν ἐν αὐτῇ, πόσον κόπον καὶ μόχθον χρειάζεται ἢ ἐν τῇ αὐτῇ τάξει ζωηρὰ ἀναπαράστασις τῶν ἐξ αὐτῶν ἐντυπώσεων ὅλων, ἢ μετὰ τινος μετριάς μόνον ταχύτητος συλλήβδην ἀναπόλησις αὐτῶν, ἵνα μορφώσωμεν ἀμφίβολόν τινα ἔννοιαν περὶ τοῦ ὅλου!

Ἄς λάβῃ τις τούτου πείραν διὰ παραδείγματος, ὅπερ εἰς τὸ εἶδος αὐτοῦ δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἀριστοῦργημα.¹¹⁵

Σηκώνει τὸ κεφάλι της ψηλὰ μὲ περηφάνεια
ἢ Γεντιανὴ μὲς στὰ κοινὰ καὶ χαμηλὰ βοτάνια·
κάτω ἀπὸ τὴν σημαῖα της σιρατὸς ἀπ' ἄνθη κλίνει,
κ' ἢ γαλανή της ἀδελφὴ τὴν προσκυνᾷ κ' ἐκείνη.
Στοιβάζοντ' ἄνθη ἀκτινωτὰ ψηλὰ σὰν πυραμίδα,
καὶ τὸ στακτὶ της φόρεμα χρυσᾷ τὸ στεφανόουν·

φύλλα λευκά, ποῦ πράσινες γραμμὲς τὰ χαρακόνουν,
λάμπουν γεμαῖτ' ἀπὸ δροσιᾶς μυριόχρωμη θανάδα.
Τί νόμος δικαιοτάτος! ταιριάζει χάρη, ῥώμη·
στὸ σῶμα τ' ὁμορφο ψυχὴ πύμορφη δίνει ἀκόμη!
Στακτὶ σὰν πάχνη, ταπεινὸ βοτάνι ἐκεῖ ξαπλώνει,
μὲ στανρωτὰ τὰ ἄνθη του. Τ' ὥραϊο λουλουδάκι
μοιάζει σὰν ἀπ' ἀμέθυστο πελεκητὸ πουλάκι
μὲ ῥάμφη δυὸ περίχρυσα. Κ' ἐν' ἄλλο ἐκεῖ φντρόνει·
γαλιστερό 'ν' τὸ φύλλο του μὲ τοῦ χειροῦ τὸ σχῆμα
καὶ ῥίχνει λάμψη πράσινη μὲς τοῦ ἀνλακιοῦ τὸ κῶμα.
Ἄνθη χιονᾶτα, ποῦ ἐλαφρὸ πορφύρας βάφει χρῶμα,
σ' ἀκτῖνες ἄσπρες ῥαβδωτὸ τὰ περικλείνει ἀστέρι.
Σμαράγδια, ῥόδ' ἀνθίζουνε καὶ σ' ἄκαρπα τὰ μέρη,
καὶ μὲ πορφύρα ντύνονται κ' αὐτὰ τὰ βράχῃ ἀκόμα.

Βότανα καὶ ἄνθη ὁ λόγιος ποιητὴς ζωγραφεῖ μετὰ μελέτης τέχνης καὶ ἐκ τῆς φύσεως. Ζωγραφεῖ, ἀλλ' οὐδόλως ἀστατᾷ. Δὲν θέλω ν' ἀναφέρω, ὅτι, ὁ οὐδέποτε ἰδὼν τὰ βότανα καὶ τ' ἄνθη ταῦτα, οὐδεμίαν δύναται νὰ μορφώσῃ ἔννοιαν αὐτῶν ἐκ τῆς εἰκόνης αὐτοῦ. Παραδέχομαι, ὅτι πᾶσαι αἱ ποιητικαὶ εἰκόνες ἀπαιτοῦσι προηγουμένην γνῶσιν τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν. Δὲν θέλω ἐπίσης ν' ἀρνηθῶ, ὅτι παρ' ἐκείνῳ, εἰς ὃν τοιαύτη γνῶσις εἶνε ἐνταῦθα λυσιτελής, δὲν ἤθελε δυνηθῇ ὁ ποιητὴς νὰ διεγείρῃ ζωηροτέραν ἰδέαν περὶ τινων μερῶν. Τὸν ἐρωτῶ μόνον, πῶς ἔχει ἢ τοῦ ὅλου ἔννοια; Ἴνα ᾔνε καὶ αὕτη ζωηρότερα, δὲν πρέπει νὰ προεξέχωσιν ἐν αὐτῇ μεμονωμένα μέρη, ἀλλ' ἐφ' ὅλων ἐξίσου νὰ φαίνηται διανεμημένον τὸ φῶς τῆς τέχνης· ἢ φαντασία ἡμῶν πρέπει νὰ δύναται νὰ περιλάβῃ ὅλα ἐξίσου ταχέως, ἵνα συναρμολογήσῃ ἐξ αὐτῶν διὰ μιᾶς ἐκείνο, ὅπερ ἐν τῇ φύσει διὰ μιᾶς προσπίπτει εἰς τὸν ὀφθαλμόν. Συμβαίνει τοῦτο ἐνταῦθα; Ἄν ὅχι, πῶς ἡδύνατό τις νὰ εἴπῃ, «ὅτι ἡ πιστοτάτη εἰ-

κὼν ζωγράφου ἀπέναντι τῆς ποιητικῆς ταύτης περιγραφῆς ἤθελε φανῇ ἄτονος καὶ ἀμαυρά; ¹¹⁶ » Αὕτη ὑπολείπεται ἀπείρως ἐκείνου, ὅπερ γραμμαὶ καὶ χρώματα δύνανται νὰ ἐκφράσωσιν ἐπὶ τῆς ὁθόνης, ὁ δὲ τεχνοκρίτης, ὁ ἀπονέμων αὐτῇ τὸν ὑπερβολικὸν τοῦτον ἔπαινον, θὰ παρετήρησεν αὐτὴν ἐξ ὅλως σφαλερᾶς ἀπόψεως· θὰ προσέσχε μᾶλλον εἰς τὰ ἀλλότρια κοσμήματα, ἅτινα ἐνύφανεν ἐν αὐτῇ ὁ ποιητής, εἰς τὴν ὑπὲρ τὴν φυτικὴν ζωὴν ἐξύψωσιν, εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐσωτερικῶν τελειότητων, εἰς ἃς τὸ ἐξωτερικὸν κάλλος χρησιμεύει μόνον ὡς περίβλημα, ἢ εἰς τὸ κάλλος αὐτὸ καθ' ἑαυτό, καὶ εἰς τὸν βαθμὸν τῆς ζωηρότητος καὶ ὁμοιότητος τῆς εἰκόνης, ἣν ὁ ζωγράφος καὶ ὁ ποιητής, πραγματευόμενοι τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, δύνανται νὰ παράσχωσιν ἡμῖν.

Οὐχ ἥττον ἐνταῦθα πρόκειται μόνον περὶ τῆς τελευταίας περιπτώσεως, καὶ ὅστις λέγει, ὅτι οἱ στίχοι οὗτοι μόνοι:

Στοιβάζοντ' ἄνθη ἀκραιφνέστατα
καὶ τὸ στακτὶ τῆς φόρεμα χύσας τὸ στεφανόνοτον
φύλλα λευκά, ποῦ πράσινες γραμμὲς τὰ χαρακόνουν,
λάμπουν γεμᾶτ' ἀπὸ δροσιᾶς μυριόχρωμη ῥανίδα.

ὅτι οἱ στίχοι οὗτοι δύνανται, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὑπ' αὐτῶν παραγομένην ἐντύπωσιν, νὰ συναμιλληθῶσι πρὸς τὴν μίμησιν τοῦ Hysum ¹¹⁷ ἢ δὲν θὰ συνεβουλεύθη ποτὲ τὴν αἴσθησιν αὐτοῦ, ἢ ἠθέλησε νὰ τὴν διαψεύσῃ σκοπίμως. Ἐχων τις τὸ ἄνθος ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, δύναται ν' ἀπαγγεῖλῃ τοὺς στίχους τούτους λίαν ἐπιτυχῶς ἐν ἀντιπαράστασει, ἀλλὰ καθ' ἑαυτοὺς ἀπαγγελλόμενοι, ὀλίγον, ἢ οὐδὲν σημαίνουσιν. Ἐν ἐκάστη λέξει ἀκούω τὸν ἐργαζόμενον ποιητὴν, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀντικείμενον πόρρω ἀπέχω νὰ ἴδω.

Ἐπαναλαμβάνω λοιπόν: δὲν θεωρῶ τὸν λόγον ἐν γένει ἀνίκανον νὰ εἰκονίσῃ ὑλικόν τι ὅλον κατὰ τὰ μέρη αὐτοῦ·

δύναται τοῦτο, διότι τὰ σημεῖα αὐτοῦ, ἂν καὶ ἀλλεπάλληλα, εἴνε ὅμως αὐθαίρετα σημεῖα: ἀλλὰ θεωρῶ ἀνίκανον πρὸς τοῦτο τὸν λόγον, ὡς μέσον τῆς ποιήσεως, διότι τοιαῦτα διὰ λέξεων περιγραφὰι τῶν σωμάτων στεροῦνται τῆς ἀπάτης, ἣν κυρίως ἐπιδιώκει ἡ ποίησις· καὶ τῆς ἀπάτης ταύτης, λέγω, στεροῦνται, διότι τὸ παραλλήλως συνυπάρχον τοῦ σώματος συγκρούεται πρὸς τὸ ἀλλεπάλληλον τοῦ λόγου καί, ἐνῶ ἐκεῖνο συγχωνεύεται εἰς τοῦτο, διευκολύνεται μὲν εἰς ἡμᾶς ὁ διαμελισμὸς τοῦ ὅλου εἰς τὰ μέρη αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ τελικὴ ἀνασύνθεσις τῶν μερῶν τούτων εἰς ἓν ὅλον καθίσταται τὰ μάλα δυσχερὲς καὶ οὐχὶ σπανίως ἀδύνατος.

Ὅθεν πανταχοῦ, ὅπου δὲν πρόκειται περὶ τῆς ἀπάτης, ὅπου ἀποτείνεται τις μόνον εἰς τὸν νοῦν τῶν ἀναγνωστῶν αὐτοῦ, καὶ ἐπιζητεῖ μόνον σαφεῖς καὶ κατὰ τὸ δυνατόν πλήρεις ἐννοίας, δύνανται κάλλιστα νὰ ἔχωσι χώραν αὗται αἱ ἐκ τῆς ποιήσεως ἀποκεκλεισμέναι περιγραφὰι τῶν σωμάτων καὶ ὀχι μόνον ὁ λόγον αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ ποιητής (διότι, ὅταν ἦνε διδακτικὸς, δὲν εἶνε ποιητής) δύναται νὰ μεταχειρισθῇ αὐτὰς λίαν λυσιτελῶς. Οὕτω λ. χ. περιγράφει ὁ Βιργίλιος ἐν τοῖς Γεωργικοῖς αὐτοῦ ἐπιτηδείαν πρὸς παραγωγὴν δάμαλιν:

Ἡ καλλιτέρα πασῶν ἀγέλας βλοσυρὸν ἔχει βλέμμα,
δύσμορφον δὲ κεφαλὴν καὶ ἄδρον, σιβαρὸν τὸν αὐχένα,
καὶ λαμυρίδα μακρὰν ἐκ τῆς γέννος μέχρι τῆς κνήμης·
Καὶ τῶν πλευρῶν τῆς τὸ μῆκος εἶν ἄμετρον: πάντα μεγάλα:
μέγας ὁ ποῦς· τῶν κυρτῶν δ' ὑποκάτω κεράτων προβάλλουν
λάσια ὄτα. Πρὸς δὲ μοὶ ἀρέσ' ἢ λευκὰ ἐστιγμένη,
ἢ τὸν ζυγὸν ἀποσείουσα, εἴτε προτείνουσα κέρας,
μᾶλλον πρὸς ταῦρον ὁμοία· καὶ ἥτις, πανόψηλος οὖσα,
διὰ τῆς ἄκρας οὐρᾶς τῆς τὸ ἔδαφος βαίνουσα σαίρει.

Ἡ πῶλον ὥραϊον :

— — — — Οὗτος δ' ὑψαύχην,
ἔχει λεπτήν κεφαλὴν καὶ βραχεῖαν κοιλίαν καὶ νῶτα
εὐσαρκα ἔχει, καὶ πλήρες μυῶν τὸ ἀδάμαστον στένον. ¹⁸

Διότι τίς δὲν βλέπει, ὅτι ὁ ποιητὴς ἐνταῦθα ἐφρόντιζε περὶ τῆς τῶν μερῶν ἀναλύσεως μᾶλλον, ἢ περὶ τοῦ ὅλου; Θέλει νὰ ἀπαριθμήσῃ ἡμῖν τὰ γνωρίσματα ὥραϊου τινὸς πώλου, ἀδρομελοῦς τινος δαμάλεως, ἵνα καταστήσῃ ἡμᾶς ἱκανοῦς. ὥστε, ἔχοντες ἐνώπιον ἡμῶν πλείονα ἢ ὀλιγότερα τῶν γνωρισμάτων τούτων, νὰ δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ἀρετῆς ταύτης ἢ ἐκείνου· ἂν ὅμως πάντα ταῦτα τὰ γνωρίσματα ἠδύναντο νὰ συναρμολογηθῶσιν εὐκόλως εἰς ζωηρὰν εἰκόνα, ἢ ὅχι, τοῦτο ἦτο λίαν ἀδιάφορον τῷ ποιητῇ.

Ἐκτὸς τῆς χρήσεως ταύτης, αἱ διεξοδικαὶ εἰκόνες ὑλικῶν ἀντικειμένων, ἄνευ τοῦ ἁπλοῦς μνημονευθέντος ἀμφοτέρου τεχνάσματος, τοῦ νὰ μεταβάλῃ τὸ παλαιὸν τούτων εἰς πραγματικῶς ἀλλεπάλληλον, ἐκρίθησαν πάντοτε ὑπὸ τῶν λεπτοτάτων κριτῶν, ὡς ψυχρὸν παίγνιον, σχεδὸν ἢ παντελῶς στερούμενον πνεύματος. Ὅταν ὁ ἀφυῆς ποιητὴς, λέγει ὁ Ὅρατιος, εὐρεθῇ ἐν ἀμηχανίᾳ, ἄρχεται ζωγραφῶν ἐν ἄλσος, ἕνα βωμόν, ἕνα διὰ τερπνῶν ἀγρῶν ἐλισσόμενον ῥύακα, ἕνα ῥοχθοῦντα ποταμόν, ἐν οὐράνιον τόξον:

Καὶ περιγράφεται ἄλσος, βωμός τις Ἀρτέμιδος, εἶτε
ὁ διὰ μέσου πρασίνων ἀγρῶν ἐλισσόμενος ῥύαξ,
εἶτε ὁ Πῆγρος ὁ μέγιστος, ἢ τὸ οὐράνιον τόξον. ¹¹⁹

Ὁ Ρορε ἀνδρωθεὶς ἔστρεφε τὸ βλέμμα ὀπίσω εἰς τὰ περιγραφικὰ δοκίμια τῶν πρώτων αὐτοῦ ποιητικῶν χρόνων μετὰ μεγάλης περιφρονήσεως. Συνίστα δ' ἐντόνως εἰς τὸν θέ-

λοντα νὰ μὴ φέρῃ ἀναξίως τὸ ὄνομα ποιητῆς, νὰ ἐγκαταλιμπάνῃ ὅσον τὸ δυνατὸν πρωϊαίτερον τὴν περιγραφικὴν μαρίαν, καὶ ἀνεκλήρυντεν τὸ ἀπλῶς περιγραφικὸν ποίημα ὡς συμπόσιον ἐξ ἐμβαμμάτων μόνον. ¹²⁰ Περὶ τοῦ κυρίου von Kleist δύναμαι νὰ διαβεβαιώσω, ὅτι δὲν εἶχε τὴν ἐλαχίστην οἴησιν περὶ τοῦ Ἑαρος αὐτοῦ. Ἄν ἤθελε ζήσει περισσότερον, θὰ μετέβαλλε παντελῶς τὴν μορφήν αὐτοῦ. ¹²¹ Ἐσκέπτετο νὰ ἐνυφάνῃ εἰς αὐτὸ σχέδιόν τι, καὶ ἐμελέτα τὰ μέσα, δι' ὧν θὰ ἠδύνατο τὸ πλῆθος τῶν εἰκόνων, ἄς ἐφαινετο, ὅτι τυχαίως, ὅτε μὲν ἐδῶ ὅτε δ' ἐκεῖ, ἀπέσπασεν ἐκ τοῦ ἀτελευτήτου χώρου τῆς ἀναγεννηθείσης πλάσεως, νὰ ποιήσῃ ἀνατελλούσας πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ἐν φυσικῇ τάξει καὶ ἐν χρονικῇ διαδοχῇ· θὰ ἐποίει πρὸς τούτοις ὅτι Marmontel ¹²² ἀναμφιβόλως ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἐκλογῶν αὐτοῦ συνεβούλευσε πολλοῖς γερμανοῖς ποιηταῖς· σειρὰν εἰκόνων φειδωλῶς μόνον διηγησμένων δι' αἰσθημάτων θὰ μετέταπεν εἰς σειρὰν αἰσθημάτων φειδωλῶς διάπλοκον δι' εἰκόνων.

ΙΗ'.

Καὶ εἶνε δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι καὶ ὁ Ὅμηρος αὐτὸς περιέπεσεν εἰς τὰς ψυχρὰς ταύτας ζωγραφίας ὑλικῶν ἀντικειμένων;

Ἐλπίζω, ὅτι σπάνια εἶνε τὰ χωρία, ἃ δύναται τις νὰ ἐπικαλεσθῇ πρὸς ἀπόδειξιν τούτου· εἶμαι δὲ βέβαιος, ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ ὀλίγα χωρία εἶνε τοιαῦτα, ὥστε μᾶλλον ἐπικυροῦσι τὸν κανόνα, οὗ φαίνονται ποιοῦντα ἐξαίρεσιν.

Εἶνε παραδεδεγμένον, ὅτι ἡ χρονικὴ διαδοχὴ εἶνε τὸ στάδιον τοῦ ποιητοῦ, ὡς εἶνε ὁ χώρος τὸ στάδιον τοῦ ζωγράφου.

Τὸ νὰ συνδέσῃ τις εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν εἰκόνα δύο ἀναγκαίως ἀφεστῶτα χρονικὰ σημεῖα, ὡς ὁ Mazzuoli ¹²³

τὴν ἀρπαγὴν τῶν Σαβίνων παρθένων καὶ τὴν δι' αὐτῶν ἐπιτευχθεῖσαν συνδιαλλαγὴν τῶν συζύγων μετὰ τῶν συγγενῶν αὐτῶν, ἢ ὡς ὁ Τιτσιανὸς ὀλόκληρον τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀσώτου, τὸν ἐκδεδιητημένον αὐτοῦ βίον καὶ τὴν ἀθλιότητα καὶ τὴν μετάνοιαν: καλεῖται σφετερισμὸς τῶν δικαίων τοῦ ποιητοῦ ὑπὸ τοῦ ζωγράφου, ὃν ἡ καλαισθησία οὐδέποτε θὰ ἐπιδοκιμάσῃ.

Τὸ καταλέγειν πολλὰ μέρη ἢ ἀντικείμενα, ἅτινα ἐν τῇ φύσει εἰς ἓν βλέμμα συνοψίζονται, προκειμένου νὰ παραγάγῃσιν ἓν ὅλον, ἐν πρὸς ἓν τῷ ἀναγνώστῃ, θέλοντες οὕτω νὰ παράσχωμεν αὐτῷ εἰκόνα τινὰ τοῦ ὅλου: καλεῖται σφετερισμὸς τῶν δικαίων τοῦ ζωγράφου ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, καθ' ὃν οὗτος ἄνευ οὐδενὸς κέρδους πολλὴν φαντασίαν δαπανᾷ.

Ἄλλ' ὡς δύο δίκαιοι, φιλόφρονες γείτονες, δὲν συγχωροῦσι μὲν εἰς ἀλλήλους νὰ εἰσέρχωνται ἐλευθέρως εἰς τὰ ἐνδύτατα τοῦ κράτους αὐτῶν, ἀλλ' ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἀκρότατα ὅρια ἀσκοῦσιν ἀμοιβαίαν ἀκατάστασιν. Ἡ μὲν ἐπιδρομὰς, ἃς ὑπὸ τῶν περιστάσεων συντόμως ἀναγκάζεται ὁ εἰς νὰ ποιῇ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἄλλου, εἰρηνικῶς ἀμφοτέρωθεν συνδιαλλάττει, οὕτω ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ ποίησις.

Δὲν θέλω, ἀποβλέπων εἰς τοῦτο, ν' ἀναφέρω, ὅτι ἐν μεγάλαις ἱστορικαῖς εἰκόσιν ἡ μοναδικὴ στιγμὴ σχεδὸν πάντοτε εὐρύνεται κατὰ τι, καὶ ὅτι οὐδεμία ἐκ τῶν μᾶλλον πολυπρόσωπων ὑπάρχει, ἐν ἣ ἕκαστον πρόσωπον ἔχει ἐντελῶς τὴν κίνησιν ἢ στάσιν, ἣν ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἐν τῇ στιγμῇ τῆς κυρίας πράξεως: τὸ μὲν ἔχει ὀλίγον προγενεστέραν, τὸ δὲ κατὰ τι μεταγενεστέραν. Τοῦτο εἶνε ἄδεια, ἣν ὁ τεχνίτης πρέπει νὰ αἰτιολογήσῃ διὰ τινων λεπτοτήτων τῆς τέχνης περὶ τὴν διάταξιν, διὰ τῆς μεταστροφῆς ἢ τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν προσώπων αὐτοῦ, ἣτις συγχωρεῖ αὐτοῖς νὰ λάβωσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον στιγμιαίαν συμμετοχὴν εἰς τὰ γενόμενα. Θὰ

ποιήσωμεν χρῆσιν μόνον μιᾶς παρατηρήσεως τοῦ κυρίου Megns περὶ τῆς παρὰ τῷ Ῥαφαῇλ ἀμφιέσεως.¹²⁴ «Πᾶσαι αἱ πτυχαὶ» λέγει, «αἰτιολογοῦνται παρ' αὐτῷ, εἴτε διὰ τοῦ ιδίου αὐτῶν βάρους, εἴτε διὰ τῆς ἑλξεως τῶν μελῶν. Ἐνίστε βλέπει τις ἐν αὐταῖς, πῶς ἦσαν πρότερον διατεθειμέναι· ὁ Ῥαφαῇλ μάλιστα καὶ τοῦτο ἀκόμη ἐζήτησε νὰ κατάστησῃ σημαντικὸν ἐννοίας. Ὅθεν βλέπει τις ἐκ τῶν πτυχῶν, ἂν κνήμῃ τις ἢ βραχίον ἦτο, πρὸ τῆς παρούσης κινήσεως, ἔμπροσθεν ἢ ὀπισθεν τεθειμένος, ἂν τὸ μέλος, κεκαμμένον ὢν, ἐξετάθῃ ἢ ἐκτείνεται, ἢ, τεταμμένον ὢν, κάμπτεται.» Εἶνε ἀναντίρρητον, ὅτι ὁ τεχνίτης ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ δύο διαφόρους στιγμὰς συγχωνεύει εἰς μίαν. Διότι, ἐπειδὴ τὸν πόδα, τὸν ὀπισθεν στηριζόμενον καὶ εἰς τὰ πρόσω κινούμενον, ἀκολουθεῖ ἀμέσως τὸ μέρος τοῦ ἐνδύματος, ὅπερ ἐπ' αὐτοῦ κεῖται, ἐκτὸς ἂν τὸ ἐνδυμα ἦτο ἐκ λίαν στεροῦ ὑλίσματος, ὅπερ ὅμως διὰ τοῦτο εἶνε λίαν ἀκατάλληλον πρὸς τὴν ζωγραφικὴν: δὲν εἶται οὐκ ἐν στιγμῇ, καθ' ἣν τὸ ἐνδυμα ἐπυχοῦτο ἄλλως, ἢ ὡς ἀπαιτεῖ ἡ παρούσα τοῦ μέλους θέσις· ἂν ὁμως πτυχοῦται ἄλλως, τότε ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὴν πρῶην στιγμὴν τοῦ ἐνδύματος καὶ τὴν παρούσαν τοῦ μέλους. Ἐν τούτοις τίς θέλει ἀκριβολογήσῃ τόσον περὶ τοῦ τεχνίτου, ὅστις εὐρίσκει λυσιτελὲς νὰ δεῖξῃ εἰς ἡμᾶς συγχρόνως ἀμφοτέρως ταύτας τὰς στιγμὰς; Τίς δὲν θέλει ἐπαινέσει αὐτὸν μᾶλλον, διότι εἶχε τὸν νοῦν καὶ τὴν τόλμην νὰ διαπράξῃ τόσον μικρὸν σφάλμα, ἵνα ἐπιτύχῃ μεῖζονα ἐντέλειαν τῆς ἐκφράσεως;

Ὁμοίως συγκαταβάσεως εἶνε ἄξιος καὶ ὁ ποιητής. Ἡ προοῦσα μίμησις αὐτοῦ τῷ ἐπιτρέπει ἰδίως νὰ θίξῃ ἅπαξ μόνον μιᾶς καὶ μόννης ὀψεως, μιᾶς καὶ μόννης ιδιότητος τῶν ὑλικῶν αὐτοῦ ἀντικειμένων. Ἄλλ', ἂν ἡ εὐτυχὴς διάταξις τῆς γλώσσης αὐτοῦ τῷ συγχωρῇ νὰ πράξῃ τοῦτο διὰ μιᾶς μόνον λέξεως, διατὶ δὲν ἔπρεπε νὰ τολμήσῃ ἐνίστε νὰ προσ-

θέση δευτέραν τινὰ τοιαύτην λέξιν; Καὶ διατὶ ὄχι καὶ τρίτην, ἂν ἦνε ἄξιον τοῦ κόπου; Ἡ καὶ τετάρτην ἔτι; Εἶπον ἡδὴ, ὅτι ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Ὁμήρου λ. χ. ἐν πλοῖον εἶνε ἢ τὸ μέλαν πλοῖον, ἢ τὸ κοῖλον πλοῖον, ἢ τὸ ταχὺ πλοῖον, σπανιώτατα τὸ εὐήρετμον μέλαν πλοῖον. Ἐννοεῖται, ὅτι ὁμιλῶ περὶ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐν γένει. Ἄλλ' ἐνιαχοῦ ἀπαντᾷ χωρίον, ὅπου προσεπιφέρει τὸ τρίτον γραφικόν ἐπίθετον: Καμπύλα κύκλα, χάλκεα, ὀκτάκνημα.¹²⁵ Πρὸς δὲ καὶ τέταρτον: Ἀσπίδα πάντοτ' ἔειπεν, καλήν, χαλκείαν, ἐξήλατον.¹²⁶ Τίς θέλει τὸν ψέξει διὰ τοῦτο; Τίς δὲν θέλει τὸν εὐγνωμονήσει μᾶλλον διὰ τὴν μικρὰν ταύτην πολυτέλειαν, αἰσθανόμενος πόσον καλῶς δύναται νὰ ἐπιδράσῃ αὕτη εἰς τινὰ κατάλληλα χωρία;

Ἀλλὰ διὰ τῆς προεκτεθείσης παρομοιώσεως τῶν φιλικῶν γειτόνων δὲν σκοπῶ νὰ δικαιολογήσω, ὥς πρὸς τὴν περίστασιν ταύτην, οὔτε τὸν ζωγράφον οὔτε τὸν ποιητήν. Ἄλλ' ἡ παρομοίωσις οὐδὲν ἀποδεικνύει, οὐδὲν αἰτιολογεῖ· τὸ ἐξῆς ὅμως δύναται νὰ δικαιολογήσῃ αὐτοὺς: ὥς ἐκεῖ παρὰ τῷ ζωγράφῳ αἱ δύο διάφοροι στιγμαὶ συνεφάπτονται τόσον ἐγγὺς καὶ ἀμέσως ἀλλήλων, ὥστε ἀνενδοιάστως δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὥς μία, οὕτω καὶ ἐνταῦθα παρὰ τῷ ποιητῇ οἱ πλείονες χαρακτηρεῖς τῶν διαφορῶν μερῶν καὶ ιδιοτήτων ἐν τῷ χώρῳ ἐξελίσσονται ἀλλεπαλλήλως μετὰ τόσης πυκνότητος καὶ τόσης γοργότητος, ὥστε νομίζομεν ὅτι ἀκούομεν ὅλα ταῦτοχρόνως.

Καὶ ἐνταῦθα, λέγω, διαφερόντως βοηθεῖ τὸν Ὅμηρον ἡ θαυμασία αὐτοῦ γλῶσσα. Δὲν ἐπιτρέπει μόνον αὐτῷ πᾶσαν δυνατὴν ἐλευθερίαν ἐν τῇ συσσωρεύσει καὶ τῇ συνθέσει τῶν ἐπιθέτων, ἀλλὰ κέκτηται συγχρόνως ὥς πρὸς τὰ ἀθρόα ταῦτα ἐπίθετα τόσον εὐτυχῇ τάξιν, ὥστε διὰ ταύτης αἴρεται ἡ ἐπιζήμιος ἀβεβαιότης τῆς ἀναφορᾶς αὐτῶν. Πολλῶν τῶν εὐκολιῶν τούτων στεροῦνται ἐν γένει αἱ νεώτεραι γλῶσ-

σαι. Ἐκεῖναι δ' αἵτινες, ὥς ἡ γαλλικὴ, ἀναγκάζονται νὰ παραφράσωσι λ. χ. τὸ «Καμπύλα κύκλα, χάλκεα, ὀκτάκνημα» ἐκφράζουσι μὲν τὴν ἔννοιαν, ἀλλὰ καταστρέφουσι τὴν εἰκόνα. Ἄλλ' ἡ ἔννοια ἐνταῦθα εἶνε ἀσήμαντος, ἡ δὲ εἰκὼν τὸ πᾶν· ἐκεῖνη δὲ ἄνευ ταύτης μεταβάλλει τὸν ζωηρότατον ποιητὴν εἰς ἀνιαρώτατον φλύαρον. Τοιαύτη τύχη εὑρε πολλάκις τὸν ἀγαθὸν Ὅμηρον ὑπὸ τὸν κάλαμον τῆς εὐσυνειδήτου κυρίας Dacier. Ἡ ἡμετέρα γερμανικὴ γλῶσσα τοῦναντίον δύναται μὲν ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νὰ μετατρέψῃ τὰ ὁμηρικὰ ἐπίθετα, εἰς ἐπίσης βραχέα, ἰσοδύναμα ἐπίθετα, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ συναγωνισθῇ πρὸς τὴν ἐλληνικὴν ὥς πρὸς τὴν λυσιτελῆ τάξιν αὐτῶν. Λέγομεν μὲν «καμπύλα, χάλκεα, ὀκτάκνημα» — ἀλλὰ τὸ «κύκλα» παρέπεται. Τίς δὲν αἰσθάνεται, ὅτι τρία διάφορα ἀντικείμενα, πρὶν ἢ μάθωμεν τὸ ὑποκείμενον, δύνανται ν' ἀποτελέσωσιν ἀμφίβολόν τινα μόνον καὶ συγκεκριμένην εἰκόνα; Ὁ Ἕλλην συνάγει τὰ ἀντικείμενα ἀμέσως μετὰ τοῦ πρώτου ἀντικειμένου καὶ κατόπιν ἐκφέρει τὰ ἄλλα: λέγει «καμπύλα, κύκλα, χάλκεα, ὀκτάκνημα.» Οὕτω μανθάνομεν εὐθὺς περὶ τίνος ὁμιλεῖ, καὶ συμφώνως πρὸς τὴν φυσικὴν τάξιν τῆς σκέψεως, γνωρίζομεθα πρῶτον μετὰ τοῦ ἀντικειμένου, καὶ εἶτα μετὰ τῶν ιδιοτήτων αὐτοῦ. Τοῦ πλεονεκτήματος τούτου ἡ γλῶσσα ἡμῶν δὲν εὐμοιρεῖ. Ἡ πρέπει νὰ εἶπω, ὅτι εὐμοιρεῖ αὐτοῦ, ἀλλὰ σπανίως μόνον δύναται νὰ ἐπωφεληθῇ αὐτὸ ἄνευ ἀμφιβολολογίας; Ἀμφότερα εἶνε ἐν καὶ τὸ αὐτό. Διότι, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐπιφέρωμεν ἐπίθετα, ταῦτα κατ' ἀνάγκην θὰ ἦνε ἀπόλυτα· διότι πρέπει νὰ εἶπωμεν «runde Räder, ehern und achtspeichigt» Ἄλλ' οὕτω ἀπολύτως (statu absoluto) τὰ ἐπίθετα ἡμῶν ἐκφερόμενα, συμπίπτουσιν ἐντελῶς μετὰ τῶν ἐπιρρημάτων· καὶ ἂν συνδέσῃ τις ταῦτα, ὥς τοιαῦτα, πρὸς τὸ ἀμέσως ἐπόμενον ῥῆμα, τὸ ὑπὸ τοῦ πράγματος

προσδιοριζόμενον, οὐχὶ μὲν σπανίως παρέχουσιν ἐσφαλμένην, πάντοτε ὅμως λίαν ἀμφίβολον ἔννοιαν.

Ἄλλ' ἐνδιατρίβω περὶ μικρά, καὶ λησιμονῶ τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέως, τὴν περιφήμον αὐτὴν ζωγραφίαν, ἧς ἔνεκα κυρίως ὁ Ὅμηρος ἐθεωρήθη παλαιόθεν ὡς διδάσκαλος τῆς ζωγραφικῆς.¹²⁷ Ἀλλὰ μία ἀσπίς, θὰ εἴπη τις, εἶνε μεμονωμένον ὕλικόν ἀντικείμενον, οὐτινος ἡ περιγραφή, κατὰ τὰ παραλλήλως συνυπάρχοντα μέρη αὐτοῦ, δὲν συγχωρεῖται εἰς τὸν ποιητὴν. Καὶ τὴν ἀσπίδα ταύτην περιέγραψεν ὁ Ὅμηρος πλείοσι τῶν ἑκατὸν μεγαλοπρεπῶν στίχων ὡς πρὸς τὴν ὕλην, ὡς πρὸς τὴν μορφήν αὐτῆς, ὡς πρὸς πάσας τὰς εἰκόνας, τὰς πληρούσας τὴν ὑπερμεγέθη ἐπιφάνειαν αὐτῆς, τόσον λεπτομερῶς, τόσον ἀκριβῶς, ὥστε δὲν θὰ ἦτο δύσκολον εἰς νεωτέρους ζωγράφους νὰ καταστρώσωσιν ἐκ ταύτης σχέδιον, κατὰ πάντα ὅμοιον αὐτῷ.

Ἀπαντῶ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν ταύτην παρατήρησιν, ὅτι ἔχω ἤδη ἀπαντήσῃ εἰς αὐτὴν, ὅτι ὁ ποιητὴς δηλαδὴ ζωγραφεῖ τὴν ἀσπίδα, ὅχι ὡς συντετελεσμένην ἀλλ' ἐν τῷ γίγνεσθαι ἀσπίδα. Ἐποίησατο λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα χρῆσιν τοῦ περιφήμου τεχνάσματος μεταβαλὼν τὸ παραλλήλως συνυπάρχον τοῦ θέματος αὐτοῦ εἰς διαδοχικὸν καὶ μετατρέψας τὴν ἀνιαρὰν ζωγραφίαν ἐνὸς σώματος εἰς τὴν ζωερὰν εἰκόνα μιᾶς πράξεως. Δὲν βλέπομεν τὴν ἀσπίδα, ἀλλὰ τὸν θεῖον τεχνίτην κατασκευάζοντα τὴν ἀσπίδα. Βαίνει πρὸ τοῦ ἄκμονος φέρων σφῦραν καὶ πυράγραν, καί, ἀφοῦ ἐσφυρηλάτησε τὰς πλάκας ἐκ τοῦ ἀκατεργάστου μετάλλου, ἀνακύπτουσιν ἐκ τοῦ χαλκοῦ, καθόσον ἐπεξεργάζεται αὐτὸν λεπτότερον, διαδοχικῶς πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν αἱ εἰκόνες, ἃς εἶχε προορίσει πρὸς διακόσμησιν τῆς ἀσπίδος. Ἄλλ' οὐδὲ ἀφανίζεται πάλιν ἀπὸ τῆς ὄψεως ἡμῶν, πρὶν ἢ συντελεσθῇ τὸ ἔργον. Ἦδη ἐπερατώθη καὶ ἀποθαυμάζο-

μεν αὐτό, ἀλλὰ μετὰ τοῦ πλήρους πίστεως θαυμασμοῦ αὐτοῦτου μάρτυρος, ἰδόντος αὐτὸ συντελούμενον.

Δὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ τὸ αὐτὸ περὶ τῆς παρὰ Βιργιλίῳ ἀσπίδος τοῦ Αἰνείου. Ἐνταῦθα ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς ἢ δὲν ἠσθάνθη τὴν λεπτότητα τοῦ ὑποδείγματος αὐτοῦ, ἢ τὰ ἀντικείμενα, ἅτινα ἤθελε νὰ εἰκονίσῃ ἐπὶ τῆς ἀσπίδος, ἐφαίνοντο αὐτῷ τοιαῦτα, ὥστε νὰ μὴ συγχωρῶσι τὴν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ἐκτέλεσιν αὐτῶν. Ἦσαν μαντεῖαι, ἃς δὲν ἤρμοζεν νὰ ἐξαγγεῖλῃ ὁ θεὸς ἐνώπιον ἡμῶν οὕτω σαφῶς, ὡς ἐξηγεῖ αὐτὰς κατόπιν ὁ ποιητὴς. Μαντεῖαι, ὡς τοιαῦται, ἀπαιτοῦσι σκοτεινότεραν γλῶσσαν, εἰς ἣν δὲν ἀρμόζουσι τὰ κύρια ὀνόματα τῶν προσώπων τοῦ μέλλοντος, εἰς ἃ ἀφορῶσιν αὐταί. Ἀλλὰ τὰ ὀνόματα ταῦτα τὰ πραγματικὰ ἦσαν ἐνταῦθα κατὰ τὸ φαινόμενον, τὸ κυριώτατον μέλημα τοῦ ποιητοῦ καὶ αὐλικοῦ.¹²⁸ Καὶ τοῦτο μὲν δικαιολογεῖ αὐτόν, ἀλλὰ δὲν αἶρει ἐπίσης καὶ τὴν δυσάρεστον ἐντύπωσιν, ἣν ἐφασιεῖ ὁ ποιητὴς περὶ τοῦ Ὁμήρου τρόπου παρέκκλισις αὐτοῦ. Ἀπιοτέρως καλαιουσιᾶς ἀναγνώσται θὰ μὲ δικαιώσωσιν. Αἱ προετοιμασίαι τοῦ Ἡφαίστου πρὸς τὸ ἔργον αὐτοῦ εἶνε περίπου παρὰ Βιργιλίῳ, οἷαι καὶ παρ' Ὁμήρῳ. Ἀλλ' ἐνῷ παρ' Ὁμήρῳ βλέπομεν ὅχι μόνον τὰς προπαρασκευὰς πρὸς τὴν ἐργασίαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἐργασίαν, ὁ Βιργίλιος, ἀφοῦ ἔδειξεν ἡμῖν μόνον τὸν μοχθοῦντα θεὸν μετὰ τῶν Κυκλώπων αὐτοῦ :

Ὑπερμεγέθη χαλκεύουν ἀσπίδα — —

Τὰς πνευστιώσας μὲν φύσας πληροῦν καὶ κενώνουσιν ἄλλοι, τὸν φλέγοντα δ' ἄλλοι χαλκὸν εἰς τὸ ὕδωρ τὸ σίζον βαπτίζον Ὑπὸ τοῦς κτύπους τοῦ ἄκμονος στένει τὸ ἄντρον. Ἐκεῖνοι σφυροκοποῦν ἑνθιμικῶς μεθ' ὀρμῆς ἀννυοῦντες τὰς χεῖρας, καὶ μὲ τὴν δάκνουσαν στρέφουν πυράγραν τὴν καίονσαν μάζαν¹²⁹

καταβιβάζει αἴφνης τὴν αὐλαίαν καὶ μεταφέρει ἡμᾶς εἰς ὅλως διάφορον σκηνήν, ὁπόθεν ὁδηγεῖ ἡμᾶς βαθμηδὸν εἰς τὴν κοιλάδα, ἐνθα ἡ Ἀφροδίτη μετὰ τῶν ἐν τῷ μεταξὺ ἐτοιμασθέντων ὀπλῶν ἔρχεται πρὸς τὸν Αἰνεΐαν. Προσκλίνει αὐτὰ πρὸς τὸν κορμὸν δρυός, καί, ἀφοῦ ὁ ἥρως ἀρκούντως προσέβλεψεν αὐτὰ χαίνων καὶ ἐθαύμασε, καὶ ἐψηλάφησε καὶ ἐδοκίμασεν αὐτά, ἄρχεται ἡ περιγραφή, ἢ ἡ ζωγραφία τῆς ἀσπίδος, ἣτις ἔνεκα τοῦ αἰωνίου: « Ἐδῶ », « Ἐκεῖ », « Ἐγγὺς τούτου εἶνε », « Οὐ μακρὰν τούτου βλέπει τις » — ἀποβαίνει τόσον ψυχρὰ καὶ ἀνιαρὰ, ὥστε ἐχρειάζοντο ὅλα τὰ ποιητικὰ στολίσματα, δι' ὧν ἡδύνατο νὰ κοσμήσῃ αὐτὴν ὁ Βιργίλιος, ἵνα μὴ φανῇ εἰς ἡμᾶς ἀφόρητος. Πλὴν τούτου, ἐπειδὴ δὲν ποιεῖ τὴν ζωγραφίαν ταύτην, ὁ Αἰνεΐας, ὅστις τέρπεται βλέπων μόνον τὰ πρόσωπα οὐδὲν περὶ τῆς σημασίας αὐτῶν γνωρίζων,

Εἰς τὴν εἰκὸν' ἀπλῶς τέρεται, ἄπειρος ἂν τῶν ποικιλμάτων.

ὥστε ἡ Ἀφροδίτη, ἂν καὶ ὡφείλεν εἰκότως νὰ γνωρίσῃ περὶ τῆς μελλούσης τύχης τῶν ἀγαπητῶν αὐτῇ ἀπογόνων τόσα, ὅσα καὶ ὁ πρόθυμος σύζυγος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ποιητὴς ἀφηγεῖται τὴν κατασκευὴν αὐτῆς, ἢ δρᾷσις μένει προφανῶς κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο στάσιμος. Οὐδὲν ἐκ τῶν προσώπων του συμμετέχει ταύτης· ἀλλ' οὐδ' ἐπὶ τῶν ἐπομένων ἔχει τὴν ἐλαχίστην ἐπιρροήν, ἂν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος παρίσταται τοῦτο ἢ ἄλλο τι· πανταχοῦ διαφαίνεται ὁ εὐτράπελος αὐλικός, ὁ διὰ παντοίων κολακευτικῶν ὑπαινιγμῶν καλλωπίζων τὸ ἀντικείμενον αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχὶ ἡ μεγαλοφυΐα, ἣτις πέποιθεν εἰς τὴν ἰδίαν ἐσωτερικὴν δύναμιν τοῦ ἔργου αὐτῆς, καὶ καταφρονεῖ πάντων τῶν ἐξωτερικῶν μέσων, ἵνα γείνῃ ἐπαγωγός. Ἐπομένως ἡ ἀσπίς τοῦ Αἰνεΐου εἶνε ἀληθινὴ παρενθήκη, ἀπλῶς καὶ μόνον προωρισμένη, ἵνα διαθρύψῃ τὴν ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν τῶν Ῥωμαίων. Ἀλλότριον ὅυα-

κιον, ὅπερ ὁ ποιητὴς διοχετεύει εἰς τὸν ποταμὸν αὐτοῦ, ἵνα κινήσῃ αὐτὸν γοργότερον. Ἡ ἀσπίς τοῦ Ἀχιλλέως τὸναντίον εἶνε ἴδιον προῖον γονίμου ἐδάφους· διότι μία ἀσπίς ἦτο ἀνάγκη νὰ γείνῃ· ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ χρήσιμον οὐδέποτε ἐξέρχεται ἄχαρι ἐκ τῆς χειρὸς τῆς θεότητος, ἔπρεπεν ἡ ἀσπίς νὰ ἔχῃ κοσμήματα. Ἀλλ' ἡ τέχνη συνίστατο εἰς τὸ νὰ μεταχειρισθῇ τις τὰ κοσμήματα ταῦτα ὡς ψιλὰ κοσμήματα, καὶ νὰ ἐνυφάνῃ αὐτὰ εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ἵνα ἐπιδείξῃ ἡμῖν αὐτὰ μόνον κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ὑποθέσεως· καὶ τοῦτο ἡδύνατο νὰ κατορθωθῇ μόνον κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ Ὀμήρου. Ὁ Ὅμηρος παριστᾷ τὸν Ἡφαιστον ἐπιτεχνώμενον ποικίλματα, διότι πρέπει οὗτος νὰ κατασκευάσῃ ἀσπίδα ἀνταξίαν ἑαυτοῦ. Παρὰ Βιργιλίῳ τὸναντίον φαίνεται κατασκευάζων τὴν ἀσπίδα χάριν τῶν ποικιλιμάτων, διότι ὁ ποιητὴς θεωρεῖ τὰ ποικίλματα ἀρκούντως σπουδαῖα, ἵνα περιγράψῃ αὐτὰ ἰδιαιτέρως, ἐνῶ ἡ ἀσπίς πρὸ πολλοῦ ἐπερα-

ΑΘΗΝΩΝ

ΙΘ'.

Γνωσταὶ εἶνε αἱ κατὰ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως μορφαὶ τοῦ πρεσβυτέρου Scaliger, Perault, Terrasson καὶ ἄλλων. Ἐπίσης γνωστὸν εἶνε τι ἀπήντησεν εἰς ταῦτα ἡ Dacier ὁ Boivin καὶ ὁ Pore.¹³⁰ Ἀλλὰ νομίζω, ὅτι οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐνίστε προβαίνουνσι πέραν τοῦ δέοντος, καὶ πεποιθότες εἰς τὸ δίκαιον τοῦ ἔργου αὐτῶν ἰσχυρίζονται πράγματα, ἅτινα καὶ σφαλερὰ εἶνε καὶ ὀλίγον συμβάλλουσιν εἰς δικαιολογίαν τοῦ ποιητοῦ.

Ἀπαντῶν εἰς τὴν κυρίαν μορφήν, ὅτι ὁ Ὅμηρος ἐπλήρωσε τὴν ἀσπίδα διὰ πλῆθους εἰκόνων, ἃς εἶνε ἀδύνατον νὰ συμπεριλάβῃ ὁ χῶρος αὐτῆς, ἐπεχείρησεν ὁ Boivin νὰ σχεδιάσῃ αὐτήν, προσδιορίζων τὴν ἀπαιτουμένην ὕλην. Ἡ ἐπι-

νόησις τῶν διαφόρων συγκεντρικῶν κύκλων εἶνε εὐφρεστάτη, ἂν καὶ αἱ λέξεις τοῦ ποιητοῦ δὲν παρέχουσι τὸ ἐλάχιστον ἐνδόσιμον πρὸς τοῦτο, ἀλλ' οὐδὲ ὑπάρχει ἄλλως ἔχνος μαρτυροῦν, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι εἶχον οὕτω διηρημένους ἀσπίδας. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ὅμηρος τὴν ὀνομάζει « ἀσπίδα κατὰ πάντα τὰ μέρη τεχνηέντως ἐπεξεργασμένην » (σάκος πάντοσε δεδαλμένον), ἤθελον προτιμήσει, πρὸς ἐξοικονόμησιν μεγαλειτέρου χώρου, νὰ προσφύγω εἰς τὰς κοίλας ἐπιφανείας· διότι γνωστὸν εἶνε, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι δὲν ἄφινον ταύτας κενάς, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ἀσπίς τῆς Ἀθηνᾶς ὑπὸ τοῦ Φειδίου. Ἀλλ' ὁ Boivin ὅχι μόνον δὲν ἐπωφελήθη τὸ πλεονέκτημα τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἐπηύξησεν ἄνευ ἀνάγκης καὶ τὰς παραστάσεις, ἃς ὤφειλε νὰ τοποθετήσῃ εἰς τὸν οὕτω κατὰ τὸ ἥμισυ σμικρυνθέντα χώρον, διαιρέσας τὴν προφανῶς μίαν μόνην εἰκόνα τοῦ ποιητοῦ εἰς δύο ἢ τρεῖς ἰδιαιτέρας εἰκόνας. Γνωρίζω καλῶς, τί παρεκίνησεν αὐτὸν πρὸς τοῦτο· ἀλλ' ἀντὶ νὰ μεταιοπονήσῃ πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀπαιτήσεων τῶν ἀντιγράφων αὐτοῦ, ἔπρεπε νὰ ἀποδείξῃ αὐτοῖς, ὅτι αἱ ἀπαιτήσεις αὐτῶν δὲν ἦσαν δίκαιαι.

Ἐξηγοῦμαι σαφέστερον διὰ παραδείγματος. Ὁ Ὅμηρος, λέγων περὶ τῆς μιᾶς πόλεως : ¹³¹

Λαοὶ δ' εἰν ἀγορῇ ἔσαν ἀνδρόοι· ἔνθα δὲ νεῖκος
ὦρώρει· δύο δ' ἄνδρες ἐνείκειον εἵνεκα ποινῆς
ἀνδρὸς ἀποφθιμένον· ὁ μὲν εὐχετο πάντ' ἀποδοῦναι,
δήμῳ πιφαύσκων· ὁ δ' ἀναίνετο μηδὲν ἐλέσθαι·
ἄμφω δ' ἰέσθην ἐπὶ ἱστορὶ πείραρ ἐλέσθαι.
Λαοὶ δ' ἀμφοτέροισιν ἐπήπνον, ἀμφὶς ἀρωγοί·
κῆρυκες δ' ἄρα λαὸν ἐρήτυνον· οἱ δὲ γέροντες
εἶατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις, ἱερῶ ἐνὶ κύκλῳ·
σκῆπτρα δὲ κηρύκων ἐν χερσ' ἔσχον ἡεροφῶνων.

Τοῖσιν ἔπειτ' ἥϊσσον, ἀμοιβηδὶς δὲ δίκαιον.

Κεῖτο δ' ἄρ' ἐν μέσοισι δύο χρυσοῖο τάλαντα —

δὲν ἠθελε, νομίζω, νὰ παράσῃ ἢ μίαν μόνην εἰκόνα : τὴν εἰκόνα δημοσίας δίκης περὶ τῆς διαφιλονεικουμένης καταβολῆς σπουδαίου προστίμου ἔνεκα διαπραχθέντος φόνου. Ὁ τεχνίτης, ὁ σκοπῶν τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ θέματος τούτου, δὲν δύναται νὰ ἐπωφεληθῇ συγχρόνως ἢ μίαν μόνην στιγμὴν αὐτοῦ· ἢ τὴν στιγμὴν τῆς κατηγορίας, ἢ τῆς ἀκροάσεως τῶν μαρτύρων, ἢ τῆς ἐτυμιογορίας, ἢ οἰανδήποτε πρό, ἢ μετά, ἢ μεταξὺ τῶν στιγμῶν τούτων, ἣν θεωρεῖ τὴν προσφορωτάτην. Τὴν μοναδικὴν δὲ ταύτην στιγμὴν ἀπεργάζεται ὅσον οἶόν τε σημαντικὴν καὶ διεξάγει αὐτὴν δι' ὅλων τῶν μέσων τῆς ἀπάτης, καθ' ἃ ἡ τέχνη εἰς παραστάσιν ὁρατῶν ἀντικειμένων πλεονεκτεῖ τῆς ποιήσεως. Ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἀπείρως ὑπολειπόμετος, τί δύναται νὰ πράξῃ ὁ ποιητής, ὅσας ὀφείλει εἰς τὸν πρὸς τὸ θέμα νὰ ζωγραφίσῃ διὰ λέξεων, καὶ δὲν θέλει νὰ ἀποτύχῃ ἐντελῶς, τί ἄλλο δύναται νὰ πράξῃ, ἢ νὰ χρησιμοποίησιν ὡσαύτως τὰ ἰδιαιτέρα αὐτοῦ πλεονεκτήματα; Καὶ τίνα εἶνε ταῦτα; Ἡ ἐλευθερία τοῦ νὰ ἐπεκτείνῃ τὸν λόγον εἰς τε τὰ προηγούμενα καὶ εἰς τὰ ἐπόμενα τῆς ἐν τῷ τεχνικῷ ἔργῳ μοναδικῆς στιγμῆς, καὶ ἡ δύναμις τοῦ νὰ μὴ δεικνύῃ εἰς ἡμᾶς μόνον, ὅτι δεικνύει εἰς ἡμᾶς ὁ τεχνίτης, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνο, ὅπερ παρὰ τούτῳ δυνάμεθα μόνον νὰ μαντεύσωμεν. Διὰ τῆς ἐλευθερίας, διὰ τῆς δυνάμεως ταύτης μόνον ὁ ποιητὴς συναγωνίζεται πρὸς τὸν τεχνίτην, καὶ τὰ ἔργα αὐτῶν τότε καθίστανται ὁμοιότατα πρὸς ἄλληλα, ὅταν ἡ ἐνέργεια αὐτῶν ᾖ ἐπίσης ζωηρά· ὅχι ὅμως, ὅταν τὸ ἐν παρέχῃ διὰ τοῦ ὠτὸς εἰς τὴν ψυχὴν οὐδὲν πλέον ἢ ἔλασσον, ἢ ὅτι τὸ ἕτερον δύναται νὰ παραστήσῃ εἰς τὸν ὀφθαλμόν. Κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην ὤφειλεν ὁ Boivin νὰ κρίνῃ τὸ χωρίον τοῦ Ὀμήρου, ἵνα μὴ

μετατρέψῃ αὐτὸ εἰς τόσας ἰδιαιτέρας εἰκόνας, ὅσα διάφορα χρονικὰ σημεῖα ἐνόμισεν ὅτι παρετήρησεν ἐν αὐτῷ. Εἶνε ἀληθές, ὅτι πάνθ' ὅσα λέγει ὁ Ὅμηρος δὲν ἠδύνατο νὰ συνδεθῶσιν εἰς μίαν μόνην εἰκόνα· ἡ κατηγορία καὶ ἡ ἄρνησις, ἡ κατάθεσις τῶν μαρτύρων καὶ αἱ παρακαλεῦσεις τοῦ διηρημένου πλήθους, ἡ προσπάθεια τῶν κηρύκων πρὸς κατεύνασιν τοῦ θορύβου καὶ αἱ κρίσεις τῶν δικαστῶν εἶνε ἀντικείμενα διαδοχικῶς ἐξελισσόμενα καὶ οὐ δυνάμενα νὰ συνυπάρξωσι παραλλήλως. Ἄλλ' ὅτι, ἵνα μεταχειρισθῶ τὴν ἔκφρασιν τῆς σχολῆς, οὐχὶ ἐνεργείᾳ ὑπῆρχεν ἐν τῇ εἰκόνι, τοῦτο ἔκειτο δυνάμει ἐν αὐτῇ· καὶ ὁ μόνος ἀληθὴς τρόπος τοῦ νὰ εἰκονίσῃ καὶ διὰ λόγων ὑλικὴν εἰκόνα, εἶνε τὸ νὰ συνδέσῃ τὸ τελευταῖον τοῦτο πρὸς τὸ ἀληθῶς ὁρατόν, καὶ νὰ μὴ περιορισθῇ εἰς τὰ ὅρια τῆς τέχνης, ἐν οἷς ὁ ποιητὴς δύναται μὲν νὰ διηγηθῇ τὴν ὑπόθεσιν μιᾶς εἰκόνας, ἀλλ' οὐδέποτε δύναται νὰ παραγάγῃ ὁ ἴδιος μίαν τοιαύτην.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ ποιητὴς δυνάμει τὴν εἰκόνα τῆς πολιορκουμένης πόλεως ¹³² εἰς τρεῖς διαφοροὺς εἰκόνας. Ἐπίσης καλῶς ἠδύνατο νὰ διαιρέσῃ αὐτὴν καὶ εἰς δώδεκα. Διότι, ἀφοῦ ἀπαξ δὲν συνέλαβε τὸ πνεῦμα τοῦ ποιητοῦ, καὶ ἀπῆται παρ' αὐτοῦ νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν ἐνότητα τῆς ὑλικῆς εἰκόνας: ἠδύνατο νὰ εὔρῃ πολὺ περισσοτέρας παραβάσεις τῆς ἐνότητος ταύτης, ὥστε νὰ ἦτο σχεδὸν ἀνάγκη, νὰ προσδιορίσῃ δι' ἕκαστον χαρακτῆρα τοῦ ποιητοῦ ἐν ἰδιαιτέρον τμήμα τῆς ἀσπίδος, ὧν ἕκαστη ἄρχεται διὰ τῶν λέξεων: « ἐν μὲν ἔτευξε », ἢ « ἐν δὲ ποίησε », ἢ « ἐν δ' ἐτίθει », « ἐν δὲ ποικίλλε Ἀμφιγυήεις ». ¹³³ Ὅπου αἱ εἰσαγωγικαὶ αὗται λέξεις δὲν ὑπάρχουσι, δὲν ἔχει τις δίκαιον νὰ παραδεχθῇ ἰδιαιτέραν εἰκόνα· τούναντίον πρέπει, πᾶν ὅτι αὗται συνδέουσι, νὰ θεωρηθῇ ὡς μία εἰκὼν, ἐξ ἧς λείπει ἀπλῶς ἡ αὐθαίρετος συγκέντρωσις εἰς ἐν μόνον χρονικὸν σημεῖον, ἣν ὁ ποιητὴς οὐδόλως ἐκωλύετο νὰ σημάνῃ. Ἄλλ',

ἐὰν ἤθελε σημάνει αὐτήν, ἐὰν εἶχετο στενῶς τοῦ πράγματος, ἐὰν δὲν παρέλειπεν οὐδὲ τὸν ἐλάχιστον χαρακτῆρα, ὅστις ἐν τῇ πραγματικῇ ἐκτελέσει δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ συνδεθῇ μετ' αὐτῆς, ἐν ἐνὶ λόγῳ, ἐὰν ἐνήργει κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἐπικριτῶν αὐτοῦ: ἀληθῶς οἱ κύριοι οὗτοι δὲν θὰ εὗρισκον ἐνταῦθα οὐδὲν τὸ ψεκτόν, ἀλλὰ πράγματι καὶ οὐδεὶς ἔχων καλαισθησίαν ἀξιοθαύμαστόν τι.

Ὁ Pope οὐ μόνον ἐπήνεσε τὴν διαίρεσιν καὶ τὸ σχέδιον τοῦ Boivin, ἀλλ' ἐνόμισε προσέτι, ὅτι πράττει σπουδαῖόν τι, ἀποδεικνύων ἐπὶ πλέον, ὅτι ἕκαστη τῶν οὕτω κατατετμημένων εἰκόνων ἐξετελέσθη κατὰ τοὺς αὐστηροτάτους κανόνας τῆς καθ' ἡμᾶς ἐν χρήσει ζωγραφικῆς. Ἀντίθεσιν, προοπτικὴν, τὰς τρεῖς ἐνότητες, πάντα εὔρεν ἐνταῦθα πιστότατα τηρηθέντα. Ἄλλὰ γνωστοῦ ἤδη ὄντος ὅτι κατὰ καλὰ καὶ ἀξιόπιστα τεκμήρια, ἡ ζωγραφικὴ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ἰωάννου πολέμου ἦτο ἀκόμη ἐν σπαργάνοις, ἔπεται ἀναγκαστικῶς, ὅτι ὁ ποιητὴς δυνάμει τοῦ θεοῦ αὐτοῦ πνεύματος, δὲν ἠρκέσθη τόσον εἰς ὅτι ἡ ζωγραφικὴ τότε ἢ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ, ὅσον ἐμάντευσεν ἐκεῖνο, ὅπερ αὕτη ἐν γένει ἦτο ἱκανὴ νὰ ἐπιτελέσῃ, ἢ ὅτι αὐτὰ ἐκεῖνα τὰ τεκμήρια δὲν ἦσαν τόσον ἀξιόπιστα, ὥστε νὰ μὴ ἦνε ἀξία νὰ προτιμηθῇ τούτων ἡ ὀφθαλμοφανὴς μαρτυρία τῆς ἐν τῇ ἀσπίδι ἐκφρασθείσης τέχνης. Ἐκεῖνο μὲν δύναται νὰ παραδεχθῇ ὁ βουλόμενος· ἀλλὰ περὶ τούτου τοῦλάχιστον οὐδεὶς θέλει πεισθῇ, ὅστις ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης γνωρίζει πλεονέτερόν τι, ἢ τὰ ψιλὰ γεγονότα τῶν ἱστοριογράφων. Διότι οὗτος πιστεύει, ὅτι ἡ ζωγραφικὴ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ὁμήρου εὗρίσκετο εἰς τὴν παιδικὴν αὐτῆς ἡλικίαν, ὅχι μόνον διότι λέγει αὐτὸ ὁ Πλίνιος, ἢ ἄλλος τις, ἀλλὰ κυρίως διότι ἐκ τῶν τεχνουργημάτων, τῶν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων μνημονευομένων κρίνει, ὅτι αὕτη πολλοὺς αἰῶνας ὕστερον δὲν προήχθη ἔτι πολὺ περισσότερον καὶ ὅτι λ. χ. αἱ εἰκόνες τοῦ

Πολυγνώτου οὐδόλως δύνανται νὰ ὑπομείνωσι τὴν δοκιμασίαν, ἣν αἱ εἰκόνες τῆς ὁμηρικῆς ἀσπίδος δύνανται κατὰ τὸν Pore νὰ ὑποστῶσιν. Αἱ δύο ἐν Δελφοῖς μεγάλαι εἰκόνες τοῦ καλλιτέχνου τούτου, ὧν τόσον λεπτομερῇ περιγραφὴν κατέλιπεν ἡμῖν ὁ Πausanias,¹³⁴ ἦσαν φανερώς ἄνευ προοπτικῆς. Τὸ μέρος τοῦτο τῆς τέχνης ἦτο ἐντελῶς ἄγνωστον τοῖς ἀρχαίοις, καὶ ὅτι ὁ Pore παραθέτει, ἵνα ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ Ὅμηρος εἶχεν ἤδη περὶ αὐτοῦ ἔννοιαν τινα, ἀποδεικνύει μόνον, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶχε λίαν ἀτελῇ ἔννοιαν περ αὐτοῦ.¹³⁵ « Ὁ Ὅμηρος », λέγει, « δὲν εἶνε ἄπειρος τῆς προοπτικῆς, διότι ῥητῶς σημειοῖ τὴν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν τῶν ἀντικειμένων. Ἀναφέρει, π. χ. ὅτι οἱ σκοποὶ ἐκάθηντο ὀλίγον ἀπωτέρω τῶν ἄλλων προσώπων, καὶ ὅτι ἡ δρυς, ὑφ' ἣν παρεσκευάζετο τὸ γεῦμα τῶν θεριστῶν, ἴστατο κατὰ μέρος. Ὅτι δὲ λέγει περὶ τῆς κοιλάδος, τῆς πλήρους ποιμνίων καὶ καλυβῶν καὶ σταθμῶν, εἶνε ὀφθαλμοφανὴς ἡ περιγραφὴ μεγάλης προοπτικῆς τοποθεσίας. Καθόλου τις ἀπόδειξις τούτου δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τοῦ πληθους τῶν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος προσώπων, ἃ δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκφρασθῶσι πάντα ἐν ὅλῳ αὐτῶν τῷ μεγέθει. Ἐξ οὗ τεκμαίρεται τις ἀναμφιλέκτως, ὅτι ἡ τέχνη τοῦ σμικρύνειν αὐτὰ κατὰ τὴν προοπτικὴν, ἦτο ἤδη κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους γνωστή ». Ἡ ἀπλῇ παρατήρησις τῆς ὀπτικῆς ἑμπειρίας, ὅτι ἀντικείμενόν τι φαίνεται ἐν ἀποστάσει μικρότερον, ἢ ἐκ τοῦ σύνεγγυς, δὲν ἀπεργάζεται — πολλοῦ γε καὶ δεῖ — εἰκόνα τινὰ προοπτικὴν. Ἡ προοπτικὴ ἀπαιτεῖ ἐν μόνον ὀπτικὸν σημεῖον, ὠρισμένον φυσικὸν ὁρίζοντα, οὗτινος στεροῦνται αἱ ἀρχαῖαι εἰκόνες. Τὸ ἔδαφος τῶν εἰκόνων τοῦ Πολυγνώτου δὲν ἦτο ὀριζόντιον, ἀλλὰ πρὸς τὰ ὀπίσω τόσον ἀποτόμως ἀνυψωμένον, ὥστε τὰ πρόσωπα, ἃ ἔπρεπε νὰ φαίνωνται ἰστάμενα ὀπισθεν ἀλλήλων, ἐφαίνοντο ἰστάμενα ἐπ' ἀλλήλων. Καὶ ἂν ἡ θέσις αὕτη τῶν διαφόρων προσώπων καὶ τῶν συμπλεγμάτων αὐτῶν

ὑπῆρξε γενικὴ, ὡς δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τῶν ἀρχαίων ἀναγλύφων, ὅπου τὰ ὀπισθεν ἴστανται πάντοτε ὑψηλότερα τῶν ἔμπροσθεν καὶ βλέπουσιν ὑπεράνω αὐτῶν: τότε εἶνε φυσικὸν νὰ παραδεχθῇ τις αὐτὴν καὶ εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ Ὀμήρου, καὶ νὰ μὴ διαιρῇ ἄνευ ἀνάγκης ἐκεῖνας τῶν παραστάσεων αὐτοῦ, αἵτινες κατ' αὐτὸν δύνανται νὰ συνδεθῶσιν εἰς μίαν εἰκόνα. Ἡ διπλῇ σκηνῇ τῆς εἰρηνικῆς πόλεως, διὰ τῶν ὁδῶν τῆς ὁποίας ἐπορεύετο ἡ φαιδρὰ πομπὴ γάμου, ἐνῶ εἰς τὴν ἀγορὰν ἐδικάζετο σπουδαία δίκη, δὲν ἀπαιτεῖ ὡς ἐκ τούτου διπλὴν εἰκόνα: καὶ ὁ Ὅμηρος δὲ βεβαίως ἐφαντάσθη αὐτὴν ὡς μίαν, ἀναπαραστήσας ἐνώπιον αὐτοῦ ὁλόκληρον τὴν πόλιν ἐκ τόσον ὑψηλοῦ σημείου, ὥστ' ἐλευθέρως ἔβλεπε καὶ πρὸς τὰς ὁδοὺς συγχρόνως καὶ πρὸς τὴν ἀγορὰν.

Κατ' ἐμὴν γνώμην ἤχθη τις εἰς τὴν προοπτικὴν τῶν εἰκόνων τυχαίως μόνον διὰ τῆς σκηνογραφικῆς τέχνης: ἀλλὰ καὶ ἀφοῦ ἐτελεσθῇ αὕτη, δὲν ἦτο ἀκόμη τόσον εὐχερὲς νὰ ἐκφρασθῶσιν οἱ κινήσεις αὐτῆς ἐπὶ μιᾷ μόνον ἐπιφανείᾳ, ἀφοῦ καὶ ἐπ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν μεταγενεστέρων εἰκόνων, τῶν εὐρισκομένων μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Ἡρακλείου, ἀπαντῶσι τόσον συχνὰ καὶ ποικίλα σφάλματα κατὰ τῆς προοπτικῆς, ὅποια μόλις ἤθελον συγχωρηθῇ σήμερον εἰς μαθητευόμενον.¹³⁶

Ἄλλ' ἀπαλλάσσω ἑμαυτὸν τοῦ κόπου νὰ συλλέξω τὰς διεσπαρμένους παρατηρήσεις μου περὶ ζητήματος, οὗ τὴν πληρεστάτην ἱκανοποίησιν ἐλπίζω ὅτι θὰ εὑρω εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ κυρίου Βίγκελμανν προαγγελθεῖσαν ἱστορίαν τῆς τέχνης.¹³⁷

Κ'.

Προτιμῶ νὰ ἐπανακάμψω εἰς τὴν ὁδόν μου, ἂν ἄλλως εἰς περιπατητῆς ἔχει ὠρισμένην ὁδόν.

Ὅτι εἶπον περὶ ὕλικῶν ἀντικειμένων ἐν γένει, ἔχει πολὺ

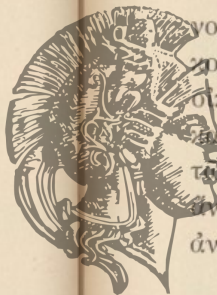
κῦρος προκειμένου περὶ ὠραίων ὑλικῶν ἀντικειμένων. Σωματικὸν κάλλος πηγάζει ἐκ τῆς ἁρμονικῆς ἐνεργείας ποικίλων μερῶν, εὐσυνόπτων. Ἀπαιτεῖ λοιπὸν τὴν παραλλήλῃον θέσιν τῶν μερῶν τούτων· ἀλλ' ἐπειδὴ ἀντικείμενα, ὧν τὰ μέρη κεῖνται παραλλήλως, εἶνε τὸ κύριον θέμα τῆς ζωγραφικῆς, δύναται αὕτη, καὶ μόνον αὕτη, νὰ ἀπομιμηθῇ σωματικὸν κάλλος.

Ὁ ποιητής, ὅστις τὰ στοιχεῖα τοῦ κάλλους ἠδύνατο νὰ δεῖξῃ μόνον διαδοχικῶς, ἀπέχει ἐντελῶς τῆς περιγραφῆς σωματικῶν κάλλους, ὥς κάλλους. Αἰσθάνεται, ὅτι τὰ στοιχεῖα ταῦτα, ἀλλεπαλλήλως διατεταγμένα, ἀδυνατοῦσι νὰ παραγάγωσι τὴν ἐντύπωσιν, ἣν παράγουσι παραλλήλως διατεταγμένα· ὅτι τὸ συγκεντρωτικὸν βλέμμα, δι' οὗ μετὰ τὴν ἀπαρίθμησιν αὐτῶν θέλομεν νὰ συμπεριλάβωμεν τὸ σύνολον αὐτῶν, δὲν παρέχει ἡμῖν ἐνιαίαν τινὰ εἰκόνα· ὅτι εἶνε ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην φαντασίαν τὸ ἀναπαραστήσαι τὴν ἐντύπωσιν ἣν ἐμποιοῦσιν ὁμοῦ αὐτὰ τὰ σῶμα, ἢ ὅτι αὐτοὶ οἱ ὀφθαλμοί, ἂν δὲν δύναται νὰ ἀναπολήσῃ ἐκ τῆς φύσεως ἢ ἐκ τῆς τέχνης ὁμοίαν τινὰ σύνθεσιν τοιούτων μερῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα εἶνε ὁ Ὅμηρος τὸ ὑπόδειγμα πάντων τῶν ὑποδειγμάτων. Λέγει μὲν: ὁ Νιρεὺς ἦτο ὠραῖος· ὁ Ἀχιλλεὺς ὠραιότερος· ἢ Ἑλένη ἐκέκτητο θεσπέσιον κάλλος. Ἀλλ' οὐδαμοῦ συγκαταβαίνει εἰς τὴν λεπτομερῆ περιγραφὴν τῶν καλλονῶν τούτων. Καὶ ὅμως τὸ ὅλον ποίημα βασίζεται ἐπὶ τοῦ κάλλους τῆς Ἑλένης. Εἰς ποίαν πληθώραν περιγραφῶν θὰ ἐξεχύνετο ἐνταῦθα νεωτερός τις ποιητής!

Ἦδη ὁ Κωνσταντῖνος Μανασσῆς ¹³⁸ ἠθέλησε νὰ κοσμήσῃ τὸ ξηρὸν αὐτοῦ χρονικὸν δι' εἰκόνας τινὸς τῆς Ἑλένης. Ὁφείλω αὐτῷ χάριτας διὰ τὴν ἀπόπειραν αὐτοῦ. Διότι ἀληθῶς δὲν ἤξευρον, ποῦ ἄλλοθι νὰ ἐξιχνιάσω παράδειγμα, ἔξ οὗ ὀφθαλμοφανέστερον ν' ἀποδεικνύηται, πόσον εἶνε μωρὸν νὰ τολμᾷ τις, ὅτι ὁ Ὅμηρος τόσον σοφῶς παρέλειπεν. Ἀναγινώσκων παρ' αὐτῷ: ¹³⁹

Ἦν ἡ γυνὴ περικαλλής, εὖφρος, εὐχρυσότατη,
εὐπάρειος, εὐπρόσωπος, βοῶπις, χιονόχρους,
ἐλικοβλέφαρος, ἄβρᾶ, χαρίτων γέμον ἄλσος,
λενοβοραχίων, τρυφερά, κάλλος ἀντικρὺς ἔμπνουν,
τὸ πρόσωπον κατάλευκον, ἢ παρειὰ ῥοδόχρους,
τὸ πρόσωπον ἐπίχαρι, τὸ βλέφαρον ὠραῖον,
κάλλος ἀνεπιτήδευτον, αὐτόβαπτον, αὐτόχρουν,
ἔβαπτε τὴν λευκότητα ῥοδόχροια πυρήν,
ὥς εἴ τις τὸν ἐλέφαντα βάψει λαμπρᾷ πορφύρᾳ.
Δειρὴ μακρά, κατάλευκος, ὅθεν ἐμυθονογῆθη
κυκνογενῇ τὴν εὖοπτον Ἑλένην χρηματίζειν. — —

νομίζω ὅτι βλέπω λίθους ἀνακυλιόμενους εἰς ὄρος ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου μέλλει νὰ κτισθῇ ἐκ τούτων πολυτελὲς οἰκοδομή, οὔτινες ὅμως ἐκ τῆς ἄλλης πλευρᾶς ἀφ' ἑαυτῶν κατακρηναίνονται. Ποῖαν εἰκόνα καταλείπει ὁ φορητὸς αὐτὸς τῶν λέξεων, ἥτοιαν μορφὴν εἶχεν ἡ Ἑλένη; Καὶ ἂν χίλιοι ἀνθρωποὶ ἀναγνώσωσι ταῦτα, δὲν θέλουσι καὶ οἱ χίλιοι ἀναπαραστήσει αὐτὴν ἕκαστος κατ' ἴδιον τρόπον;

Ἀλλὰ πολιτικοὶ στίχοι καλογήρου, εἶνε ἀληθές, δὲν εἶνε ποίησις. Ἄς ἀκούσωμεν λοιπὸν τὸν Ἀριόστον, ζωγραφοῦντα τὴν θελκτικὴν αὐτοῦ Ἀλκίνην.

Μόνον σοφοὶ μπορούσανε ζωγράφοι
νὰ φαντασθοῦνε τόσο τέλειο σῶμα·
ἔμπρὸς στὰ μαλλιά της ἔ' εἶνε τὸ χρυσάφι,
τὰ πλούσια, μὲ τ' ὀλόξανθό των χρῶμα;
Στὸ ἀφρόπλαστον ἀνθοῦσε μάγουλό της
ῥόδου καὶ κρίνου χρῶμ' ἀδελφωμένο·
ἦτο ἀπὸ λεφαντόδοντο πλάσμενο
τὸ σύμμετρο, καθάριο μέτωπό της.

Κάτω ἀπ' τὰ μαῦρα, σπαθωτά της φρύδια
τὰ μάτια της σὰν ἥλιοι λαμπυρίζουν·
γλυκοκιττάζοντας, ἀργὰ γυρίζουν,
τὴν τριγυρίζει ὁ Ἔρως μὲ παιγνίδια.
Βάλλει στὰ βέλη του καρδιὲς σημάδι,
τῆς κλέβει ἀπὸ τὰ στήθη, τῆς τρελλαίνει.
Στὴ μύτη της, π' ὀλόϊσα κατεβαίνει,
οὔτε κ' ὁ φθόνος θάβρισκε ψεγάδι.

Σὲ δυὸ λαγκάκια ἀνάμεσα προβάλλει
στόμα κοράλλι· κ' ὄλο γλύκα, χάρη
κρύβουν τὰ χεῖλη της, ξεκρύβουν πάλι
δύο σειρὲς ἀτίμητο μαργαριτάρι.

Τοῦ λόγου ἐδῶθε χύνεται ἡ μαγεία,
ποῦ τὴν καρδιά τὴν ἄγρια κατανύγει,
καὶ τοῦ χαμόγελου ἡ γοητεία,
ποῦ τὸν Παράδεισον σὲ κόσμον ἀπὸ γαί.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Χιόνι λευκὸ λαιμὸς καὶ στήθη γάλα,
τόνον λαιμὸς, στήθη πλατιά, γεμᾶτα·
δυὸ μῆλα τρυφερά, δυὸ μῆλ' ἀφράτα
φουσκόνουν σὰν τὸ κῦμα στ' ἀκρογιαλί,

ὅταν τ' ἀγέρι τὸ σηκόνῃ ἀγάλι.
Οὐτ' Ἄργος θᾶβλεπε τὰ μέλη τ' ἄλλα,
ἀλλ' ἦτο φανερόν εἰς τὸν καθένα,
τέλεια πῶς ἦτανε καὶ τὰ κορμμένα.

Βραχίονες πλασμένοι μ' ἁρμονία,
ἄσπρα μικρὰ χεράκια κοντυλένια,
ποῦ δὲν ἐξέχει κόμπος, φλέβα μία
σὴν ὁμαλότητα τὴν μαρμαρένια.
Πόδι μικρό, καμαρωτὸ προβάλλει

σὴν ἄκρη τῆς πεντάμορφης· τὰ κάλλη,
τὰ θέληττα, ποῦ ἀγγέλλοι τᾶχουν πλάσει,
καλύπτρα δὲν μπορεῖ νὰ τὰ σκεπάσῃ.

Ὁ Μίλων λέγει περὶ τοῦ Πανδαιμονίου: ¹⁴⁰ « τινὲς ἐπὶ-
νουν τὸ ἔργον, ἄλλοι τὸν τεχνίτην τοῦ ἔργου. » Ὡστε ὁ
ἔπαινος τοῦ μέν, δὲν εἶνε πάντοτε καὶ ὁ ἔπαινος τοῦ ἄλ-
λου. Καλλιτέχνημά τι δύναται νὰ ἦνε ἄξιον πάσης ἐπιδο-
κιμασίας, χωρὶς νὰ συμβάλλῃ σπουδαίως πρὸς τὴν φήμην
τοῦ τεχνίτου. Καὶ τἀνάπαλιν, δύναται τεχνίτης τις νὰ ἀπαιτῇ
δικαίως τὸν θαυμασμὸν ἡμῶν, ἂν καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ δὲν
ικανοποιῇ ἐντελῶς ἡμᾶς. Ἄν ἔχωμεν τοῦτο πάντοτε κατὰ
νοῦν, πολλάκις θὰ συμβιβάσωμεν ὅλως ἀντιφατικὰς κρίσεις,
ὡς ἐνταῦθα. Ὁ Dolce εἰς τὸν περὶ ζωγραφικῆς διάλογον
αὐτοῦ εἰσάγει τὸν Ἀρετῖνον ἐξαίροντα ὑπερβαλλόντως τὰς
ἐπισημονευθείσας στροφὰς τοῦ Ἀριόστου. ¹⁴¹ ἐγὼ τοῦναντίον
ἐξέγω ἀπὸ τῆς παραδείξεως εἰκόνας, ἄνευ εἰκόνας. Ἀμ-
πρότεροι ἔχομεν δίκαιον. Ὁ Dolce θαυμάζει ἐν αὐταῖς τὰς
γνώσεις, ὡς ὁ ποιητὴς δεικνύει ὅτι ἔχει περὶ τοῦ σωματι-
κοῦ κάλλους· ἀλλ' ἐγὼ ἀποβλέπω μόνον εἰς τὴν ἐντύπωσιν,
ἣν αἱ γνώσεις αὗται, ἐν λέξεσιν ἐκφραζόμεναι, δύνανται νὰ
ἀσκῶσιν ἐπὶ τῆς φαντασίας μου. Ὁ Dolce συμπεραίνει ἐκ
τῶν γνώσεων ἐκείνων, ὅτι καλοὶ ποιηταὶ εἶνε οὐχ ἥττον καὶ
καλοὶ ζωγράφοι· ἐγὼ δὲ ἐκ τῆς ἐντυπώσεως ἐκείνης, ὅτι τὸ
ὑπὸ τῶν ζωγράφων διὰ γραμμῶν καὶ χρωμάτων κάλλιστα
ἐκφραζόμενον, ὑπὸ τῶν ποιητῶν ἀντικρὺς κάκιστα ἐρμηνεύε-
ται. Ὁ Dolce τὴν περιγραφὴν τοῦ Ἀριόστου συνιστᾷ εἰς
πάντας τοὺς ζωγράφους ὡς τὸ τελειότατον ὑπόδειγμα ὥραίας
γυναικός· καὶ ἐγὼ τὸ συνιστῶ εἰς πάντας τοὺς ποιητὰς ὡς
τὸ διδασκτικώτατον παράδειγμα, τοῦ νὰ μὴ δοκιμάσωσιν ἀτυ-
χέστερον ἔτι ἐκεῖνο, εἰς ὃ ἀπέτυχε καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριόστος.
Παραδέχομαι, ὅτι ὁ Ἀριόστος, λέγων:

Μόνον σοφοὶ μπορούσανε ζωγράφοι
νὰ φαντασθοῦνε τόσο τέλειο σῶμα,

μαρτυρεῖ δι' αὐτοῦ, ὅτι ἐνόησε πληρέστατα τὴν περὶ συμμετρίας θεωρίαν, ὥς δύναται νὰ διδαχθῇ ταύτην μόνον ὁ ἐπιμελέστατος τεχνίτης ἔκ τε τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνημάτων.¹⁴² Παραδέχομαι, ὅτι εἰς τὰς ψιλὰς λέξεις:

Στὸ ἀφρόπλαστον ἀνθοῦσε μάγουλό της
ῥόδον καὶ κρίνου χρωμ' ἀδελφωμένο,

δεῖκνυται ἐντελέστατος χρωματογράφος, ὥς ὁ Τιτσιανός.
¹⁴³ Δύναται τις ἐκ τοῦ ὅτι παραβάλλει μὲν ἀπλῶς τὴν κόμην τῆς Ἀλκίνης πρὸς χρυσόν, δὲν ὀνομάζει ὅμως αὐτὴν χρυσὴν κόμην, νὰ συμπεράνῃ σαφῶς, ὅτι ἀποδοκιμάζει τὴν χρῆσιν τοῦ ἀληθινοῦ χρυσοῦ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς χροιάς.¹⁴⁴ Δύναται τις μάλιστα εἰς τὴν ἀπόδοσιν ὅτινα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Στὴν μύτη της π' ὁλόϊσα κατεβαίνει,

νὰ ἀνευρίσκῃ τὴν κατατομὴν ἐκείνων τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ῥινῶν, ἅς καὶ οἱ Ῥωμαῖοι παρέλαβον παρ' Ἑλλήνων τεχνιτῶν.¹⁴⁵ Ἀλλὰ τί ὠφελεῖ πᾶσα ἡ πολυμαθία καὶ ἡ σοφία αὕτη ἡμᾶς τοὺς ἀναγνώστας, οἵτινες θέλομεν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι βλέπομεν ὥραϊαν γυναῖκα, οἵτινες θέλομεν πρὸς τούτοις νὰ αἰσθανθῶμεν τι ἐκ τοῦ ἡδέος ἀναβρασμοῦ τοῦ αἵματος, ὃν προκαλεῖ ἡ πραγματικὴ θέα τοῦ κάλλους; Ἄν ὁ ποιητὴς γνωρίζῃ, ἐκ ποίων ἀναλογιῶν παράγεται ὥραϊα τις μορφή, μήπως γνωρίζωμεν καὶ ἡμεῖς αὐτό; Καὶ ἂν ἡθέλομεν τὸ γνωρίζει, μήπως δεικνύῃ ἡμῖν τὰς ἀναλογίας ταύτας; Ἡ μήπως διευκολύνῃ ἡμᾶς καὶ κατ' ἐλάχιστον μόνον, ἵνα ἀναπολήσωμεν αὐτὰς κατὰ ζωηρόν τινα ἐναργεῖ τρόπον;

Μέτωπον, ἐντὸς τῶν προσηκόντων ὁρίων κεκλεισμένον, la fronte,
Che lo spazio finia congiusta meta

Ρίς, εἰς ἣν οὐδ' αὐτὸς ὁ φθόνος θὰ εὗρισκέ τι τὸ ἐπιλήψιμον,
Che non trova l'invidia, ove l'emende

χείρ, ἐπιμήκης πως καὶ στενὴ ἐν τῷ πλάτει αὐτῆς,

Lunghetta alquanto, e di larghezza angusta:

ποῖαν εἰκόνα ἀπεργάζονται οἱ γενικοὶ οὗτοι τύποι; Λεγόμενα παρὰ διδασκάλου τῆς ἱχνογραφίας θέλοντος νὰ καταστήσῃ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ προσεκτικούς εἰς τὰ κάλλη τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ προσχεδιάσματος, θὰ εἶχον σημασίαν τινά· διότι θὰ ἤρκει ἐν βλέμμα εἰς τὸ προσχεδιάσμα τοῦτο, ἵνα βλέπομεν τὰ προσήκοντα ὅρια τοῦ φαιδρουῦ μετώπου, τὴν ἀριστάτην κατατομὴν τῆς ῥινός, τὸ στενὸν πλάτος τῆς χειρὸς. Ἀλλὰ παρὰ τῷ ποιητῇ οὐδὲν βλέπω, καὶ μετὰ ἀναγνώσεως αἰσθάνομαι, ὅτι ματαιοπονῶ προσπαθῶν νὰ ἴδω τι.

Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ὁ Βιργίλιος, ἐν ᾧ ἡδυνήθη νὰ μιμηθῇ τὸν Ὅμηρον, οὐδὲν μεταβαλὼν, ὑπῆρξε πως εὐτυχής. Οὕτω τὴν Διδῶ αὐτοῦ ὠνόμασεν ἀπλῶς: pulcherrima Dido. Ἄν τι ἐν αὐτῇ λεπτομερέστερον περιγράψῃ, τοῦτο εἶνε ὁ πλούσιος στολισμὸς αὐτῆς, ἡ λαμπρὰ αὐτῆς περιβολή:

Τέλος προέρχεται — — — —

παρουφασμένην ποικίλως φορεῖ Σιδωνίαν γλαμύδα·

εἶν' ἡ φαρέτρα χρυσῇ, μὲ χρυσὸν πεπλεγμένη ἡ κόμη,

καὶ ἡ πορφυρᾶ τῆς ἐσθῆς διὰ πόρπης χρυσοῦς ἀναδεῖται.¹⁴⁶

Ὡστε, ἂν ἡθέλῃ τις νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς αὐτὸν τὸ ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου τεχνίτου λεχθὲν πρὸς τινα μαθητὴν, ὅστις ἐξωγράφησε κατάκοσμον τινα Ἑλένην, «ἀδυνατῶν νὰ

ζωγραφίσης αὐτὴν ὥραϊαν, ἐζωγράφησες αὐτὴν πλουσίαν : » ¹⁴⁷ θ' ἀπεκρίνετο ὁ Βιργίλιος, « δὲν πταίω, ὅτι δὲν ἠδυνήθην νὰ ζωγραφίσω αὐτὴν ὥραϊαν· ἡ μορφὴ ἀφορᾷ τὰ ὅρια τῆς τέχνης· ἔπαινός μου ἔστω, ὅτι περιορίσθην ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων. »

Δὲν πρέπει νὰ λησμονήσω ἐνταῦθα τὰς δύο τοῦ Ἀνακρέοντος ῥόδας, ἐν αἷς ἀνατέμνει τὸ κάλλος τῆς ἐρωμένης αὐτοῦ καὶ τοῦ Βαθύλλου. ¹⁴⁸ Ἡ τροπή, ἣν ἐπιφέρει ἐνταῦθα, συνδιαλλάττει πάντα. Νομίζει, ὅτι ἔχει ἐνώπιον αὐτοῦ ζωγράφον καὶ κελεύει αὐτὸν νὰ ἐργασθῇ ὑπὸ τὰς ὀψεις αὐτοῦ. Οὕτω, λέγει, ζωγράφησέ μου τὴν κόμην, οὕτω τὸ μέτωπον, οὕτω τοὺς ὀφθαλμούς, οὕτω τὸ στόμα, οὕτω τράχηλον καὶ στήθος, οὕτω ὀσφὺν καὶ χεῖρας! Ὅτι ὁ τεχνίτης τμηματικῶς μόνον νὰ συνθέσῃ δύναται, τοῦτο τμηματικῶς μόνον ἠδύνατο νὰ διαγράψῃ εἰς αὐτὸν ὁ ποιητής. Ἡ πρόθεσις αὐτοῦ δὲν εἶνε, νὰ ἀναγνωρίσωμεν καὶ νὰ αἰσθανθῶμεν ἐν τῇ ποίσει τὴν ἀκρίβειαν τοῦ ζωγράφου τὸ ὅλον κάλλος τῶν ἀγαπητῶν αὐτοῦ ἀντικειμένων· αὐτὸς ὁ ἴδιος αἰσθάνεται τὸ ἀνεπαρκές τῆς διὰ λόγου ἐκφράσεως καὶ καταφεύγει διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἐκφρασιν τῆς τέχνης, ἥς τὴν ἀπάτην τόσον ἐξαίρει, ὥστε ὁλόκληρος ἡ ῥοδὴ αὐτοῦ φαίνεται ἐγκώμιον τῆς τέχνης μᾶλλον, ἢ τῆς ἐρωμένης αὐτοῦ. Δὲν βλέπει τὴν εἰκόνα, βλέπει αὐτὴν τὴν ἰδίαν, καὶ νομίζει, ὅτι ἤδη ἀνοίγει τὰ χεῖλη νὰ ὁμιλήσῃ.

Ἀπέχει βλέπω γὰρ αὐτήν·
τάχα, κηρέ, καὶ λαλήσεις.

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ Βαθύλλου τὸ ἐγκώμιον τοῦ ὥραϊου παιδὸς καὶ τὸ ἐγκώμιον τῆς τέχνης καὶ τοῦ τεχνίτου εἶνε τόσον μετ' ἀλλήλων συμπεπλεγμένα, ὥστε εἶνε ἀμφίβολον πρὸς τιμὴν τίνος ἰδίως προώρισεν ὁ Ἀνακρέων τὴν

ῥοδὴν αὐτοῦ. Συλλέγει τὰ κάλλιστα μέρη ἐκ διαφόρων εἰκόνων, αἵτινες διεκρίνοντο ἀκριβῶς διὰ τὸ ἐξαίρετον κάλλος τῶν μερῶν τούτων· τὸν τράχηλον λαμβάνει παρὰ τοῦ Ἀδωνίδος, στήθος καὶ χεῖρας παρὰ τινος Ἑρμοῦ, τοὺς μηρούς παρὰ τοῦ Πολυδεύκου, τὴν νηδὺν παρὰ τινος Διονύσου, καὶ τέλος προσβλέπει ὁλόκληρον τὸν Βαθύλλον ἐν τινι τελείῳ Ἀπόλλωνι τοῦ τεχνίτου.

Μετὰ δὲ πρόσωπον ἔστω,
τὸν Ἀδωνίδος παρελθόν,
ἐλεφάντινος τράχηλος·
μεταμάζιον δὲ ποίει
διδύμας τε χεῖρας Ἑρμοῦ,
Πολυδεύκεος δὲ μηρούς
Διονυσίην δὲ νηδὺν — —
Τὸν Ἀπόλλωνα δὲ τοῦτον
κατάλαβ' ὅπως Βαθύλλον.

Οὕτω καὶ ὁ Λουκιανὸς οὐδεμίαν ἄλλην ἔννοιαν δύναται νὰ μεταδώσῃ περὶ τοῦ κάλλους τῆς Πανθείας, ἢ παραπέμπων εἰς τοὺς καλλίστους γυναικείους ἀνδριάντας τεχνιτῶν ἀρχαίων. ¹⁴⁹ Ἀλλὰ τί δηλοῖ ἄλλως τοῦτο, ἢ ὁμολογίαν, ὅτι ἡ γλῶσσα ἐνταῦθα καθ' ἑαυτὴν εἶνε ἀσθενής, ὅτι ἡ ποίησις ψελλίζει, καὶ ἡ εὐγλωττία σιωπᾷ, ἂν δὲν χρησιμεύσῃ πως καὶ ἡ τέχνη ὡς διερμηνεὺς αὐτῶν;

ΚΑ'.

Ἀλλὰ δὲν ζημιοῦται ἡ ποίησις ὑπερβαλλόντως, ἂν θέλῃ τις νὰ στερήσῃ αὐτὴν πάσης εἰκόνης σωματικοῦ κάλλους; — Πλὴν τίς θέλει τοῦτο; Ζητῶν νὰ καταστήσῃ τις εἰς αὐτὴν δυσάρεστον μίαν μόνην ὁδόν, δι' ἣς διανοεῖται νὰ ἐπιτύχῃ

ΑΘΗΝΑΙΩΝ

τοιαύτας εικόνες ἀναζητοῦσα ἐναγωνίως περιπλανωμένη τὰ ἔχνη τέχνης ἀδελφῆς, χωρίς ποτε νὰ ἐπιτύχη τὸν αὐτὸν καὶ ἐκεῖνη σκοπὸν, μήπως διὰ τοῦτο ἀποκλείη αὐτῇ πᾶσαν ἄλλην ὁδόν, ἐν ἣ τὸ ἀνάπαλιν ἡ τέχνη πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτῇ;

Αὐτὸς ὁ Ὅμηρος, ὅστις πάσης τμηματικῆς περιγραφῆς σωματικοῦ κάλλους τόσον σκοπίμως ἀπέχει, παρ' οὗ μόλις ἀπαξ ἐν παρόδῳ μανθάνομεν, ὅτι ἡ Ἑλένη εἶχε λευκοὺς βραχίονας¹⁵⁰ καὶ ὥραιαν κόμην,¹⁵¹ αὐτὸς ὁ ποιητής, λέγω, γινώσκει οὐχ ἥττον νὰ δώσῃ ἡμῖν περὶ τοῦ κάλλους αὐτῆς ἔννοιάν τινα, ὑπερβαίνουσιν πᾶν ὅ,τι ἡ τέχνη πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἡδυνήθη νὰ κατορθώσῃ. Ἄς ἐνθυμηθῇ τις τὸ χωρίον, ὅπου ἡ Ἑλένη προσέρχεται εἰς τὴν συνέλευσιν τῶν πρεσβυτάτων τοῦ τρωϊκοῦ λαοῦ. Οἱ σεβάσμιοι γέροντες τὴν ἀτενίζουσι καὶ λέγουσι πρὸς ἀλλήλους: ¹⁵²

Οὐ νέμεσις, Τρῶας καὶ ἑὐκνήμιδας ἡ γυνὴ
τοιγδ' ἀμφὶ γυναικὶ πολλὸν χρόνον ἄλγεα πάσχει·
αἰνῶς ἀθανάτησι θεῆς εἰς ὧπα ἔοικεν.

Τί δύναται νὰ παράσχῃ ζωηροτέραν ἔννοιαν ὥραιότητος, ἢ τὸ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ ψυχρὸν γῆρας αὐτὴν πάντῃ ἀξίαν τοῦ πολέμου, δι' ὃν χύνεται τόσον αἷμα καὶ τόσα δάκρυα;

Ὅ,τι ὁ Ὅμηρος δὲν δύναται νὰ περιγράψῃ κατὰ τὰ συστατικὰ μέρη αὐτοῦ, καθιστᾷ ἡμῖν γνωστὸν ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ. Ζωγραφήσατε ἡμῖν, ποιηταί, τὴν ἡδονήν, τὴν συμπάθειαν, τὸν Ἔρωτα, τὴν γοητείαν, ἣν ἐμποιεῖ τὸ κάλλος, καὶ ἔχετε αὐτὸ τὸ κάλλος ζωγραφήσει. Τίς δύναται νὰ φαντασθῇ ὡς δύσμορφον τὸ ἀγαπητὸν μέλημα τῆς Σαπφούς, εἰς οὗ τὴν θεάν ὁμολογεῖ αὕτη, ὅτι χάνει καὶ αἰσθησιν καὶ νοῦν; Τίς δὲν νομίζει, ὅτι βλέπει τὴν ὥραιότητα, ἐντελεστάτην μορφήν, εὐθὺς ὡς συμμερισθῇ τὸ αἶ-

σθημα, ὅπερ μόνον τοιαύτῃ μορφῇ δύναται νὰ διεγείρῃ; Ὅχι διότι ὁ Ὀβίδιος δεικνύει ἡμῖν μέλος πρὸς μέλος τὸ ὥραιον σῶμα τῆς Λεσβίας¹⁵³ αὐτοῦ, ἀλλὰ διότι πράττει τοῦτο μετὰ τῆς ἡδυπαθοῦς μέθης, πρὸς ἣν εἶνε τόσον εὐκόλον νὰ ἐξεγείρῃ τὸν πόθον ἡμῶν, νομίζομεν, ὅτι ἀπολαύομεν τῆς θέας, ἥς ἐκεῖνος ἀπῆλυνσε. (Amor. I. 5. 19.)

Ποίους βραχίονας ἔβλεπον κ' ἔβανον, ὧμους ὁποίους!
Πόσον νὰ θλίβῃς ὑπῆρχεν ἡδὺ τῶν μαστῶν της τὸ σχῆμα!
Ὑπὸ τὸ στήθος αὐτῆς τὸ μικρὸν ἢ γαστήρ πόσον λεία!
Πόσον καὶ ποῖον πλευρόν! νεαρὸς ὁ μικρὸς της ὁπόσον!

Ἐτερος τρόπος, δι' οὗ ἡ ποίησις ὑπερτερεῖ τῆς τέχνης ἐν τῇ ἐξεικονίσει σωματικοῦ κάλλους, εἶνε ἡ τροπὴ τοῦ κάλλους εἰς χάριν. Χάρις εἶνε κάλλος ἐν κινήσει, καὶ ἀκριβῶς διὰ τοῦτο ὁ ζωγράφος πρὸς τὸν ποιεῖν τῷ ζωγράφῳ, ἢ τῷ ποιητῇ. Ὁ ζωγράφος δύναται μόνον νὰ ὑποδηλώσῃ τὴν κίνησιν, πράγματι ὅμως τὰ πρόσωπα αὐτοῦ στεροῦνται κινήσεως. Ἐπομένως ἡ χάρις μεταβάλλεται παρ' αὐτῷ εἰς μορφασμόν. Ἄλλ' ἐν τῇ ποιήσει παραμένει αὕτη, ὅποια εἶνε· μεταβατικὸν κάλλος, ὅπερ ἐπανελημμένως ἐπιθυμοῦμεν νὰ βλέπωμεν. Ἐρχεται καὶ παρέρχεται· καὶ ἐπειδὴ εὐκολώτερον καὶ ζωηρότερον ἐν γένει ἀναπολοῦμεν κίνησιν τινα, ἢ ἀπλῶς σχήματα καὶ χρώματα, διὰ τοῦτο ἡ χάρις ἐν τῇ αὐτῇ ἀναλογία ἐπιδρᾷ ἐφ' ἡμῶν ἰσχυρότερον τοῦ κάλλους. Διὸ πᾶν ὅ,τι ἀρέσκει καὶ συγκινεῖ ἐν τῇ εἰκόνι τῆς Ἀλκίνης, εἶνε χάρις. Ἡ ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῆς ἐντύπωσις δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι εἶνε μέλανεσ ἢ φλογεροί, ἀλλὰ διότι

γλυκοκντιάζοντα, ἀργὰ γυρίζουν·

διότι ὁ Ἔρως περιῦπταται αὐτοὺς καὶ ἐκκενοῖ ἐξ αὐτῶν τὴν

φαρέτραν αὐτοῦ ὁλόκληρον. Τὸ στόμα αὐτῆς θέλγει, ὅχι διότι χεῖλη μεμιλωμένα περικλείουσι δύο σειρὰς ἐκλεκτῶν μαργαριτῶν, ἀλλὰ διότι ἐνταῦθα μορφοῦται τὸ ἐράσμιον μειδίωμα, ὅπερ, καθ' ἑαυτό, ἀνοίγει παράδεισον ἐπὶ τῆς γῆς· διότι ἐξ αὐτοῦ ἠχοῦσιν οἱ εὐμενεῖς λόγοι οἱ μαλάσσοντες πᾶσαν σκληρὰν καρδίαν. Τὸ στήθος αὐτῆς δὲν γοητεύει τόσον, διότι γάλα καὶ ἐλεφάντινον ὅστουν καὶ μῆλα πλάττουσι τὴν λευκότητα καὶ τὸν κομψὸν αὐτοῦ τύπον, ὅσον διότι βλέπομεν αὐτὸ ἡρέμα ἀναπαλλόμενον, ὥς τὰ κύματα κατὰ τὸ ἀκρότατον κρᾶσπεδον τῆς ἀκτῆς, ὅταν παιγνιώδης Ζέφυρος ἀνακινή τὴν θάλασσαν :

δνὸ μῆλα τρυφερά, δνὸ μῆλ' ἀφραῖτα
φουσκόνουν, σὰν τὸ κῦμα σ' ἀκρογάλι,
ὅταν τ' ἀγέρι τὸ σηκόνῃ ἀγάλι.

Εἶμαι βέβαιος, ὅτι μόνον τοιοῦτο χαρακτήρ τῆς ζωῆς, εἰς μίαν ἢ δύο στροφὰς συμπλεκόμενον, ὃν ἐπέθετον ὁραστικώτερον, ἢ αἱ πέντε, ἐν αἷς ὁ Ἀριόστος διέσπειρεν αὐτοὺς καὶ τοὺς συνέπλεξε μετὰ ψυχρῶν χαρακτήρων τῆς εὐμορφίας, ὑπὲρ τὸ δέον σοφῶν ὥς πρὸς τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν.

Αὐτὸς ὁ Ἀνακρέων προετίμησε νὰ περιπέσῃ μᾶλλον εἰς τὴν φαινομένην ἀτοπίαν ἀπαιτῶν παρὰ τοῦ ζωγράφου τὰ ἀδύνατα, ἢ νὰ μὴ ζωογονήσῃ διὰ χάριτος τὴν εἰκόνα τῆς ἀγαπητῆς αὐτοῦ. (Ώιδῇ 28, 26.)

Τρυφεροῦ δ' ἔσω γενείου,
περὶ λυγρὸν τραχήλῳ
χάριτες πέτουντο πᾶσαι.

Τὸ τρυφερὸν αὐτῆς γένειον, ἐντέλλεται τῷ ζωγράφῳ, τὸν τραχήλον αὐτῆς τὸν μαρμάρινον ὅς περιῖπτανται αἱ Χάρι-

τες! Πῶς τοῦτο; Κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην ἔννοιαν τῆς λέξεως; Ἄλλ' αὕτη εἶνε πάσης ζωγραφικῆς ἐκφράσεως ἀνωτέρα. Ὁ ζωγράφος ἠδύνατο νὰ προσδώσῃ εἰς τὸ γένειον τὴν ὠραιότητα στρογγυλότητα, τὸν ὠραιότατον λακκίσκον, *Amoris digitulo impressum* (διότι τὸ « ἔσω » φαίνεται μοι θέλον νὰ σημάνῃ λακκίσκον) — ἠδύνατο νὰ προσδώσῃ εἰς τὸν τραχήλον τὴν ὠραιότητα σαρκικὴν χροιάν, καὶ οὐδὲν πλέον. Αἱ κάμψεις τοῦ ὠραίου τούτου τραχήλου, αἱ κινήσεις τῶν μυῶν, δι' ὧν ὁ λακκίσκος ἐκείνος καθίσταται μᾶλλον ἢ ἡττον ὁρατός, ἢ ἰδίως χάρις, ἦτο ὑπὲρ τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Ὁ ποιητὴς εἶπε τὸ ὑψιστον, δι' οὗ δύναται ἡ τέχνη αὐτοῦ νὰ αἰσθητοποιήσῃ ἡμῖν τὸ κάλλος, ἵνα δυνηθῇ καὶ ὁ ζωγράφος νὰ ζητήσῃ τὴν ὑψίστην ἔκφρασιν ἐν τῇ τέχνῃ αὐτοῦ. Νέον τοῦτο παράδειγμα πρὸς ἐπίρρωσιν τῆς ἀνωτέρω παρατηρήσεως, ὅτι ὁ ποιητὴς, καὶ ὅταν ἀκόμη ὁμιλῇ περὶ ἔργων τῆς τέχνης, δὲν εἶνε ἐν τούτοις ὑποχρεωμένος νὰ περιορίσῃ τὴν ἐκφράσιν αὐτοῦ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς τέχνης.

KB'.

Ὁ Ζεῦξις ἐξωγράφησεν Ἑλένην καὶ ἐτόλμησε νὰ θέσῃ κάτωθεν αὐτῆς τοὺς περιφήμους ἐκείνους στίχους τοῦ Ὀμήρου, ἐν οἷς οἱ θελχθέντες γέροντες ἐκδηλοῦσι τὸ αἶσθημα αὐτῶν. Οὐδέποτε ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ ποίησις κατήλθον εἰς ἀμιλλαν πλέον ἰσόπαλον. Ἡ νίκη ἔμεινεν ἀμφίβολος, καὶ ἀμφότεροι ἐκρίθησαν ἄξιοι νὰ στεφανωθῶσι.

Διότι, ὥς ὁ σοφὸς ποιητὴς τὸ κάλλος, ὅπερ ἡσθάνετο, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ εἰκονίσῃ κατὰ τὰ συστατικὰ αὐτοῦ μέρη, ἔδειξεν ἡμῖν μόνον ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ, οὕτω ἔδειξεν ἡμῖν ὁ οὐδὲν ἡττον σοφὸς ζωγράφος τὸ κάλλος κατὰ τὰ συστατικὰ αὐτοῦ μέρη, καὶ ἐθεώρησεν ἀνάρμοστον τῇ τέχνῃ

αὐτοῦ νὰ καταφύγῃ εἰς οἰονδήποτε βοηθητικὸν μέσον. Ἡ εἰκὼν αὐτοῦ συνίστατο ἐκ μόνης τῆς Ἑλένης, ἣτις ἴστατο γυμνή. Διότι εἶνε πιθανόν, ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς ἦτον ἡ Ἑλένη, ἣν ἐξωγράφησε χάριν τῶν Κροτωνιατῶν.¹³⁴

Ἄς παραβάλῃ τις πρὸς ταῦτα, διὰ τὸ περιεργον τοῦ πράγματος, τὴν εἰκόνα, ἣν ὁ Caylus ἀντλῶν ἐκ τῶν στίχων ἐκείνων τοῦ Ὀμήρου προδιαγράφει εἰς τοὺς νεωτέρους τεχνίτας. « Ἡ Ἑλένη, κεκαλυμμένη διὰ πέπλου ἐμφανίζεται εἰς τὸ μέσον διαφόρων πρεσβυτῶν, ἐν οἷς εὐρίσκεται καὶ ὁ Πρίαμος, εὐδιάγνωστος ἐκ τῶν σημάτων τοῦ βασιλικοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος. Ὁ καλλιτέχνης πρέπει κυρίως νὰ προσπαθήσῃ, ὥστε νὰ αἰσθανθῶμεν τὸν θρίαμβον τοῦ κάλλους ἐκ τῶν ἀπλήστων βλεμμάτων καὶ ἐξ ὅλων τῶν ἐκπλήξεως καὶ θαυμασμοῦ ἐκφράσεων, τῶν ἐμφαινομένων ἐν τῷ προσώπῳ τῶν ψυχρῶν τούτων γερόντων. Ἡ σκηνὴ ὑπόκειται ὑπεράνω μιᾶς τῶν πυλῶν τῆς πόλεως. Ἐν τῷ βάθει τῆς εἰκόνης δύναται νὰ εἰκονίζηται ὁ εὐδαίμων ἢ ὁ ἄτυχος οἰκοδομαὶ τῆς πόλεως. Ἐκεῖνο θὰ ἐφαίνετο τολμηρότερον, ἀμφοτέρω ὁμως ἐπίσης ἀρμόζοντα. »

Ἄς φαντασθῇ τις τὴν εἰκόνα ταύτην ἐκτελεσθεῖσαν ὑπὸ τοῦ μεγίστου τῶν καθ' ἡμᾶς τεχνιτῶν, καὶ ἅς ἀντιπαραβάλῃ αὐτὴν πρὸς τὸ ἔργον τοῦ Ζεύξιδος. Ποία θὰ δεῖξῃ τὸν ἀληθινὸν θρίαμβον τοῦ κάλλους; Αὕτη, ὅπου ἐγὼ αὐτὸς τὸν αἰσθάνομαι, ἢ ἐκείνη, ὅπου πρέπει νὰ εἰκάσω αὐτὸν ἐκ τῶν μορφασμῶν συγκεκινημένων πολιορκιῶν; *Tamre senilis amor*· τὸ φλογερὸν βλέμμα καθιστᾷ γελοῖον τὸ σεβασμιώτατον πρόσωπον, καὶ γέρον, προδίδων νεανικὰς ἐπιθυμίας, εἶνε ἀντικρὺς ἀηδὲς ἀντικείμενον. Τὴν μομφὴν ταύτην δὲν δύναται τις νὰ ἐπιρρίψῃ εἰς τοὺς ὀμηρικὺς γέροντας· διότι τὸ πάθος, ὅπερ αἰσθάνονται, εἶνε στιγμιαίος σπινθήρ, ὃν καταπνίγει ἀμέσως ἡ σοφία αὐτῶν· πάθος προωρισμένον μόνον νὰ τιμήσῃ τὴν Ἑλένην, ἀλλ' ὅχι νὰ κατασχύνῃ

αὐτούς. Ὁμολογοῦσι τὸ αἶσθημα αὐτῶν, ἀλλὰ προσθέτουσιν ἀμέσως : (Ἰλιάδ. Γ. 159)

*Ἀλλὰ καὶ ὥς, τοιῆπερ ἐοῦσ', ἐν νηυσὶ νεέσθω,
μηδ' ἡμῖν τεκέεσσ' ἑ' ὀπίσσω πῆμα λίποιτο.*

Ἄνευ τῆς ἀποφάσεως ταύτης θὰ ἦσαν γέροντες ἐρωτύλοι, θὰ ἦσαν, οἷοι ἐμφαίνονται ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ Caylus. Καὶ ποῦ διευθύνουσιν ἄρα τὰ φλογερὰ βλέμματα αὐτῶν; Πρὸς συγκεκαλυμμένον πρόσωπον. Εἶνε τοῦτο Ἑλένη; Ἀνὲν ἐννοῶ, πῶς ὁ Caylus ἐνταῦθα παριστᾷ κεκαλυμμένην ταύτην ὑπὸ πέπλου. Καὶ λέγει μὲν τοῦτο ῥητῶς ὁ Ὀμηρος : (αὐτόθι 141)

*Αὐτίκα δ' ἀργεννῇσι καλυπταμένη ὀδόνῃσιν
ὄρματ' ἐκ θαλάμοιο — —*

ἀλλὰ, ἀναβαλὼσα αὐτὴν ἐκ τῶν ὀδῶν· καὶ δεικνύουσι μὲν σταρ' αὐτῷ οἱ γέροντες τὸν θαυμασμὸν αὐτῶν, πρὶν ἢ ἀκόμη φανῇ αὕτη ἀποθέτουσα ἢ ἀνασύρουσα τὸν πέπλον, ἀλλὰ δὲν ἦτο ἡ πρώτη φορὰ, καθ' ἣν ἔβλεπον αὐτὴν οἱ γέροντες· ἡ ὁμολογία λοιπὸν αὐτῶν δὲν ἐπήγαγεν ἐκ τῆς νῦν στιγμιαίας θέας, ἀλλὰ θὰ ἡσθάνθησαν ἤδη πολλάκις, ὅτι ὁμολόγησαν ὅτι ἡσθάνθησαν πρώτην φορὰν μόνον ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ. Ἐν τῇ εἰκόνι δὲν συμβαίνει τοιοῦτόν τι. Βλέπων ἐδῶ τεθελγμένους γέροντας, θέλω νὰ ἴδω συγχρόνως τί θέλγει αὐτούς· καὶ θὰ ἐκπλαγῶ τὰ μέγιστα οὐδὲν ἕτερον βλέπων, ἢ, ὥς εἶπον, κεκαλυμμένον πρόσωπον, πρὸς ὃ οἱ γέροντες χαίνουσιν ἐρωτικῶς. Τί κοινὸν ἔχει τοῦτο πρὸς τὴν Ἑλένην; Τὸν λευκὸν αὐτῆς πέπλον, καί τι τοῦ συμμέτρου αὐτῆς τύπου, ἐφ' ὅσον ὁ τύπος δύναται νὰ ᾔνε ὁρατὸς ὑπὸ ἐνδύματα. Ἀλλ' ἴσως δὲν ἐνόει καὶ ὁ κόμης, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτῆς ἔπρεπε νὰ ᾔνε κεκαλυμμένον, καὶ ὀνομάζει τὸν

πέπλον ἀπλῶς μέρος τῆς ἀμφιέσεως αὐτῆς. Ἄν ἔχη οὕτω τὸ πρᾶγμα (αἱ λέξεις αὐτοῦ δὲν ἐπιδέχονται βεβαίως τοιαύτην ἐρμηνείαν: *Hélène couverte d'un voile blanc*) γεννᾶται παρ' ἐμοὶ ἑτέρα ἑκπληξίς: συνιστᾷ τῷ καλλιτέχνῃ τόσον ἐπιμελῶς τὴν ἐπὶ τῶν προσώπων τῶν πρεσβυτῶν εἰκονιζομένην ἑκφρασιν· ἀλλ' οὐδὲ λέξιν δαπανᾷ περὶ τοῦ κάλλους τῆς μορφῆς τῆς Ἑλένης. Ἡ αἰδήμων αὕτη καλλονή, ἣς οἱ ὀφθαλμοὶ πλέουσιν ἐν τῇ ὑγρᾷ λάμπει τῶν δακρύων τῆς μετανοίας, μετὰ δειλίας πλησιάζουσα — Πῶς; Εἶνε τὸ ὑψιστον κάλλος τοῖς τεχνίταις ἡμῶν τόσον εὐχερές, ὥστε δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην νὰ ὑπομνήσῃ τις αὐτοῖς τοῦτο; Ἡ μήπως εἶνέ τι ἀνώτερον τοῦ κάλλους; Καὶ εἴμεθα ἤδη συνειθισμένοι καὶ ἐν ταῖς εἰκόσιν, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς, νὰ ἐκλαμβάνωμεν τὴν δυσειδεστάτην ὑποκρίτριν ὡς θελκτικὴν περιγλήπισσαν, ἂν μόνον ὁ πρίγκηψ αὐτῆς ἐκφράζῃ πρὸς αὐτὴν θερμοτάτην ἀγάπην;

Τῇ ἀληθείᾳ· ἡ εἰκὼν τῆς Πηνελόπιδος τὴν εἰκόνα τοῦ Ζεῦσιδος, ὡς παντομίμος πρὸς τὴν ὑψίστην ποιήσιν.

Ἀναντιρρήτως ὁ Ὅμηρος ἀνεγινώσκετο ἄλλοτε ἐπιμελέστερον, ἢ νῦν. Ἐν τούτοις δὲν εὐρίσκει τις ἀναφερομένης τόσον πολλὰς εἰκόνας, ἃς οἱ ἀρχαῖοι τεχνῖται ἠρώσθησαν ἐξ αὐτοῦ.¹⁵⁵ Μόνον τὴν ἔνδειξιν τοῦ ποιητοῦ πρὸς ἰδιαίτερά τινα σωματικὰ κάλλη φαίνονται οὗτοι ὅτι ἐπωφελήθησαν ἐπιμελῶς· ταῦτα ἐξωγράφουν, καὶ περὶ τὰ ἀντικείμενα ταῦτα, μόνον, ἤσθάνοντο καλῶς, ἥτο αὐτοῖς συγκεχωρημένον νὰ συναμιλληθῶσι πρὸς τὸν ποιητὴν. Πλὴν τῆς Ἑλένης ὁ Ζεῦσις ἐξωγράφησε καὶ τὴν Πηνελόπην· καὶ ἡ Ἀρτεμις τοῦ Ἀπελλοῦ ἦτο ἡ τοῦ Ὀμήρου συνοδευομένη ὑπὸ τῶν Νυμφῶν αὐτῆς. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὑπομιμνήσκω, ὅτι τὸ χωρίον τοῦ Πλινίου, ἐν ᾧ ὁμιλεῖ περὶ τῶν τελευταίων, δεῖται διορθώσεως.¹⁵⁶ Ἀλλὰ τὸ ζωγραφεῖν ἐκ τοῦ Ὀμήρου πράξεις, ἀπλῶς διότι παρέχουσι πλουσίαν σύνθε-

σιν, ἐξόχους ἀντιθέσεις, τεχνικοὺς φωτισμούς, φαίνεται ὅτι δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὴν καλαισθησίαν τῶν ἀρχαίων τεχνιτῶν· καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν αὐτό, ἐφ' ὅσον ἀκόμη ἡ τέχνη περιοριζέτο εἰς τὰ στενώτερα ὄρια τοῦ ὑψίστου αὐτῆς προορισμοῦ. Ἀλλ' ἀντὶ τούτου ἐτρέφοντο διὰ τοῦ πνεύματος τοῦ ποιητοῦ· ἐπλήρουν τὴν ἑαυτῶν φαντασίαν διὰ τῶν ὑψίστων αὐτοῦ χαρακτήρων. Τὸ πῦρ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ αὐτοῦ ἐξέκαie τὸν ἴδιον ἑαυτῶν· ἔβλεπον καὶ ἠσθάνοντο ὡς αὐτός· καὶ οὕτω ἀπέβαινον τὰ ἔργα αὐτῶν ἀπεικάσματα τῶν Ὀμηρικῶν, οὐχὶ ἐν τῇ σχέσει εἰκόνης πρὸς τὸ πρότυπον αὐτῆς, ἀλλ' ἐν τῇ σχέσει υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ· ὅμοια, ἀλλὰ διάφορα. Ἡ ὁμοιότης κεῖται πολλάκις ἐν ἐνὶ μόνῳ χαρακτήρι· πάντες οἱ λοιποὶ οὐδὲν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους ὅμοιον, ἢ ὅτι συμφωνοῦσι μετὰ τοῦ ἐν τῷ ἐνὶ ἢ τῷ ἑτέρῳ ὁμοίου χαρακτήρος.

Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ ὁμηρικὰ ἀριστουργήματα τῆς ποιήσεως ἦσαν ἀντικείμενα τοῦ ποιητοῦ τῆς τέχνης ἀριστουργήματος· ἐπειδὴ ὁ Ὅμηρος παρετήρησε τὴν φύσιν διὰ γραφικοῦ ὀφθαλμοῦ πρότερον, ἢ ὁ Φειδίας καὶ ὁ Ἀπελλῆς: διὰ τοῦτο δὲν πρέπει τις νὰ ξενίζεται, ὅτι οἱ τεχνῖται, πρὶν ἢ ἀντλήσωσιν ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως διαφόρους παρατηρήσεις, λίαν χρησίμους αὐτοῖς, εὖρον ἤδη ἐτοίμους παρ' Ὀμήρου, ἐξ οὗ παρέλαβον αὐτὰς ἀπλήστως, ἵνα διὰ τοῦ Ὀμήρου μιμηθῶσι τὴν φύσιν. Ὁ Φειδίας ὡμολόγησεν ὅτι οἱ στίχοι: ¹⁵⁷

*Ἥ, καὶ κτανέησιν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων·
ἀμβρόσια δ' ἄρα χαῖται ἐπερρώσαντο ἄνακτος,
κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο· μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὀλυμπον.*

ἐχρησίμευσαν αὐτῷ ὡς πρότυπον τοῦ Ὀλυμπίου αὐτοῦ Διός, καὶ ὅτι μόνον τῇ βοηθείᾳ αὐτῶν κατώρθωσε νὰ πλάσῃ θεῖον πρόσωπον, *propemodum ex ipso coelo petitum* (οὕτως εἰ-

παῖν ἐξ αὐτοῦ τοῦ οὐρανοῦ ληφθέν.) Ἐκεῖνος, ὅστις οὐδὲν πλέον νοεῖ ἐνταῦθα, ἢ ὅτι ἡ φαντασία τοῦ τεχνίτου ἐξήφθη διὰ τῆς ὑψηλῆς εἰκόνος τοῦ ποιητοῦ καὶ ἐγένετο ἱκανὴ ἐπίσης πρὸς τόσον ὑψηλὰς ἐννοίας, παραμελεῖ, μοι φαίνεται, τὸ οὐσιωδέστατον, καὶ ἀρκεῖται εἰς τι ὅλως γενικόν, ἐνῶ εἶνε ἀπείρως ἱκανοποιητικώτερον νὰ ἴδῃ τι ἐνταῦθα πολὺ εἰδικόν. Κατ' ἐμὴν γνώμην ὁ Φειδίας ὡμολόγησε συγχρόνως, ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ πρῶτον παρετήρησε πόση ἔκφρασις κεῖται ἐν ταῖς ὀφρῦσι, *quanta pars animi* ¹⁵⁸ (πόση ψυχὴ) ἐμφαίνεται ἐν αὐταῖς. Ἴσως παρεκίνησεν αὐτὸν τοῦτο νὰ ἐπιμεληθῇ πλεότερον καὶ τῆς κόμης, ἵνα πως ἐκφράσῃ τὸ ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ὀνομαζόμενον «ἀμβρόσιαι χαῖται.» Διότι εἶνε βέβαιον, ὅτι οἱ πρὸ τοῦ Φειδίου ἀρχαῖοι τεχνῖται ὀλίγον ἐνόησαν τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐκφράσεως τῆς φρυσιογνωμίας, καὶ ἰδίως παρημέλησαν πολὺ τὴν κόμην. Καὶ ὁ Μύρων ἔτι ἦτο κατ' ἀμφοτέρω ἀξιόμιστος, ὥς παρατηρεῖ ὁ Πλίνιος, ¹⁵⁹ καὶ κατ' αὐτὸν Πικανόρας ὁ νεοεὖς ἦτο ὁ πρῶτος, ὅστις ἀνεδειχθὴ φιλοτεχνήσας κομμὴν κόμην. ¹⁶⁰ Ὅτι ὁ Φειδίας ἐδιδάχθη περὶ τοῦ Ὀμήρου, ἐδιδάχθησαν οἱ λοιποὶ τεχνῖται ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Φειδίου.

Θὰ ἀναφέρω ἐν ἔτι παράδειγμα τοῦ αὐτοῦ εἶδους, ὅπερ πάντοτε λίαν μ' εὐχαρίστησεν. Ἄς ἐνθυμηθῇ τις ὅσα ὁ Hogarth ¹⁶¹ παρατηρεῖ περὶ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Βελβεδέρε : «Ὁ Ἀπόλλων οὗτος,» λέγει, «καὶ ὁ Ἀντίνοος ἴστανται ἀμφοτέρω ἐν τῷ αὐτῷ παλατίῳ ἐν Ῥώμῃ. Καὶ ὁ μὲν Ἀντίνοος πληροὶ τὸν θεατὴν θάμβους, ὁ δὲ Ἀπόλλων καταπλήσσει αὐτόν, καὶ δῆ, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν Περιγητῶν, ἔνεκα ὑπερανθρώπου θεάματος, ὅπερ γενικῶς οὐδόλως δύνανται νὰ περιγράψωσι. Καὶ ἡ ἐντύπωσις αὕτη, λέγουσιν, εἶνε κατὰ τοσοῦτον πλέον ἀξιοθαύμαστος, κατ' ὅσον, ἐξετάζων τις αὐτό, εὐρίσκει ὅτι τὸ ἐν αὐτῷ ἀσύμμετρον εἶνε δῆλον καὶ κοινῷ ὀφθαλμῷ. Εἰς τῶν ἀρίστων Ἀγγλῶν ἀγαλ-

ματοποιῶν, ὅστις ἐταξείδευσεν ἐσχάτως εἰς Ἰταλίαν, ἵνα ἴδῃ τούτους, μοι ἐπεκύρωσε τὸ ἤδη λεχθέν, ὅτι οἱ πόδες καὶ οἱ μηροὶ ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀνώτερα μέλη, εἶνε λίαν μακροὶ καὶ λίαν πλατεῖς. Καὶ ὁ Ἀνδρέας Sacchi, εἰς τῶν μεγίστων Ἰταλῶν ζωγράφων, τὴν αὐτὴν φαίνεται ἔχων γνώμην, διότι δυσκόλως (ἐν τινι περιφήμῳ εἰκόνι, ἐν Ἀγγλίᾳ νῦν εὐρισκομένη) ἤθελε ζωγραφήσῃ τὸν Ἀπόλλωνα αὐτοῦ, στεφανοῦντα τὸν μουσικὸν Πασκιλίνην, μετ' ὅλων τῶν ἀναλογιῶν τοῦ Ἀντινόου, ἐνῶ ἄλλως φαίνεται ὅτι εἶνε ἀντίγραφον τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἄν καὶ πολλάκις ἐν πολὺ μεγάλοις ἔργοις βλέπωμεν, ὅτι παρημελήθη ἀσημαντότερόν τι μέρος, δὲν δύναται ὁμως νὰ συμβαίῃ τοῦτο ἐνταῦθα, διότι μία τῶν οὐσιωδῶν καλλονῶν ὥραιον ἀνδριάντος εἶνε ἡ τελεία ἀσύμμετρον. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὰ μέλη ταῦτα ἐμυκύνθησαν σκοπίμως, ἀφοῦ μάλιστα εὐκόλως ἡδύνατό τις ν' ἀποφύγῃ αὐτό. Ἐρευνῶντες λοιπὸν ἐπακριβῶς τὰς καλλογὰς τῆς εἰκόνος ταύτης, δυνάμεθα εὐλόγως ν' ἀποφασίζωμεν, ὅτι ἐκεῖνο, ὅπερ μέχρι τοῦδε ἐθεωρήθη ἐν τῷ συνόλῳ τῆς θεάς τῶν ἀνδριάντων ὡς ἀπεριγράπτως ἐξάισιον, ἐπήγασεν ἐκ τούτου, ὅπερ ἐφάνη ὅτι εἶνε ἐλάττωμα μέρους τινὸς αὐτῶν.—Ταῦτα εἶνε λίαν ἐναργεῖ· καὶ ὁ Ὀμηρος ἤδη, προσθέτω ἐγώ, ἡσθάνθη καὶ ὑπέδειξεν, ὅτι ὑπάρχει μεγαλεῖον, πηγάζον ἀπλῶς ἐκ τῆς μεγεθυτικῆς ταύτης προσθήκης εἰς τὰς ἀναλογίας τῶν ποδῶν καὶ τῶν μηρῶν. Διότι ὅταν ὁ Ἀντήνωρ θέλῃ νὰ συγκρίνῃ τὸ ἀνάστημα τοῦ Ὀδυσσεὺς μετὰ τοῦ ἀναστήματος τοῦ Μενελάου, ποιεῖ αὐτὸν λέγοντα : ¹⁶²

Στάντων μὲν, Μενέλαος ὑπείρεχεν εὐρέας ὄμους,
ἄμφω δ' ἐζομένω, γεραρότερος ἦεν Ὀδυσσεύς.

Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ Ὀδυσσεὺς καθήμενος ἦτο γεραρότερος τοῦ Μενελάου καθημένου, εἶνε εὐκόλον νὰ ὀρισθῇ ἡ ἀνα-

λογία, ἣν εἶχεν ὁ κορμὸς ἀμφοτέρων πρὸς τοὺς πόδας καὶ τοὺς μηρούς. Ὁ Ὀδυσσεὺς εἶχε μεγεθυντικὴν προσθήκην εἰς τὰς ἀναλογίας τοῦ πρώτου, ὁ Μενέλαος εἰς τὰς ἀναλογίας τῶν τελευταίων.

ΚΓ'.

Ἐν μόνον δυσάρμοστον μέρος δύναται νὰ ταράξῃ τὴν ἀρμονικὴν ἐνέργειαν πολλῶν πρὸς κάλλος. Ἀλλὰ τὸ ἀντικείμενον δὲν γίνεται ἀκόμη ἔνεκα τούτου δυσειδές. Καὶ ἡ δυσμορφία ἀπαιτεῖ πλείονα δυσάρμοστα μέρη, ἅτινα πρέπει ἐπίσης νὰ δυνάμεθα νὰ συμπεριλάβωμεν δι' ἑνὸς βλέμματος, ἐὰν θέλωμεν νὰ αἰσθανθῶμεν ἐν τούτῳ τὸ ἐναντίον ἐκείνου, ὅπερ αἰσθανόμεθα ἐκ τοῦ κάλλους.

Κατὰ ταῦτα οὔτε ἡ δυσμορφία, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς θὰ ἠδύνατο νὰ ᾔνε ἀντικείμενον τῆς ποιήσεως· καὶ ὅμως ὁ Ὅμηρος ἐξεικόνισεν ἐν αὐτῇ Θεοσίτῃ τὴν ἐγγεγραμμένην δυσμορφίαν, καὶ ἐξεικόνισεν αὐτὴν κατὰ τὰ παράλληλα μέρη αὐτῆς. Διατὶ ἦτο αὐτῷ ἐπιτετραμμένον ἐν τῇ δυσμορφίᾳ, ὅτι αὐτὸς σοφώτατα ἀπηγόρευεν ἑαυτῷ ἐν τῷ κάλλει; Ἡ ἐνέργεια τῆς δυσμορφίας διὰ τῆς διαδοχικῆς ἀπαριθμήσεως τῶν στοιχείων αὐτῆς δὲν κωλύεται ἐπίσης, ὡς ματαιοῦται ἡ ἐνέργεια τοῦ κάλλους διὰ τῆς ὁμοίας ἀπαριθμήσεως τῶν στοιχείων αὐτῆς;

Βεβαίως· ἀλλ' ἐν τούτῳ κεῖται καὶ ἡ δικαιολογία τοῦ Ὁμήρου. Ἀκριβῶς διότι ἡ δυσμορφία ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ ποιητοῦ ἀποβαίνει ἥττον ἀπεχθὲς θέαμα σωματικῶν ἀτελειῶν, καὶ οἰονεῖ, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς, παύει οὕσα δυσμορφία, γίνεται εὐχρηστος τῷ ποιητῇ· καὶ ὅτι δὲν δύναται νὰ μεταχειρισθῇ καθ' ἑαυτό, μεταχειρίζεται αὐτὸ ὡς μέσον, ἵνα παραγάγῃ καὶ ἐπιρρώσῃ μικτὰ τινα συναισθή-

ματα, δι' ὧν, ἐν ἐλλείψει καθαρῶς εὐαρέστων συναισθημάτων, ὀφείλει νὰ ψυχαγωγῇ ἡμᾶς.

Τὰ μικτὰ ταῦτα συναισθήματα εἶνε τὸ Γελοῖον καὶ τὸ Φοβερόν.

Ὁ Ὅμηρος εἰκονίζει τὸν Θεοσίτην δύσμορφον, ἵνα ποιήσῃ αὐτὸν γελοῖον. Ἀλλὰ δὲν γίνεται γελοῖος διὰ μόνης τῆς δυσμορφίας αὐτοῦ· διότι δυσμορφία εἶνε ἀτέλεια, καὶ πρὸς τὸ Γελοῖον ἀπαιτεῖται ἀντίθεσις τελειοτήτων καὶ ἀτελειῶν.¹⁶³ Αὕτη εἶνε ἡ ἐρμηνεία τοῦ φίλου μου πρὸς ἣν ἐπεθύμουν νὰ προσθέσω, ὅτι ἡ ἀντίθεσις αὕτη δὲν πρέπει νὰ ᾔνε ἄγαν ὀξεῖα καὶ ἀπότομος, ὅτι τὰ Ἀντίθετα (opposita), ἵνα ἐξακολουθήσω ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν ζωγράφων, δεόν νὰ ᾔνε τοιαύτης φύσεως, ὥστε νὰ δύνανται νὰ συγχωνευθῶσιν ἐν ἑαυτῇ. Ὁ σοφὸς καὶ χρηστὸς Αἰσώπος δὲν γίνεται γε-

λοῖος, διότι ἀπέδωκεν αὐτῷ τὴν δυσμορφίαν τοῦ Θεοσίτου. Ἡτο μωρὰ καλογηρικὴ ἐπίνοια, ἥτις τὸ Γελοῖον τῶν διανοητῶν ἀποδίδει, διὰ μέσου τῆς δυσμορφίας, μετήγετο εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Διότι δύσμορφον σῶμα καὶ ὡραία ψυχὴ εἶνε ὡς ἔλαιον καὶ ὄξος, ἅτινα ὅσον καὶ ἂν συναναμιχθῶσι, μένουσι πάντοτε κεχωρισμένα εἰς τὴν γεῦσιν. Οὐδὲν παρέχουσι τρίτον· τὸ σῶμα διεγείρει δυσἀρέσκειαν, ἡ ψυχὴ εὐχαρίστησιν· ἕκαστον ἀνεξαρτήτως τοῦ ἄλλου. Μόνον ἂν τὸ δύσμορφον σῶμα ᾔνε συγχρόνως ἀνάπηρον καὶ ἀσθενικόν, ἐὰν κωλύῃ τὴν ψυχὴν εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτῆς, ἐὰν ἀποβαίνει πηγὴ ἐπιβλαβῶν αὐτῷ προλήψεων· τότε συγχέονται πρὸς ἀλλήλας δυσἀρέσκεια καὶ εὐχαρίστησις· ἀλλὰ τὸ νέον ἐντεῦθεν προκύπτον φαινόμενον δὲν εἶνε γέλως, ἀλλ' οἶκτος, τὸ δὲ ἀντικείμενον, ὅπερ ἄνευ τούτου θὰ ἐτιμῶμεν μόνον, γίνεται συμπαθές. Ὁ δύσμορφος, ἀνάπηρος Pope θὰ ἦτο τοῖς φίλοις αὐτοῦ ἀπείρως συμπαθέστερος, ἢ ὁ ὡραῖος καὶ ὑγιὴς Wicherley¹⁶⁴ τοῖς ἑαυτοῦ. — Ἀλλ' ὅσον ὀλίγον ὁ Θεοσίτης διὰ μόνης τῆς δυσμορ-

φίας γίνεται γελοῖος, ἐπίσης τόσον ὀλίγον θὰ ἐγίνετο ἄνευ ταύτης. Ἡ δυσμορφία, ἡ συμφωνία τῆς δυσμορφίας ταύτης μετὰ τοῦ χαρακτηῖρος αὐτοῦ· ἡ ἀντίθεσις ἀμφοτέρων πρὸς τὴν ιδέαν, ἣν ἔχει περὶ τῆς ἰδίας σπουδαιότητος· ἡ αὐτὸν μόνον ἐξευτελίζουσα ἐπίδρασις τῆς κακεντρεχοῦς φλυαρίας αὐτοῦ : πάντα πρέπει νὰ συμβάλλωσι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἡ τελευταία κατηγορία εἶνε τὸ Οὐ φθαρτικόν, ὅπερ ὁ Ἀριστοτέλης¹⁶⁵ θεωρεῖ ἀπαραίτητον πρὸς τὸ γελοῖον, ὡς ὁ φίλος μου νομίζει ἀναγκαῖον ὅρον, ὅτι ἡ ἀντίθεσις ἐκεῖνη δὲν πρέπει νὰ ἦνε πολὺ σημαντικὴ, οὔτε πολὺ νὰ ἐνδιαφέρῃ ἡμᾶς. Διότι, ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Θερσίτης μοχθηρῶς ὑποτιμῶν τὸν Ἀγαμέμνονα ἠθέλε τιμωρηθῇ δι' αὐτὸ βαρύτερον, ὅτι θ' ἀπέτιε τὴν μοχθηρίαν αὐτοῦ ὅχι λαμβάνων ὀλίγους αἵματηροὺς μῶλωπας, ἀλλὰ διὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, θὰ ἐπαύομεν γελῶντες. Διότι τὸ κάθαρμα τοῦτο εἶνε ἄνθρωπος, οὔτινος ὁ ὀλεθρος φαίνεται ἡμῖν πάντοτε μεγαλειότερον δεινόν, ἢ πάντα τὰ ἐλαττώματα αὐτοῦ καὶ κακία. Ἡ ἀντιθέσις πεῖραν τούτου, ἃς ἀναγνώσῃ τὸ τέλος αὐτοῦ παρὰ τῷ Κοῖντῳ Καλαβρινῷ¹⁶⁶ Ὁ Ἀχιλλεὺς λυπεῖται διότι ἐφόνευσε τὴν Πενθεσίλειαν· ἡ καλλονὴ αὐτῇ, πλέουσα ἐν τῷ αἵματι αὐτῆς, τὸ τόσον γενναίως χυθέν, προκαλεῖ τὸ σέβας καὶ τὸν οἶκτον τοῦ ἥρωος· σέβας δὲ καὶ οἶκτος ἀποβαίνουσιν ἔξω, Ἀλλ' ὁ λοιδώρος Θερσίτης ψέγει αὐτὸν διὰ τὸν ἔρωτα τοῦτον ὡς ἀμάρτημα. Καταφέρεται κατὰ τῆς Φιληδονίας, ἣτις καὶ τὸν συνετώτατον ἄνδρα παραφέρει εἰς πράξεις ἀφροσύνης.

— — ἦτ' ἄφρονα φῶτα τίθησι
καὶ πινυτόν περ ἐόντα. — — —

Ὁ Ἀχιλλεὺς ὀργίζεται, καὶ χωρὶς νὰ προφέρῃ λέξιν, πλήττει αὐτὸν τόσον σφοδρῶς μεταξὺ γνάθου καὶ ὠτός, ὥστε ὀδόντες, αἷμα καὶ ψυχὴ ἐξώρμησαν διὰ μιᾶς ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ. Ἀπανθρωπότατον! Ὁ ὀξύθυμος, ὁ φονικὸς

Ἀχιλλεὺς γίνεται μοι μισητότερος, ἢ ὁ μοχθηρὸς, μεμψιμοιρὸς Θερσίτης. Ἡ χαρμόσυνη κραυγὴ τῶν Ἀχαιῶν διὰ τὴν προᾶξιν ταύτην μὲ λυπεῖ· τάσσομαι μετὰ τοῦ Διομήδους, ὅστις ἤδη ἀνασπᾷ τὸ ξίφος, ἵνα ἐκδικήσῃ τὸν συγγενὴ αὐτοῦ κατὰ τοῦ φονέως. Διότι αἰσθάνομαι ὅτι ὁ Θερσίτης εἶνε καὶ ἐμὸς συγγενής, εἶνε ἄνθρωπος.

Ἀλλὰ δεδύσθω, ὅτι αἱ παρορμήσεις τοῦ Θερσίτου ἠθέλον προκαλέσει στάσιν, ὅτι τὸ στασιάσαν στράτευμα θὰ ἐπιβιάζετο ἐν τοῖς πλοίοις, ἐγκαταλιπὼν προδοτικῶς τοὺς ἀρχηγούς αὐτοῦ, ὅτι οἱ μὲν ἀρχηγοὶ περιέπιπτον εἰς χεῖρας φιλεκδίκων ἐχθρῶν, στόλον δὲ καὶ στρατὸν ἐπάτασεν ἡ θεία δίκη διὰ τελείας καταστροφῆς. Πῶς θὰ ἐφαίνετο ἡμῖν τότε ἡ δυσμορφία τοῦ Θερσίτου; Ἄν ἀβλαβὴς δυσμορφία δύναται νὰ γίνῃ γελοία, ἡ ἐπιβλαβὴς ὅμως εἶνε πάντοτε φοβερά. Δὲν δύναμαι νὰ ἐρμηνεύσω τοῦτο καλλίτερον, ἢ παραλέγων ἔξοχά τινα χωρία τοῦ Σαιξπήρου. Ἐδμόνδος, ὁ νόθος τοῦ κόμητος Γλόστερ, ἐν τῷ βασιλεῖ Λήρ, δὲν εἶνε κατώτερος ἀπὸ τῆς ἀρετῆς τοῦ βασιλέως, τοῦ δουκὸς Γλόστερ, ὅστις δι' ἀποτροπαίων κακουργημάτων, ἠνοιξεν εἰς ἑαυτὸν τὴν πρὸς τὸν θρόνον ἄγουσιν, εἰς ὃν ἀνῆλθεν ὡς Ῥιχάρδος Τρίτος. Ἀλλὰ διατὶ ἐκεῖνος πολὺ ἀπέχει τοῦ νὰ διεγείρῃ ἡμῖν τόσον τρόμον καὶ φρίκην, ὅσην οὗτος; Ἀκούω τὸν νόθον λέγοντα :¹⁶⁷

Σὺ, φύσις, εἶσαι ἡ θεά μου, εἰς τοὺς νόμους σου
καὶ μόνον ὑπακούω. Διατὶ ν' ἀνέχωμαι
τὴν βάσανον τῆς σνηθείας, καὶ νὰ συγχωρῶ,
ὥστε ἡ ἰδιοτροπία τῶν λαῶν
νὰ μὲ ἀποκληροῖ, διότι ἦλθα εἰς τὴν γῆν
μῆνᾱς τινος βραδύτερον τοῦ ἀδελφοῦ;
Διατὶ νόθος; ἀγενής; ἀφοῦ τὰ μέλη μου
εἶνε τοσοῦτον εὐπαγῇ καὶ σύμμετρα,

ὁ νοῦς γενναῖος, εὐγενής ὁ τύπος μου,
ὡς ὁ καρπὸς ἀξιοτίμων δεσποινῶν;

ἀκούω μὲν διάβολον, ἀλλὰ βλέπω αὐτὸν ἐν τῇ μορφῇ ἀγγέλου τοῦ φωτός. Ἀκούων τοῦναντίον τὸν κόμητα Γλόσσεστερ λέγοντα: ¹⁶⁸

Ἀλλὰ ἐγώ, ποῦ δὲν ἐπλάσθην διὰ παίγνια,
οὔτε νὰ καμαρόνωμαι εἰς κάτοπτρα,
ἐγώ, χονδροκομμένος, καὶ χωρὶς ἐρωτικῆν
μεγαλειότητα, διὰ νὰ γανριῶ
ἐμπρὸς εἰς Νύμφην κούφην κ' ἐρωτότροπον,
ἐγώ, ὁ τὴν ὥραϊαν συμμετρίαν στερηθεὶς,
ὁ ἐμπαιχθεὶς ἀπὸ τὴν φύσιν εἰς τὸ σχῆμά μου,
ὁ δύσμορφος, ὁ ἀτελής, ποῦ μ' ἔστειλαν
πρόωρα εἰς τὸν κόσμον τοῦτον τῆς ζωῆς,
σχεδὸν μισόν, καὶ τοῦτο πῶσον κομικῶς
ὥστε οἱ σκύλλοι νὰ παύσωνται ἀπὸ αὐτῶν
διέρχωμαι χολαίνων· εἰς αὐτοὺς ἐγὼ
τοὺς χρόνους τῆς εἰρήνης τοὺς ἀπράγμονας
ἄλλην δὲν ἔχω διασκέδασιν, παρὰ
κατασκοπεύων τὴν σκιάν μου εἰς τὸν ἥλιον
νὰ σχολιάζω τὴν ἰδίαν ἀσχημίαν μου.
Ὡστε ἀδυνατῶν ὡς ἐρωτύλος νὰ διέρχωμαι
αὐτοὺς τοὺς χρόνους τῶν κομῶν κι' ὥραίων φράσεων,
κακοῦργος νὰ γενῶ ἔχω ἀπόφασιν.

ἀκούω καὶ βλέπω διάβολον ἐν μορφῇ, ἣν μόνον ὁ διάβολος
ἠδύνατο νὰ ἔχῃ.

ΚΛ.

Οὕτω χρησιμοποιεῖ ὁ ποιητὴς τὴν σωματικὴν δυσμορφίαν: ποίαν χρῆσιν ἐπιτρέπεται νὰ κάμῃ ταύτης ὁ ζωγράφος;

Ἡ ζωγραφικὴ, ὡς μιμητικὴ δεξιότης δύναται νὰ ἐκφράσῃ τὴν δυσμορφίαν: ἡ ζωγραφικὴ, ὡς ὥραία τέχνη, δὲν θέλει νὰ τὴν ἐκφράσῃ. Εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν ἀνήκουσιν εἰς αὐτὴν πάντα τὰ ὁρατὰ ἀντικείμενα· εἰς δὲ τὴν δευτέραν περιορίζεται εἰς ἐκεῖνα μόνον τὰ ὁρατὰ ἀντικείμενα, ἅτινα διεγείρουν εὐάρεστα συναισθήματα.

Ἀλλὰ δὲν ἀρέσκουσι καὶ τὰ δυσάρεστα συναισθήματα ἐν τῇ μιμῇ; Οὐχὶ ὅλα. Ὁξύνους τεχνοκρίτης ¹⁶⁹ παρετήρησεν ἤδη τοῦτο ὡς πρὸς τὴν ἀηδίαν. « Αἱ παραστάσεις τοῦ φόβου » λέγει, τῆς « θλίψεως, τοῦ τρόμου, τοῦ οἴκτου κ. λ. δύναται νὰ διεγείρωσι δυσαρέσκειαν μόνον, ἐφ' ὅσον ἐκλαμβάνεται τὸ κακὸν ὡς πραγματικόν. Δύναται λοιπὸν αὖται, διὰ τῆς ἀναμνήσεως, ὅτι πρόκειται περὶ ἀπάτης καλλιτεχνικῆς, νὰ καταλήξωσιν εἰς εὐάρεστον συναισθημα. Ἀλλὰ τὸ ἀπεχθὲς συναισθημα τῆς ἀηδίας γεννᾶται, δυνάμει τοῦ νόμου τῆς φαντασίας, ἐκ τῆς ἀπλῆς ἐν τῇ ψυχῇ ἀναπαραστάσεως, ἀδιάφορον ἂν τὸ ἀντικείμενον ἐκλαμβάνηται ὡς πραγματικόν, ἢ ὄχι. Τί λοιπὸν ὠφελεῖ τὴν δυσαρέστως διατεθεῖσαν ψυχὴν, ἂν ἡ τύχη τῆς μιμήσεως ᾔνε μᾶλλον ἢ ἡ τὸν τελεία; Ἡ ὑμετέρα ἀπαρέσκεια δὲν ἐπήγαγεν ἐκ τῆς προϋποθέσεως, ὅτι τὸ κακὸν εἶνε πραγματικόν, ἀλλ' ἀπλῶς ἐκ τῆς παραστάσεως αὐτοῦ· αὕτη δὲ ὑπάρχει πραγματικῶς ἐνώπιον ἡμῶν. Ὡστε τὰ συναισθήματα τῆς ἀηδίας εἶνε πάντοτε φύσις, ὄχι μίμησις. »

Αὐτὸ τοῦτο ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν σωματικὴν δυσμορφίαν. Ἡ δυσμορφία δυσαρεστεῖ τὴν ὄρασιν ἡμῶν, προσκρούει εἰς τὴν περὶ τάξεως καὶ ἁρμονίας καλαισθησίαν ἡμῶν

ἂν συνδέηται μετ' αὐτῆς ἐπιτήδευσίς τις πρὸς χάριν καὶ σοβαρότητα. Ἐπίσης εἶνε ἀδιαφιλονείκητον, ὅτι ἐπιβλαβὴς δυσμορφία, ὡς ἐν τῇ φύσει, οὕτω καὶ ἐν τῇ εἰκόνι διεγείρει τρόμον· καὶ ὅτι τὸ γελοῖον ἐκεῖνο καὶ τὸ φοβερὸν τοῦτο, ὄντα ἤδη καθ' ἑαυτὰ μικτὰ συναισθήματα, ἀποκτῶσι διὰ τῆς μιμήσεως νέον βαθμὸν ἐπαγωγότητος καὶ τερπνότητος.

Ἄλλ' ὀφείλω νὰ ὑπομνήσω ἐνταῦθα, ὅτι ἡ περίπτωσις αὕτη δὲν ἐφαρμόζεται εἰς τὴν ζωγραφικὴν καθ' ὁλοκληρίαν, ὡς εἰς τὴν ποιήσιν. Ἐν τῇ ποιήσει ὡς παρετήρησα, ἡ δυσμορφία τῶν τύπων διὰ τῆς τροπῆς τῶν παραλλήλων μερῶν αὐτῆς εἰς ἀλλεπάλληλα ἀποβάλλει τὴν ἀπεχθὴ αὐτῆς ἐντύπωσιν σχεδὸν ἐντελῶς· ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην οἶονεὶ παύει οὕσα δυσμορφία, καὶ δύνатаι ἐπομένως ἔτι στενότερον νὰ συνδεθῇ μετ' ἄλλων παραστάσεων, ἵνα παραγάγῃ νέαν ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν. Ἐν τῇ ζωγραφικῇ τοῦναντίον ἡ δυσμορφία παρίσταται μεθ' ὅλων ὁμοῦ τῶν δυνάμεων αὐτῆς καὶ ἐνεργεῖ οὐχὶ πολὺ ἄσθενέστερον, ἢ ἐν αὐτῇ τῇ φύσει. Ὡστε ἀβλαβὴς δυσμορφία δὲν δύναται βεβαίως νὰ παραμείνῃ ἐπὶ πολὺ γελοία· τὸ δυσάρεστον συναισθημα ὑπερισχύει, καὶ ὅ,τι κατὰ τὰς πρώτας στιγμὰς ἦτο ἀστεῖον, ἀποβαίνει ἀκολούθως ἀπλῶς ἀπεχθές. Δὲν συμβαίνει ἄλλως ὡς πρὸς τὴν ἐπιβλαβὴ δυσμορφίαν· τὸ φοβερὸν ἐξαλείφεται βαθμηδόν, καὶ ἐναπομένει μόνον καὶ ἀμετάβλητον τὸ δύσμορφον.

Τούτου ἀνασκοπηθέντος, εἶχε πλῆρες δίκαιον ὁ κόμης Caylus, παραλιπὼν ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν ὁμηρικῶν αὐτοῦ εἰκόνων τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Θεοσίτου. Ἄλλ' ἔχει τις διὰ τοῦτο δίκαιον ἀνευχόμενος αὐτὸ καὶ εἰς τὸν Ὅμηρον; Λυποῦμαι πολὺ, διότι λόγιος ¹⁷¹ ἔχων τόσον ὀρθὴν καὶ λεπτὴν αἴσθησιν ἀσπάζεται τὴν γνώμην ταύτην. Ἐπιφυλάσσομαι νὰ ἐξηγηθῶ περὶ τούτου ἐκτενέστερον ἐν ἄλλῳ τόπῳ.

ΚΕ'.

Καὶ ἡ δευτέρα διαφορὰ, ἣν ὁ μνημονευθεὶς τεχνοκρίτης εὐρίσκει μεταξὺ τῆς ἀηδίας καὶ ἄλλων δυσαρέστων συναισθημάτων τῆς ψυχῆς, ἐκφαίνεται ἐν τῇ ἀποστροφῇ, ἣν ἐξεγείρει ἐν ἡμῖν ἡ δυσμορφία τῶν τύπων.

« Ἐτερα δυσάρεστα συναισθήματα, » λέγει, ¹⁷² « δύνανται καὶ ἐκτὸς τῆς μιμήσεως, ἐν αὐτῇ τῇ φύσει νὰ ᾔνε πολ-
λάκις εὐάρεστα εἰς τὴν ψυχὴν, ὡς μὴ διεγείροντα οὐδέποτε καθαράν ἀποστροφὴν, ἀλλ' ἀναμιγνύοντα πάντοτε τὴν πικρότητα αὐτῶν μεθ' ἡδονῆς. Ὁ φόβος ἡμῶν εἶνε σπανίως ἀμιγῆς ἐλπίδος· ὁ τρόμος ἡμῶν ζωογονεῖ πάσας ἡμῶν τὰς δυνάμεις πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ κινδύνου· ἡ ὀργὴ συνδέεται μετὰ τῆς ἐπιθυμίας τῆς ἐκδικήσεως, ἡ θλίψις μετὰ τῆς εὐαρέστου ἀναπαραστάσεως τῆς πρῶην εὐδαιμονίας, καὶ ὁ οἶ-
τος εἶνε ἀδιάσπαστος ἀπὸ τῶν τρυφερῶν συναισθημάτων
αἱ ἀνὰ τὴν ἀποστροφήν καὶ τὴν ἐλπίδα. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἐλευθέρα νὰ ἐν-
διατρίβῃ ὅτε μὲν εἰς τὸ εὐάρεστον, ὅτε δὲ εἰς τὸ δυσάρε-
στον μέρος συναισθημάτων, καὶ νὰ δημιουργῇ ἑαυτῇ
κράμα τι χαρᾶς καὶ λύπης, ὅπερ εἶνε θελκτικώτερον τῆς
ἀμιγεστάτης τέρψεως. Ὀλίγον μόνον ἂν προσέξῃ τις εἰς ἑαυ-
τόν, θὰ παρατηρήσῃ πολλαχῶς αὐτό· διότι πόθεν ἄλλως
προέρχεται, ὅτι εἶνε εἰς τὸν ὀργισμένον ἢ ὀργὴ αὐτοῦ, εἰς
τὸν τεθλιμμένον ἢ ἀθυμία αὐτοῦ προτιμότερα πασῶν τῶν
φαιδρῶν εἰκόνων, δι' ὧν προτίθεται τις νὰ καθησυχάσῃ αὐτόν;
Ἄλλ' ἐντελῶς διάφορον εἶνε τὸ πρᾶγμα ὡς πρὸς τὴν ἀη-
δίαν καὶ τῶν συγγενῶν αὐτῇ συναισθημάτων. Ἡ ψυχὴ δὲν
ἀνευρίσκει ἐν ταύτῃ αἰσθητόν τι κράμα τέρψεως. Τὸ δυσά-
ρεστον ὑπερισχύει, καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶνε δυνατόν οὔτε ἐν
τῇ φύσει, οὔτε ἐν τῇ μιμῇ νὰ ἐπινοηθῇ κατάστασις, καθ'
ἣν ἡ ψυχὴ δὲν ἠθέλεν ὀπισθοχωρήσει πρὸ τῶν εἰκόνων
τούτων μετ' ἀποστροφῆς. »

Ὁρθότατα· ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ὁ τεχνοκρίτης ἀναγνωρίζει καὶ ἕτερα συγγενῇ τῇ ἀηδία συναισθήματα, ἅτινα ἐπίσης οὐδὲν ἕτερον προκαλοῦσιν, ἢ ἀπέχθειαν, τί δύναται νὰ ἦνε αὐτῇ συγγενέστερον, ἢ τὸ συναίσθημα τῆς δυσμορφίας τῶν τύπων; Καὶ αὕτη ἐπίσης ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει ἄνευ τοῦ ἐλαχίστου κράματος τέρψεως· καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶνε ἐπιδεκτικὴ τούτου οὔτε ἐν τῇ μιμήσει, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐπινοήσῃ τις κατάστασιν, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ δὲν ἤθελεν ὀπισθοχωρήσῃ πρὸς τῆς εἰκόνης αὐτῆς μετ' ἀποστροφῆς.

Ἡ ἀποστροφή αὕτη μάλιστα, ἂν ἄλλως ἠρεύνησα ἐπισημαίνων τὸ συναίσθημά μου, μετέχει ἐντελῶς τῆς φύσεως τῆς ἀηδίας. Τὸ συναίσθημα τὸ παρακολουθοῦν τὴν δυσμορφίαν τῶν τύπων εἶνε ἀηδία, ἀλλὰ κατωτέρου βαθμοῦ. Καὶ ἀντιφάσκει μὲν τοῦτο πρὸς ἄλλην τινὰ τοῦ τεχνοκρίτου παρατήρησιν, καθ' ἣν νομίζει ὑποκειμένης εἰς τὴν ἀηδίαν μόνον τὰς ἀμβλυτέρας πασῶν αἰσθήσεις, τὴν γεῦσιν, τὴν ὄσφρησιν, τὴν ἀκοήν. «Αἱ μὲν δὴ πρῶται λήμει, ἕνα καὶ ὑπερβολικῆς γλυκύτητος, ἡ δὲ τρίτη ἐνεκα τῆς μάλιστα μεταποιητοῦ τῶν σωμάτων, ἅτινα δὲν ἀνθίστανται ἀρκούντως εἰς τὰς ψηλαφώσας ἴνας. Τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἀποβαίνουν οὕτω καὶ εἰς τὴν ὄψιν ἀφόρητα, ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς ἀλληλουχίας τῶν ἐννοιῶν, καθόσον ἀναπολοῦμεν τὴν ἀπέχθειαν, ἣν ἐπροξένησαν ταῦτα εἰς τὴν γεῦσιν, εἰς τὴν ὄσφρησιν, ἢ εἰς τὴν ἀφήν. Διότι, κυρίως εἰπεῖν, δὲν ὑπάρχουσιν ἀντικείμενα προκαλοῦντα τὴν ἀηδίαν εἰς τὴν ὄρασιν.» Ἄλλὰ φαίνεται μοι, ὅτι βεβαίως δύναται τις νὰ ἀπαριθμήσῃ τοιαῦτα. Τὰ ἀγγειώματα τοῦ προσώπου, ἡ λαγωχειλία, ἡ σιμὴ ῥίς μετὰ προεξέχοντων ῥωθίωνων, ἡ ἐντελής ἔλλειψις τῶν βλεφαρίδων εἶνε δυσμορφίαι, αἵτινες δὲν δύναται νὰ ἦνε ἀπεχθεῖς οὔτε εἰς τὴν γεῦσιν, οὔτε εἰς τὴν ὄσφρησιν, οὔτε εἰς τὴν ἀφήν. Οὐχ ἥττον εἶνε βέβαιον, ὅτι τὸ ἐκ τούτων συναίσθημα εἶνε μᾶλλον παρεμφερὲς πρὸς τὴν ἀη-

δίαν, ἢ τὸ προκαλούμενον ἐξ ἄλλων δυσμορφιῶν τοῦ σώματος, κυλλοποδίας, κυφότητος· ὅσον ἀσθενεστέραν ἔχομεν τὴν κρᾶσιν, τόσον μᾶλλον θέλομεν αἰσθανθῇ ἐν τῷ σώματι τὰς κινήσεις ἐκεῖνας αἵτινες προηγούνται τοῦ ἐμέτου. Ἄλλ' αἱ κινήσεις αὗται ἐξαφανίζονται πάλιν ἀμέσως δυσκόλως δύναται νὰ καταλήξωσιν εἰς πραγματικὸν ἔμετον· τὴν αἰτίαν πρέπει τις βεβαίως νὰ ἀναζητήσῃ ἐν τούτῳ, ὅτι ὑπάρχουσιν ἀντικείμενα ὑποπίπτοντα εἰς τὴν ὄρασιν, ἡτις ἐν αὐτοῖς καὶ μετ' αὐτῶν συγχρόνως διαβλέπει πλῆθος ὑποστάσεων, αἵτινες διὰ τῶν εὐαρέστων αὐτῶν εἰκόνων ἐξασθενοῦσι καὶ συσκοτίζουσιν τόσον τὴν δυσάρεστον ἐκείνην, ὥστε οὐδεμίαν αἰσθητὴν ἐπίδρασιν δύναται νὰ ἔχῃ αὕτη ἐπὶ τοῦ σώματος. Τούναντίον αἱ ἀμβλείαι αἰσθήσεις, ἡ γεῦσις, ἡ ὄσφρησις, ἡ ἀφή, δὲν δύναται προσθιγόμεναι ἐξ ἀπεχθοῦς τινος ἀντικειμένου νὰ λάβωσι συγχρόνως αἰσθητὴν τοιούτων ὑποστάσεων· ἐπομένως τὸ ἀπεχθὲς ἐνεργεῖ μόνον καὶ ἐν οἷς αἱ αἰσθηταὶ σφοδρότητι, καὶ ἀναγκαίως συνοδεύεται ὑπὸ πολὺ σφοδροτέρας διασεισεως τοῦ σώματος. Ἄλλως τε τὸ ἀηδὲς ἔχει ἐντελῶς τοιοῦτον λόγον πρὸς τὴν μίμησιν, οἷον τὸ δύσμορφον. Καὶ μάλιστα, ἐπειδὴ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ εἶνε ἰσχυροτέρα, διὰ τοῦτο ἔτι ὀλιγώτερον, ἢ τὸ δύσμορφον αὐτὸ καθ' ἑαυτό, δύναται τὸ ἀηδὲς νὰ γείνη ἀντικείμενον τῆς ποιήσεως ἢ τῆς ζωγραφικῆς, Μόνον δὲ διότι καὶ αὐτὸ ἐπίσης μετριάζεται πολὺ διὰ τῆς λεκτικῆς ἐκφράσεως, ἐτόλμησα νὰ ἰσχυρισθῶ ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦλάχιστον δύναται ἀηδεῖς τινὰς χαρακτῆρας νὰ μεταχειρισθῇ ὡς μέσον πρὸς τὰ αὐτὰ μικτὰ συναισθήματα, ἅτινα ἐπιρρωνύει τόσον ἀποτελεσματικῶς διὰ τοῦ δυσειδοῦς.

Τὸ ἀηδὲς δύναται νὰ ἐπιτείνῃ τὸ γελοῖον· ἦτοι, εἰκόνες παριστῶσαι τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ τὴν βαρύτητα τοῦ ἥθους, ἀντιτιθέμεναι πρὸς τὸ ἀηδὲς ἀποβαίνουνσι γελοῖαι: Ἄπειρα τούτων παραδείγματα ἀπαντῶσι παρὰ τῷ Ἀριστοφάνει.

Ἐνθυμοῦμαι τὸν γαλεώτην ὅστις διέκοψε, τὰς ἀστρονομικὰς μελέτας τοῦ Σωκράτους.¹⁷³

Μαθ. Πρώην δέ γε γνώμην μεγάλην ἀφηρέθη
ὑπ' ἀσκαλαβώτου.

Στρ. Τίνα τρόπον; κάτειπέ μοι.

Μαθ. Ζητοῦντος αὐτοῦ τῆς σελήνης τὰς ὁδοὺς
καὶ τὰς περιφοράς, εἴτ' ἄνω κεληρότος,
ἀπὸ τῆς ὁροφῆς νύκτωρ γαλεώτης κατέχευεν.

Στρ. Ὅσθην γαλεώτη καταχέσαντι Σωκράτους.

Ἄν ὑποθέσῃ τις ὅχι ἀηδὲς τὸ πίπτον εἰς τὸ χαῖνον στόμα τοῦ Σωκράτους, τὸ γελοῖον ἐξαφανίζεται. Τοὺς ἀστειοτάτους χαρακτήρας τοῦ εἵδους τούτου περιέχει ἡ Ὅπτεντοτική διήγησις Tquassouu καὶ Knonmquaiha, ἐν τῷ «Γνώστη» παιδροτάτῳ ἀγγλικῷ ἐβδομηκονταίῳ ἔτη ἀποδόσαν εἰς τὸν λόρδον Chesterfield¹⁷⁴. Εἶνε γνωστόν, πόσον εἶνε ὀυπαροὶ οἱ Ὅπτεντόττοι, καὶ πόσα διεγείροντα τὴν ἀηδίαν καὶ ἀποστροφὴν ἡμῶν θεωροῦσιν ὥρατα καὶ κομψὰ καὶ ἱερά. Ρίς, ὡσεὶ χόνδρος συμπεπιεσμένος, μαστοὶ χαλαρῶς κρεμάμενοι, σῶμα ἐπικεχρισμένον ὑπὸ τὸν ἥλιον διὰ ψιμυθίου ἐκ λίπους αἰγὸς καὶ ἀσβόλης, πλόκαμοι ἀποστάζοντες μυρέλαιον, πόδες καὶ βραχίονες νωποῖς ἐντέροις περιεπιγμένοι: οὕτω ἄς φαντασθῇ τις ἀντικείμενον φλογεροῦ, εὐλαβοῦς, τρυφεροῦ ἔρωτος· τοῦτο ἄς ἀκούσῃ τις ἐκφραζόμενον εἰς τὴν εὐγενῇ γλώσσῃ τῆς εἰλικρινείας καὶ τοῦ θαυμασμοῦ καὶ ἄς καταστείλῃ τὸν γέλωτα.¹⁷⁵

Μετὰ τοῦ φοβεροῦ πληρέστερον ἐτι φαίνεται ὅτι δύναται νὰ συγκερασθῇ τὸ ἀηδές. Ὅτι καλοῦμεν βδελυρόν, δὲν εἶνε ἄλλο ἢ τὸ ἀηδῶς φοβερόν. Τῷ Λογγίνῳ¹⁷⁶ ἀπαρέσκει μὲν τὸ ἐν τῇ εἰκόνι τῆς θλίψεως παρ' Ἡσιόδου:¹⁷⁷

«Τῆς ἐκ μὲν ῥινῶν μύξαι ῥέον·» ἀλλὰ νομίζω ὅχι τόσον, διότι τοῦτο εἶνε ἀηδὴς χαρακτήρ, ὅσον διότι εἶνε ἀπλῶς ἀηδὴς χαρακτήρ, οὐδόλως συμβαλλόμενος πρὸς τὸ φοβερόν. Διότι φαίνεται ὅτι δὲν θέλει νὰ μεμφθῇ τοὺς μακροὺς ὄνυχας, τοὺς προεξέχοντας τῶν δακτύλων (μακροὶ δ' ὄνυχες χεῖρεςσιν ὑπῆσαν), ἂν καὶ μακροὶ ὄνυχες δὲν εἶνε ὀλιγότερον ἀηδεῖς ῥινὸς σταζούσης. Ἄλλ' οἱ μακροὶ ὄνυχες εἶνε συγχρόνως καὶ φοβεροί· διότι σπαράττουσι τὰς παρειάς, ὥστ' ἐξ αὐτῶν τὸ αἷμα ῥέει εἰς τὴν γῆν:

— — — — ἐκ δὲ παρειῶν
αἷμ' ἀπελείβει' ἔραζε — — —

Τοῦναντίον στάζουσα ῥίς οὐδὲν ἄλλο εἶνε, ἢ στάζουσα ῥίς· καὶ συμβουλεύω τὴν θλίψιν νὰ κλείσῃ τὸ στόμα. Ἄς ἀναγνώσῃ τις παρὰ Σοφοκλεῖ τὴν περιγραφὴν τοῦ ἐρήμου σπηλαίου τοῦ διαδαιμόνος Φιλοκτήτου. Οὐδὲν ὑπάρχει ἐνταῦθα πρὸς ζοφότητα, οὐδὲν πρὸς ἀέρας, ἐκτὸς συμπεπατημένης ἐκ ξηρῶν φύλλων στρωμνῆς, ἀμόρφου ξυλίνου ἐκπώματος καὶ πυρείων! Ἄπας ὁ πλοῦτος τοῦ ἀσθενοῦς, ἐγκαταλειμμένου ἀνδρός! Πῶς συμπληροῖ ὁ ποιητὴς τὴν θλιβεράν φρικτὴν εἰκόνα; Διὰ προσθήκης, προκαλούσης ἀηδίαν. «ὦ!» ἀναφωνεῖ αἴφνης ὁ Νεοπτόλεμος φρίσσων, «ἐνταῦθα θάλλονται ῥάκη, πλήρη αἵματος καὶ πύου!»¹⁷⁸

Νε. Ὅρῳ κερὴν οἶκησιν, ἀνθρώπων δίχα.

Ὅδ. Οὐδ' ἔνδον οἰκοποιὸς ἔστί τις τροφή (ἀν. τρυφή Welcker).

Νε. Στειπτή γε φυλλὰς ὥς ἐνανλίζοντί τῳ.

Ὅδ. Τὰ δ' ἄλλ' ἔρημα, κοῦδὲν ἔσθ' ὑπόστεγον;

Νε. Αὐτόξυλόν γ' ἔκπωμα, φανλουργοῦ τινος
τεχνήματ' ἀνδρός, καὶ πυρεῖ' ὁμοῦ τάδε.

Ὅδ. Κεῖνον τὸ θησαύρισμα σημαίνει τόδε.

Νε. Ἰού, ἰού· καὶ ταῦτα γ' ἄλλα θάλλεται
 ῥάκη, βαρείας νοσηλείας πλέα.

Οὕτω καὶ παρ' Ὀμήρῳ ὁ εἰς τὸ ἔδαφος συρθεὶς Ἔκτωρ
 ἔνεκα τοῦ αἵματι καὶ κονιορτῷ παραμεμορφωμένου προσώ-
 που καὶ τῆς συγκεκολλημένης κόμης,

*Squallentem barbam et concretos sanguine crines,**

(ὡς ἐκφράζει τοῦτο ὁ Βιργίλιος ¹⁷⁹) ἀποβαίνει ἀηδὲς ἀντι-
 κείμενον, ἀλλ' ἀκριβῶς δι' αὐτὸ ἔτι φοβερώτερον καὶ συγ-
 κινητικώτερον. Τίς δύναται ν' ἀναπολήσῃ τὴν παρ' Ὀβιδίῳ
 τιμωρίαν τοῦ Μαρσίου ἀνευ συναισθήματος ἀηδίας; ¹⁸⁰

*Clamanti cutis est summos direpta per artus:
 Nec quidquam, nisi vulnus erat: cruor undique manat:
 Detectique patent nervi: trepidaeque sine ulla
 Pelle micant venae: salientia viscera possis,
 Et perlucentes numerare in pectore fibras.**

Ἀλλὰ τίς δὲν αἰσθάνεται ἐπίσης, ὅτι τὸ ἀηδὲς ἐνταῦθα κεῖ-
 ται κατὰ χώραν; Δι' αὐτοῦ τὸ φοβερόν γίνεται εἰδεχθὲς,
 καὶ τὸ εἰδεχθὲς ἐν αὐτῇ τῇ φύσει, ὅταν προκαλῇ τὸν οἴ-
 κτον ἡμῶν, δὲν εἶνε ὅλως δυσάρεστον· πόσον ὀλιγώτερον
 ἐν τῇ μιμήσει; Δὲν θέλω νὰ ἐπισωρεύσω παραδείγματα.
 Ἀλλὰ τὸ ἐξῆς ὀφείλω ἔτι νὰ σημειώσω, ὅτι ὑπάρχει φο-

* Ἦτον ὁ πόγων αὐτοῦ ἀνχηρὸς καὶ ἡ κόμη του λυθρῶ
 συμπεπηγνῖα.

** Ἐκ τῶν μελῶν του, βοῶντος, τελείως τὸ δέριμ' ἀπεσπᾶσθη·
 ἦτον ἐν τραῦμα τὸ σῶμά του· πάντοθεν ῥέει τὸ αἷμα·
 κεῖνται τὰ νεῦρα γυμνά, ἀνευ δερμάτος σφύζον αἱ φλέβες,
 διαφανόμενα δὲ θὰ ἤρϊθμεις τὰ ἔνδον τοῦ στήθους
 ἀναπαλλόμενα σπλάγχνα καὶ ἵνας.

βερόν τι, εὐπρόσιτον εἰς τὸν ποιητὴν σχεδὸν μόνον διὰ τοῦ
 ἀηδοῦς. Τὸ φοβερόν τῆς πείνης. Ἐν αὐτῷ τῷ κοινῷ βίῳ
 δὲν ἐκφράζομεν τὸν ἔσχατον λιμὸν ἄλλως, ἢ ἀπαριθμοῦν-
 τες πάντα τὰ ἀκατάλληλα πρὸς θρέψιν, τὰ ἀνθυγιεινά, καὶ
 πρὸ πάντων ἀηδῇ ἀντικείμενα, δι' ὧν ὁ στόμαχος ἀναγκάζε-
 ται νὰ ἱκανοποιηθῇ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μίμησις οὐδόλως δύναται νὰ
 διεγείρῃ ἐν ἡμῖν τὸ συναίσθημα τῆς πείνης, καταφεύγει εἰς
 ἕτερον δυσάρεστον συναίσθημα, ὅπερ ἀναγνωρίζομεν ὡς τὸ
 μικρότερον κακόν, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀλγεινотάτην πεί-
 ναν. Τοῦτο ἐπιδιώκει νὰ διεγείρῃ ἡ μίμησις, ἵνα ἐκ τοῦ ἀη-
 δοῦς συναισθήματος τούτου, ἀγάγῃ ἡμᾶς νὰ συμπεράνω-
 μεν τὸ μέγεθος τῆς ἀηδίας ἐκείνης, ἥς ἔνεκα προθύμως λη-
 σμονοῦμεν τὴν ἡμετέραν. Ὁ Ὀβίδιος λέγει περὶ τῆς Ὀρειά-
 δος, ἣν ἡ Δήμητρα ἐξαπέστειλε πρὸς τὴν Πεῖναν: ¹⁸¹

*Hanc (famem) procul ut vidit — —
 — ΑΟΙΗΝΗΝ, paulumque morata,
 quamquam aberat longe, quamquam modo venerat illuc,
 visa tamen sensisse famem **

Ὑπερβολὴ παρὰ φύσιν! Ἡ θεὰ πεινῶντος, καὶ ἂν ἤθελεν
 εἶσθαι αὐτούσιος ἡ πείνα, δὲν ἔχει τὴν μεταδοτικὴν αὐτὴν
 δύναμιν· οἶκτον καὶ βδελυγμίαν καὶ ἀηδίαν δύναται αὐτὴ
 νὰ προξενήσῃ, ἀλλ' ὄχι πείναν. Τὴν βδελυγμίαν ταύτην δὲν
 παρέλειψεν ὁ Ὀβίδιος ἐν τῇ εἰκόνι τῆς πείνης, ἐν δὲ τῇ
 πείνῃ τοῦ Ἐρυσίχθονος, παρ' αὐτῷ τε καὶ τῷ Καλλιμάχῳ, ¹⁸²
 οἱ ἀηδεῖς χαρακτῆρες εἶνε οἱ δραστηκώτατοι. Ὁ Ἐρυσίχθων,
 καταβροχθίσας πάντα, καὶ μὴ φεισθεὶς οὐδ' αὐτῆς τῆς ἱε-

* Πόρρω δ' ὡς εἶδεν αὐτὴν (τὴν πείναν)
 τὴν προσταγὴν τῆς θεᾶς ἀναγγέλλει· μικρὸν δὲ σταθεῖσα,
 ἂν καὶ ἀπέχονσ' αὐτῆς, ἂν καὶ μόλις ἐκεῖ ἀφίχθῃσα,
 ἤδη ἐνόμizen, ὅτι ἡσθάνετο πείναν.

ρᾶς δαμάλεως, ἣν ἡ μήτηρ ἔτρεφε τῇ Ἑστίᾳ, ἐπιπίπτει, κατὰ τὸν Καλλίμαχον, καθ' ἵππων καὶ αἰλούρων, καὶ ἐπαιτεῖ ἀνὰ τὰς τριόδους τὰ ψιχία καὶ τὰ ὑπολείμματα ξένων τραπεζῶν:

Καὶ τὰν βῶν ἔφαγε, τὰν Ἑστίᾳ ἔτρεφε μήτηρ,
Καὶ τὸν ἀεθλοφόρον καὶ τὸν πολεμῆϊον ἵππον,
Καὶ τὰν αἰλουρον, τὰν ἔτρεμε θηρία μυκᾶ—
Καὶ τόθ' ὁ τῷ βασιλῆος ἐνὶ τριόδοισι καθήστο
Αἰτίζων ἀκόλως τε καὶ ἔκβολα λύματα δαιτός—

Ὁ δὲ Ὀβίδιος εἰκονίζει αὐτὸν βυθίζοντα τέλος τοὺς ὁδόντας εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ σάρκας, ἵνα θρέψῃ τὸ ἴδιον σῶμα διὰ τοῦ ἰδίου σώματος αὐτοῦ [VIII 875].

*Vis tamen illa mali postquam consumpserat omnem
Materiam — — — ΑΚΑΔΗΜΙΑ
Ipse suos artus lacero divellere morsu
Coepit; et infelix minuendo corpus alebat.**

Αἱ δυσειδεῖς Ἀρπυιαὶ δὲν εἰκονίζοντο τόσον δυσώδεις, τόσον ὑπαραί, εἰ μὴ μόνον, ἵνα ἡ πείνα, ἣν προεκάλουν, ἀρπάζουσαι τὰς τροφάς, ἀποβῇ ἔτι φοβερωτέρα. Ἀκούσατε τὰ δεινολογήματα τοῦ Φινέως παρὰ τῷ Ἀπολλωνίῳ: ¹⁸³

Τυτθὸν δ' ἦν ἄρα δὴ ποτ' ἐδητύος ἄμμι λίπωσι,
πνεῖ τόδε μυθαλέον τε καὶ οὐ τλητὸν μένος ὁδμῆς.
Οὐδέ τις οὐδὲ μίνυνθα βροτῶν ἄνσχοιτο πελάσσας.
Οὐδ' εἰ οἱ ἀδάμαντος ἐληλάμενον κέαρ εἴη.

* Ἀφοῦ δ' ἠγάτωσε πᾶσαν τροφήν, πεισθεὶς ἐκ τῆς πείνης, ἤρχισε δάκνον ἀγρίως νὰ σχίζει τὰ ἴδια μέλη, καὶ ἀναλίσκων νὰ τρέφῃ ὁ τάλας τὸ ἴδιον σῶμα.

Ἀλλὰ με πικρὴ δῆτ' αὖ δαιτὸς ἐπίσχει [ἀν. καὶ ἄατος
ἴσχει] ἀνάγκη
μῖνεν, καὶ μῖνοντα κακῇ ἐν γαστέρι θέσθαι.

Ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ ταύτην προθύμως ἠθέλον συγχωρήσει τῷ Βιργιλίῳ τὴν ἀηδὴ παράστασιν τῶν Ἀρπυιῶν ἄλλ' ἢ πείνα, ἣν προξενούσι, δὲν εἶνε πραγματικὴ, παροῦσα πείνα, ἀλλ' ἀπλῶς ἐπικειμένη, ὥς αὐταὶ προφητεύουσιν· ἀλλ' ἔτι πρὸς, ἢ προφητεία καταλήγει τέλος εἰς λογοπαίγνιον. Καὶ ὁ Δάντης ἐπίσης δὲν προετοιμάζει μόνον ἡμᾶς εἰς τὴν διήγησιν τῆς πείνης τοῦ Οὐγολίνου διὰ τῆς ἀηδεστιάτης, φρικωδεστιάτης καταστάσεως, εἰς ἣν παριστᾷ αὐτὸν καὶ τὸν ἄλλοτε διώκτην αὐτοῦ ἐν τῇ κολάσει, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν αὐτὴν πείναν προσθέτει χαρακτῆρας προκαλοῦντας τὴν ἀηδίαν, ἣτις κυριεῦει ἡμᾶς λίαν αἰσθητῶς ἰδίως ἐκεῖ, ποῦ οἱ υἱοὶ προσφέρονται εἰς τὸν πατέρα πρὸς βρώσιν. Ἐν τῇ ἰστορικῇ ἀναμέμῳ ἔτι ἕκ τινος δράματος τοῦ Beaumont καὶ Fletcher ¹⁸⁴ ἐν χωρίον, ὅπερ θὰ ἠδύνατο ἀντικαταστήσῃ πάντα τὰ λοιπὰ παραδείγματα, ἂν δὲν ἐθεώρουν αὐτό, ὥς ὀλίγον ὑπερβολικόν. ¹⁸⁵

Ἔρχομαι ἤδη εἰς τὰ ἐν τῇ ζωγραφικῇ ἀηδὴ ἀντικείμενα. Ἄν καὶ ἦνε παντάπασιν ἀναμφισβήτητον, ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν ἀηδὴ ἀντικείμενα εἰς τὴν ὄρασιν, ὧν ἐννοεῖται οἰκοθεν, ὅτι ἡ ζωγραφικὴ, ὥς ὡραία τέχνη, πρέπει νὰ ἀπέχη, ἐν τούτοις ἔπρεπεν αὕτη νὰ ἀποφεύγῃ τὰ ἀηδὴ ἀντικείμενα ἐν γένει, διότι ὁ συνδυασμὸς τῶν ἐννοιῶν καθιστᾷ ταῦτα καὶ εἰς τὴν ὄρασιν ἀηδὴ. Ὁ Pardenone, ¹⁸⁶ ἐν τινι εἰκόνι τοῦ ἐνταφιασμοῦ τοῦ Χριστοῦ, παριστᾷ τινα τῶν παρόντων φράσσοντα τὴν εἶνα αὐτοῦ. Ὁ Richardson ¹⁸⁷ ἀποδοκιμάζει τοῦτο, διότι ὁ Χριστὸς δὲν ἦτο νεκρὸς πρὸ τόσο χρόνου, ὥστε τὸ σῶμα αὐτοῦ νὰ εἶχεν ἤδη ἀποσυντεθῇ. Τοῦναντίον εἰς τὴν ἔγερσιν τοῦ Λαζάρου, νομίζει,

ὅτι συγχωρεῖται τῷ ζωγράφῳ νὰ εἰκονίσῃ οὕτω τινὰς τῶν περιϋσταμένων, διότι ἡ ἱστορία ῥητῶς λέγει, ὅτι τὸ σῶμα αὐτοῦ ἤδη ὄδωδεν. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα φαίνεται μοι ἀφόρητος ἡ παράστασις αὕτη· διότι οὐ μόνον ἡ πραγματικὴ δυσσομία, ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδέα τῆς δυσσομίας προκαλεῖ ἀηδίαν. Ἀποφεύγομεν τὰ δύσοσμα μέρη, καὶ ἂν ἔτι πάσχωμεν κατάρρουν. Ἀλλ' ἡ ζωγραφικὴ ἐπιδιώκει τὸ ἀηδές, ὅχι χάριν τοῦ ἀηδοῦς· ἐπιδιώκει αὐτὸ ὡς ἡ ποίησις, ἵνα ἐπιρρώσῃ δι' αὐτοῦ τὸ γελοῖον καὶ τὸν φοβερόν. Πρὸς ἴδιον ἑαυτῆς κίνδυνον! Ἀλλ' ὅ,τι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ περὶ τοῦ δυσειδοῦς παρετήρησα, ἰσχύει πολὺ μᾶλλον, προκειμένου περὶ τοῦ ἀηδοῦς. Ἀποβάλλει τοῦτο ἐν τῇ μιμήσει ἐκ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἀπειρώς ὀλιγώτερον ὁρώμενον, ἢ ἀκουόμενον. Ὡστε δύναται μετὰ τῶν στοιχείων τοῦ γελοίου καὶ τοῦ φοβεροῦ νὰ συγκερασθῇ ὀλιγώτερον τελείως ἐν τῇ ζωγραφικῇ, ἢ ἐν τῇ ποιήσει· εὐθύς ὡς παρέλθῃ ἡ ἐκπληξίς, εὐθύς ὡς κορεσθῇ τὸ πρῶτον ἡγεμονικὸν βίημα, τὸ ἀηδές ἀποχωρεῖται πάλιν ἐντελῶς καὶ κεῖται ἐνώπιον ἡμῶν ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ ὁμῇ μορφῇ.

ΚΖ'.

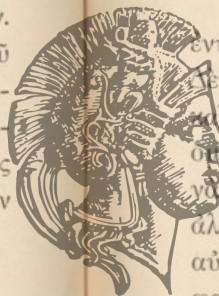
Ἡ ἱστορία τῆς ἀρχαίας τέχνης τοῦ κυρίου Βίγκελμανν ἐδημοσιεύθη. Δὲν τολμῶ νὰ προχωρήσω, πρὶν ἢ ἀναγνώσω τὸ ἔργον τοῦτο. Τὸ νὰ λεπτολογῇ τις περὶ τῆς τέχνης ὁρμώμενος ἀπλῶς ἐκ γενικῶν ἐννοιῶν δύναται νὰ παραπλανήσῃ εἰς παραδοξολογίας, ἃς θάπτει ἢ βράδιον αἰσχύνεται βλέπων ἐλεγχόμενας ὑπὸ τῶν ἔργων τῆς τέχνης. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐγίνωσκον τοὺς δεσμούς, τοὺς συνάπτοντας πρὸς ἀλλήλους τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὴν ποίησιν καὶ δὲν συνέσφιγγαν αὐτοὺς στενότερον, ἢ ὅσον εἶνε πρόσφορον εἰς ἀμφοτέρως. Ὅ,τι ἔπραξαν οἱ τεχνῖται αὐτῶν, θέλει μὲ διδάξει

τί πρέπει νὰ πράττωσιν οἱ τεχνῖται ἐν γένει. Καὶ ὅταν τοιοῦτος ἀνὴρ προπορεύηται φέρον τὴν δᾶδα τῆς ἱστορίας, ἡ θεωρία δύναται θαρραλέα νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτόν.

Συνειθίζομεν νὰ φυλλομετρῶμεν σπουδαῖόν τι ἔργον, πρὶν ἢ ἐπιληφθῶμεν σοβαρῶς τῆς ἀναγνώσεως αὐτοῦ. Ἡμῖν περίεργος νὰ γνωρίσω πρὸ παντὸς τὴν γνώμην τοῦ συγγραφέως περὶ τοῦ Λαοκόοντος· οὐχὶ τόσον περὶ τῆς τέχνης τοῦ ἔργου, ἢν ἀλλαχοῦ ἤδη ἐξεδήλωσεν, ὅσον περὶ τῆς ἡλικίας αὐτοῦ. Μετὰ τίνων συντάσσεται ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ; Μετὰ τῶν φρονούντων, ὅτι ὁ Βιργίλιος εἶχε τὸ σύμπλεγμα ἐνώπιον αὐτοῦ; Ἡ μετὰ τῶν δοξαζόντων, ὅτι οἱ τεχνῖται ἀπεμιμήθησαν τὸν ποιητήν;

Ἀσπάζομαι πληρέστατα τὴν περὶ ἀμοιβαίας ἀπομιμήσεως ἐντελὴ σιωπὴν αὐτοῦ. Ποῦ εἶνε ἡ ἀπόλυτος ἀνάγκη ταύτης; Ἐν εἶνε ποσῶς ἀδύνατον αἱ μετὰ τῆς ποιητικῆς εἰκόνας καὶ τοῦ ἔργου τῆς τέχνης ἀνωτέρω ὑπ' ἐμοῦ ἀνασκοπηθεῖσαι οἱ αὐτοὶ ἄνθρωποι καὶ οἱ ἄλλοι καὶ ὅχι σκόπιμοι· καὶ ὅχι μόνον νὰ μὴ ἐχρησίμευσεν ἡ μία εἰς τὴν ἄλλην ὡς ὑπόδειγμα, ἀλλ' οὐδὲ νὰ ἐχρειάσθησαν καὶ νὰ μιμηθῶσιν ἀμφοτέροι τὸ αὐτὸ ἀρχέτυπον. Ἀλλ' ἐὰν ἤθελεν ἀπατήσῃ καὶ τοῦτον ἐπίφασίς τις τῆς μιμήσεως ταύτης, τότε ἔπρεπε νὰ συνταχθῇ μετὰ τῶν πρώτων. Διότι παραδέχεται, ὅτι ὁ Λαοκόων εἶνε προῖον τῶν χρόνων, καθ' οὓς παρ' Ἑλλήσιν ἡ τέχνη ἵστατο εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς ἐντελείας αὐτῆς· τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

«Ἡ ἀγαθὴ μοῖρα, λέγει,¹⁸⁸ ἥτις ἐπηγρύπτει ἐπὶ τῶν τεχνῶν καὶ κατ' αὐτὴν ἔτι τὴν καταστροφὴν αὐτῶν, διέσωσε πρὸς θαυμασμὸν τοῦ κόσμου ἓν ἔργον ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων, ἵνα πιστώσῃ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν περὶ τῆς λαμπρότητος τοσούτων ἐξαφανισθέντων ἀριστουργημάτων. Ὁ Λαοκόων μετὰ τῶν δύο υἱῶν αὐτοῦ, ὑπὸ Ἀγησάνδρου, Ἀπολλοδώρου¹⁸⁹ καὶ Ἀθηνοδώρου, τῶν Ροδίων, ποιηθεὶς, κατά-

γεται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τῶν χρόνων τούτων, ἂν καὶ δὲν δύναται τις νὰ ὀρίσῃ αὐτούς, οὐδὲ νὰ δηλώσῃ, ὥς τινες ἔπραξαν, τὴν Ὀλυμπιάδα, καθ' ἣν οἱ τεχνῖται οὗτοι ἤκμασαν ».

Ἐν τινι σημειῶσει προσεπιφέρει: « Ὁ Πλίνιος δὲν λέγει λέξιν περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ὁ Ἀγήσανδρος καὶ οἱ συνεργάται αὐτοῦ ἔζησαν· ἀλλ' ὁ Maffei ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ ἀρχαίων ἀγαλμάτων διατείνεται, ὅτι γνωρίζει, ὅτι οἱ ἐν λόγῳ τεχνῖται ἤκμασαν κατὰ τὴν ὀγδοηκοστὴν ὀγδόην Ὀλυμπιάδα, καὶ τὴν γνώμην αὐτοῦ πλὴν ἄλλων ἡσπάθη καὶ ὁ Richardson. Ἐκεῖνος, ὡς φρονῶ, Ἀθηνόδωρόν τινα ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Πολυκλείτου ἐξέλαβεν ὥς τινα τῶν ἡμετέρων τεχνιτῶν· τοῦ δὲ Πολυκλείτου ἀκμάσαντος τὴν ὀγδοηκοστὴν ἐβδόμην Ὀλυμπιάδα, ἔταξεν ὁ Maffei τὸν ὑποτιθέμενον μαθητὴν αὐτῶν μίαν Ὀλυμπιάδα ὕστερον: ἄλλους λόγους δὲ δύναται νὰ ἔχῃ οὗτος ».

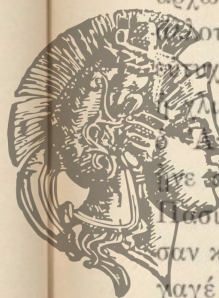
Βεβαίωτατα δὲν ἡδύνατο νὰ ἔχῃ ἄλλους. Ἀλλὰ διατί ὁ κύριος Βίγκελμαν ἀρνεῖται νὰ ἀνακρίνῃ κατὰ τὴν ὑποτιθέμενον τοῦτον λόγον; Ἀναιρεῖται αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ; Οὐχὶ ἐντελῶς. Διότι, ἂν καὶ δὲν στηρίζεται εἰς ἄλλους λόγους, καὶ οὕτω ὁμως ἀποτελεῖ καθ' ἑαυτὸν μικράν τινα πιθανότητα, ἐφ' ὅσον ἄλλως τε δὲν δύναται ν' ἀποδειχθῇ, ὅτι Ἀθηνόδωρος, ὁ μαθητὴς τοῦ Πολυκλείτου, καὶ Ἀθηνόδωρος, ὁ συνεργάτης τοῦ Ἀγησάνδρου καὶ Πολυδώρου, δὲν ἡδύνατο νὰ ᾔνῃ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Εὐτυχῶς ἀποδεικνύεται τοῦτο, καὶ δὴ ἐκ τῆς διαφορετικῆς αὐτῶν πατρίδος. Ὁ πρῶτος Ἀθηνόδωρος κατὰ τὴν ῥητὴν μαρτυρίαν τοῦ Πανσανίου¹⁹⁰ ἦτον ἐκ Κλείτορος, τοῦ Ἀρχαδικοῦ, ὁ δὲ ἄλλος κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλινίου ἐκ Ρόδου.

Ὁ κύριος Βίγκελμαν δὲν ἔπραξε βέβαια σκοπίμως τοῦτο, μὴ ἀναιρέσας ἀναντιλέκτως, διὰ τῆς προσθήκης τῆς περιπτώσεως ταύτης, τὸν ἀβάσιμον ἰσχυρισμὸν τοῦ Maffei. Μᾶλλον ἐθεώρησε τοὺς λόγους, οὓς ἐν τῇ ἀδιαφιλονεικίᾳ αὐτοῦ

σοφία ἐξάγει ἐκ τῆς τέχνης τοῦ ἔργου, τόσον σημαντικούς, ὥστε δὲν ἐφρόντισε περὶ τοῦ ἂν ἡ γνώμη τοῦ Maffei ἐνέχῃ τινὰ πιθανότητα, ἢ ὄχι. Ἀναγνωρίζει, ἀναμφιβόλως, ἐν τῷ Λαοκόοντι πολὺ τῆς περισσοτεχνίας ἐκείνης (argutis), ¹⁹¹ ἣτις ἦτο ἰδίᾳ τῷ Λυσίππῳ, δι' ἧς πρῶτος αὐτὸς ἐπλούτισε τὴν τέχνην, ὥστε δὲν ἡδύνατο νὰ ἐκλάβῃ αὐτὸν ὡς ἔργον, ἀνῆκον εἰς χρόνους προγενεστέρους τοῦ Λυσίππου.

Ἀλλ' ἐὰν ᾔνε ἀποδεδειγμένον, ὅτι ὁ Λαοκόων δὲν εἶνε προγενέστερος τοῦ Λυσίππου, ἀποδεικνύεται διὰ τούτου ἐπίσης, ὅτι ἀνάγεται περίπου εἰς τοὺς χρόνους αὐτοῦ; ὅτι ἀδύνατον νὰ ᾔνε πολὺ ὀψιαίτερον ἔργον; Καὶ ἵνα μὴ λάβω ὑπ' ὄψιν τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἡ ἑλληνικὴ τέχνη μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ῥωμαϊκῆς μοναρχίας ἄλλοτε μὲν ἀνεξωογονεῖτο καὶ ἄλλοτε δὲ κατέπιπτε, διατί δὲν ἡδύνατο ὁ Λαοκόων νὰ ᾔνῃ ὁ ἀρχαῖος καρπὸς τῆς ἀμίλλης, ἣν ἐξέκαυσεν ἐν τοῖς τεχνίταις καὶ ἐν τῇ ἀρχαῖᾳ καὶ ἡ πολυτέλεια τῶν πρώτων αὐτοκρατόρων; Διατί ἔζησαν ἄλλοι καὶ οἱ συνεργάται αὐτοῦ δὲν ἡδύνατο νὰ ἀνακρίνῃ κατὰ τὴν ὑποτιθέμενον τοῦτον λόγον; Οὐχὶ ἐντελῶς. Διότι, ἂν καὶ δὲν στηρίζεται εἰς ἄλλους λόγους, καὶ οὕτω ὁμως ἀποτελεῖ καθ' ἑαυτὸν μικράν τινα πιθανότητα, ἐφ' ὅσον ἄλλως τε δὲν δύναται ν' ἀποδειχθῇ, ὅτι Ἀθηνόδωρος, ὁ μαθητὴς τοῦ Πολυκλείτου, καὶ Ἀθηνόδωρος, ὁ συνεργάτης τοῦ Ἀγησάνδρου καὶ Πολυδώρου, δὲν ἡδύνατο νὰ ᾔνῃ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Εὐτυχῶς ἀποδεικνύεται τοῦτο, καὶ δὴ ἐκ τῆς διαφορετικῆς αὐτῶν πατρίδος. Ὁ πρῶτος Ἀθηνόδωρος κατὰ τὴν ῥητὴν μαρτυρίαν τοῦ Πανσανίου¹⁹⁰ ἦτον ἐκ Κλείτορος, τοῦ Ἀρχαδικοῦ, ὁ δὲ ἄλλος κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλινίου ἐκ Ρόδου.

Εἶνε ἀληθές, ὅτι ὁ Πλίνιος δὲν σημειοῖ ῥητῶς τὸν χρόνον καθ' ὃν οἱ τεχνῖται τοῦ Λαοκόοντος ἔζησαν. Ἀλλ' ἂν ἐκ τοῦ συνειρμοῦ τοῦ ὅλου χωρίου ἤθελε δεῖξει νὰ συμπεράνω, ἂν ὁ συγγραφεὺς ἐνόει νὰ συγκαταλέξῃ αὐτοὺς μετὰ τῶν παλαιῶν ἢ τῶν νεωτέρων καλλιτεχνῶν: ὁμο-

λογῶ, ὅτι ἀνευρίσκω ἐν αὐτῇ μεγαλειτέραν πιθανότητα ὑπὲρ τῶν τελευταίων. Ἄς κρίνῃ τις.

Ὁ Πλίνιος λαλήσας διεξοδικώτερον περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ μεγίστων ἀγαλματοποιῶν, τοῦ Φειδίου, τοῦ Πραξιτέλους, τοῦ Σκόπα, καὶ ὀνομάσας ἄνευ χρονολογικῆς τάξεως τοὺς λοιπούς, ἰδίως ἐκείνους, ὧν ἔργα τινὰ διεσώζοντο ἐν Ῥώμῃ, ἐξακολουθεῖ ὡς ἑξῆς: ¹⁹² « Περὶ πολλῶν πλειοτέρων δὲν γίνεται μνεία, διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν τεχνιτῶν, οἵτινες συνειργάσθησαν εἰς ἕξοχόν τι ἔργον, γίνεται πρόσκομμα εἰς τὴν φήμην αὐτῶν, οὔτε τοῦ ἑνὸς μόνου ἔχοντος τὸ δικαίωμα νὰ οἰκειοποιηθῇ τὴν δόξαν, οὔτε πλειόνων δυναμένων ἐξίσου νὰ ὀνομασθῶσιν, ὡς ἐν τῇ Λαοκόοντι, τῇ ἐν τῇ παλατίᾳ τοῦ αὐτοκράτορος Τίτου, ἔργῳ ὑπερβάλλοντι πάντα τὰ ἔργα τῆς ζωγραφικῆς καὶ γλυπτικῆς τέχνης. Τρεῖς ἕξοχοι τεχνῖται, ὁ Ἀγήσανδρος, ὁ Πολύδωρος καὶ ὁ Ἀθηνόδωρος, οἱ Ῥόδιοι, ἐποίησαν αὐτόν, τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ καὶ τὴν Παννυμῖαν οὐσίαν τῶν ὄψεων ἐξ ἑνὸς λίθου, κατὰ τὸ ἀπὸ κοινοῦ ἐκπονηθεὶν σχέδιον. Καθ' ὅμοιον τρόπον τὰ οἰκήματα τῶν αὐτοκρατόρων τὰ ἐπὶ τοῦ Παλατίνου λόφου ἐπλήρωσαν δοκιμωτάτων ἀγαλμάτων ὁ Κρατερός μετὰ τοῦ Πυθοδώρου, ὁ Πολυδέκτης μετὰ τοῦ Ἑρμολάου, ἕτερός τις Πυθοδώρος μετὰ τοῦ Ἀρτέμωνος, καὶ ἄνευ συνεργασίας, Ἀφροδίσιος ὁ ἐκ Τράλλεων. Τὸ Πάνθεον τοῦ Ἀγρίππα ἐκόσμησε Διογένης ὁ Ἀθηναῖος, αἱ δὲ Καρυάτιδες, αἱ ἐν τοῖς στύλοις τοῦ ναοῦ τούτου, ἐπαινοῦνται, ὡς ὀλίγα ἄλλα καλλιτεχνήματά· ὁμοίως καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ αετώματος ἀγάλματα, ἀτινα ὅμως, ἔνεκα τοῦ ὕψους τῆς θέσεως, ὀλιγώτερον ἐφημίσθησαν. »

Ἐξ ὅλων τῶν τεχνιτῶν τῶν ἐν τῇ χωρίῳ τούτῳ ἀναφερομένων, μόνον Διογένους τοῦ Ἀθηναίου ὁ αἰὼν εἶνε ἀναντιρρήτως ὠρισμένος. Ἐκόσμησε τὸ Πάνθεον τοῦ Ἀγρίππα: ἄρα ἔζησεν ἐπὶ Αὐγούστου. Ἀλλ' ἄς σταθμίῃ τις

ἀκριβέστερον τὰς λέξεις τοῦ Πλινίου, καὶ φρονῶ, ὅτι ἐπίσης ἀναντιρρήτως ὠρισμένην θὰ εὑρῇ τὴν ἐποχὴν τοῦ Κρατεροῦ καὶ Πολυδώρου, τοῦ Πολυδέκτου καὶ Ἑρμολάου, τοῦ δευτέρου Πυθοδώρου καὶ Ἀρτέμωνος, ὡς καὶ τοῦ Ἀφροδισίου τοῦ Τραλλιανοῦ. Περὶ τούτων λέγει ὁ Πλίνιος: « Ἐπλήρωσαν τὰ οἰκήματα τῶν αὐτοκρατόρων τὰ ἐπὶ τοῦ Παλατίνου λόφου διὰ δοκιμωτάτων ἀγαλμάτων. » Ἐρωτῶ: δύναται τοῦτο νὰ σημάνῃ τόσον μόνον, ὅτι διὰ τῶν ἑξόχων ἔργων αὐτῶν ἐπληρώθησαν τὰ παλάτια τῶν αὐτοκρατόρων; Ἐν τῇ ἐννοίᾳ δηλαδή, ὅτι οἱ αὐτοκράτορες ἀνεξήτησαν ταῦτα πανταχοῦ καὶ μεθίδρυσαν αὐτὰ εἰς τὰ ἐν Ῥώμῃ οἰκήματα αὐτῶν; Βεβαίως ὄχι. Ἀλλὰ μᾶλλον σημαίνει, ὅτι ἐξεπόνησαν τὰ ἔργα αὐτῶν ὠρισμένως πρὸς τὰ παλάτια τῶν αὐτοκρατόρων, καὶ ὅτι ἐπομένως ἔζησαν ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν αὐτοκρατόρων τούτων. Ὅτι ὑπῆρξαν ὀψιαῖοι τεχνῖται, ἐργασθέντες μόνον ἐν Ἰταλίᾳ, συμπεραίνει καὶ ἡδη ἐκ τοῦ ὅτι οὐδαμοῦ ἄλλοθι γίνεται μνεία περὶ αὐτῶν. Ἄν ἔδρων ἐν Ἑλλάδι ἐν προγενεστέροις χρόνοις, ὁ Πανσανίας θὰ ἔβλεπέ τινα τῶν ἔργων αὐτῶν καὶ θὰ διέσωζεν ἡμῖν τὴν μνήμην αὐτῶν. Ἀπαντᾷ μὲν παρ' αὐτῷ Πυθοδώρος τις, ¹⁹³ ἀλλ' οὐχὶ ὁρθῶς ὁ Ἀλδουῖνος ἐκλαμβάνει αὐτὸν ἀντὶ τοῦ παρὰ Πλινίῳ Πυθοδώρου. Διότι ὁ Πανσανίας ὀνομάζει τὸ ἄγαλμα τῆς Ἥρας, ἔργον τοῦ πρεσβυτέρου Πυθοδώρου ὅπερ εἶδεν ἐν Κορωνεῖᾳ τῆς Βοιωτίας « ἀρχαῖον ἄγαλμα. » καὶ τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην δίδει μόνον εἰς τὰ ἔργα τῶν τεχνιτῶν ἐκείνων, οἵτινες ἔζησαν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους, ἀγροικοτάτους αἰῶνας τῆς τέχνης, πολὺ πρὸ τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Πραξιτέλους. Δι' ἔργων δὲ τοιούτων οἱ αὐτοκράτορες δὲν ἐκόσμησαν βεβαίως τὰ παλάτια αὐτῶν. Ἐτι ὀλιγώτερον ἀξία προσοχῆς εἶνε ἡ εἰκασία τοῦ Ἀλδουῖνου, ὅτι ὁ Ἀρτέμων εἶνε ὁ ὁμώνυμος ἐκεῖνος ζωγράφος, ὃν ἀναφέρει ὁ Πλίνιος ἐν ἄλλῃ χωρίῳ. Ἡ ὁμο-

νυμία παρέχει μόνον ἐλαχίστην πιθανότητα, ἥς χάριν οὐδεμίαν ἐξουσίαν ἔχει τις νὰ παραβιάσῃ τὴν φυσικὴν ἐρμηνείαν μὴ παρεφθαρμένου χωρίου.

Ἄλλ', ἐὰν κατὰ ταῦτα εἶνε ἀναμφίβολον, ὅτι ὁ Κρατερὸς καὶ ὁ Πυθόδωρος, ὅτι ὁ Πολυδέκτης καὶ ὁ Ἑρμόλαος καὶ οἱ λοιποὶ ἔζησαν ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων, ὧν τὰ παλάτια ἐπλήρωσαν διὰ τῶν ἐξόχων ἔργων αὐτῶν, τότε μοι φαίνεται, ὅτι δύναται τις νὰ μὴ ἀναγάγῃ εἰς ἄλλον αἰῶνα τοὺς τεχνίτας ἐκείνους, ἐξ ὧν ὁ Πλίνιος μεταβαίνει εἰς τούτους διὰ τῆς λέξεως *Similiter*. Εἶνε δὲ οὗτοι οἱ τεχνῖται τοῦ Λαοκόοντος. Ἄς στοχασθῇ τις τοῦτο μόνον: ἂν ὁ Ἀγήσανδρος, ὁ Πολύδωρος καὶ ὁ Ἀθηνόδωρος ἦνε τόσον ἀρχαῖοι τεχνῖται οἷους θεωρεῖ αὐτοὺς ὁ κύριος Βίγκελμανν· πόσον ἀδέξιος θὰ ἦτο ὁ συγγραφεὺς, ὁ περὶ πολλοῦ ποιούμενος τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἐκφράσεως, ὅστις, προκειμένου νὰ μεταπηδήσῃ διὰ μιᾶς ἐκ τῶν ἀρχαίων τεχνιτῶν εἰς τοὺς νεωτάτους, ἐκτελεῖ τὸ ἄλμα τοῦτο δι' ἑνὸς «*ἀκαδημία*».

Ἄλλὰ θὰ ἀντιλέξῃ τις, ὅτι τοῦτο τὸ *Similiter* δὲν ἀφορᾷ τὴν ὁμοιότητα ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐποχὴν, ἀλλ' ἄλλην τινὰ περίπτωσιν, ἣν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι κοινὴν πρὸς ἀλλήλους οἱ κατὰ χρόνον τόσον ἀφροσύνης τεχνῖται. Ὁ Πλίνιος δηλονότι ὁμιλεῖ περὶ τοιούτων τεχνιτῶν, οἵτινες εἰργάσθησαν ἀπὸ κοινοῦ, καὶ ἔνεκα τῆς συνεργασίας ταύτης ἔμειναν ἀσημότεροι, ἢ κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτῶν. Διότι, οὐδενὸς δυναμένου νὰ οἰκιοποιηθῇ τὴν τιμὴν τοῦ κοινοῦ ἔργου ὑπὲρ ἑαυτοῦ λίαν δὲ διεξοδικοῦ ὄντος τοῦ ὀνομάζειν ἐκάστοτε πάντας τοὺς εἰς αὐτὸ συνεργασθέντας (*quoniam nec unus occupat gloriam, nec plures pariter nuncupari possunt*): διὰ τοῦτο τὰ ὀνόματα αὐτῶν συλλήβδην παρεδόθησαν εἰς λήθην. Τοῦτο συνέβη εἰς τοὺς τεχνίτας τοῦ Λαοκόοντος, τοῦτο συνέβη καὶ εἰς ἄλλους τινὰς τεχνί-

τας, οὓς οἱ αὐτοκράτορες ἐπὶσχόλησαν εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν παλατίων αὐτῶν.

Συμφωνῶ, Ἀλλὰ καὶ οὕτω εἶν' ἔτι πιθανώτατον, ὅτι ὁ Πλίνιος ἐννοεῖ μόνον νεωτέρους τεχνίτας, οἵτινες εἰργάσθησαν ἀπὸ κοινοῦ. Διότι, ἂν ἤθελε νὰ ὁμιλήσῃ καὶ περὶ ἀρχαιοτέρων, διατὶ ἀνέφερε μόνον τοὺς τεχνίτας τοῦ Λαοκόοντος; Διατὶ ὄχι καὶ ἄλλους; Τὸν Ὀνάταν καὶ Καλλιτέλη, τὸν Τιμοκλῆ καὶ Τιμαρχίδην, ἢ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, οἵτινες συνειργάσθησαν εἰς ἄγαλμά τι τοῦ Διὸς εὐρισκόμενον ἐν Ῥώμῃ; ¹⁹⁴ Αὐτὸς ὁ κύριος Βίγκελμανν λέγει, ὅτι ἡδύνατό τις νὰ ἀπαριθμήσῃ πολλὰ τοιαῦτα ἀρχαιότερα ἔργα ἔχοντα πλείονας τοῦ ἐνὸς πατρός. ¹⁹⁵ Καὶ ἤθελεν ὁ Πλίνιος ἐνθυμηθῇ μόνον τὸν Ἀγήσανδρον, Πολύδωρον καὶ Ἀθηνόδωρον, ἐὰν δὲν ἤθελε ῥητῶς νὰ περιορισθῇ μόνον εἰς τοὺς νεωτάτους χρόνους;

Ἄλλως τε, ἂν εἰκασία τις ἀποβαίνει τοσοῦτον μᾶλλον πιθανώτερον, ὅσον πλεονέκτηται καὶ μεγαλείτεροι ἀπορίαι σαφηνίζονται ἐκ ταύτης, τοιαύτη βεβαίως εἶνε κατ' ἐξοχὴν ἐκείνη, καθ' ἣν οἱ τεχνῖται τοῦ Λαοκόοντος ἤκμασαν ἐπὶ τῶν πρώτων αὐτοκρατόρων. Διότι, ἂν ἤκμαζον ἐν Ἑλλάδι, καθ' οὓς χρόνους φρονεῖ ὁ κύριος Βίγκελμανν, ἂν ὁ Λαοκόων ἴστατο ἄλλοτε ἐν Ἑλλάδι, τότε θὰ ἦτο εἰς ἄκρον παράδοξος ἡ σιωπὴ, ἣν ἐτήρησαν περὶ τοιούτου ἔργου οἱ Ἕλληνες (*opere omnibus et picturae et statuariae artis praeponendo*). Θὰ ἦτο εἰς ἄκρον παράδοξον, ἂν τόσον μεγάλοι τεχνῖται οὐδὲν ἤθελον ποιῆσαι ἕτερον, ἢ ἂν ὁ Πανσανίας δὲν ἤθελε δυνηθῇ νὰ ἴδῃ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα οὐδὲν ἐκ τῶν λοιπῶν ἔργων αὐτῶν, οὔτε τὸν Λαοκόοντα. Ἐν Ῥώμῃ τοῦναντίον ἡδύνατο τὸ μέγιστον ἀριστοτέχνημα ἐπὶ πολὺ νὰ μένῃ κεκρυμμένον· ἂν δὲ ὁ Λαοκόων συνετελέσθῃ ἤδη ἐπὶ Αὐγούστου, ἐν τούτοις οὐδόλως ἔπρεπε νὰ φανῇ παράδοξον, ὅτι πρῶτος ὁ Πλίνιος ποιεῖται μνείαν περὶ

αὐτοῦ, πρῶτον καὶ τελευταῖον περὶ αὐτοῦ. Διότι, ὡς ἐνθυμητῇ τις μόνον, τί λέγει ¹⁹⁶ περὶ τινος Ἀφροδίτης τοῦ Σκόπα, ἱσταμένης ἐν τινι ἱερῷ τοῦ Ἀρεως ἐν Ῥώμῃ : « . . . ἥ τις ἠθέλε διαφημίσει οἷονδήποτε ἄλλον τόπον. Ἄλλ' ἐν Ῥώμῃ ἡ πληθὺς τῶν καλλιτεχνημάτων ἐπισκιάζει αὐτήν, καὶ ἡ πληθώρα τῶν καθηκόντων καὶ τῶν ὑποθέσεων ἀπάγει πάντας ἀπὸ τῆς θεωρίας τῶν τοιούτων, ἅτινα, ἵνα θαυμάσῃ τις, ἀπαιτεῖται σχολὴ καὶ βαθεῖα τοῦ τόπου σιγῇ. »

Ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐν τῷ συμπλέγματι τοῦ Λαοκόοντος ἀρέσκονται νὰ βλέπωσιν ἀπομίμησιν τοῦ Λαοκόοντος τοῦ Βιργιλίου, θέλουσιν ἀποδεχθῇ ἀσμένως ὅσα μέχρι τοῦδε εἶπον. Ἄλλ' ἐπέρχεται μοι ἔτι εἰκασία τις, ἣν ἐπίσης δὲν πρέπει ν' ἀποδοκιμάσωσιν. Ἰσως, ἡδύνατο νὰ σκεφθῶσιν, ἦτο ὁ Ἀσίνιος Πολλίων ὁ ἀναθέσας εἰς Ἑλληνας τεχνίτας τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ Λαοκόοντος τοῦ Βιργιλίου. Ὁ Πολλίων ἦτο ἰδιαίτερος φίλος τοῦ ποιητοῦ, ὅστις ἐπέζησε μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, καὶ φαίνεται μάλιστα ὅτι ἔργον ἔπαινον ἔδωκεν αὐτῷ περὶ τῆς Αἰνεΐδος. Διότι ποῦ ἄλλοι ἢ ἐν τούτῳ ἔργῳ περὶ τοῦ ποιήματος τούτου, ἡδύνατο νὰ ἦνε τόσοι πρόχειροι αἱ ἐπὶ μέρους σημειώσεις, ὡς ὁ Σέρβιος παραθέτει ἐξ αὐτοῦ; ¹⁹⁷ Ἐκτὸς τούτου ὁ Πολλίων ἦτο ἐραστὴς καὶ γνώστης τῆς τέχνης, ἐκέκτητο πλουσίαν συλλογὴν τῶν ἀρίστων ἀρχαίων καλλιτεχνημάτων, παρήγγελλε τὴν ἐκτέλεσιν νέων εἰς τοὺς συγχρόνους τεχνίτας· ἔργον δὲ τόσοι τολμηρόν, ὡς ὁ Λαοκόων, ἦτο κατὰ πάντα ἀνάλογον πρὸς τὴν καλαισθησίαν, ἣν ἐδείκνυε περὶ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ: ¹⁹⁸ « Ὡν δὲ ὁξὺς καὶ σφοδρός, τοιαῦτα ἠθέλε νὰ φαίνωνται καὶ τὰ μνημεῖα τῆς συλλογῆς αὐτοῦ. » ut fuit acris vehementiae sic quoque spectari monumenta sua voluit. Ἄλλ' ἐπειδὴ τὸ Μουσεῖον τοῦ Πολλίωνος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλινίου, ὅτε ὁ Λαοκόων ἵστατο ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ Τίτου, ἦτο, φαίνεται, συνηθροισμένον ἐν ἰδιαίτερῳ τινὶ μέρει, ἢ εἰκασία αὕτη ἀποβάλλει τι

τῆς πιθανότητος αὐτῆς. Καὶ διατὶ δὲν ἡδύνατο νὰ πράξῃ ὁ Τίτος, ὅτι θέλομεν νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν Πολλίωνα;

KZ'.

Ἡ γνώμη μου, ὅτι οἱ τεχνῖται τοῦ Λαοκόοντος εἰργάσθησαν ἐπὶ τῶν πρώτων αὐτοκρατόρων, ἢ τοῦλάχιστον, ὅτι δὲν ἡδύνατο νὰ ἦνε τόσοι ἀρχαῖοι, ὡς παραδέχεται περὶ αὐτῶν ὁ κύριος Βίγκελμανν, ἐνισχύεται ἐκ τινος μικρᾶς εἰδήσεως, ἣν πρῶτος αὐτὸς ἐποιήσατο γνωστήν. Εἶνε δὲ αὕτη ἡ ἐξῆς: ¹⁹⁹

Εἰς Νεττοῦνον, πάλαι ποτὲ Ἀντιον, ὁ καρδινάλιος Ἀλέξανδρος Ἀλβάνης ἀνεκάλυψεν ἐν ἔτει 1717 ἐντὸς μεγάλου θόλου, κατακλυσθέντος ὑπὸ τῆς θαλάσσης, στυλοβάτην ἐκ μελανοῦ, ὑποφαίου μαρμάρου, ὅπερ νῦν καλοῦσι Bigio, ἐφ' οὗ τὸ ἄγαλμα ἦτο προσηρμοσμένον ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου ἀπὸ τῆς ἐπιγραφῆς:

ΑΘΗΝΑΙΩΝ

ΑΘΑΝΟΔΩΡΟΣ ΑΓΗΣΑΝΔΡΟΥ

ΡΟΔΙΟΣ ΕΠΟΙΗΣΕ

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης μανθάνομεν, ὅτι πατὴρ καὶ υἱὸς εἰργάσθησαν ἐν τῷ συμπλέγματι τοῦ Λαοκόοντος, καὶ ὅτι ἴσως καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀγησάνδρου: διότι ὁ Ἀθανόδωρος οὗτος δὲν δύναται νὰ ἦνε ἄλλος, ἢ ὁ ὑπὸ τοῦ Πλινίου ὀνομαζόμενος. Πρὸς τούτοις ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἀποδεικνύει, ὅτι εὐρέθησαν ἔργα πλείονα τῶν τριῶν, ὡς ὁ Πλίνιος θέλει, ἐφ' ὧν οἱ τεχνῖται ἐχάρασσον τὴν λέξιν ἐποίησε, fecit, ἐν ἀορίστῳ χρόνῳ· ὁ αὐτὸς δ' ἀναφέρει ὅτι οἱ λοιποὶ τεχνῖται ἐκ μετριοφροσύνης ἐξεφράζοντο ἐν χρόνῳ παρατατικῷ, ἐποίει, faciebat.

Δὲν ἀντιλέγει τις εἰς τὸν κύριον Βίγκελμανν, ὅτι ὁ Ἀθα-

νόδωρος τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης δὲν ἠδύνατο νὰ ἦνε ἄλλος, ἢ ὁ Ἀθηνόδωρος, ὃν ὁ Πλίνιος ἀναφέρει μεταξὺ τῶν τεχνιτῶν τοῦ Λαοκόοντος. Ἀθηνόδωρος καὶ Ἀθηνόδωρος εἶνε ἐντελῶς τὸ αὐτὸ ὄνομα· διότι οἱ Ῥόδιοι ἐποιοῦντο χρῆσιν τῆς δωρικῆς διαλέκτου. Ἀλλ' ὥς πρὸς τὸ συμπέρασμα, ὅπερ ζητεῖ νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τούτου, πρέπει νὰ παρατηρήσω ὀλίγα τινά.

Ἄς παραδεχθῶμεν τὸ πρῶτον, ὅτι ὁ Ἀθηνόδωρος ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀγησάνδρου. Εἶνε μὲν λίαν πιθανόν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀναμφισβήτητον. Διότι εἶνε γνωστόν, ὅτι ὑπῆρξαν ἀρχαῖοι τεχνῖται, οἵτινες προέκρινον νὰ φέρωσι τὸ ἐπίθετον τοῦ διδασκάλου μᾶλλον, ἢ τὸ τοῦ πατρός. Ὅτι ὁ Πλίνιος λέγει περὶ τῶν ἀδελφῶν Ἀπολλωνίου καὶ Ταυρίσκου, δὲν ἐπιδέχεται ἄλλην ἐξήγησιν ²⁰⁰.

Ἀλλὰ πῶς; Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη πρέπει συγχρόνως νὰ καταρρίψῃ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Πλινίου, ὅτι δὲν εὐρέθησαν πλείονα τῶν τριῶν καλλιτεχνῶν, ἀπ' ὧν οἱ τεχνῖται ἐκλήλωσαν ἑαυτοὺς ἐν ἀορίστῳ χρόνῳ (ἐποίησε, ἀντὶ ἐποίησεν). Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη; Διατὶ πρέπει νὰ μάθωμεν ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης πρῶτον, ὅτι πρὸ πολλοῦ ἠδυνάμεθα νὰ διδασχθῶμεν ἐκ πολλῶν ἄλλων; Δὲν εὐρέθη ἤδη ἐπὶ τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Γερμανικοῦ: Κλεομένης — ἐποίησε; Ἐπὶ τῆς λεγομένης ἀποθεώσεως τοῦ Ὀμήρου: Ἀρχέλαος ἐποίησε; Ἐπὶ τοῦ γνωστοῦ ἀγγείου τοῦ ἐν Γαέτῃ: Σαλπίων ἐποίησε; καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Ὁ κύριος Βίγκελμανν δύναται νὰ εἴπῃ: «Τίς γνωρίζει τοῦτο καλλίτερον ἐμοῦ; Ἀλλά, θὰ προσθέσῃ, τόσον χειρότερον εἰς τὸν Πλίνιον. Οὕτω προσβάλλεται ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτοῦ ἔτι συχνότερον, ἐλέγχεται ἔτι βεβαιότερον».

Ὅχι ἀκόμη. Διότι, ἂν ὁ κύριος Βίγκελμανν εἰσάγῃ τὸν Πλίνιον λέγοντα πλείονα, ἢ ὅσα ἤθελε πράγματι νὰ εἴπῃ; Ἄν οὕτω τὰ παρατεθέντα παραδείγματα δὲν ἐλέγχουσι τὸν

ἰσχυρισμὸν τοῦ Πλινίου, ἀλλὰ μόνον τὸ περιπλέον, ὅπερ ὁ κύριος Βίγκελμανν παρεισήγαγεν εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον; Καὶ οὕτω ἔχει ἀληθῶς τὸ πρᾶγμα. Πρέπει νὰ παραθεσῶ ὁλόκληρον τὸ χωρίον. Ὁ Πλίνιος, ἐν τῇ ἀφιερώσει αὐτοῦ πρὸς τὸν Τίτον, θέλει νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ μετὰ τῆς μετριοφροσύνης ἀνδρός, γινώσκοντος κάλλιστα πόσον αὐτὸ ἀπέχει ἀκόμη τῆς τελειότητος. Εὐρίσκει ἀξιοσημειώτόν τι παραδειγμα τοιαύτης μετριοφροσύνης παρ' Ἑλλήσιν, ὧν τὰς πομπώδεις, πολλὰ ἐπαγγελλομένας βιβλίων ἐπιγραφάς (ἐπιγραφάς, αἵτινες ἠδύναντο νὰ διαψευσθῶσι βραδύτερον) προηγουμένως ἔσκωψεν ὀλίγον, καὶ λέγει: ²⁰¹ «Καὶ ἵνα μὴ φανῶ ψέγων εἰς ὅλα τοὺς Ἑλληνας, ἐπεθύμουν νὰ κριθῶ κατ' ἐκείνους τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν τοὺς δημιουργούς, οὓς θὰ εὕρῃς ἐν τοῖς βιβλίοις τούτοις, οἵτινες εἰς τὰ συντελεσθέντα ἔργα αὐτῶν, καὶ εἰς ἐκεῖνα ἔτι, αἵτινα δὲν ταύομεν θαυμάζοντες, ἔθεσαν ἀμφίβολον ἐπιγραφὴν: ὡς ΕΠΕΛΕΙΞΕΘΗΝ ΕἰΝΑΙ ΤΟΝ ΠΟΛΥΚΛΕΙΤΟΣ· ὡς ἂν ταῦτα ἦσαν πάντοτε ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ ἡμιτελῇ, ἵνα ἐναντίον τῶν διαφορῶν κρίσεων ἐναπολειφθῇ εἰς τὸν τεχνίτην καταφυγὴ πρὸς ἀπολογία, ὅτι πᾶσαν παρατηρηθεῖσαν ἔλλειψιν ἤθελε διορθώσει, ἂν δὲν ἤθελε διακοπῇ. Ὅθεν ἐκ μετριοφροσύνης μόνον ἐπέγραφον πάντα τὰ ἔργα αὐτῶν οὕτω, ὡς ἂν ἦσαν τὰ τελευταῖα, ὡς ἂν παρ' ἐκάστῳ ἐξ αὐτῶν κατελαμβάνοντο ὑπὸ τῆς εἰμαρμένης. Οὐχὶ πλείονα τῶν τριῶν, ὡς νομίζω, φέρονται μετὰ τῆς θετικῆς ἐπιγραφῆς ΕΠΟΙΗΣΕ, περὶ ὧν ἐν οἰκείῳ τόπῳ θὰ λαλήσω· ἐξ οὗ γίνεται δῆλον, ὅτι ὁ τεχνίτης ἦτο ἐντελῶς ἡσυχος περὶ τῆς τέχνης αὐτοῦ· ἀλλὰ διὰ τοῦτο πάντα ταῦτα ὑπῆρξαν ἀντικείμενον μεγάλου φθόνου». Παρακαλῶ, πρόσχετε τὸν νοῦν εἰς τὰς λέξεις τοῦ Πλινίου: pingendi, figendique conditoribus. Ὁ Πλίνιος δὲν λέγει, ὅτι ἡ συνήθεια, τοῦ νὰ ὁμολογῇ τις ἑαυτὸν τεχνίτην τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἐν χρόνῳ παρατατικῷ ἦτο γενικὴ, τηρου-

μένη παρ' ὅλων τῶν τεχνιτῶν παντὸς χρόνου, ἀλλὰ διαρρή-
δην ἀναφέρει, ὅτι μόνον οἱ πρῶτοι ἀρχαῖοι τεχνῖται, ἐκεῖνοι
τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν οἱ δημιουργοί, pingendi, fingendi-
que conditores, ὁ Ἀπελλῆς, ὁ Πολύκλειτος καὶ οἱ σύγχο-
νοι αὐτῶν, εἶχον τὴν σοφὴν ταύτην μετριοφροσύνην. Ὅνο-
μάζων δὲ αὐτοὺς μόνον, ὑπαινίσσεται σιωπηλῶς μὲν, ἀλλ'
ἀρκετὰ σαφῶς, ὅτι οἱ διάδοχοι αὐτῶν, ἰδίως ἐν μεταγενε-
στέροις χρόνοις, ἐξεδήλωσαν μεῖζονα αὐτοπεποίθησιν.

Ἀλλὰ τούτου ἀποδεκτοῦ γενομένου, ὡς ὀφείλει τις νὰ
ἀποδεχθῇ αὐτό, τότε δύναται ἡ ἀνακαλυφθεῖσα ἐπιγραφὴ νὰ
ῆνε ἐντελῶς ὀρθῇ ὡς πρὸς τὸν ἕνα ἐκ τῶν τριῶν τεχνιτῶν
τοῦ Λαοκόοντος, καὶ δύναται οὐχ ἥττον νὰ ῆνε ἀληθές, ὅτι,
ὡς ὁ Πλίνιος λέγει, μόνον τρία ἔργα ὑπῆρξαν, εἰς ὧν τὴν
ἐπιγραφὴν οἱ δημιουργοὶ αὐτῶν μετεχειρίσθησαν τὸν ἀό-
ριστον χρόνον. Ταῦτα δὲ ἀνήκουσιν εἰς τὰ ἀρχαιότερα ἐκ
τῶν χρόνων τοῦ Ἀπελλοῦ, τοῦ Πολυκλείτου, τοῦ Νικίου,
τοῦ Λυσίππου. Ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν προκύπτει ἐπαγωγὴ,
ὅτι ὁ Ἀθηνόδωρος καὶ οἱ βοηθοὶ αὐτοῦ ἦσαν σύγχρονοι
τοῦ Ἀπελλοῦ καὶ τοῦ Λυσίππου, ὡς θέλει ὁ κύριος Βίγκελ-
μανν. Μᾶλλον δύναται τις νὰ συμπεράνῃ οὕτω : Ἄν ῆνε
ἀληθές, ὅτι μεταξὺ τῶν ἔργων τῶν ἀρχαιοτάτων τεχνιτῶν
τοῦ Ἀπελλοῦ, τοῦ Πολυκλείτου καὶ τῶν λοιπῶν τῆς τά-
ξεως ταύτης, ὑπῆρξαν τρία μόνον, εἰς ὧν τὴν ἐπιγραφὴν
ἔγεινε χρῆσις τοῦ ἀορίστου· ἂν ῆνε ἀληθές, ὅτι ὁ Πλίνιος
ὠνόμασε τὰ τρία ταῦτα ἔργα, ²⁰² τότε ὁ Ἀθηνόδωρος, εἰς
ὃν δὲν ἀνήκει οὐδὲν τῶν τριῶν τούτων ἔργων, καὶ ὅστις ἐν
τούτοις εἰς τὰ ἔργα αὐτοῦ μετεχειρίσθη τὸν ἀόριστον χρό-
νον, δὲν δύναται νὰ συγκαταλεχθῇ εἰς τοὺς ἀρχαίους ἐκεί-
νους τεχνίτας, δὲν δύναται νὰ ῆνε σύγχρονος τοῦ Ἀπελλοῦ
καὶ τοῦ Λυσίππου, ἀλλὰ πρέπει νὰ τεθῇ εἰς ὀψιαιτέρους
χρόνους.

Ἐν συντόμῳ φρονῶ, ὅτι δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀσφα-

λέστατον κριτήριον, ὅτι πάντες οἱ τεχνῖται οἱ μεταχειρι-
σθέντες τὸ ἐποίησε, ἤκμησαν πολὺ μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ
μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὀλίγον πρὸ τῶν αὐτοκρατόρων, ἢ ἐπὶ
αὐτῶν. Περὶ τοῦ Κλεομένους εἶνε ἀναμφισβήτητον· περὶ
τοῦ Ἀρχελάου, εἶνε πιθανώτατον· περὶ δὲ τοῦ Σαλπίωνος
δὲν δύναται τοῦλάχιστον νὰ ἀποδειχθῇ τὸ ἐναντίον. Τὸ αὐτὸ
καὶ περὶ τῶν λοιπῶν, μὴ ἐξαιρουμένου καὶ τοῦ Ἀθηνο-
δώρου.

Ἄς κρίνῃ περὶ τούτου αὐτὸς ὁ κύριος Βίγκελμανν !
Ἀλλὰ διαμαρτύρομαι ἐκ τῶν προτέρων ἐναντίον τῆς ἀντι-
στρόφου προτάσεως. Ἄν πάντες οἱ τεχνῖται, οἱ μεταχειρι-
ζόμετοι τὸ ἐποίησε ἀνήκουσιν εἰς τοὺς νεωτέρους, δὲν ἔπε-
ται ἐκ τούτου ὅτι καὶ πάντες οἱ ποιούμενοι χρῆσιν τοῦ ἐποίει
ἀνήκουσιν εἰς τοὺς ἀρχαιότερους. Καὶ ἐκ τῶν μεταγενεστέ-
ρων τεχνιτῶν ἄλλοι μὲν ἐκέκτηντο ἴσως ἀληθῶς τὴν μετριο-
φροσύνην, ταύτην τὴν προσήκουσαν εἰς μέγαν ἄνδρα, ἄλλοι
δὲ ὑπερκόωντο ἴσως, ὅτι ἐκέκτηντο αὐτήν.

ΑΘΗΝΩΝ

ΚΗ'.

Μετὰ τὸν Λαοκόοντα οὐδὲν ἐκίνει ζωηρότερον τὴν περι-
έργειάν μου, ἢ τὸ νὰ μάθω, τί ὁ κύριος Βίγκελμανν ἔλεγε
περὶ τοῦ Βοργησιανοῦ ἀθλητοῦ. Νομίζω, ὅτι περὶ τοῦ ἀγάλ-
ματος τούτου ἀνεκάλυψά τι, ἐφ' ᾧ ἐπαίρομαι, ὅσον δύνα-
ται τις νὰ ἐπαίρηται διὰ τοιαύτας ἀνακαλύψεις.

Ἀνησυχουν ἤδη, μὴ ὁ κύριος Βίγκελμανν μὲ εἶχε προ-
καταλάβει ἐν τούτῳ. Ἀλλ' οὐδὲν τοιοῦτον εὔρον παρ' αὐτῷ·
ὥστε, ἂν τι ἡδύνατο νὰ μὲ καταστήσῃ δύσπιστον περὶ τῆς
ὀρθότητος τῆς ἀνακαλύψεώς μου, θὰ ἦτο ἀκριβῶς τοῦτο,
ὅτι ἡ ἀνησυχία μου δὲν ἐπραγματώθη.

«Τινές», λέγει ὁ κύριος Βίγκελμανν, ²⁰³ ἐκλαμβάνουσι
τὸ ἄγαλμα τοῦτο ὡς Δισκοβόλον, καὶ αὕτη ἦτο ἡ γνώμη

τοῦ περιφήμου κυρίου von Stoseh, ²⁰⁴ ἐν τινι πρὸς με ἐπιστολῇ αὐτοῦ, ἀλλ' ἄνευ ἐπαρκoῦς ὑπολογισμοῦ περὶ τῆς στάσεως, ἣν πρέπει νὰ ἔχῃ τοιαύτη τις εἰκὼν. Διότι ὁ θέλων νὰ ῥίψῃ τι, πρέπει νὰ κλίνει τὸ σῶμα πρὸς τὰ ὀπίσω, κατὰ δὲ τὴν στιγμὴν τῆς βολῆς, ἡ δύναμις πίπτει ἐπὶ τοῦ ἐγγυτάτου σκέλους, ἐνῶ ἡ ἀριστερὰ κνήμη ἀδρανεῖ: ἀλλ' ἐνταῦθα συμβαίνει τὸ ἐναντίον. Ἡ ὅλη εἰκὼν κλίνει πρὸς τὰ πρόσω, στηριζομένη ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ μηροῦ, ἐνῶ ἡ δεξιὰ κνήμη εἶνε εἰς ἄκρον ἐκτεταμένη πρὸς τὰ ὀπισθεν. Ἐν τῇ χειρὶ τοῦ δεξιοῦ βραχίονος, ὅστις εἶνε προσθήκη νεωτέρας τέχνης, ἐνέθησαν τεμάχιον δόρατος· ἐπὶ δὲ τοῦ ἀριστεροῦ φαίνονται οἱ τελαμῶνες τῆς ἀσπίδος, ἣν ἐκράτει. Ἄν παρατηρήσῃ τις, ὅτι ἡ κεφαλὴ καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ διευθύνονται πρὸς τὰ ἄνω, καὶ ὅτι ἡ εἰκὼν φαίνεται προφυλασσομένη διὰ τῆς ἀσπίδος ἐναντίον τινός, ἄνωθεν ἐπερχομένου, πιθανόν τις ὀρθότερον νὰ θεωρήσῃ τὸ ἄγαλμα τοῦτο ὡς ἀπεικόνισιν στρατιώτου, διακριθέντος ἐκείνης κατὰ τινὰ κινδυνώδη περίστασιν: οἱ Ἕλληνες πιθανῶς οὐδέποτε ἐν τοῖς ἀγῶσιν ἐτίμων τοὺς μονομάχους δι' ἀνδριάντος· τὸ δ' ἔργον τοῦτο φαίνεται ἀρχαιότερον τῆς εἰσαγωγῆς τῶν μονομάχων παρ' Ἑλλήσι».

Ὄρθότερον δὲν δύναται τις νὰ κρίνῃ. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο δὲν εἶνε οὔτε μονομάχος, οὔτε δισκοβόλος· εἶνε πράγματι ἡ παράστασις πολεμιστοῦ, διακριθέντος ἐν τοιαύτῃ στάσει κατὰ τινὰ κινδυνώδη περίστασιν. Ἀλλ' ἀφοῦ ὁ κύριος Βίγκελμανν ἐμάντευσε αὐτὸ τόσον ἐπιτυχῶς, πῶς ἡδύνατο νὰ σταθῇ ἕως ἐδῶ; Πῶς δὲν ἐπῆλθεν αὐτῷ εἰς τὸν νοῦν ὁ πολεμιστής, ὅστις ἐντελῶς ἐν τῇ ἰδίᾳ ταύτῃ στάσει ἀπέτρεψε τὴν ὀλοσχερῇ ἐνὸς στρατεύματος ἦτταν, ἡ δὲ πατρὶς εὐγνωμονοῦσα ἀνήγειρεν αὐτῷ ἀνδριάντα ἐντελῶς ἐν τῇ αὐτῇ στάσει;

Ἐν μιᾷ λέξει: τὸ ἄγαλμα εἶνε ὁ Χαβρίας.*

Τοῦτο μαρτυρεῖ τὸ ἀκόλουθον χωρίον τοῦ Νέπωτος, ²⁰⁵ ἐν τῷ βίῳ τοῦ στρατηγοῦ τούτου: «Καὶ οὗτος ἐλογίσθη μεταξὺ τῶν μεγίστων στρατηγῶν καὶ πολλὰς ἐπετέλεσεν ἀξιωμαμονεύτους πράξεις. Ἀλλ' ἐν αὐταῖς διαλάμπει μάλιστα τὸ στρατήγημα ἐν τῇ μάχῃ τῇ παρὰ τὰς Θήβας, ὅτε ἦλθεν εἰς βοήθειαν τῶν Βοιωτῶν. Διότι ἐν ταύτῃ, τοῦ ἀρχιστρατήγου Ἀγησιλάου θεωροῦντος τὴν νίκην βεβαίαν καὶ τρέψαντος ἤδη τοὺς μισθοφόρους, ὁ Χαβρίας ἀπηγόρευσεν εἰς τὴν λοιπὴν φάλαγγα νὰ ὑποχωρήσῃ· καὶ ἀντερείδων τὸ γόνυ πρὸς τὴν ἀσπίδα καὶ προτείνων τὸ δόρυ, ἐδίδαξεν αὐτὴν νὰ ὑπομείνῃ τὴν ἐφοδὸν τοῦ ἐχθροῦ. Ὁ Ἀγησίλαος, ἐκπλαγεὶς πρὸ τοῦ ἀήθους, δὲν ἐτόλμησε νὰ προχωρήσῃ, καὶ διὰ τῆς σάλπιγγος ἀνεκάλεσε τοὺς ἑαυτοῦ, ἣδη ἐφορῶντας. Ἡ πράξις αὕτη, τόσον ἐξετιμήθη ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ελλάδα, ὥστε ὁ Χαβρίας ἐπεθύμησε νὰ κατασκευάσωσιν αὐτῷ ἐν ἐκείνῃ τῇ στάσει ἀνδριάντα, ὃν ἴδρυσαν αὐτῷ οἱ Ἀθηναῖοι ἐν τῇ ἀγορᾷ. Ἐκτετέθηται καὶ ἄλλοι τεχνῖται ποιοῦντο χρῆσιν εἰς τοὺς ἀνδριάντας αὐτῶν ἐκείνων τῶν στάσεων, ἐν αἷς ἤροντο τὴν νίκην».

Δὲν ἀγνοῶ, ὅτι θὰ διστάσῃ τις μίαν ἔτι στιγμὴν, ἵνα μ' ἐπικροτήσῃ· ἀλλ' ἐλπίζω, μίαν μόνην στιγμὴν ἀληθῶς. Ἡ στάσις τοῦ Χαβρίου δὲν φαίνεται οὔσα καθ' ὅλα ὁμοία ποδὸς ἐκείνην, ἐν ᾗ βλέπομεν τὸ Βοργησιανὸν ἄγαλμα. Τὸ προτεταμένον δόρυ, *projecta hasta*, εἶνε κοινὸν ἀμφοτέροις, ἀλλὰ τὸ *obnixo genu scuto* ἐρμηνεύουσιν οἱ σχολιασταὶ διὰ τοῦ *obnixo in scutum, obfirmato gena ad scutum*: ὁ Χα-

* Σήμερον εἶνε γενικῶς παραδεδεγμένον, ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦτο εἰκονίζει πολεμιστήν, ὅστις προτείνειν διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὴν ἀσπίδα ἐναντίον ὑψηλότερον εὐρισκομένου ἐχθροῦ, ἵσως ἱππέως, ζητεῖ νὰ καλυφθῇ, ἐνῶ ἐνταυτῷ προτίθεται, κρατῶν τὸ ξίφος εἰς τὴν δεξιάν, νὰ προσβάλλῃ αὐτόν. Τὴν πεπλανημένην αὐτοῦ περὶ Χαβρίου εἰκασίαν ἀνομολογεῖ καὶ ὁ Λέσσιγγ κατόπιν, ἐν τῇ 38 τῶν ἀρχαιολογικῶν αὐτοῦ Ἐπιστολῶν.
Σ. τ. Μ.

βρίας ἐδίδαξε τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ, πῶς, ἀντρείδοντες τὸ γόνυ πρὸς τὴν ἀσπίδα, ν' ἀναμείνωσι τὸν ἐχθρὸν ὀπισθεν αὐτῆς· τὸ ἄγαλμα τούναντίον κρατεῖ τὴν ἀσπίδα ὑψηλά. Ἄλλ' ἂν οἱ ἐρμηνευταὶ ἐπλανήθησαν; Ἄν αἱ λέξεις obnicho genu scuto δὲν συνδέονται πρὸς ἀλλήλας, καὶ ἔπρεπέ τις ν' ἀναγνώσῃ obnicho genu χωριστά, καὶ scuto χωριστά, ἢ νὰ συνδέσῃ αὐτὸ πρὸς τὸ ἀμέσως ἐπόμενον projecta hasta; Ἄς προστεθῇ ἓν μόνον κόμμα, καὶ ἡ ὁμοιότης ἀποβαίνει κατὰ τὸ δυνατόν τελεία. Τὸ ἄγαλμα εἶνε στρατιώτης, qui obnicho genu, ²⁰⁶ scuto projectaque hasta impetum hostis excipit· δεικνύει τί ἔπραξεν ὁ Χαβρίας, καὶ εἶνε τὸ ἄγαλμα τοῦ Χαβρίου. Ὅτι τὸ κόμμα πραγματικῶς ἐξέπεσε, μαρτυρεῖ τὸ εἰς τὸ projecta προσηρτημένον que, ὅπερ, ἔάν obnicho genu scuto συνείχοντο, ἤθελε παρέλκει, ὡς πράγματι ἐκδόσεις τινὲς διὰ τὸν λόγον τοῦτον παραλείπουν αὐτό.

Πρὸς τὴν κατὰ ταῦτα τεκμαιρομένην ἀρχαιότητα τοῦ ἀγάλματος τούτου, συνάγει **ἈΚΑΔΗΜΙΑ** τὴν ἐπιγραφὴν τῶν γραμμάτων τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφῆς τοῦ τεχνίτου καὶ αὐτὸς ὁ κύριος Βίγκελμαν συνεπέρανεν ἐκ ταύτης, ὅτι εἶνε τὸ ἀρχαιότατον τῶν ἐν Ῥώμῃ εὑρισκομένων ἀγαλμάτων, ἐφ' ὧν ἐδήλωσεν ὁ καλλιτέχνης τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἀφίνω εἰς τὸ ὅξυ-δερχὲς αὐτοῦ βλέμμα νὰ κρίνῃ, ἂν, σχετικῶς πρὸς τὴν τέχνην, παρατηρῇ τι ἐν τῷ ἀγάλματι ἀσύμφωνον μετὰ τῆς γνώμης μου. Ἄν ἤθελεν ἀξιῶσαι αὐτὴν τῆς ἐπιδοκιμασίας αὐτοῦ, θὰ ἐκαυχώμην, ὅτι παρέσχον καλλίτερον παράδειγμα, ἢ τὰ ὑπάρχοντα ἐν ὁλοκλήρῳ τῷ μεγαλοσχήμῳ βιβλίῳ τοῦ Spence περὶ τοῦ πόσον εὐδοκίμως δύνανται οἱ κλασικοὶ συγγραφεῖς νὰ ἐρμηνεύωνται διὰ τῶν ἀρχαίων τεχνουργημάτων, καὶ τὰνάπαλιν ταῦτα δι' ἐκείνων.

ΚΘ'.

Ἐκτὸς τῆς ἀπεράντου πολυμαθείας, ἐκτὸς τῶν εὐρυτάτων, λεπτοτάτων περὶ τέχνης γνώσεων, μεθ' ὧν ὁ κύριος Βίγκελμανν ἐπεχείρησε τὸ ἔργον αὐτοῦ, εἰργάσθη μετὰ τῆς εὐγενοῦς πεποιθήσεως τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνῶν, οἵτινες, στρέφοντες πᾶσαν αὐτῶν τὴν ἐπιμέλειαν εἰς τὸ κύριον θέμα, ἢ ἐπραγματεύοντο τὰ ἐπουσιώδη μετὰ τινος οἴονει σκοπίμου ὀλιγωρίας, ἢ παρεχώρουν ἐντελῶς εἰς τὴν πρώτην τυχοῦσαν χεῖρα.

Δὲν εἶνε μικρὸς ἔπαινος, ὅτι διέπραξε μόνον τοιαῦτα σφάλματα, οἷα πᾶς τις ἡδύνατο νὰ ἀποφύγῃ. Ταῦτα προσκρούουσι κατὰ τὴν πρώτην ἐπιτροχάδην ἀνάγνωσιν, καὶ ἂν θέλῃ τις νὰ σημειώσῃ αὐτά, πρέπει νὰ πράξῃ τοῦτο μετὰ τῆς προθέσεως, ἵνα ὑπομνήσῃ τινας, οἵτινες νομίζουν, ὅτι μόνον αὐτοὶ ἔχουσιν ὀφθαλμούς, ὅτι δὲν εἶνε ἄξιον νὰ ση-

ΑΘΗΝΩΝ
 ἤδη ἐν ταῖς περὶ μίμησης τῶν ἐλληνικῶν καλλιτεχνημάτων πραγματείαις αὐτοῦ ὁ κύριος Βίγκελμανν παρεπλήνθη ἐνιαχοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰουνίου. Ὁ Ἰούνιος εἶνε λίαν ἀπατηλὸς συγγραφεὺς· ὁλόκληρον τὸ ἔργον αὐτοῦ εἶνε κέντρων καὶ ἀσμενίζων νὰ μεταχειρίζηται πάντοτε τὰς λέξεις τῶν ἀρχαίων ἐφαρμόζει πολλάκις εἰς τὴν ζωγραφικὴν χωρία ἐξ αὐτῶν, ἅτινα ἐν τῷ τόπῳ, ἐξ οὗ ἐλήφθησαν, περὶ παντὸς ἄλλου πραγματεύονται, ἢ περὶ ζωγραφικῆς. Ὅταν λ. χ. ὁ κύριος Βίγκελμανν θέλῃ νὰ διδάξῃ, ὅτι διὰ μόνης τῆς μίμησης τῆς φύσεως δὲν εἶνε ἐφικτὸν τὸ ὑψιστον οὔτε ἐν τῇ τέχνῃ, οὔτε ἐν τῇ ποιήσει· ὅτι οὐ μόνον ὁ ποιητής, ἀλλὰ καὶ ὁ τεχνίτης πρέπει νὰ ἐκλέγῃ μᾶλλον τὸ ἀδύνατον, ὅπερ εἶνε πιθανόν, ἢ τὸ ἀπλῶς δυνατόν· προσεπάγεται: « Ἡ πιθανότης καὶ ἡ ἀλήθεια, ἣν ὁ Λογγίνος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ παρὰ τῷ ποιητῇ ἀπίστευτον, ἀπαιτεῖ παρὰ τοῦ ζωγρά-

φου, δύναται κάλλιστα νὰ συνυπάρξῃ μετ' αὐτοῦ. » Ἄλλ' ἡ προσθήκη αὕτη θὰ ἦτο καλλίτερον νὰ παρελείπετο, διότι δεικνύει τοὺς δύο μεγίστους τεχνοκρίτας εἰς ὅλως ἀδικο-λόγητον ἀντίφασιν. Εἶνε πλάνη, ὅτι ὁ Λογγίνος εἶπέ ποτε τοιοῦτόν τι. Παραπλήσιόν τι λέγει περὶ τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς ποιήσεως, ἀλλ' οὐδαμῶς περὶ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς ζωγραφικῆς. « Ὡς δ' ἕτερόν τι ἡ ῥητορικὴ φαντασία βούλεται, καὶ ἕτερον ἡ παρὰ ποιηταῖς, οὐκ ἂν λάθοι σε, » γράφει πρὸς τὸν Τερεντιανὸν αὐτοῦ.²⁰⁷ « οὐδ' ὅτι τῆς μὲν ἐν ποιήσει τέλος ἐστὶν ἐκπληξις, τῆς δ' ἐν λόγοις ἐνάργεια. » * Καὶ πάλιν : « Οὐ μὴν ἀλλὰ τὰ μὲν παρὰ ποιηταῖς μυθικώτεραν ἔχει τὴν ὑπερέκπτωσιν, καὶ πάντη τὸ πιστὸν ὑπεραίρουσα· τῆς δὲ ῥητορικῆς φαντασίας, κάλλιστον ἀεὶ τὸ ἔμπρακτον καὶ ἐνάληθες. » Ἄλλ' ὁ Ἰούνιος ὑποκατέστησεν ἐνταῦθα τὴν ζωγραφικὴν εἰς τὴν ῥητορικὴν· παρ' αὐτῷ δέ, οὐχὶ παρὰ τῷ Λογγίνῳ ἀνέγνωσε ὁ Βίγκελμανν :²⁰⁸ Praesartim cum poeticae phantasiae finis sit ἐνέργεια, Pictoriae vero ἐκπληξις. Καὶ τὰ μὲν παρὰ τοῖς ποιηταῖς, ut loquitur idem Longinus, κ. τ. λ. Λογγίνου λέξεις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ Λογγίνου νοῦς !

Οὕτω φαίνεται συνέβη αὐτῷ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἑξῆς σημείωσιν. « Πᾶσαι αἱ πράξεις », λέγει, ²⁰⁹ « καὶ αἱ στάσεις τῶν ἑλληνικῶν παραστάσεων αἵτινες δὲν ἔφερον τὸν χαρὰ κτῆρα τῆς σωφροσύνης, ἀλλ' ἦσαν ὑπὲρ τὸ δέον σφοδρὰ καὶ ἄγρια, περιέπιπτον εἰς σφάλμα, ὅπερ οἱ ἀρχαῖοι τεχνῖται παρένθυρσον ἐκάλουν ». Οἱ ἀρχαῖοι τεχνῖται; Τοῦτο ἡδύνατο ν' ἀποδειχθῇ μόνον ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰουνίου. Διότι παρένθυρσος ἦτο τεχνικὸς ὅρος τῆς ῥητορικῆς γλώσσης, καὶ ἴσως, ὡς τὸ χωρίον τοῦ Λογγίνου φαίνεται ὑποδεικνύον, συνήθης μόνον εἰς τὸν Θεόδωρον.²¹⁰ « Τούτῳ πα-

* [ἀν. ἐνάργεια, τῆς δ' ἐν λόγοις ἐκπληξις].

ράκεται τρίτον τι κακίας εἶδος ἐν τοῖς παθητικοῖς, ὅπερ ὁ Θεόδωρος παρένθυρσον ἐκάλει· ἔστι δὲ πάθος ἀκαιρον καὶ κενόν, ἔνθα μὴ δεῖ πάθους· ἢ ἄμετρον, ἔνθα μετρίου δεῖ». Ἀμφιβάλλω μάλιστα, ἂν ἡ λέξις αὕτη ἐν γένει δύναται νὰ εφαρμοσθῇ εἰς τὴν ζωγραφικὴν. Διότι εἰς τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν ποίησιν ὑπάρχει πάθος, ὅπερ δύναται νὰ ἐξαρθῇ εἰς τὸν ὑπατον βαθμὸν τοῦ ὕψους, χωρὶς νὰ γείνη παρένθυρσος. Ἄλλ' εἰς τὴν ζωγραφικὴν τὸ ὕψιστον πάθος ἤθελεν εἶσθαι πάντοτε παρένθυρσος, καὶ ἂν ἔτι ἡδύνατο νὰ αἰτιολογηθῇ διὰ τῶν περιστάσεων τοῦ ἐκδηλοῦντος αὐτὸ πρόσωπου.

Ὡς φαίνεται λοιπόν, διάφοροι ἀνακρίβειαι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τέχνης ἐπήγασαν ἀπλῶς ἐκ τούτου, ὅτι ὁ κύριος Βίγκελμανν ἐν τῇ σπουδῇ τῆς ἐργασίας δὲν ἠθέλησε νὰ συμβουλευθῇ τὰς πηγὰς αὐτάς, ἀλλὰ μόνον τὸν Ἰούνιον. Α. Χ. θέλων νὰ δείξῃ διὰ παραδειγμάτων, ὅτι παρὰ τοῖς Ἑλλήσι πᾶσι τὸ ἔργον ἐν παντί ἐστὶν καὶ ἐργασία ἐτιμήθη διαφερόντως, καὶ ὅτι ὁ κάλλιστος ἐργάτης τοῦ εὐτελεστάτου πράγματος ἡδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀθανασίαν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἀναφέρει μεταξὺ ἄλλων καὶ τοῦτο : ²¹¹ « Γινώσκομεν τὸ ὄνομα κατασκευαστοῦ τινος ἀκριβεστάτων ζυγῶν ἢ πλαστίγγων· ἐκαλεῖτο Παρθένιος ». Τὰς λέξεις τοῦ Ἰουβενάλιου lances Parthenio factas, ἃς εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἐπικαλεῖται ὁ κύριος Βίγκελμανν, θὰ ἀνέγνωσε βεβαίως μόνον ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Ἰουνίου. Διότι, ἂν ἤθελε συμβουλευθῇ τὸν Ἰουβενάλιον, δὲν θὰ παρεπλανᾶτο ὑπὸ τῆς διττῆς σημασίας τῆς λέξεως lanx, ἀλλ' εὐθὺς ἐκ τοῦ εἰρμού τοῦ λόγου θὰ ἐμάνθανεν, ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν ἐννοεῖ ζυγοὺς ἢ πλάστιγγας, ἀλλὰ πινάκια καὶ λοπάδας. Ὁ Ἰουβενάλιος δηλονότι ἐπαινεῖ τὸν Κάτουλλον, ὅτι, κινδυνεύων ἐν τῇ θαλάσῃ ὑπὸ τρικυμίας, ἐμμήθη τὸν κάστορα, ἀποκόπτοντα διὰ τῶν ὀδόντων τοὺς ἰδίους ὄρχεις, ἵνα σώσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ, ῥίψας τὰ πο-

λυτιμότερα σκεύη αὐτοῦ εἰς τὰ κύματα, ἵνα μὴ καταποντισθῶσι μετὰ τοῦ πλοίου. Τὰ κειμήλια ταῦτα περιγράφων λέγει μεταξὺ ἄλλων: (ΧΠ. 43).

Σκεὺή νά ῥίψη αὐτὸς ἀργυρᾶ δὲν διατάζει· λοπάδας, αἷς ὁ τεχνίτης Παρθένιος εἶχε τορεύσει, κρατῆρα ὑπερμεγέθ', ἱκανὸν καὶ αὐτὸν νά κορέσῃ τὸν Φόλον, τὸν πολυδίπριον, ἣ τὴν γυναιῖκα τοῦ Φούσκου, λεκάνας καὶ τορευτὰ πολλὰ σκεύη τραπέζης, ἐξ ὧν τῆς Ὀλύνθου ὁ ὠνητὴς ὁ πολύτροπος ἤθελε πίνει ἀσμένως.

Lances, εὐρισκόμεναι μεταξὺ ποτηρίων καὶ λεκανῶν, τί ἄλλο δύνανται νὰ ᾔνε, ἢ πινάκια καὶ λοπάδες; Καὶ τί ἄλλο θέλει νὰ εἴπῃ ὁ Ἰουβενάλιος, ἢ ὅτι ὁ Κάτουλλος πάντα τὰ ἐπιτραπέζια σκεύη, ἐν οἷς ἦσαν καὶ πινάκια τετορνευμένα ὑπὸ τοῦ Παρθενίου, ἔρριψεν εἰς τὴν θάλασσαν; Parthenius, λέγει ὁ σχολιαστής, coelatoris ^{κατασκευαστοῦ}. Ἀλλ' ὁ Ἰουβενάλιος ἐν ταῖς σημειώσεσιν αὐτοῦ προσθετεῖ εἰς τὸ ὄνομα τοῦτο: Sculptor, de quo Plinius, βεβαίως ἔγραψεν αὐτὸ ἀβασανίστως· διότι ὁ Πλίνιος δὲν ἀναφέρει ὁμώνυμόν τινα τεχνίτην.

«Καὶ μάλιστα, ἐξακολουθεῖ ὁ κύριος Βίγκελμανν, διεσώθη τὸ ὄνομα τοῦ σαγματοποιοῦ, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ὅστις ἐκ δέρματος κατεσκεύασε τὴν ἀσπίδα τοῦ Αἴαντος». Ἀλλὰ καὶ τοῦτο βεβαίως δὲν παρέλαβεν ἐκεῖθεν, ὅπου παραπέμπει τοὺς ἀναγνώστας αὐτοῦ: παρὰ τοῦ βίου τοῦ Ὀμήρου ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου. Διότι ἐνταῦθα παρατίθενται μὲν οἱ στίχοι τῆς Ἰλιάδος, ἐν οἷς ὁ ποιητὴς τὸν σκυτεᾶ τοῦτον ὀνομάζει Τυχίον, ἀλλὰ διαρρήδην ἐπίσης λέγεται, ὅτι οὕτω ἐκαλεῖτο σκυτεὺς τις ἐκ τῶν γνωρίμων τοῦ Ὀμήρου, ὅστις θέλων νὰ δεῖξῃ αὐτῷ τὴν φιλίαν καὶ εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ, ²¹² κατέβουξεν τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς τοὺς στίχους τῆς Ἰλιάδος: Ἀνέδωκε δὲ χάριν καὶ Τυχίῳ τῷ σκυτεῖ, ὃς ἐδέ-

ξατο αὐτὸν ἐν τῷ Νέφ τείχει, προσελθόντα πρὸς τὸ σκυτεῖον ἐν τοῖς ἔπεσι κατατεύξας ἐν τῇ Ἰλιάδι τοῖς δε (Ζ. 219).

Αἶας δ' ἐγγύθεν ἦλθε, φέρων σάκος ἥντε πύργον, χάλκεον, ἐπταβόειον, ὃ οἱ Τυχίος κάμε τεύχων σκυτοτόμων ὃχ' ἄριστος, ὧν οἰκία ναίων.

Εἶνε λοιπὸν ἀντικρὺς τὸ ἀντίθετον ἐκείνου, περὶ οὗ ὁ κύριος Βίγκελμανν θέλει νὰ βεβαιώσῃ ἡμᾶς· τὸ ὄνομα τοῦ σκυτεῶς, τοῦ κατασκευάσαντος τὴν ἀσπίδα τοῦ Αἴαντος, εἶχεν ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ὀμήρου λησμονηθῇ τόσον, ὥστε ὁ ποιητὴς εἶχε τὴν ἄδειαν νὰ ὑποκαταστήσῃ εἰς αὐτὸ ἐντελῶς ξένον ὄνομα.

Διάφορα ἄλλα μικρὰ σφάλματα εἶνε ἀπλῶς σφάλματα μνήμης, ἢ ἀφορῶσιν ἀντικείμενα, ἃ προσάγει μόνον ὡς ἐγγήσας ἐπὶ παραφθορᾷ. ²¹³ Ἀ. Χ. Δὲν ἦτο ὁ Βάκχος, ἀλλ' ὁ Ἡρακλῆς, περὶ οὗ ὁ Παρράσιος ἐκανχᾶτο, ὅτι ἐνεφανίσθη αὐτῷ, ἐν ᾗ μορφῇ τὸν εἶχε ζωγραφῆσει.

Ὁ Ταυρίσκος δὲν κατήγετο ἐκ Ρόδου, ἀλλ' ἐκ Τράλλων τῆς Λυδίας. ²¹⁴

Ἡ Ἀντιγόνη δὲν εἶνε ἡ πρώτη τραγωδία τοῦ Σοφοκλέους. ²¹⁵

Ἀλλ' ἀπέχω τοῦ νὰ συσσωρεύσω τοιαύτας μικρολογίας. Καὶ δὲν ἠδύνατο μὲν νὰ θεωρηθῇ τοῦτο ὡς φιλόσογον, ὁ γινώσκων ὅμως τὴν ἑξοχὸν μου ἐκτίμησιν πρὸς τὸν κύριον Βίγκελμανν, ἤθελε τὸ ἐκλάβει ὡς κροκυλεγμόν.*

* Κροκυλεγμός, τὸ συλλέγειν κροκύδας, ἐπομένως τὸ μικρολογεῖν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1. *Ο Baumgarten (1714—1762)* πρώτος μετεχειρίσθη την λέξιν «Αἰσθητική» καὶ θεωρεῖται ἐν Γερμανίᾳ ὡς θεμελιωτὴς τῆς ἐπιστήμης τοῦ Ὁραίου, γράψας τὴν Αἰσθητικὴν, ἣτις ἔμεινεν ἡμιτελής. Σ. τ. Μ.
2. Διάσημος οὐμανιστὴς καὶ ἀρχαιοδιδάσκαλος (1691—1761). Σ. τ. Μ.
3. Ἴδε Κεφ. ΙϚ'. Σ. τ. Μ.

Α'

4. *Von der Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst, s. 21. 22.*
5. Ἴδε Κεφ. ΙϚ'. Σ. τ. Μ.
6. Ὃτε ὁ Ἀλέκιος Παύλος, πρέσβης τὸν Περσέα, ἐζήτησε παρὰ τῶν Ἀθηναίων σοφὸν διδάσκαλον τῶν τέχνων αὐτοῦ καὶ ἀριστον ζωγράφον πρὸς διακόσμησιν τοῦ ἰδίου οἴκου, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεμψαν αὐτῷ δι' ἀμφοτέρω τὸν Μητροδόωρον. Σ. τ. Μ.
7. Ἰλιάδ. Ε. 343.
8. Ἰλιάδ. Ε. 859.
9. *Th. Bartholinus de causis contemptae a Danis adhuc gentilibus mortis, Cap. 1.*
10. Ἡρώς Δανός, ὅστις φνυγαυθὴς ἐκ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ἔκτισεν ἐν ἔτει 968 εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Βαλτικῆς θαλάσσης τὴν πειρατικὴν πόλιν Ἰομβοῦργον.
11. Ἰλιάδ. Η. 421.
12. Γαλλὶς φιλόλογος (1654—1720) φημισθεῖσα ἰδίως διὰ τὴν μετάφρασιν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ Ὁμήρου. Σ. τ. Μ.
13. Ὁδυσ. Δ. 195.
14. Ἰωάννης Βαπτιστὴς Chateaubrun (1686—1755).

B'

15. 'Ο Ἀντίοχος, ἐν Ἀνθολ. Παλατ. ια', 412: πῶς ἂν τις γράφαι, μηδ' ἐπιθεῖν ἐθέλων; 'Ο Ἀρδουῆτος ἐν ταῖς περὶ Πλινίου σημειώσειςιν αὐτοῦ (*lib.* 35, *sect.* 36, *p. m.* 698) ἀποδίδει τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο εἰς τινα Πείσωνα. Ἀλλ' ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐπιγραμματοποιῶν οὐδεὶς φέρει τὸ ὄνομα τοῦτο.

16. Ἐζήσε τὸ δεύτερον ἡμῖν τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ ἦτο σύγχρορος τοῦ Πολυγνώτου, ἀλλὰ νεώτερος αὐτοῦ. Σ. τ. Μ.

17. Διὰ τοῦτο ἀπαγορεύει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν θέαν τῶν εἰκόνων αὐτοῦ εἰς τοὺς νέους, ἵνα ἡ φαντασία αὐτῶν διατελῇ ἀγνή ἀπὸ πασῶν τῶν παραστάσεων τοῦ δυσειδοῦς (Πολιτ. βιβλ. Η. κεφ. 5, σελ. 526, ἐκδ. Conring). Ἀλλὰ κατὰ τὸν Boden ἀναγρωστέον ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἀντὶ Παύσων, Πανσανίας, διότι περὶ αὐτοῦ εἶνε γνωστόν, ὅτι ἔγραψεν ἀκολάστους εἰκόνας (*De umbra poetica Comment I. p. XIII*). Ὡς ἂν ἦτο ἀνάγκη νὰ διδαχθῇ τις πρῶτον παρὰ φιλοσόφου νομοθέτου, ὅτι πρέπει νὰ ἀπομακρύνῃ τὴν νεότητα ἀπὸ τοιούτων τῆς ἡδυπαθείας διεγερτικῶν θαυμάσιων εἰκόνων, ὅπως τῶν γνωστῶν χωρίων τῆς Ποιητικῆς (κεφ. IV) δὲν ἔχεται ἐξαιρέσει τὴν ἀκασίαν ταύτην. Ὑπάρχουσιν ὑπομνηματισταὶ (π. χ. ὁ Kühn ἐν τῇ Αἰλ. Ποικίλῃ Ἱστορίᾳ, Βιβλ. Δ. κεφ. 3), οἵτινες τὴν διάκρισιν, ἣν ὁ Ἀριστοτέλης ποιεῖ ἐνταῦθα μεταξὺ Πολυγνώτου, Διονυσίου καὶ Παύσωνος, ἐξηγοῦσιν οὕτω ὅτι μὲν Πολυγνώτος ἔγραψε θεοὺς καὶ ἡρώας, ὁ δὲ Διονύσιος ἀνθρώπους, καὶ ὁ Παύσων ἔγραψεν ἅπασι ἔπαινον, δὲν ἀποδεικνύεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Παύσων ἦτο ζωγράφος ζώων, ὡς θεωρεῖ αὐτὸν ὁ Boden. Τὴν τάξιν αὐτῶν ὠρίζον οἱ βαθμοὶ τοῦ ὠραίου, ὅπερ εἰκονίζον ἐν τοῖς ἀνθρωπίναις αὐτῶν παραστάσεσιν. Ὁ μόνος δὲ λόγος, δι' ὃν ὁ Διονύσιος ἐξωγράφει μόνον ἀνθρώπους, καὶ δι' ὃν ὅπερ πάντας τοὺς ἄλλους ἐκαλεῖτο ἀνθρωπογράφος, ἦτο ὅτι ἐμμεῖτο δονλικῶς τὴν φύσιν καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ὑψωθῇ μέχρι τοῦ ἰδεώδους, οὗ κάτω τὸ ζωγραφεῖν θεοὺς καὶ ἡρώας θὰ ἦτο ἐγκλημα κατὰ τῆς θρησκείας.

18. Ὡς ὁ Παύσων, οὕτω καὶ ὁ κατωτέρω μνημονευόμενος Πειραϊκὸς ἦτο, ὁμοπογράφος, ζήσας κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπὶ Ἀλε-

ξάνδρου τοῦ Μεγάλου, ἢ ὀλίγον μετ' αὐτόν. Ἐπιθ. καὶ Overbeck, *Die Antiken Schriftquellen* 1963, 1964. Σ. τ. Μ.

19. Plinius, *lib.* XXX, *sect.* 37. Edit. Mard.

20. *De Pictura vet. lib.* II, *cap.* IV, § 1.

[Φραγκῖσκος Ἰούνιος, ἐξ Ἀϊδελβέργης, φιλόλογος, (1589—1677). Σ. τ. Μ.]

21. Ζωγράφος ἐκ Ῥώμης (1674—1755) διάσημος διὰ τὰς γελοιογραφίας του. Σ. τ. Μ.

22. Plinius *lib.* XXXIV, *sect.* 9.

23. Πλανῶνται οἱ νομίζοντες τὸν ὄφιν σύμβολον μόνον λατρικῆς θεότητος. Ἰουστίνος ὁ Μάρτυς (Ἀπολογ. Β. σελ. 55, ἐκδ. Sylburg) ρητῶς λέγει: «παρὰ παντὶ τῶν νομιζομένων παρ' ἡμῖν θεῶν, ὅφιν σύμβολον μέγα καὶ μυστήριον ἀναγράφεται». Καὶ θὰ ἦτο εὐκόλον νὰ παραθέσωμεν σειρὰν μνημείων, ὅπου ὁ ὄφιν συνοδεύει θεότητας, οὐδὲν κοινὸν ἐχούσας μετὰ τῆς ὑγείας.

24. Ἄν διεξέλθῃ τις τὰ ἔργα τῆς τέχνης, ὧν ποιοῦνται μνεῖαν ὁ Πλίνιος καὶ ὁ Πανσανίας καὶ ἄλλοι, ἂν ἐπιθεωρήσῃ τὰ ἐτι σωζόμενα ἀρχαῖα ἀγάλματα, ἀνάγλυφα καὶ εἰκόνας, οὐδαμοῦ θὰ εὕρῃ Ἐρινόν. Ἐξαιρῶ τὰς παραστάσεις ἀείρας, αἵτινες τῇ εἰκονικῇ μᾶλλον γλώσσῃ ἢ τῇ τέχνῃ ἀντιτίθενται, ὅτι καίτοι ἐπὶ τῶν νομισμάτων ὑπάρχουσι. Διὸ ὁ Spence, ἐπιθυμῶν νὰ ἔχῃ Ἐρινύας, ὥφειλε νὰ δανεισθῇ αὐτὰς παρὰ τῶν νομισμάτων μᾶλλον (*Seguini Numis. pag.* 178. *Spanhem. de Praest. Numism. Dissert. XIII, p.* 639. *Les Césars de Julien, par Spanheim, p.* 48), ἢ νὰ θέλῃ δι' εὐφροῦς ἐπινοίας, νὰ ὑποβάλῃ αὐτὰς εἰς ἔργον, ἐνθα βεβαίωτατα δὲν ὑπάρχουσιν. Οὕτω λέγει εἰς τὸν Πολύμητιν αὐτοῦ (*Dial. XVI, p.* 272): «Ἄν καὶ αἱ Ἐρινύες εἰς τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων τεχνιτῶν εἶνε τι πολὺ σπάνιον, ἐν τούτοις ὑπάρχει μὴθὸς τις, ἐν ᾧ γενικῶς ἀπεικονίζουσιν αὐτάς. Ἐννοῶ τὸν θάνατον τοῦ Μελεάγρου ἐν τῇ ἐπὶ ἀναγλύφῳ παραστάσει τούτου πολλάκις αὐταὶ προτρέπουσι καὶ παροτρύνουσι τὴν Ἀλθαίαν νὰ ῥήγῃ εἰς τὸ πῦρ τὸν μοιραῖον δαυλόν, ἐξ οὗ κρέμαται ἡ ζωὴ τοῦ μόνου αὐτῆς υἱοῦ. Διότι γυνὴ τις δὲν ἤθελε προβῇ εἰς τοσοῦτον ἐκδικήσεως, ἄνευ τῆς συνεργείας τοῦ διαβόλου. Ἐν τινι τῶν ἀναγλύφων τούτων παρὰ Bellori (ἐν τοῖς «*A. mirandis*») φαίνονται δύο γυναῖκες ἰστάμεναι

παρά τῇ Ἀλθαίᾳ πρὸ τοῦ βοιωτοῦ, αἵτινες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶνε Ἑρινύες. Διότι τίς ἄλλος πλὴν τῶν Ἑρινύων θὰ ἐπεθύμει νὰ παρουσιασθῇ κατὰ τοιαύτην προᾶξιν; Ἄν αὐταί, ὡς τοιαῦται, δὲν εἶνε ἀρκούντως φοβεραί, τοῦτο ἀναμφιβόλως εἶνε σφάλμα τοῦ ἱερογράφου. Ἀλλὰ τὸ μάλιστα ἀξιοσημείωτον ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ εἶνε ὁ δίσκος, κάτωθι πρὸς τὸ μέσον, ἐφ' οὗ δέκνυνται ὀφθαλμοφανῶς κεφαλὴ Ἑρινύος. Ἰσως ἦτο ἡ Ἑρινύς, ἣν ἡ Ἀλθαία ἐπεκαλεῖτο, ὅσκις εἶχε κατὰ νοῦν κακὴν τινα προᾶξιν, καὶ ἣν ἰδίως τώρα εἶχε πᾶσαν αἰτίαν νὰ ἐπικαλεσθῇ κτλ.» — Οὕτω παρερμηνεύων, δύναται τις τὰ πάντα ἐκ πάντων νὰ παραγάγῃ. Τίς ἄλλος, ἐρωτᾷ ὁ Spence, πλὴν τῶν Ἑρινύων, θὰ ἐπεθύμει νὰ παρασταθῇ εἰς τοιαύτην προᾶξιν; Ἀποκρίνομαι: αἱ θεοπαυίδες τῆς Ἀλθαίας, αἵτινες ὤφειλον νὰ ἄνωσι καὶ νὰ συνδανλίζωσι τὸ πῦρ. Ὁ Ὀβίδιος λέγει: (*Metamorph. VIII, 460, 461*).

Protulit hunc (stipitem) genitrix, taedasque et fragmina poni Imperat, et positis inimicos admovet ignes.¹

Τοιαύτας tandas, μακρὰ πεύκινα τεμάχια, ἅτινα μετεχειρίζοντο οἱ ἀρχαῖοι ὡς δᾶδας, φέρουσιν ἀληθῶς εἰς χεῖρας ἀμφοτέρω τὰ πρόσωπα, ὧν τὸ ἕτερον ἔθραυσεν ἤδη ἐν τοιοῦτον, ὡς ἡ στήναι αὐτοῦ δεικνύει. Ἀλλ' οὐδ' ἐπὶ τοῦ δίσκου, τοῦ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἔργου, διακρίνεται τὴν Ἑρινύν. Εἶνε μορφή ἐκφράζουσα σφοδρὸν ἄλγος. Ἀναμφιβόλως θὰ ἦνε ἡ κεφαλὴ τοῦ Μελεάγρου (*Metamorph. VIII, 515*):

Inscius atque absens flamma Meleagros ab illa
Uritur: et caecis torreri viscera sentit
Ignibus: et magnos superat virtute dolores.²

Ὁ τεχνίτης μετεχειρίσθη τὴν κεφαλὴν ταύτην ὁλονεὶ ὡς μετάβασιν εἰς τὴν ἐπομένην σκηνήν, ἣτις, ἀμέσως παρακειμένη, δεικνύει ἡμῖν τὸν θνήσκοντα Μελεάγρον. Αἱ κατὰ τὸν Spence Ἑρινύες ἐκλαμβάνονται ὑπὸ τοῦ Montfaucon ὡς Μοῖραι (*Antiqu. expl. T. I, p. 162*),

¹ Τοῦτον (τὸν θαυλόν) ἐξήγαγ' ἡ μήτηρ, καὶ σχίζας πευκίνας κελεύει νὰ συσσωρεύουσιν, κ' εἰς ταύτας τὸ πῦρ τὸ ἐχθρόν προσεγγίζει.

² Ἀλλ' ἀγνοῶντα (τὸν Μελεάγρον), ἀπόντα ἡ φλόξ κατακαίει ἐκείνην, καὶ μυστικὸν συναισθάνεται πῦρ νὰ τοῦ τρώγῃ τὰ σπλάγχνα, πλὴν μὲ τὸ σθένος νικᾷ τῆς ψυχῆς, τὰς φρικτὰς ἀλγηδύνας.

ἐκτὸς τῆς ἐπὶ τοῦ δίσκου κεφαλῆς, ἣν καὶ αὐτὸς θεωρεῖ ὡς Ἑρινύν. Οὐδ' αὐτὸς ὁ Bellori (*Admirand. Tab. 77*) ἀποφαίνεται ὀριστικῶς, ἂν αὐταί ἦνε Μοῖραι, ἢ Ἑρινύες. Τὸ ἢ τοῦτο ἐπαρκῶς δεικνύει, ὅτι αὐταί οὐδέτερον τούτων εἶνε. Ἀλλὰ καὶ τοῦ Montfaucon ἡ λοιπὴ ἐρμηνεία ἔπρεπε νὰ ἦνε ἀκριβεστέρα τὴν γυναικεῖαν μορφήν, ἣτις παρὰ τὴν κλίνην ἐπὶ τοῦ ἀγκῶνος στηρίζεται, ἔπρεπε νὰ ὀνομάσῃ Κλεοπάτραν καὶ ὄχι Ἀταλάντην. Ἡ Ἀταλάντη εἶνε ἐκείνη, ἣτις, ἔχουσα τὰ νῶτα πρὸς τὴν κλίνην ἐστραμμένα, κάθηται τεθλιμμένη. Ὁ τεχνίτης ἐφάνη λίαν συνετὸς ἀποχωρήσας αὐτὴν τῆς λοιπῆς οἰκογενείας, διότι ἦτο ἡ ἐρωμένη καὶ ὄχι ἡ σύζυγος τοῦ Μελεάγρου· ἡ δὲ θλίψις αὐτῆς ἐπὶ τῇ συμφορᾷ, ἣν αὐτὴ αὐτὴ ἐν ἀγνοίᾳ αὐτῆς προὔξενησεν, ἠθέλεν ἐξοργίσει τοὺς συγγενεῖς.¹

25. Plinius lib. XXXV. sect. 36 § 73³. Ζωγραφήσας πάντας

τεθλιμμένους, καὶ κυρίως τὸν θεῖον, καὶ πᾶσαν ἐξαντλήσας εἰκόνα τῆς θλίψεως, ἐκάλυψε τὸ πρόσωπον τοῦ πατρὸς, ὅπερ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀξίον τοῦ πένθους αὐτοῦ.

Ὁμοιόλογον³ εἶπε δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκφρασθῇ διὰ τῆς τέχνης ὁ πένθος καὶ ὁ φόβος πένθους. Plinius Maximus lib. VIII. cap. 11.

26. *Antiquit. expl. T. I. p. 50*. (Γάλλος ἀρχαιοδύτης (1655-1741), ἐκ τῶν πολλῶν ἔργων οὗτος γνωστότατον εἶνε τὸ ἐνταῦθα καὶ ἀλλαχοῦ πολλάκις ὑπὸ τοῦ Λέοσιγγ ἀναφερόμενον: *L'antiquité expliquée et représentée en figures*). Σ. τ. Μ.

27. Τὸν ὑπὸ τοῦ Τιμάνθους δηλαδὴ πραγματικῶς ἐκφρασθέντα βαθμὸν τῆς θλίψεως διερμηνεύει οὕτω: Τὸν Κάλχαντα τεθλιμμένον,

¹ Πλὴν τοῦ ἐνταῦθα ἀναφερομένου ἀναγλύφου ὑπάρχουσιν ἔτι δύο Βορρησιανά, ἐν Καπιτωλινικόν, ἐν ἑτέρον Βορρησιανόν καὶ ἐν τεμάχιον ἐν τῷ Λατερανῷ, εἰκονίζοντα τὸν θάνατον τοῦ Μελεάγρου. Ἐκ τούτων ἐξάγεται, ὅτι ὁ Spence εἶχε δίκαιον χαρακτηρίσας ὡς Ἑρινύας τὰ περὶ τὴν Ἀλθαίαν γυναικεῖα πρόσωπα. Ὁ δὲ ἐν τῷ μέσῳ τῆς εἰκόνης δίσκος εἶνε ἡ ἀσπίς τοῦ Μελεάγρου, φέρουσα ὡς ἔμβλημα κεφαλὴν. Τὸ ἔμβλημα τοῦτο ἐπὶ τῶν πλείστων μὲν ἀναγλύφων εἶνε κεφαλὴ Γοργόνος, ἐπὶ δὲ τῶν ὑπαρχόντων ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ οἴκου Ἀλβάνη ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς ἥλιον μετ' ἀκτίνων τοῦ στεφάνου. Σ. τ. Μ.

² Cum moestos pinxisset omnes, praecipue patrum, et tristitiae omnem imaginem consumpsisset, patris ipsius vultum velavit, quem digne non poterat ostendere.

³ Summi moeroris acerbitem arte exprimi non posse confessus est.

πενθοῦντα τὸν Ὀδυσσεύα, κραυγάζοντα τὸν Αἴαντα, θρηνοῦντα τὸν Μενέλαον. — Ὁ κραυγάζων Αἴας θὰ ἦτο δύσμορφός τις εἰκὼν, ἀλλ' ἐπειδὴ οὔτε ὁ Κικέρων (*Orat.* 22, 74), οὔτε ὁ Κιντιλιανὸς (*Inst. or.* II, 13, 12), περιγράφοντες τὴν εἰκόνα ταύτην, μνημονεύουσιν αὐτοῦ, ἔτι μᾶλλον ὥς ἐκ τούτου τολμῶ, νὰ θεωρήσω αὐτὸν ὡς προσθήκην, δι' ἧς ὁ Βαλέριος αὐτοβούλως ἠθέλησε νὰ πλουτίσῃ αὐτήν.

28. *Bellorii Admiranda. Tab.* 11. 12.

29. *Plinius lib. XXXIV. sect.* 19.

30. *Eundem (Μύρωνα) (Plin. libr. XXXIV. sect. 19) vicit et Pythagoras Leontinus qui ferit stadiodromon Astylon, qui Olympiae ostenditur: et Libyn puerum tenentem tabulam, eodem loco, et mala ferentem nudum. Syracusis autem claudicantem: ejus hulieris dolorem sentire etiam spectantes videntur.* (Τοῦτον ἐνίκησε καὶ Πυθαγόρας ὁ Λεοντίνος, ὅστις ἐποίησε τὸν σταδιοδρόμον Ἀστύλον, δεικνύμενον ἐν Ὀλυμπίᾳ: καὶ τὸν παῖδα Λίβυν, ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, βαστάζοντα πίνακα, καὶ τινα γυμνὸν φέροντα μῆλα. Ἐν τῇ Συρακούσας γὰρ τὸν πῦρρον τὸν ἄλλος τὸ ἐκ τοῦ ἔλκους φαίνεται ὡς καὶ ἐν τῇ ἀσπίδι προσθήκη). Ἐν τῇ ἀνασκοπῇ τις τὰς τελευταίας λέξεις προσεκτικώτερον. Δὲν εἶνε ὁ λόγος ἐνταῦθα περὶ προσώπου γνωστοῦ τοῖς πᾶσι ἐνεκα ὀδυνηρᾶς πληγῆς; *Cujus hulieris* κτλ. Καὶ ἔπρεπε τὸ *cujus* τοῦτο νὰ ἀναφέρεται εἰς μόνον τὸ *claudicantem*, καὶ τὸ *claudicantem* ἴσως εἰς τὸ ἔτι ἀπώτερον *puerum*; Οὐδεὶς ἐνεκα τοιοῦτου ἔλκους ἐδικαιούτο νὰ ἦνε γνωστότερος, ἢ ὁ Φιλοκτήτης. Ἀναγινώσκω λοιπὸν ἀντὶ *claudicantem*, *Philoctetem* ἢ τοῦλάχιστον φρονῶ, ὅτι ἡ δευτέρα ὑπὸ τῆς πρώτης ὁμοίχου λέξεως ἐξεβλήθη, καὶ ὅτι πρέπει τις ἀμφότερα ὁμοῦ *Philoctetem claudicantem* ν' ἀναγινώσκῃ. Ὁ Σοφοκλῆς ποιεῖ αὐτὸν «στίβον κατ' ἀνάγκην ἔρπει», καὶ ἐπομένως ἔπρεπε νὰ χωλαίνει, ὡς μὴ δυνάμενος νὰ στηριχθῇ ἐγκαρδιώτερον ἐπὶ τοῦ πάσχοντος ποδός.

Γ'

31. Γνωστὸς γάλλος ὀλιστής, ζήσας μακρὸν χρόνον ἐν τῇ ἀλλῇ Φρειδερίκῳ τοῦ Μεγάλου. 1709—1751. Σ. τ. Μ.

32. Φίλιππος (Ἀνθολ. βιβλ. Α. κεφ. 9. ἐπίρρ. 10).

Ἄρ' αἰεὶ διψᾷς βρεφῶν φόνον; ἢ τις Ἰήσων δεύτερος, ἢ Γλαῦκη τις πάλι πρόφασις; Ἔρρε καὶ ἐν κρηρῷ παιδοκτόνε.

33. Βίος Ἀπολλ. βιβλ. Β. κεφ. 22.

Δ'

34. Συμπαθητικὴ, διότι ἡ φλόξ ἡ βιβρώσκουσα τὸν Μελέαγρον, ἀπέτρεφον συγχρόνως καὶ τὸν δανλόν.

35. Ἰωάννης Βαπτιστὴς *Chateaubrun*, ἐξ Ἀγγολέμης (1686—1775).

36. Ὁ χορὸς ἐξετάζων ἐν σχέσει πρὸς ταῦτα τὴν δυστυχίαν τοῦ Φιλοκτήτου φαίνεται συγκινούμενος ἰδιαίτητα ἐκ τῆς παντελοῦς αὐτοῦ ἐρημίας. Ἐν ἐκάστῃ λέξει ἀκούομεν τὸν κοινωνικὸν Ἕλληνα. Ἐν τοῖς ἔχω ἀμφιβολίαν νυνὰ περὶ τινος τῶν χωρίων τούτων. Εἶνε δὲ τὸ ἐξῆς: (691—695):

Ἰν' αὐτὸς ἦν πρόσουρος, οὐκ ἔχων βάσιν,

οὐδέ τιν' ἐγγόρων,
καὶ πομπὴν καὶ ἰσοφύλον ἀντίτυπον
βαρυβρῶν' ἀποκλαύ-
σειεν αἵματηρόν.

Ἡ κοινὴ μετάφρασις τοῦ *Winshem* ἀποδίδει τὸ χωρίον οὕτω:

Ventis expositus et pedibus captus

nullum cohabitorem

nec vicinum ullum saltem malum habens. apud quem
[*gemitum mutuum*

gravemque ac cruentum
ederet.

Ταύτης διαφέρει ὡς πρὸς τὰς λέξεις μόνον ἡ μᾶλλον ἀνεπτυγμένη μετάφρασις τοῦ *Thomā Johnson*:

Ubi ipse ventis erat expositus, firmum gradum non habens,
nec quenquam indigenarum,
nec malum vicinum, apud quem ploraret

vehementer edacem
sanguineum morbum, mutuo gemitu.

Ἡθελέ τις νομίσει, ὅτι τὰς παρηλλαγμένας ταύτας λέξεις ἐδανείσθη ἐκ τῆς ἐμμέτρου μεταφράσεως τοῦ Θωμᾶ Ναογεωργίου, ὅστις (τὸ ἐργον του εἶνε πολὺ σπάνιον καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Φαβρίκιος τὸ ἐγνώρισε μόνον ἐκ τοῦ βιβλιακοῦ καταλόγου τοῦ Ὀπορίνου) ἐκφράζεται οὕτω:

—ubi expositus fuit
ventis ipse, gradum firmum haud habens,
nec quenquam indigenam, nec vel malum
vicinum, ploraret apud quem
vehementer edacem, atque cruentum
morbum mutuo.

Ἐὰν αἱ μεταφράσεις αὗται ἦνε ὁρθαί, τότε ὁ χορὸς λέγει τὸ μέγιστον, ὅπερ ἐν γένει δύναται τις νὰ εἴπῃ πρὸς ἔταινον τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας: Ὁ τάλας οὐδένα ἀνθρώπον ἔχει πλησίον αὐτοῦ, οὐδένα εὖνον γείτονα· θὰ ἦτο εὐδαίμων, ἂν εἶχε μόνον ἔστω καὶ ἓνα κακὸν γείτονα! Ὡστε ὁ Thomson θὰ εἶχε ἴσως ὑπ' ὀφθαλμοῦν τοῦτο, ποιῶν τὸν ἐπίσης εἰς ἔρημόν τινα τόπον ἐπὶ κακοποιῶν ἐγκαταλείφοντα Μελισάνδρον λέγοντα:

Cast of the wildest of the Cyclad isles
where never human foot hat marked the shore,
these ruffians left me—yet believe me, Arcas,
such is the rooted love we bear mankind
all ruffians as they where, I never heard
a sound so dismal as their parting oars.

(Εἰς τὴν ἐρημοτέραν νῆσον τῶν Κυκλάδων,
ποῦ βῆμ' ἀνθρώπινον οὐδέποτε ἠκούσθη,
μ' ἀφῆκαν οἱ κακοῦργοι—πίστευσόν, Ἀρκᾶ μου,
τοσοῦτον φύσει στέργομεν τὴν κοινωνίαν,
ὥστε ποτέ, παρ' ὅλην των τὴν κακουργίαν,
ἤχον δὲν ἔχω θλιβερότερον ἀκούσει,
ἀπὸ τὸν δοῦπον τῶν κωπῶν αὐτῶν φευγόντων.

Καὶ εἰς αὐτὸν ἐπίσης ἡ συναναστροφή κακούργων θὰ ἦτο προτι-

μωτέρα, ἢ οὐδεμία. Μεγάλη, ἐξαιρετος ιδέα! Ἀλλ' εἶνε ἄρα βέβαιον, ὅτι καὶ ὁ Σοφοκλῆς εἶπεν ἀληθῶς τοιοῦτόν τι; Ὁφείλω καὶ ἄκων νὰ ὁμολογήσω, ὅτι δὲν εὐρίσκω παρ' αὐτῷ τοιαύτην ἔννοιαν, ἐκτὸς ἐὰν ἤθελον προτιμήσει νὰ ἴδω διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ἀρχαίου σχολιαστοῦ μᾶλλον, ἢ διὰ τῶν ἰδίων ἐμμαντοῦ, ὅστις οὕτω ἐρμηνεύει τὰς λέξεις τοῦ ποιητοῦ: «Οὐ μόνον ὅπου καλὸν οὐκ εἶχε τινα τῶν ἐγγχωρίων γείτονα, ἀλλ' οὐδὲ κακόν, παρ' οὗ ἀμοιβαῖον λόγον στενάζων ἀκούσειε». Ὡς οἱ μνημονευθέντες μεταφρασταὶ ἠκολούθησαν τὴν ἐρμηνείαν ταύτην, οὕτω καὶ ὁ Brumoy, καὶ ὁ νεώτερος ἡμῶν γερμανὸς μεταφραστής. Ἐκεῖνος λέγει: *sans société, même importune* οὗτος δέ: *jeder Gesellschaft, auch der beschwerlichsten beraubt*. Οἱ λόγοι, δι' οὓς διαφωνῶ πρὸς πάντας τούτους εἶνε οἱ ἐξῆς. Πρῶτον εἶνε φανερόν, ὅτι, ἐὰν ἔπρεπε νὰ χωρισθῇ τὸ «κακογείτονα» τοῦ «τῶν ἐγγχώρων», καὶ νὰ ἀποτελέσῃ ἰδιαίτερον μέλος, τότε τὸ μόριον «οὐδὲ» ἔπρεπε νὰ ἐπαναληφθῇ πρὸ τοῦ κακογείτονα. Ἀλλὰ τούτου μὴ ὄντος, εἶνε ἐπίσης φανερόν, ὅτι τὸ «κακογείτονα» συνδέεται πρὸς τὸ «τῶν», καὶ ὅτι τὸ κόμμα μετὰ τὸ «ἐγγχώρων» πρέπει νὰ ἐπείρῃ. Τὸ κόμμα τούτο παρεξέφρασεν ἐκ τῆς μεταφράσεως· οὕτω εὐρίσκω πρᾶγμα, ὅτι τοῦτο δὲν ὑπάρχει ἐν τισιν ἐπιτελῶς ἀγγλικαῖς ἐκδόσεσιν (π. χ. ἐν τῇ Βιττεμβεργίᾳ τοῦ 1585 εἰς 8., διαμεινᾶση ὅλως ἀγνώστῳ εἰς τὸν Φαβρίκιον), ὅπου τίθεται προσηκόντως μετὰ τὸ «κακογείτονα.» Δεύτερον δύναται τις νὰ ἐλπίζῃ παρὰ κακοῦ γείτονος, κατὰ τὸν σχολιαστήν, «στόνον ἀντίκτυπον, ἀμοιβαῖον;» Τὸ ἀμοιβαῖως μεθ' ἡμῶν στενάζειν εἶνε ἴδιον φίλου, ὅχι ἐχθροῦ. Ἐν συντόμῳ λοιπόν: παρενόησαν τὴν λέξιν «κακογείτονα», παραδεχθέντες αὐτὴν σύνθετον ἐκ τοῦ ἐπιθέτου κακός, ἐνῶ εἶνε σύνθετος ἐκ τοῦ οὐσιαστικοῦ «τὸ κακόν»· ἠρμήνευσαν αὐτὴν διὰ τοῦ «κακὸς γείτων», ἐνῶ ἔπρεπε νὰ τὴν ἐρμηνεύσωσι διὰ τοῦ «γείτων τοῦ κακοῦ». Οὕτω «κακόμαντις», οὐχὶ τὸν κακόν, δηλ. τὸν ψευδῆ μάντιν ἀλλὰ τὸν μάντιν τοῦ κακοῦ, «κακότεχνος», οὐχὶ τὸν κακόν, ἀδέξιον τεχνίτην, ἀλλὰ τὸν ἀσκοῦντα κακὰς τέχνας σημαίνουνσι. «Κακογείτονα» γράφων ὁ ποιητής, ἐννοεῖ ἐκεῖνον, ὅστις ἢ ὑπὸ τῶν αὐτῶν καὶ ἡμεῖς δεινῶν συνέχεται, ἢ ἐκ φιλίας συμπάσχει μεθ' ἡμῶν διὰ τὰ δεινὰ ἡμῶν ὥστε αἱ λέξεις «οὐδ' ἔχων τῶν ἐγγχώρων κακογείτονα» πρέπει νὰ μεταφρα-

σθῶσιν ἀπλῶς διὰ τοῦ *neque quenquam indigenarum mali socium habens*. Ὁ νέος Ἀγγλος μεταφραστὴς τοῦ Σοφοκλέους Θωμᾶς Φραγκλῖνος δὲν δύναται νὰ μὴ συμφωνῇ μετ' ἐμοῦ, ἀφοῦ δὲν εὐρίσκει ἐν τῷ «κακογείτονα» τὸν κακὸν γείτονα, ἀλλὰ μεταφράζει αὐτὸ ἀπλῶς διὰ τοῦ «*fellow-mourner*» (κοινωνὸς τῆς δυστυχίας):

Ὑπὸ δυσχείμερον οὐρανόν,
ἀνευ ἐλπίδος τινὸς φαιδρᾶς,
δὲν ἔχει φίλον, συγκοινωνόν
τῆς θλίψεώς του, τῆς συμφορᾶς.

37. *Mercure de France Avril 1755 p. 177.*

38. Φιλοκίτης, στ. 732 καὶ ἐξῆς.

39. Ἀδὰμ Σμίθ, διάσημος οἰκονομολόγος (1723—1790). Σ. τ. Μ.

40. *The Theory of Moral Sentiments, by Adam Smith. Part. I, sect. 2, chap. 1, p. 41 (London 1761).*

41. Πρᾶξις Β, σκηνὴ γ'. *De mes deguisements que penserait Sophie?* λέγει ὁ υἱὸς τοῦ Ἀχιλλέως.

42. Ἐνθα ἀνωτέρω.

43. Τραχίν. 1088, 89, (1071. *Schneidewin*).

— — ὅστις ὥστε παρθένος
βέβρυχα κλαίων — —

44. Διάσημος Ἀγγλος ὑποκριτὴς (1716—1779), μέγας ἔν τε τῇ τραγικῇ καὶ τῇ κωμικῇ ὑποκρισίᾳ. Σ. τ. Μ.

Ε'

45. *Topographiae urbis Romae libr. IV, cap. 14.* «Ἄν καὶ οὗτος (ὁ Ἀγήσανδρος, ὁ Πολύδωρος καὶ ὁ Ἀθηνόδωρος) φαίνονται ποιήσαντες τὸ ἄγαλμα τοῦτο κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Βιργιλίου κτλ.» *Et quanquam hi (Agesander, et Polydorus et Athenodorus Rhodii) ex Virgilii descriptione statuam hanc formavisse videntur etc*

46. *Suppl. aux Ant. Expliq. T. I, p. 242.* «Φαίνεται, ὅτι ὁ Ἀγήσανδρος, ὁ Πολύδωρος καὶ ὁ Ἀθηνόδωρος, οἱ ποιήσαντες αὐτό,

εὐργασθήσαν ἀμιλλόμενοι νὰ καταλίπωσι μνημεῖον, ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀμίμητον περιγραφὴν τοῦ Λαοκόοντος ἐπὶ τοῦ Βιργιλίου κτλ.»

47. *Saturnal. libr. V, cap. 2.*¹ «Νομίζεις, ὅτι θ' ἀναφέρω ὅσα ὁ Βιργίλιος παρέλαβε παρὰ τῶν Ἑλλήνων, πασίγνωστα ὄντα; Ὅτι ἐμμήθη τὰ βουκολικά τοῦ Θεοκρίτου καὶ τὰ γεωπονικά τοῦ Ἡσιόδου; καὶ ὅτι μετήνεγκεν εἰς τὰ Γεωργικά αὐτοῦ τὰ προγνωστικά τῆς καταιγίδος καὶ τῆς γαλήνης ἐκ τῶν φαινομένων τοῦ Ἀράτου; ἢ ὅτι τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας μετὰ τοῦ Σίνωνος αὐτοῦ καὶ τοῦ ξυλίνου ἔπαιον καὶ τῶν λοιπῶν πάντων τῶν ἀπαρτιζόντων τὸ δεύτερον βιβλίον, ἀντέγραφε σχεδὸν κατὰ λέξιν ἐκ τοῦ Πεισάνδρου; ὅστις διακρίνεται ἐκ τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν δι' ἔργον, ὅπερ, ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν γάμων τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, περιέλαβεν ἐν συνεχεῖ σειρᾷ πάσας τὰς ἱστορίας, αἵτινες κατὰ τοὺς μεταξὺ αἰῶνας μέχρι τῶν χρόνων αὐτοῦ τοῦ Πεισάνδρου συνέβησαν, καὶ ἐποίησεν ἐν ὅλῳ ἐκ τῶν διαφόρων χασμάτων τῶν χρόνων; Ἐν ᾧ ἔργῳ μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἱστοριῶν ἀναφέρεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ τῆς Τροίας. Ταύτην μεταφράζων πιστῶς ὁ Βιργίλιος, καταλείπει τὴν καταστροφὴν τῆς Ἰλιακῆς πόλεως. Ἀλλὰ κατὰ καὶ τὰ τοιαῦτα, ὅς ὄντα καὶ παισὶ γνωστά, παραλείπει.»

48. Ὅμηρον παραλείπομενα, βιβλ. ΑΒ. 398—408 καὶ 439—474.

49. Ἡ μᾶλλον ὄφρις· διότι ὁ Λυκόφρων [*Ἀλεξάνδρα 347*] φαίνεται παραδεχόμενος ἓνα μόνον:

καὶ παιδοβρῶτος πόρκεως νήσους διπλᾶς.

50. Ἀν λησιμονῶ, ὅτι ἡδυνάτο τις ἐνταῦθα νὰ μοῦ ἀντιτάξῃ τὴν εἰκόνα, ἣν ὁ Εὐμόλπος περιγράφει παρὰ Πετρωνίου. Αὕτη παρίστα τὴν

¹ Quae Virgilius traxit a Graecis, dicturumne me putatis quae vulgo nota sunt? quod Theocritum sibi fecerit pastoralis operis autorem, ruralis Hesiodum? et quod in ipsis Georgicis, tempestatis serenitatisque signa de Arati Phaenomenis traxerit? vel quod eversionem Trojae, cum Sinone suo, ete quo ligneo, caeterisque omnibus, quae librum secundum faciunt, a Pisandro pene ad verbum transcriperit? qui inter Graecos poetas eminet opere, quod a nuptiis Jovis et Junonis incipiens universas historias, quae mediis omnibus saeculis usque ad aetatem ipsius Pisandri contigerunt, in unam seriem coactas redigerit, et unum ex diversis hiatus temporum corpus effecerit? in quo opere inter historias caeteras introitus quoque Trojae in hunc modum relatus est. Quae fideliter Mars interpretando, fabricatus est sibi Iliacae urbis ruinam. Sed et haec et talia ut pueris decan tata praetereo.

καταστροφὴν τῆς Τροίας καὶ ἰδίως τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Λαοκόοντος ἀπαρallάκτως, ὡς διηγεῖται αὐτὸ ὁ Βιργίλιος· καὶ ἐπειδὴ ἐν τῇ αὐτῇ πινακοθήκῃ τῆς Νεαπόλεως, ὅπου αὕτη ἔκειτο, ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι ἀρχαῖαι εἰκόνες τοῦ Ζεύξιδος, τοῦ Πρωτογένους, τοῦ Ἀπελλοῦ, δύνатаί τις νὰ εἰκάσῃ, ὅτι καὶ αὐτὴ ἐπίσης ἦτο ἀρχαία ἑλληνικὴ εἰκὼν. Ἀλλ' ἄς μοὶ συγχωρηθῇ νὰ μὴ δύναμαι νὰ θεωρήσω ὡς ἱστορικὸν τὸν μυθογράφον. Καὶ ἡ πινακοθήκη καὶ ἡ εἰκὼν καὶ ὁ Εὐμόλπος ὑπῆρξαν, καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα, μόνον ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ Πετρωνίου. Οὐδὲν προδίδει τὸ ἐντελὲς πλαστὸν αὐτῆς ἐναργέστερον, ἢ τὰ φανερά ἱγὴ μιμήσεως, σχεδὸν μαθητικῆς, τῆς περιγραφῆς τοῦ Βιργιλίου. Ἡ σύγκρισις, νομίζω, εἶνε διδακτικὴ. Οὕτω ὁ Βιργίλιος: (*Aeneid. lib. II, 199—224*).

Τούτου δὲ μεῖζον δεινὸν καὶ πολὺ φρικωδέστερον ἄλλο ἐπισυμβίαν, τὰς ψυχὰς τῶν δυστήνων ἐτάραξεν αἴφνης. Ὁ Λαοκόων, λαχὼν ἱερεὺς Ποσειδῶνος ἐκ κλήρου, ἐπὶ πανδήμου βωμοῦ πελώριον ἔθηκε ταῦρον. Ἀλλ' ἐκ τραχείας Τενέδου ἰδοὺ δι' εὐδίων ὕδατων δύο (ὧ φρέϊ!) ὑπερέτρους χερσὶς διεκλόναντες ὕμεις, πρὸς τὰς ἀκτὰς προχωροῦντες ὁμοῦ, διασχίζουσιν τὸν πόντον, ὄρθια αἶρουν τὰ στήθ' εἰς τὸ ὕδωρ, καὶ ὑπερθεν τούτων αἱ αἱματώδεις λοφώσεις προέχουσιν· τὰ μέλη δὲ τ' ἄλλα ἔλκοντ' ἐντὸς τῆς θαλάσσης· δεινὸν δὲ κυρτοῦνται τὰ νῶτα· σίζον δ' ἀφρίζει τὸ σῶμα. Ὡς δ' ἔφθασαν ἡδ' εἰς τὴν χέρσον, οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν πυρίνης χροιάς κ' αἱματόβαπτοι ἦσαν, καὶ τὰ συρίζοντα χεῖλη μ' εὐκάμπτους παρέλειχον γλώσσας. Ἔντρομ' ἡμεῖς διεσπάρημεν. Τότ' ἀπ' εὐθείας ἐκείνοι πρὸς Λαοκόοντα τρέχον, καὶ πρῶτον ἐλίσσωνται ἄμφοι περὶ τὰ σώματα ὅλως τῶν δύο τοῦ τέκνων, πλακέντες καὶ ἐνδακόντες, αὐτῶν τὰ τρισάθλια τρώγουσι μέλη. Εἶτα, δ' ἐκείνων, εἰς ἄμυναν σπεύδοντ', ἀνέχοντα δόρυ, διὰ σπειρῶν συλλαβόντες μεγάλων, ὁμοῦ τὸν συνδέουσιν· δις τὰ νεφρὰ του καὶ δις τὸν αὐχένα του ζώσαντες πέριξ διὰ τῶν νώτων των, ὑπερθ' ἐξαίρουν τραχήλους καὶ κάρας. Ἐνῶ δ' ἐκεῖνος ζητεῖ τοὺς δεσμοὺς μὲ τὰς χεῖρας νὰ λύσῃ,

σίαλος ἄμα καὶ μέλας ἰδὸς τὰς ταινίας ἐσπίλου. Πρὸς τοὺς ἀστέρας δ' ἐγείρει ὁ τάλας κραυγὰς φρικαλέας, ἀπὸ βωμοῦ τετρωμένος ὡς φεύγων μυκᾶται ὁ ταῦρος, πέλεκυν ὅταν σφαλέντ' ἀποσεῖσῃ μακρὰν τοῦ αὐχένος¹.

Καὶ οὕτω ὁ Εὐμόλπος: (περὶ οὗ ἡδυνάτο τις νὰ εἴπῃ, ὅτι συνέβη εἰς αὐτόν, ὅτι καὶ εἰς πάντας τοὺς ἐξ αὐτοσχεδίου ποιητὰς ἡ μνήμη αὐτῶν ἔχει πάντοτε τόσον μέρος εἰς τοὺς στίχους αὐτῶν, ὅσον καὶ ἡ φαντασία).

Ἔτερον θαῦμα ἰδοῦ. Ὅπου θραύετ' ἐπάνω τῶν βράχων, τῶν ὑψηλῶν τῆς Τενέδου, τὸ κύμα καὶ μέγα πυργοῦται, πλὴν διχασθέν, ταπεινότερον βαίνει φλοισβίζον ἡρέμα, ὡς ἀντηχεῖ τῶν κωπῶν ἐν νυκτὶ γαληναίᾳ ὁ δοῦπος κ' ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ σκάφους μαρμάρινα στένουν πελάγη, βλέπομεν ὄφεις διδύμους· γοργῶς ἐλίσσόμενοι ρίπτουν κατὰ τῶν βράχων τὸ κύμα, καὶ ὅμοια πλοίοις μεγάλοις τὰ οἰδαλέα τῶν στέρνα ἐν μέσῳ ἀφρῶν κυλινδοῦνται· βρέμ' ἡ οὐρὰ διασεῖοντ' ἐν λάμπει τοῦ κύματος ἄνω αἱ λοφιαὶ καταλάμπει τὸν πόντον κεραύνιον σέλας· αἱ λυγρὰς ὑπερέτρους χερσὶς τὰ κύματα· φρέϊ καὶ ψύχει. Τοῦ Λαοκόοντος ἴσαντ' ἐκεῖ ἐστεμμένα τὰ τέκνα πρὸ τοῦ βωμοῦ τοῦ Φρυγίου Ἀπόλλωνος· τούτους συμπεριπλέκουν ὀρμήσαντες αἴφνης οἱ ὄφεις· ἐκείνοι ἀνὰ τὰ πρόσωπα φέρουσι χεῖρας μικκύλας· ἀλλ' ὅμως δι' ἑαυτοὺς δὲν φροντίζουσι, τρέμοντες χάριν ἀλλήλων, καὶ δι' ἀλλήλους φοβούμενοι οὕτω οἱ δύσμοιροι θνήσκουν. Τὸν ἀριθμὸν τῶν θυμάτων ἰδοὺ ὁ πατὴρ ἐπανξάνει, ὁ βοηθὸς ὁ ἀνίσχυρος· ἤδη τὸν δάκνουν οἱ ὄφεις, ἔμπλεοι φόνου, καὶ σύρουν τὰ μέλη αὐτοῦ εἰς τὸ χῶμα. Ὁ ἱερεὺς μεταξὺ τῶν βωμῶν ἤδη σφάγιον κεῖται².

¹ Ἐκ τῆς μεταφράσεως Ἰακώβου Ρίζου Παγκαδῆ.

² Ὁ Πετρωνίος ἔζησε κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα μ. Χριστὸν καὶ ἔγραψε τὸ γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα «*Satirikon*» ἔργον, ἐν ᾧ ἐν πεζῷ καὶ ποιητικῷ λόγῳ περιγράφονται τὰ ἔθνη τῶν χρόνων τῶν αὐτοκρατόρων. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὁ Πετρωνίος εἰσάγει τὸν ποιητὴν Εὐμόλπον, περιγράφοντα ποιητικῶς διαφόρους εἰκόνας. Σημ. τ. Μ.

νήθησαν να κρυβῶσιν ὑπὸ τὴν ἀσπίδα τῆς θεᾶς, ἂν ἡ ἀσπίς αὕτη δὲν ἦτο ὑπερμεγέθης, ἀνήκουσα εἰς κολοσσικόν τι ἀγαλμα. Τοῦτο ἐπρεπε νὰ ἐπιβεβαιοῖ ἡ ἐλλείπουσα ἀπόδοσις· ἢ τὸ ποῖον δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἔννοιαν.

53. Ἐν τῇ πολυτελεῖ ἀγγλικῇ ἐκδόσει τοῦ Βιργιλίου ὑπὸ Dryden (London 1697 εἰς μέγα φύλλον). Ἀλλὰ καὶ οὗτος διαγράφει τοὺς ἐλιγμούς τῶν ὄψεων ἀπλοῦς μόνον περὶ τὸ σῶμα, σχεδὸν δὲ οὐδὲνα περὶ τὸν τράχηλον. Ἄν ἄλλως οὕτω μέτριος τεχνίτης ἦνε ἄξιος συγγνώμης, ἡδύνατο νὰ τύχη ταύτης μόνης, ὅτι εἰκονογραφία ἔν τινι βιβλίῳ δύναται νὰ θεωρηθῶσιν ἀπλῶς ὡς ἐρμηνεῖαι, οὐχὶ ὅμως ὡς αὐθόπαρκα καλλιτεχνήματα. [John Dryden, ἄγγλος ποιητής (1631—1700). Franz Cleyn, δανὸς ζωγράφος ἱστορικῶν εἰκόνων (1590—1658).] Σ. τ. Μ.

54. Οὕτω κρίνει καὶ ὁ De Piles¹ εἰς τὰς περὶ Du Fresnoy² σημειώσεις αὐτοῦ σελ. 210. «Παρατηρήσατε, ὅτι, τῶν ἀβρῶν καὶ ἐλαφρῶν ἱματισμῶν συγκεχωρημένων μόνον εἰς τὰς γυναῖκας, οἱ ἀρχαῖοι ἀγαλματοποιοὶ ἀπέφηνον κατὰ τὸ δυνατόν νὰ ἐνδύσωσι τὰ ἀγάλματα τῶν ἀνδρῶν, διότι ἐσκέφθησαν, ὡς εἴπομεν ἄδη, ὅτι ἡ γυνὴ δὲν ἡδύνατο νὰ μιμηθῇ τὰ ὑφάσματα, καὶ οὐκ ἔπρεπε νὰ περὶ τὰς δυσάρεστοι εἰς τὴν ὄψιν. Ὑπάρχουσι σχεδὸν τόσα περὶ τῆς ἀληθείας ταύτης παραδείγματα, ὅσα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις γυμνὰ ἀγάλματα ἀνδρῶν. Ἀναφέρω μόνον τὸ τοῦ Λαοκόοντος, ὅπερ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπρεπε νὰ ἦνε ἐνδεδυμένος. Καὶ ὅντως, πῶς δικαιολογεῖται, ὅτι νῖος βασιλέως, ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος ἦτο γυμνὸς κατὰ τὴν τέλεσιν τῆς θυσίας; διότι οἱ ὄφεις ἐπεραιώθησαν ἐκ τῆς Τενέδου εἰς τὰ παράλια τῆς Τρωάδος καὶ κατέλαβον τὸν Λαοκόοντα καὶ τοὺς νῖους αὐτοῦ θύοντας τῷ Ποσειδῶνι παρὰ τὸν αἰγυαλόν, ὡς ἀναφέρει ὁ Βιργίλιος ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ τῆς Αἰνείας. Ἐν τούτοις οἱ καλλιτέχναι, οἱ ποιήσαντες τὸ ὥραϊον τοῦτο ἔργον, ἐνόησαν καλῶς, ὅτι, ἂν ἐνέδνον αὐτοὺς ὡς προσῆκεν εἰς τὸ ἀξίωμα αὐτῶν, θὰ κατεσκεύαζον λίθινον,

¹ Ρογήρος de Piles, γάλλος ζωγράφος καὶ τεχνολόγος (1635—1709). Μεταξὺ ἄλλων ἐσχολίασε τόν:

² Du Fresnoy, ὅστις ἦτο ζωγράφος καὶ ποιητὴς γεννηθεὶς ἐν Παρισίοις τῷ 1611 καὶ ἀποθνῄσκων τῷ 1665. Σημ. τ. Μετ.

κορημνοειδῇ ὄγκον, ἀντὶ τῶν τριῶν ἐξόχων ἀγαλμάτων, ἃ ἐθαύμασαν καὶ πάντοτε θὰ θαυμάζωσιν οἱ αἰῶνες. Διὰ τοῦτο ἐκ τῶν δύο ἀτόπων ἔκρινον πολὺν χεῖρον τὸ τῆς ἀμφιέσεως, ἢ τὸ τῆς παραβιάσεως τῆς ἀληθείας.»

Σ'

55. Ὁ Maffei,¹ ὁ Richardson,² καὶ νεωστὶ ὁ κύριος von Hagedorn³ (Betrachtungen über die Malerei § 37. Richardson, Traité de la peinture. Tom. III, p. 513.) Ὁ De Fontaines⁴ δὲν εἶνε βεβαίως ἄξιος νὰ συναριθμηθῇ εἰς τοὺς ἀνδρας τούτους. Καὶ δοξάζει μὲν ἐπίσης ἐν ταῖς σημειώσεσι, δι' ὧν συνοδεύει τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐκπονηθεῖσαν μετάφρασιν τοῦ Βιργιλίου, ὅτι ὁ ποιητὴς εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ σύμπλεγμα, ἀλλ' εἶνε τόσον ἀμαθής, ὥστε λέγει αὐτὸ ἔργον τοῦ Φειδίου.

56. Ἀν δύναιτο πρὸς ἀπόδειξιν τούτου νὰ ἐπικαλεσθῶ ὀριστικῶς ἑνὸς τι παραδείγματος, ἢ τὸ ποίημα τοῦ Σαδολέτου,⁵ ὅπερ εἶνε ἀντίξιον ἀρχαίου ποιητοῦ· δυνάμενον δὲ νὰ χρησιμεύσῃ ἀντὶ χαλκογραφίας, παρατίθεται ἐνταῦθα ὁλόκληρον αὐτό.

ΑΘΗΝΩΝ
ΤΟ ΑΓΑΛΜΑ ΤΟΥ ΛΑΟΚΟΟΝΤΟΣ

ΩΔΗ

ΙΑΚΩΒΟΥ ΣΑΔΟΛΕΤΟΥ

Ἴδ' ἐκ βαθέος χωμάτων σωροῦ κ' ἐκ τῶν σπλάγγνων ἐκ νέου, ὑπερφυῶν ἐρειπίων εἰς φῶς μετ' αἰῶνας ἐξήχθη ὁ Λαοκόων, ὁ πάλαι στηθεὶς εἰς στοὰς βασιλείους, καὶ τὴν οἰκίαν τὴν σὴν ὁ κοσμήσας τὸ πάλαι, ὦ Τίτε. Οὐδ' ἡ σοφὴ ἀρχαιότης, ὦ θείας ἀπείκασμα τέχνης, εἶδ' εὐγενέστερον ἔργον ποτέ! λυτρωθὲν ἐκ τοῦ σκότους,

¹ Ὁ γνωστὸς ποιητὴς τῆς Μερόπης καὶ ἀρχαιολόγος (1675—1755).

² Ἄγγλος ζωγράφος καὶ τεχνολόγος (1665—1745).

³ Ἀδελφὸς τοῦ γνωστοῦ ποιητοῦ (1713—1780).

⁴ 1685—1745. Τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ «Oeuvres de Virgile» ἐξεδόθη τῷ 1743 ἐν Παρισίοις.

⁵ Καρδινάλιος, ζηλωτὴς τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος (1477—1547). Σ. τ. Μ.

ἐπαναβλέπει τῆς Ρώμης τῆς νέας τ' ἀγέρωχα τείχη.
 Τί νὰ ὑμνήσω τὸ πρῶτον, τί δ' ὕστατον; μὴ τὸν πατέρα
 τὸν δυστυχῆ, μὴ τοὺς δύο υἱοὺς του; ἢ μὴ τῶν δρακόντων
 τοὺς ἑλιγμούς, τοὺς φρικτοὺς εἰς τὴν ὕψιν; τὰ δῆγματα μήπως
 τὰ λυσσαλέα, τὸ ἄλγος τὸ ζῶν εἰς τὸν θνήσκοντα λίθον;
 Φρόιττ' ἡ ψυχὴ μας πρὸς ταῦτα, καὶ οἶκτος καὶ τρόμος συγχρόνως
 πρὸ τῆς ἀφώνου εἰκόνης βαθὺς τὴν καρδίαν λαμβάνει.
 Πνέοντες πῦρ κ' ἐλίσσόμενοι κύκλον εὐρὺν διαγράφουν,
 καὶ περιφέροντ' οἱ δίδυμοι ὄφεις τοὺς κύκλους στενοῦντες,
 κ' εἰς πολυστρόφους πλοκάς περισφίγγουν τοὺς τρεῖς ταλαιπώρους.
 Τ' ὄμμα μας μόλις ἀντέχει πρὸ τόσον φρικώδους θανάτου,
 πρὸ εἰμαρμένης τοσοῦτον ἀγρίας· ὁ εἰς ἐπιπίπτει,
 τὸν Λαοκόοντ' αὐτὸν περιπλέκει καὶ ἄνω καὶ κάτω
 κ' εἰς τὴν πλευράν του ταχὺ καὶ λυσσῶδες τὸ στόμα βυθίζει.
 Κλίνει ὀπίσω τὸ δέσμιον σῶμα, τὰ μέλη συστρέφει,
 πρὸ τῶν δηγμάτων συσπᾷ τὴν κοιλίαν αὐτοῦ ἐπωδύνως.
 Οὗτος ἄλγῶν καὶ σκληρῶς σπαρασσόμενος στένει μεγάλας
 καὶ τοὺς ὀδόντας μοχθῶν τοὺς ἑξῆς τῆς πλυνῆς ν' ἀποπάσῃ
 εἰς τὰ τοῦ ὄφως νῶτα σπασσέν τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.
 Μάτην τὰ νεῦρα ἐντείνονται· μάτην τοῦ σώματος ἅπαν,
 ἐν ὑπερτάτῳ ἀγῶνι, συνάγει τὸ σθένος! ἡ λύσσα
 τὸν καταβάλλει κ' ἐκπέμπει ἀδύνατον θνήσκοντος στόνον.
 Πλὴν μὲ γοργὰς ὁ εὐδολισθος ὄφεις στροφὰς ὑπεισδύει
 καὶ δακτυλίους ἀρρήκτους τοῦ γόνατος κάτω συστρέφει·
 ὥστε τὰ σκέλη διίσταντ', αἱ κνήμαι θλιβεῖσαι οἰδοῦνται,
 καὶ τοῦ σφυγμοῦ συσχεθέντος, τὸ στήθος εἰς ὕψος ὀγκοῦται,
 κ' αἵματος μαύρου μεσταὶ πελιδναὶ διαστέλλοντ' αἱ φλέβες.
 Πλὴν κ' ἐναντίον τῶν τέκνων οὐχ ἥττον ἐκμαίνοντ' οἱ ὄφεις,
 τὰ περισφίγγουν ταχεῖς καὶ σπαράττουσι τ' ἄθλια μέλη.
 Μ' αἵμοσταγὲς καὶ ἡμίβρωτον στήθος ὁ ἕτερος ἤδη
 ὑπὸ σφιγκτῆρας ἐκπνέει βαρεῖς τὸν γεννήτορα κράζων.
 Ἄθικτον ἔχων δηγμάτων ὁ ἄλλος ἀκόμη τὸ σῶμα,
 ἐκ τῆς οὐρᾶς ν' ἀπαλλάξῃ ζητεῖ ἀνασπάσας τὸ πέλμα.
 Πλὴν τὸν πατέρ' ἀντικρύσας τὸν ἄθλιον, ψύχετ' ἐκ φρίκης

καὶ ὑπὸ τρόμον διπλοῦ συγκρατεῖ ἀνερχόμενον ἤδη
 τὸν ὀδυρμὸν καὶ τὸ δάκρυ τὸ ῥέον.—Μεγάλοι τεχνῖται,
 οὓς μ' αἰωνίαν κοσμεῖ τὸ λαμπρὸν καλλιτέχνημα ἀγλῆν,
 ἂν καὶ δι' ἔργων πολὺ καλλιτέρων θηρεύετ' ἡ δόξα,
 διαιωνίζεται δὲ εἰς τὴν γῆν ὑψηλότερον πνεῦμα,
 πλὴν τὸ νὰ δρᾷττεσαι πάσης στιγμῆς, ἥτις φέρει πρὸς δόξαν,
 κ' εἰς κορυφὰς τὰς ὑψίστας νὰ σπεύδῃς, ἐξαΐσιον εἶνε.
 Ῥόδος ἡ ἔνδοξος νῆσος σᾶς ἔχει γεννήσει τὸ πάλαι,
 σᾶς, οἱ ὅποιοι ἐλάμψατε, δόντες μορφὴν εἰς τὸν λίθον
 καὶ εἰς αὐτὸν ἐμφυσήσαντες πνεῦμα καὶ αἴσθησιν, ὥστε
 βλέπομεν κίνησιν, μένος, ὀδύνην, ἀκούομεν στόνους.
 Ἔσκεπε λήθη τὸ χάσμα τῆς τέχνης ἡμῶν πρὸ αἰώνων·
 ἀλλὰ τὸ βλέπει ἐκ νέου ἡ Ρώμη, συχνὰ τὸ δοξάζει·
 ἀναγεννᾶται ἰδοὺ παλαιοῦ τεχνουργήματος κλέος.
 Ὡστ' εὐγενέστερον εἶνε τῷ πνεύματι, εἴτε τῷ μόχθῳ,
 εἰς τὸν ἀνθρώπων τὴν μνήμην μακρότερον χρόνον νὰ ζήσῃς.
 ἢ νὰ δουλεύῃς ματαίᾳ χλιδῇ τε καὶ τύφῳ καὶ πλούτῳ.

(Βλ. *Laocoön und seine Söhne* Garrago Poematum T. II. p. 63).
 Καὶ ὁ Gruter εἰς τὴν γνωστὴν αὐτοῦ συλλογὴν (*Delic. Poet. Italorum Parte alt. p. 582*) περιλαμβάνει, ἐκτὸς ἄλλων ποιημάτων
 τοῦ Σαδολέτου, τὴν ᾠδὴν ταύτην, ἀλλὰ βορίθουσιν σφαλμάτων. Οὕτω
 ἀντὶ *bini* (14) ἀναγνώσκει *vini*· ἀντὶ *errant* (15), *oram* κτλ.

57. *De la Peinture, Tome III. p. 516.* «Ἡ φρίκη, ἣν οἱ
 Τρῶες ἠσθάνθησαν πρὸς τὸν Λαοκόοντα, ἦτο ἀναγκαία εἰς τὸν Βιογί-
 λιον διὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ ποιήματος αὐτοῦ· τοῦτο φέρει αὐτὸν εἰς
 τὴν παθητικὴν ἐκείνην περιγραφὴν τῆς καταστροφῆς τῆς πατρίδος τοῦ
 ἥρωος αὐτοῦ. Ἐκτὸς τούτου ὁ Βιογίλιος δὲν ἐπεθύμει νὰ μερίσῃ τὴν
 εἰς τὴν τελευταίαν νύκτα ἀπαιτουμένην προσοχὴν, προκειμένου περὶ ὀλο-
 κλήρου μεγάλῃς πόλεως, ἐνδιατρίβων εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς συμφο-
 ρᾶς ἰδιώτου.

Z'

58. Ἡ πρώτη ἐκδοσις χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 1747· ἡ δευτέρα ἀπὸ
 τοῦ 1755, φέρουσα τὸν τίτλον: *Polymetis, or an Enquiry con-*

cerning the Agreement between the Works of the Roman Poets, and the Remains of the ancient Artists, being an Attempt to illustrate them mutually from one another. In ten Books, by the Revd. Mr. Spence¹. London, printed for Dodsley. fol. Ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ N. Tindal ἐπιτομὴ τοῦ ἔργου τούτου, ἀνετυπώθη πολλάκις.

59. Val. Flaccus. lib. VI v. 55 56. Polymetis Dial. VI. p. 50.

60. Ἀγγλος ποιητής, λόγιος καὶ πολιτικός (1672-1719). Ὁ Δέσσογγ ἐνταῦθα παραπέμπει εἰς τὴν γερμανικὴν μετάφρασιν τῶν «Περιηγήσεων» αὐτοῦ.
Σ. τ. Μ.

61. Λέγω «πιθανόν». Ἀλλὰ θὰ ἐστοιχημάτιζον δέκα καθ' ἑνός, οἱ δὲν εἶνε. Ὁ Ἰουβενάκιος λαλεῖ περὶ τῶν πρώτων χρόνων τῆς δημοκρατίας, οἱ ἡ πολυτέλεια καὶ ἡ γλυκὴ ἡγεμονία, τὸν δὲ λαφυραγωγὴν θέντα χρυσὸν καὶ ἄργυρον ὁ στρατιώτης ἐχρησιμοποιοῦν μόνον πρὸς τὴν ἵπποσκευὴν καὶ τὰ ὅπλα αὐτοῦ. (Sat. XV [XI] v. 100-107). Τότε ὁ τραχὺς στρατιώτης ἡμῶν, μὴ γνωρίζων τὴν χάριν τῆς Ἑλληνίδος τῆς τέχνης, τὰς πόλεις προῖκον καὶ τὰς πόλιν ἔδραυ' ἐκπώματα, ἔργα κλεινῶν τεχνιτῶν, καὶ ἐκ τούτων φάλαρα, χάσμα τοῦ ἵππου, ἐποίει κ' ἐκόσμηι τὸ κράνος μετ' ὀρευτὰ ὁμοιώματα: νῦν μὲν τὴν λύκαιναν, ἣτις ἐτιθασεύθη, διότι τὰ θέσφατα Ῥώμης κελεύουν, νῦν τὸν Ῥωμύλον καὶ Ῥωμον εἰς σπήλαιον, εἴτε τὸν Ἄρην, ὅστις γυμνός, τὴν ἀσπίδα κρατῶν καὶ τὸ δόρυ του πάλλων, τῷ ὑποκύπτοντι νύει ἐχθρῷ ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ κράνους,

Ὁ στρατιώτης ἔθραυε τὰ πολυτιμότερα ποτήρια, τὰ ἀριστοτεχνήματα μεγάλων τεχνιτῶν, ἵνα κατασκευάσῃ ἐξ αὐτῶν λύκαιναν καὶ μικρόν τινα Ῥωμύλον καὶ Ῥωμον, κόσμον τοῦ κράνους αὐτοῦ. Οἱ στίχοι εἶνε εὐληπτοὶ πλὴν τῶν δύο τελευταίων, ἐν οἷς ὁ ποιητὴς περιγράφει ἐν ἔτι τοιοῦτον ἐπὶ τοῦ κράνους τῶν ἀρχαίων ὀπλιτῶν τορευτὸν ἀπεικασμα.

¹ Ἀγγλος τεχνολόγος καὶ αἰσθητικός (1698-1768), γνωστός διὰ τοῦ ἐν διαλογικῷ εἶδη γεγραμμένου ἔργου αὐτοῦ «Πολύμητις, ἥτοι ἔρευνα, ἀφορώσα τὴν συμφωνίαν ἣτις ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἔργων τῶν Ῥωμαίων ποιητῶν καὶ τῶν μνημείων τῶν ἀρχαίων τεχνιτῶν κτλ.». Σ. τ. Μ.

Καὶ εἶνε μὲν βέβαιον, οἱ ἡ εἰκὼν αὕτη εἶνε ὁ θεὸς Ἄρης· ἀλλὰ τί δηλοῖ τὸ ἐπίθετον pendentis, ὅπερ ἀποδίδει αὐτῷ; Ὁ Ρυγάκιος εὐρεν ἀρχαίαν τιὰ γλῶσσαν, ἣτις ἐρμηνεύει αὐτὸ διὰ τοῦ: quasi ad ictum se inclinantis (κλίνοντος, ὡς ἵνα βάλλῃ). Ὁ Λουβίνος φρονεῖ, οἱ ἡ εἰκὼν ἦτο ἐπὶ τῆς ἀσπίδος, καὶ τῆς ἀσπίδος κρεμαμένης ἀπὸ τοῦ βραχίονος, ὁ ποιητὴς ἠδύνατο καὶ τὴν εἰκόνα νὰ ὀνομάσῃ κρεμαμένην. Ἀλλὰ τοῦτο εἶνε ἐναντίον τῆς συντάξεως· διότι ὑποκείμενον τοῦ ostenderet δὲν εἶνε miles, ἀλλὰ cassis. Ὁ Βρεταννικὸς ἰσχυρίζεται, οἱ ὡς πᾶν ὅτι εἶνε ὑψηλὰ εἰς τὸν ἀέρα δύναται νὰ ὀνομασθῇ κρεμαμένην, οὕτω καὶ τὸ ὑπὲρ τὸ κράνος ἢ ἐπ' αὐτοῦ ὁμοίωμα. Ἄλλοι πάλιν ἀναγινώσκουσιν ἀντ' αὐτοῦ perdentis (κτείνοντος, ἀνδροφόρον), ὡς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἐπόμενον perituro (θνήσκοντι)· ἀλλὰ τοῦτο μόνον αὐτοὶ δύνανται νὰ νομίζωσιν ὠραῖον. Τί λέγει λοιπὸν ὁ Addison¹ ἐν τοιαύτῃ ἀβεβαιότητι; Οἱ ἐρμηνευταί, λέγει, πλανῶνται πάντες, ἡ δὲ ἀληθὴς ἐννοία εἶνε ἡ ἐξῆς. («Περὶ ἡγήσεις», σελ. 249 τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως). «Ἐπειδὴ οἱ Ῥωμαῖοι στρατιώται ἐμεγαλοφρόνουν ἐπὶ τῷ ἰδρυτῇ καὶ τῷ πολεμικῷ πνεύματι τῆς δημοκρατίας αὐτῶν, συνεπὴς τῆς ἐκείνου ἐπὶ τοῦ κράνους αὐτῶν τὴν πρώτην ιστορίαν τοῦ Ῥωμύλου, πῶς ἐκκνώθη ὑπὸ θεοῦ καὶ ὑπὸ λύκαινης ἐθελήσθη. Ἡ εἰκὼν παρίστα τὸν θεὸν καταβαίνοντα πρὸς τὴν ἱέρειαν Ἰλίαν, ἢ, ὡς ἄλλως ὀνομάζουσιν αὐτήν, Ῥέαν Σιλβίαν, καὶ ἐν τῇ καθόδῳ ταύτῃ ἐφαίνετο αἰωρούμενος ἐν τῷ ἀέρι ὑπὲρ τὴν παρθένον· τοῦτο δ' ἐκφράζεται λίαν κυριολεκτικῶς καὶ ποιητικῶς διὰ τοῦ pendentis. Ἐκτὸς δὲ τοῦ παρὰ Bellori ἀρχαίου ἀναγλύφου, ὅπερ κατὰ πρῶτον μὲ ἡγάγεν εἰς τὴν ἐρμηνείαν ταύτην, εὖρον κατόπιν τὴν αὐτὴν εἰκόνα ἐπὶ νομίσματος, κοπέντος ἐπὶ τῶν χρόνων Ἀντωνίου τοῦ Εὐσεβοῦς.» Ἐπειδὴ ὁ Spence τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην τοῦ Addison τόσον ἐξόχως ἐντυγχῇ θεωρεῖ, ὥστε φέρει ὡς ὑπόδειγμα εἰς τὸ εἶδος αὐτῆς καὶ ὡς ἀναμφισβήτητον παράδειγμα, περὶ τοῦ πόσον τελεσφόρως τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνῶν δύνανται νὰ χρησιμοποιηθῶσι πρὸς ἐξηγήσιν τῶν Ῥωμαίων κλασικῶν ποιητῶν, δὲν δύναμαι ν' ἀντι-

¹ Ἰωσήφ Addison, ἄγγλος ποιητής, λόγιος καὶ πολιτικός (1672-1719). γνωστός ἐκ τῶν ἐν τῷ ἐβδομαδιαίῳ περιοδικῷ «Ὁ Θεατὴς» διατριβῶν αὐτοῦ καὶ τῆς τραγωδίας «Κάτων». Σ. τ. Μ.

σταθῶ εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ ἐξετάσω αὐτὴν ἀκριβέστερον. (*Poly-metis Dial. VII. p. 77*).—Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ παρατηρήσω, ὅτι τὸ ἀνάγλυφον μόνον καὶ τὸ νόμισμα δυσκόλως ἤθελον φέροι εἰς τὴν μνήμην τοῦ Addison τὸ χωρίον τοῦ Ἰουβεναλίου, ἂν δὲν ἤθελε συγχρόνως ἐνθυμηθῇ, ὅτι παρὰ τῷ ἀρχαίῳ σχολιαστῇ, ὅστις εἰς τὸν προτελευταῖον στίχον ἀντὶ *fulgentis* ἀνέγνωσε *venientis*, εὔρε τὴν γλῶσσαν: *Martis ad Iliam venientis ut concumberet* (τοῦ Ἄρεως ἐρχομένου, ἵνα συνενεθῇ μετὰ τῆς Ἰλίας).

Ἦδη ἄς μὴ παραδεχθῇ τις τὴν γραφὴν ταύτην τοῦ Σχολιαστοῦ, ἀλλ' ἐκεῖνην ἣν αὐτὸς ὁ Addison παραδέχεται, καὶ ἄς εἴπῃ, ἂν εὐρίσκη τὸ ἐλάχιστον ἔχνος, ὅτι ὁ ποιητὴς εἶχε κατὰ νοῦν τὴν Ῥέαν. Ἄς εἴπῃ ἂν δὲν θὰ ἦτο ἀληθὲς προθύστερον νὰ ἀναφέρῃ πρῶτον τὴν λύκαιναν καὶ τοὺς παῖδας, καὶ εἶτα τὸ συμβάν, εἰς ὃ ὀφείλουσι τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν. Ἡ Ῥέα δὲν εἶνε ἀκόμῃ μῆτηρ, καὶ τὰ παιδία κεύνται ὑπὸ τὸν βράχον. Ἄς εἴπῃ τις, ἂν ἐρωτική σκηνὴ θὰ ἦτο κατάλληλον ἔμβλημα ἐπὶ τοῦ κράνους ῥωμαίου στρατιώτου. Ὁ στρατιώτης ἦτο ὑπερήφανος ἐπὶ τῇ θεῇ καταγωγῇ τοῦ γενάρχου αὐτοῦ· τοῦτο δὲ ἀρκούντως ἐνέφαινον ἡ λύκαινα καὶ τὰ παῖδά της. Ἄλλ' ἔροιστε ποῦ εἶναι νὰ δείξῃ τὸν Ἄρην, σκοποῦντα πρᾶξιν, ἐν ᾗ οὗτος πᾶν ἄλλο ἦτο, ἢ ὁ βορρῶς Ἄρης; Καὶ ἂν ἡ ἐπίσκεψις αὐτοῦ εἰς τὴν Ῥέαν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἐπὶ πολλῶν ἀρχαίων μαρμάρων καὶ νομισμάτων, ἀρμόζει αὕτη διὰ τοῦτο εἰς πανοπλίαν; Καὶ ποῖα εἶνε λοιπὸν τὰ μάρμαρα καὶ τὰ νομίσματα, ἐφ' ὧν ὁ Addison εὔρε τὴν σκηνὴν ταύτην, καὶ ἐφ' ὧν εἶδε τὸν Ἄρην ἐν τῇ ἵπταμένῃ ταύτῃ θέσει; Τὸ ἀρχαῖον ἀνάγλυφον, ὅπερ ἐπικαλεῖται, εὐρίσκεται φαίνεται παρὰ Bellori. Ἀλλὰ μάτην ἤθελέ τις ἀναδιφῆσαι πρὸς ἀναζήτησιν αὐτοῦ τὰ «*Admiranda*», συλλογὴν περιλαμβάνουσιν τὰ κάλλιστα τῶν ἀρχαίων ἀναγλύφων. Ἐγὼ δὲ εἶδον αὐτό, ἀλλ' οὐδ' ὁ Spence φαίνεται εὐρὼν αὐτὸ οὔτε ἐν τῇ συλλογῇ ταύτῃ, οὔτε ἀλλαχοῦ, ἀφοῦ παρέρχεται τοῦτο ἐν παντελεῖ σιγῇ. Τὸ πᾶν ἐξαργυρεῖται λοιπὸν ἐκ τοῦ νομίσματος. Ἄς παρατηρήσωμεν αὐτὸ παρὰ τῷ Addison. Βλέπω Ῥέαν κατακεκλιμένην καὶ ἐπειδὴ ὁ χώρος δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὸν σφραγιστοχαρακτὴν νὰ θέσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἄρεως ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου, παρέστησεν αὐτὸν ὀλίγον ὑψηλότερον. Οὐδὲν πλέον οὐδὲν ἔχνος αἰωρήσεως. Εἶνε ἀληθές, ὅτι ἐν τῇ παρὰ τῷ Spence

ἀπεικονίσει τοῦ νομίσματος τούτου, ἢ αἰωρήσις εἶνε ἐντονώτερον ἐκπεφρασμένη. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος τῆς εἰκόνης κλίνει πολὺ πρὸς τὰ πρόσω καὶ βλέπει μὲν τις σαφῶς, ὅτι δὲν εἶνε σῶμα ἱστάμενον, ἀλλ' ὅτι, ἂν δὲν ἦνε σῶμα πίπτον, ἀναγκαιῶς πρέπει νὰ ἦνε σῶμα μετέωρον. Ὁ Spence λέγει, ὅτι κατέχει τὸ νόμισμα τοῦτο. Εἶνε σκληρόν, ἔστω καὶ ἐν ἀσημάντοις, νὰ θέσῃ τις ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν εἰλικρινεῖαν ἀνδρός. Ἀλλ' ἡ πρόληψις δύναται νὰ ἐπιδράσῃ καὶ ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν πιθανὸν δὲ ὁ Spence νὰ ἐνόμισεν, ὅτι χάριν τῶν ἀγνωστοῦν αὐτοῦ ἐπιτρέπετο αὐτῷ νὰ ἐντείνῃ κατὰ τοσοῦτον διὰ τοῦ τεχνίτου αὐτοῦ τὴν ἐκφρασιν, ἣν ἐνόμιζεν ὅτι βλέπει, ὥστε νὰ ἀμφιβάλλωμεν περὶ αὐτῆς τόσον ὀλίγον, ὅσον καὶ αὐτός. Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι καὶ ὁ Spence καὶ ὁ Addison περὶ τοῦ αὐτοῦ νομίσματος γράφουσι, καὶ ὅτι ἐπομένως αὐτὸ ἢ παρὰ τοῦτο εἶνε λίαν παραμεμορφωμένον, ἢ παρ' ἐκείνῳ λίαν ἐξωραϊσμένον. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ὑποτιθεμένην ταύτην αἰωρήσιν τοῦ Ἄρεως, ἔχω καὶ ἄλλην τινὰ παρατήρησιν, ταύτην: ὅτι σῶμα ἀπορούμενον, ἄνευ φανεῶς αἰτίας, ἥτις κωλύει τὴν ἐνέργειαν τῆς βαρύνουσης αὐτοῦ, εἶνε ἄτοπον, οὐκ παράδειγμα δὲν ὑπάρχει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀντικεινῶσι. Ἀλλ' οὐδ' ἡ νεώτερά ζωγραφικὴ τολμᾷ τοῦτο: ἀλλ', ἐὰν σῶμά τι ἦν ἀσθενὲς καὶ αἰωρήσει, τότε πρέπει νὰ στηρίζεται ἐπὶ περιστάσει νὰ φαίνεται ἀναπανόμενον ἔστω καὶ ἐπὶ νεφέλῃς. Καὶ περιγράφει μὲν ὁ Ὅμηρος τὴν Θέιν περὶ ἀναβαίνουσαν ἀπὸ τῆς παραλίας εἰς τὸν Ὀλύμπον (τὴν μὲν ἄρ' Οὐλύμπόνδε πόδες φέρον Ἰλιάς. Σ. 148), ἀλλ' ὁ κόμης Caylus ἐννοεῖ κάλλιστα τὰς ἀνάγκας τῆς τέχνης, ὥστε δὲν συμβουλεύει τὸν τεχνίτην νὰ παραστήσῃ τὴν θεὰν οὕτω ἐλευθέρως διὰ τοῦ ἀέρος βαίνουσαν, ἀλλ' ὅτε μὲν ἐπὶ νεφέλῃς (*Tableaux tirés de l'Iliade, p. 91*), ὅτε δὲ καθημένην ἐπὶ ἄρματος (*p. 131*), ἂν καὶ ὁ ποιητὴς λέγῃ περὶ αὐτῆς τὸ ἐναντίον. Ἀλλά, πῶς δύναται νὰ γείνῃ ἄλλως; Ἄν καὶ ὁ ποιητὴς ἐπίσης ποιῇ ἡμᾶς νὰ φαντασθῶμεν τὴν θεὰν μετ' ἀνθρωπίνης μορφῆς, ἐν τοῦτοις ἀπεμάκρυνεν αὐτῆς πᾶσαν ἐννοίαν βαναύσου καὶ βαρείας βλῆς, καὶ ἐξωογόνησε τὸ ἀνθρωποειδὲς αὐτῆς σῶμα διὰ δυνάμεως, ἥτις ἐξάγει αὐτὴν ὑπὲρ τοὺς νόμους τῆς κινήσεως ἡμῶν. Διότι πῶς θὰ ἡδύνατο ἡ ζωγραφικὴ νὰ παραστήσῃ τὴν σωματικὴν μορφήν θεότητος τοσοῦτον ἐνδιάκριτον ἀπὸ τῆς σωματικῆς μορφῆς ἀνθρώπου, ὥστε ὁ ὀφθαλμὸς ἡμῶν νὰ μὴ

προσक्रούση, βλέπων τηρουμένους παρὰ τῇ μιᾷ ὅλως διαφορετικούς νόμους τῆς κινήσεως, τῆς βαρύτητος, τῆς ισορροπίας, ἢ παρὰ τῇ ἄλλῃ; Πῶς ἄλλως, ἢ διὰ σημείων συνθηματικῶν; Καὶ ὄντως ἐν ζευγος περὶ ὧν, μία νεφέλη οὐδὲν ἄλλο εἶνε, ἢ τοιαῦτα σημεία. Ἀλλὰ περὶ τούτου πλείονα ἐν ἄλλῳ τόπῳ. Ἐνταῦθα ἀρκεῖ νὰ ζητήσω παρὰ τῶν ὑπερμάχων τῆς γνώμης τοῦ Addison, νὰ μοι δείξωσιν ἐπὶ ἀρχαίων μνημείων ἄλλην τινὰ τοιαύτην εἰκόνα, ἣτις οὕτω ἀσθητικὸς κορέμεται εἰς τὸν ἄερα. Εἶνε ἀρὰ γε ὁ Ἄρης οὗτος ἡ μοναδικὴ τοιαύτη εἰκὼν; Καὶ διὰ τί; Μήπως γνωρίζωμεν ἐκ παραδόσεως ἰδιαιτέραν τινὰ περίπτωσιν, ἣτις ἐνταῦθα καθιστᾷ ἀναγκαίαν τοιαύτην τινὰ αἰώρησιν; Παρ' Ὀβιδίῳ (*Fast. lib. I.*) [μᾶλλον *lib. III. 11*], δὲν ὑπάρχει τὸ ἐλάχιστον ἴχνος τούτου. Μᾶλλον δύναται τις νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπῆρχε τοιαύτη τις περίπτωσις. Διότι ὑπάρχουσιν ἕτερα τῆς ἀρχαίας τέχνης ἔργα εἰκονίζοντα τὴν αὐτὴν ἱστορίαν, ὅπου ὁ Ἄρης προφανῶς δὲν ἵππεται, ἀλλὰ βαδίζει. Ὡς παρατηρήσῃ τις τὸ παρὰ Montfaucon (*Suppl. T. I. p. 183*) ἀνάγλυφον, ὅπερ, ἂν μὴ ἀπατῶμαι, εὐρίσκεται ἐν τῷ ἐν Ρώμῃ παλατίῳ Mellini. Ἡ κοιμωμένη Ῥέα κεῖται ὑπὸ δένδρῳ, ὃ δὲ Ἄρης πλάττει κατὰ τὰ βαίων καὶ ἐκτείνων ἐμφαντικῶς τὴν δεξιὰν πρὸς τὰ ὀπίσω, ὥς συνηθίζομεν νὰ ἐπιτάσσωμεν τοῖς ἐξόπισθεν ἡμῶν ἢ νὰ μείνωσιν ὀπίσω, ἢ νὰ ἀκολουθήσωσι σιγά. Εἶνε ἐντελὴς ἡ αὐτὴ στάσις ἐν ἣ οὗτος ἐμφαίνεται ἐπὶ τοῦ νομίσματος, πλὴν ὅτι ἐδῶ μὲν φέρει τὸ δόρυ εἰς τὴν δεξιάν, ἐκεῖ δὲ εἰς τὴν ἀριστεράν. Συγχρόνως, ἢ ὥστε νὰ μὴ ἡδύνατο τὰ συμβῇ καὶ ἐνταῦθα, βλέπομεν ἐπὶ ἀρχαίων νομισμάτων ἀναπαραστάσεις περιφρήμων ἀγαλμάτων καὶ ἀναγλύφων, ὅπου ἴσως ὁ σφραγιστογράφος δὲν κατενόησε τὴν ἔκφρασιν τῆς πρὸς τὰ ὀπίσω τεταμένης δεξιᾶς χειρός, καὶ ἐπομένως ἐνόμισε καλλίτερον νὰ εἰκονίσῃ αὐτὴν δορυφοροῦσαν. — Πάντων τούτων ὁμοῦ λαμβανομένων, πόση πιθανότης ὑπολείπεται ἀκόμη εἰς τὸν Addison; Μόλις μεγαλειτέρα ἐκείνης, ἣν ἔχει τὸ ἀπλῶς δυνατόν. Ἀλλὰ πόθεν ν' ἀρυσθῇ τις καλλιτέραν ἐξήγησιν, ἂν αὕτη οὐδὲν ὠφελῇ; Πιθανὸν νὰ ὑπάρχῃ τοιαύτη τις μεταξὺ τῶν ὑπὸ τοῦ Addison ἀποδοκιμασθεισῶν. Ἀλλ' οὐδεμιᾶς τύπαρχούσης, τί ποιητέον; τὸ χωρίον τοῦ ποιητοῦ εἶνε ἐφθαρμόνως ἄς μείνῃ οὕτω. Καὶ θὰ μείνῃ, καὶ ἂν ἐν ἡμέλῃ τις νὰ ἐπιδείξῃ εἰκοσι

νέας εἰκασίας. Τοιαύτη τις π. χ. ἡδύνατο νὰ ἦνε ἡ ἐξῆς: ὅτι *pendentis* πρέπει νὰ ἐκληφθῇ εἰς τὴν εἰκονικὴν αὐτοῦ σημασίαν, τοιούστιν ἀβέβαιος, ἀμφίβολος, ἀναποφάσιτος. Οὕτω *Mars pendens* θὰ ἦτο ἴσον τῷ *Mars incertus* ἢ *Mars communis*. «*Diī communes sunt*, λέγει ὁ Σέξβιος (*ad. v. 118. lib. XII. Aeneid.*) *Mars Bellona, Victoria, quia hi in bello utrique parti favore possunt.*» (Θεοὶ κοινοὶ εἶνε ὁ Ἄρης, ἡ Ἐρνώ, ἡ Νίκη, ὥς δυνάμενοι ἐν τῷ πολέμῳ νὰ ἐννοῶσιν ἀμφοτέρω τὰ μέρη). Ὡστε ὁ ὅλος στίχος,

Pendentisque Dei (effigiem) perituro ostenderet hosti
θὰ εἶχε ταύτην τὴν ἔννοιαν, ὅτι τὴν εἰκόνα τοῦ κοινοῦ θεοῦ ὁ ἀρχαῖος ῥωμαῖος στρατιώτης συνείθιζε νὰ φέρῃ ὑπὸ τὰς ὄψεις τοῦ ἐχθροῦ, καίπερ ἥδη ὑποκύπτοντος. Αεπιότατον χαρακτηριστικόν, ἀναδεικνύον τὰς νίκας τῶν ἀρχαίων ῥωμαίων ὥς ἔργων μᾶλλον τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀνδρείας, ἢ ὥς προῶν τῆς μεροληπτικῆς συμπεράξεως τοῦ γενάρχου αὐτῶν. Ἐν τούτοις: *non liquet*.

61². «Ποῖν ἢ γνωρίσω», λέγει ὁ Spence, (*Polymetis Dialogue VIII.*) ὅτι τὰς Ἀἴρας ταύτας, τὰς ἀερίους Νύμφας, οὐδὲν ἡδυνάμην νὰ ἐννοήσω ἐκ τῆς παρ' Ὀβιδίῳ ἱστορίας τοῦ Κεφάλου καὶ τῆς Προκρίως. Μοὶ ἦτο παντάπασιν ἀκατάληπτον, πῶς ὁ Κεφάλος διὰ τῆς ἐπικλήσεως αὐτοῦ «Ἀῦρα, πρόσσελθε» ὅσον καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐπικλήσις αὕτη τραφερὰ καὶ περιπαθής, ἡδύνατο νὰ ἐμβάλῃ τινὲ τὴν ὑποψίαν, ὅτι ἦτο ἄπιστος εἰς τὴν Προκρίων αὐτοῦ. Συνειθισμένος νὰ ὑπονοῶ ἐν τῷ ὀνόματι Αῦρα οὐδὲν ἄλλο, ἢ τὴν αὔραν ἐν γένει, ἢ ἡδύ τι πνεῦμα ἀνέμου ἰδίᾳ, ἐθεώρουν τὴν ζηλοτυπίαν τῆς Προκρίως πολὺν πλέον ἀδικαιολόγητον, ἢ ὅσον συνήθως εἶνε ἡ παραλογωτάτη ζηλοτυπία. Ἀλλ' ἀποῦ ἅπαξ ἔμαθον, ὅτι ἡ Αῦρα ἡδύνατο νὰ σημαίνῃ οὐ μόνον τὴν αὔραν, ἀλλὰ καὶ ὥραϊον κοράσιον, τὸ προᾶγμα μετέβαλεν ἐντελῶς ὄψιν, καὶ ἡ ἱστορία μοὶ ἐφάνη λαμβάνουσα πολὺν λογικὴν τροπὴν. Ἀν θέλω νὰ ἀνακαλέσω ἐν τῇ ὑποσημειώσει τὴν ἐπιδοκιμασίαν, ἣν ἐν τῷ κειμένῳ ἀπένειμον εἰς τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην, ἐφ' ἣ τοσοῦτον ὁ Spence κανχᾷται. Ἀλλὰ δὲν δύναμαι ἐν τούτοις νὰ μὴ παρατηρήσω, ὅτι καὶ ἄνευ αὐτῆς τὸ χωρίον τοῦ ποιητοῦ καὶ φυναικὸν καὶ εὐληπτον εἶνε. Ἀρκεῖ δηλαδὴ νὰ γνωρίζῃ τις

μόνον, διὰ Ἀθρα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἦτο συνηθέστατον ὄνομα γυναικῶν. Οὕτω λ. χ. καλεῖται παρὰ Νόννῳ (Διονυσ. βιβλ. XLXIII. v. 349) ἡ ἐκ τῶν ἀκολούθων τῆς Ἀρτέμιδος Νύμφη, ἥτις, καυχηθεῖσα ἐπὶ κάλλει ἀρρενωποτέρῳ καὶ τοῦ τῆς θεᾶς αὐτῆς, ἐτιμωρήθη διὰ τὴν ἀνθάδειαν αὐτῆς, παραδοθεῖσα, ἐνῶ ἐκοιμᾶτο, εἰς τὰς περιπύξεις τοῦ Βάκχου.

62. *Juvenalis Satyr. VIII. 52-55.*

ἢ Ἄλλο δὲν εἶσαι,
ἢ Κεκροπίδης, τὰ μάλα πρὸς στήλην Ἑρμοῦ ὁμοιάζων·
ἄλλο οὐδὲν πλεονέκτημα ἔχων, ἢ ὅτι ἐκείνου
ἢ κεφαλὴ μαρμαρίνη, σὺ ὅμως ζῶν εἰδῶλον εἶσαι.

Ἐὰν ὁ Spence ἤθελε συμπεριλάβει εἰς τὸ σχέδιον αὐτοῦ καὶ τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς, ἴσως ἤθελεν ἐνθυμηθῇ, ἀλλ' ἴσως καὶ ὄχι, ἀρχαῖον τινα αἰσώπειον μῦθον, ὅστις ἐκ τῆς κατασκευῆς τοιαύτης τινὸς Ἑρμοῦ στήλης λαμβάνει πολλὴν ὡραιότερον, καὶ πρὸς κατανόησιν αὐτοῦ πολλὴν πλεον ἀπαραίτητον φῶς, ἢ τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἰουβενάλιου. «Ἑρμῆς» διηγεῖται ὁ Αἰσωπος, ὅτι ὁ θεὸς ἔκρινεν ἐκ τῆς ἀνθρώπου παρ' ἀνθρώποις ἐστίν, ἦκεν εἰς ἀγαλματοποιον, αὐτὸν ἐκείσεως ἀνθρώπου, καὶ θεασάμενος ἄγαλμα τοῦ Διὸς, ἠρώτα πόσον τις αὐτὸ πρῖσθαι δύναται. Τοῦ δὲ εἰπόντος, δραχμῆς, γελᾶσας, πόσον τὸ τῆς Ἥρας, ἔφη. Εἰπόντος δὲ πλείονος, ἰδὼν καὶ τὸ ἑαυτοῦ ἄγαλμα, καὶ νομίσας, ὡς ἐπειδὴ ἄγγελός ἐστι θεῶν καὶ κερδῶς, πολλὴν αὐτοῦ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις εἶνε τὸν λόγον, ἤρετο περὶ αὐτοῦ. «Ὁ δ' ἀγαλματοποιὸς ἔφη· ἐὰν τούτους ὠνήσῃ, καὶ τοῦτον προσθήκῃ σοι δίδωμι.» Ὁ Ἑρμῆς ἔφρυγε κατησχυνμένος. Ἀλλ' ὁ γλύπτης δὲν τὸν ἐγνώριζεν, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὴν πρόθεσιν νὰ προσβάλλῃ τὴν φιλαυτίαν αὐτοῦ· ἀλλ' ἡ αἰτία, δι' ἣν ὑπετίμα τόσον τὴν στήλην τοῦ θεοῦ, ὥστε προώριζεν αὐτὴν ὡς ἐπίμετρον, ἐπήγαγε βεβαίως ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν ἀγαλμάτων. Ἡ μικροτέρα ἀξία τοῦ θεοῦ, δὲν ἀπεικόνιζε τὸ ἄγαλμα, δὲν εἶχεν ἐνταῦθα σημασίαν, διότι ὁ τεχνίτης ἐκτιμᾷ τὰ ἔργα αὐτοῦ κατὰ τὴν δεξιότητα, τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν ἐργασίαν, ἣν ἀπαιτοῦσι, καὶ ὄχι κατὰ τὴν τάξιν καὶ ἀξίαν τῶν ὑπ' αὐτοῦ παριστανομένων ὄντων. Τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ, τιμώμενον δλι-

γώτερον, ἢ τὸ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, ἀπῆται καὶ δλιγωτέραν δεξιότητα καὶ δλιγωτέραν ἐπιμέλειαν καὶ ἐργασίαν. Καὶ ὅντως οὕτως εἶχεν ἐδῶ τὸ προᾶγμα. Τὰ ἀγάλματα τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας ἐδείκνυνον ὁλόκληρον τὸ σῶμα τῶν θεῶν τούτων· τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ τοῦναντίον ἦτο κακότεχνος, τετράγωνος στήλη, φέρονσα μόνον τὴν προτομὴν αὐτοῦ. Οὐδὲν θαῦμα λοιπόν, ἂν αὕτη προόριστο ὡς ἐπίμετρον. Ὁ Ἑρμῆς παρῆιδε τὴν περιπτῶσιν ταύτην, διότι εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν μόνον τὴν ὑποτιθεμένην ὑπερβάλλουσαν ἑαυτοῦ ἀξίαν, καὶ οὕτω ἡ ταπεινώσις αὐτοῦ ἦτο καὶ φυσικὴ καὶ δικαία. Ματαίως θ' ἀναζητήσῃ τις παρὰ τοῖς σχολιασταῖς καὶ μεταφρασταῖς καὶ μιμηταῖς τῶν Αἰσωπειῶν μύθων τὸ ἐλάχιστον ἴχνος τῆς ἐρμηνεύας ταύτης. Θὰ ἠδυνάμην ὅμως, ἂν ἦτο ἄξιον τοῦ κόπου, νὰ ἀναφέρω πολλοὺς τούτων, οἵτινες ἐνόησαν τὸν μῦθον πολλὴν ἀπλῶς, τοῦτέστι δὲν ἐνόησαν αὐτὸν παντελῶς. Ἡ δὲν ἠσθάνθησαν, ἢ ἐμεγαλοποίησαν τὸ ἄτοπον, τοῦ νὰ παραδεχθῇ τις ὅλα τὰ ἀγάλματα ὡς ἔργα ἴσης ἐκτελέσεως. «Ὁ, τι ἄλλως τε ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ ἠδύνατο νὰ ξενίσῃ, εἶνε ἡ τιμὴ, ἣν ὁ τεχνίτης ὀρίζει τῷ Διὶ αὐτοῦ. Ἀντὶ δραχμῆς δὲν δύναται βεβαίως οὐδὲ ὁ κεραμεὺς νὰ κατασκευάσῃ ἀγαλματῶν, ὅτι ἡ δραχμὴ λοιπὸν θὰ ἐτέθη ἐνταῦθα, ὥς ἐν τῇ ἐπιμύσει τοῦ ἐντέλες.» (Fab. Aesop. 90. Edit. Haupt. p. 70).

63. *Tibullus Eleg. 4, lib. III [v. 31]. Polymetis Dial. VIII, p. 84.*

64. *Statius lib. I. Sylv. 5 v. 8. Polymetis Dial. VIII, p. 81.*

65 *Lucretius de R. N. lib. V. v. 736—747 [735—745 Bernays].*

Σὺν Ἀφροδίτῃ τὸ ἔαρ χωρεῖ, καὶ προάγγελος τούτου ὁ περωτὸς προπορεύεται Ζέφυρος. Χλωρίς δ' ἡ μήτηρ, προθυμωμένη τὰ βήματ' αὐτοῦ ὑποστρώνει μὲ ἄνθη, μετ' ἐξαισίων χρωμάτων καὶ μύρων πληροῦσα τὴν φύσιν. Τὸ αὐχμηρὸν εἶτα θέρος ὁμοῦ κ' ἡ κονίπους Δημήτηρ, κ' οἱ ἐτῆσιν φθινόπωρον εἶτα τὸν Εὖιον φέρον· τὸ διαδέχεται ἡ ὥρα κατόπιν ἀνέμων βιαίων, Νότος ἐγκύμων δεινῶν κερανῶν καὶ ὑψίβρομος Εὐρος.

Ἡ βραχυτάτη δ' ἡμέρα χιόνας ἐπάγουσα φθάνει,

τέλος χειμῶν φέρων νάρκην καὶ ῥίγος κροτοῦν τοὺς ὁδόντας.

Ὁ Spence ἀναγνωρίζει τὸ χωρίον τοῦτο ὡς ἐν τῶν καλλίστων ἐν τῷ ὅλῳ ποιήματι τοῦ Λουκρητίου. Τοῦλάχιστον εἶνε ἐν ἐξ ἐκείνων, ἐφ' ὧν βασίζεται ἡ ποιητικὴ δόξα τοῦ Λουκρητίου. Λέγων τις ὁμῶς: Ἡ πᾶσα περιγραφὴ φαίνεται ἀπομίμῃσι ἀρχαίας θρησκευτικῆς πομπῆς τῶν ἀποθεωθεισῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους μετὰ τῆς ἀκολοιουθίας αὐτῶν, εἶναι τῇ ἀληθείᾳ, ὡς νὰ θέλῃ τις νὰ μειώσῃ τὴν δόξαν αὐτοῦ ταύτην, καὶ νὰ στερήσῃ αὐτὸν ἐντελῶς ταύτης. Καὶ διὰ τί τοῦτο;

«Διότι» λέγει ὁ Ἀγγλος, «ἄλλοτε παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις τοιαῦται πομπαὶ μετὰ τῶν θεῶν αὐτῶν ἐν γένει ἦσαν τόσον συνήθεις, ὡς ἔτι σήμερον ἐν τισι τόποις αἱ πομπαὶ, αἱ τελούμεναι πρὸς τιμὴν τῶν ἁγίων: καὶ διότι πρὸς τούτοις πᾶσαι αἱ ἐκφράσεις, ὡς ἐνταῦθα ὁ ποιητὴς μεταχειρίζεται, ἐντελῶς ἀρμόζουσιν εἰς θρησκευτικὴν πομπήν.» (*come in very aptly, if applied to a procession*). Ἐξαίρετοι συλλογισμοί. Καὶ πόσα θὰ ἠδύνατό τις νὰ παρατηρήσῃ ἐναντίον τοῦ τελευταίου! Καὶ πρῶτον τὰ ἐπίθετα, δι' ὧν ὁ ποιητὴς κοσμεῖ τὰς προσωποποιημένας ἀφηρημένας ἐννοίας. *Quintus ardens, Ceres pomperulenta, Voltumnus altitonans, Iulianus poltens Auster, Argus dentibus crepitans*, δεικνύουσιν ὅτι ἔχουσι τὴν φύσιν ἐκ τοῦ ποιητοῦ καὶ ὅχι ἐκ τοῦ τεχνίτου, ὅστις ἔπρεπε νὰ χαρακτηρίσῃ αὐτὰς παντάλας ἄλλως. Ἀλλ' ὁ Spence φαίνεται ὅτι ἤχθῃ εἰς τὴν ἰδέαν τῆς πομπῆς ὑπὸ τοῦ Ἀβραάμ Preigern, ὅστις ἐν ταῖς σημειώσεσιν αὐτοῦ εἰς τὸ χωρίον τοῦ ποιητοῦ, λέγει: Ἡ τάξις εἶνε ὡς τινος πομπῆς, Ἐὰρ καὶ Ἀφροδίτῃ, Ζέφυρος καὶ Χλῶρις κτλ. (*Ordo est quasi Pompae cujusdam, Ver et Venus, Zephyrus et Flora c. e. d.*). Ἀλλὰ καὶ ὁ Spence ἔπρεπε νὰ περιορισθῇ ἐν τούτῳ μόνῳ. Ὁ ποιητὴς παρεισάγει τὰς ὥρας τοῦ ἔτους ὡς ἐν πομπῇ· ἔχει καλῶς. Ἀλλ' ὅτι ἐδιδάχθῃ ἐκ τινος πομπῆς νὰ παραστήσῃ αὐτὰς οὕτω, οὐδένα ἔχει λόγον.

66. *Aeneid. lib. VIII. v. 725 [728]. Polymetis Dial. XIV p. 230.*

67. Ἐν διαφόροις χωρίοις τῶν Περιηγήσεων αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ περὶ τῶν ἀρχαίων νομισμάτων ὁμιλίᾳ αὐτοῦ.

Η'

68. *Polymetis Dial. IX. p. 129.*

69. *Metamorph. lib. IV. v. 19. 20.*

70. *Begeri thes. Brandenbt. Vol. III. p. 242.*

71. *Polymetis Dial. VI. p. 63.*

72. *Polymetis Dial. XX. p. 311.*

73. *Polymetis Dial. VII. p. 74.*

74. *Argonaut. lib. II. v. 102-106.*

75. *Thebaid. lib. V. v. 61-64 [69].*

Θ'

76. *Valerius Flaccus lib. II. Argonaut. v. 265-273.*

Στέψας' αὐτὴ τὸν πατέρα, κοσμεῖ μὲ τὸν κόμην κ' ἐσθῆτα τοῦ νεαροῦ Διονύσου κ' ἐν μέσῳ τοῦ ἄρματος θέτει· πέριξ δὲ κεῖνται τὰ χάλκινα τύμπανα, πέριξ τὰ λίκινα τὰ μυστικά· περὶ δὲ τὴν ἐσθῆτα αὐτῆς καὶ τὰ μέλη τὸν ἱερὸν περιπλέκει χιτῶν, ἀγασαίνει τὸν θύρσον, βλέπει δὲ ἐν τῇ πατρίδι τὰς πρασίνοὺς ἡνίας, τῆς χιονώδους ἂν μίτρας τὰ κέρατα κάτω προσέχουν, τὸν ἱερὸν σκύφον δ' αἶρων, ἐὰν ὁμοιάξῃ τὸν Βάκχον.

Ἡ λέξις *tumeant* ἐν τῷ προτελευταίῳ στίχῳ φαίνεται ἄλλως τε δεικνύουσα, ὅτι δὲν ἐποίει τις τὰ κέρατα τοῦ Βάκχου τόσον μικρά, ὅσον ὁ Spence φαντάζεται.

77. Ὁ λεγόμενος Βάκχος ἐν τῷ ἐν Ῥώμῃ Μεδικαίῳ κήπῳ (παρὰ Montfaucon, *Suppl. aux Ant. T. I. p. 254*) δὲν φέρει ἐκ τοῦ μετώπου ἐκφυρόμενα κέρατα· ἀλλ' ὑπάρχονσι γινώσται, οἵτινες δι' αὐτὸ τοῦτο ἐκλαμβάνουσιν αὐτὸν μᾶλλον ὥς Φαῦνον. Ὅντως τοιαῦτα φυσικὰ κέρατα εἶνε ὕβρις εἰς τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν, καὶ δύνανται νὰ ἀρμόζωσι μόνον εἰς ὄντα, οἷς ἀπονέμεται μέση τις μορφή μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ ζώου. Ἀλλὰ καὶ ἡ στάσις καὶ τὸ λαίμαργον βλέμμα πρὸς τὴν ὑπεράνω αὐτοῦ κρεμαμένην σταφυλὴν ἀρμόζουσιν εἰς ἀκόλουθον τοῦ Βάκχου μᾶλλον, ἢ εἰς αὐτὸν τὸν θεόν. Ἐνθυμοῦμαι ἐνταῦθα τί λέγει Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς περὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Με-

γάλλον (Προτρεπ. [Δ. 54] σ. 48, εκδ. Pott.): «'Εβούλετο δὲ καὶ 'Αλέξανδρος Ἀμμωνος υἱὸς εἶνε δοκεῖν καὶ κερασφόρος ἀναπλάττεσθαι πρὸς τῶν ἀγαλματοποιῶν, τὸ καλὸν ἀνθρώπου ὑβρίσας σπεύδων κέρατι.» Ἦτο ἡ ῥητὴ θέλησις τοῦ 'Αλεξάνδρου, ὁ ἀγαλματοποιὸς νὰ παραστήσῃ αὐτὸν κερασφόρον. Ἀσμένως ἔστεργε νὰ ὑβρισθῇ ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ διὰ κεράτων τὸ ἀνθρώπινον κάλλος, ἂν μόνον ἐπυστεύετο, ὅτι ἦτο θείας καταγωγῆς.

78. Ἰσχυριζόμενος ἀνωτέρω, ὅτι οὐδέποτε οἱ ἀρχαῖοι τεχνῖται εἰκότισαν 'Ερινύν, δὲν ἐλησμόνησα, ὅτι αἱ 'Ερινύες εἶχον πολλοὺς ναοὺς, οἵτινες βεβαίως ἐκοσμοῦντο διὰ τῶν ἀγαλμάτων αὐτῶν. Ἐν τῷ ἐν Κερυνείᾳ ναῷ, εὔρεν ὁ Πανσανίας τοιαῦτα ἐκ ξύλου, αἵτινα οὔτε μεγάλα ἦσαν, οὔτε καὶ ἄξια λόγον· φαίνεται δὲ ὅτι ἡ τέχνη, ἥτις δὲν ἠδύνατο νὰ δειχθῇ ἐν αὐτοῖς, ἤθελε ν' ἀποξημωθῇ διὰ τῶν ἀγαλμάτων τῶν ἱερείων αὐτῶν, αἵτινα ἰσάμενα ἐν τῇ στοᾷ τοῦ ναοῦ, ἦσαν ἐκ λίθου καὶ καλλίστης τέχνης. (Πανσ. Ἀχαῖκ. κεφ. XXV. σελ. 587. Ἔκδ. Kuhn). [Ἔκδ. στεφ. Τόμ. Β'. βιβλ. VII. Κεφ. XXV. 4.] Ἐπίσης δὲν ἐλησμόνησα, ὅτι τινὲς φρονοῦσιν, ὅτι εἶδον κεφαλὰς 'Ερινύων ἐπὶ τινος Ἀβραξᾶ, ὃν ὁ Chiffletius ἐποίησε γνωστὸν, καὶ ἐπὶ τινος ἀνδρίας παρὰ τῷ Licetus. (Dissertation sur les Furies par Licetus, Mémoires de l'Académie des Inscript. T. V. p. 48). Ἀλλ' οὐδ' ἀγνοῶ τὴν τυρρηνικῆς τέχνης λάρακα παρὰ Γορίῳ (Tabl. 151 Musei Etrusci) ἐφ' ἧς φαίνονται ὁ Ὀρέστης καὶ Πυλάδης, διωκόμενοι ὑπὸ δύο 'Ερινύων φερουσῶν δῆδας. Ἀλλ' ὠμίλησα περὶ καλλιτεχνημάτων, ἐξ ὧν ἐνόμιζον ὅτι δύναμαι νὰ ἀποκλείσω πάντα ταῦτα τὰ ἔργα. Ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ἤθελον εἶσθαι ἀποκλειστέα τούτων οὔτε τὸ τελευταῖον, οὔτε τὰ λοιπά, ἐν τούτοις χρησιμεύουσιν εἰς τὸ νὰ ἐπιρρώσωσι μᾶλλον ἢ νὰ ἀναιρέσωσι τὴν γνώμην μου. Διότι ὅσον ὀλίγον καὶ ἂν εἰργάσθησαν οἱ τυρρηνοὶ τεχνῖται ἀποβλέποντες πρὸς τὸ ὥραϊον, φαίνονται ὅμως ὅτι παρέστησαν τὰς 'Ερινύας ὅχι τόσον διὰ φοβερῶν χαρακτήρων, ὅσον διὰ τοῦ ἱματισμοῦ καὶ τῶν συμβόλων αὐτῶν. Αὗται κραδαίνουσιν ὑπὸ τὰς ὄψεις τοῦ Ὀρέστου καὶ Πυλάδου τὰς δῆδας αὐτῶν τόσον ἡρέμῳ προσώπῳ, ὥστε φαίνονται σχεδόν, ὅτι θέλουνσι παῖζουσαι μόνον νὰ ποιήσωσιν αὐτούς. Πόσον φοβεραὶ φαίνονται εἰς τὸν Ὀρέστην καὶ Πυλάδην, δυνάται τις νὰ συμπεράνῃ μόνον ἐκ τοῦ φόβου αὐτῶν, ἀλλ' ὅχι ἐκ τῆς

ἀναπαραστάσεως αὐτῶν τῶν 'Ερινύων. Ὡστε εἶνε καὶ δὲν εἶνε 'Ερινύες. Ἐκτελοῦσι τὸ ἔργον τῶν 'Ερινύων, ἀλλ' ὅχι ἐν τῇ παραστάσει τῆς ὁργῆς καὶ τῆς μανίας, ἥς συνειθίζομεν νὰ συνδέωμεν μετὰ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν ὅχι μετὰ μετώπου «ἐκφράζοντος τὴν ἐκ τοῦ στήθους πνεοῦσαν ὁργήν» ὥς λέγει ὁ Κάτουλλος [Carm. 64. 194.] — Πρὸ μικροῦ ἔτι ὁ Βίγκελμαν ἐνόμισεν ὅτι εὔρεν ἐπὶ τινος σαρδίου λίθου ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Stoss 'Ερινὺν τρέχουσαν, μετ' ἐσθῆτος καὶ κόμης κυματιζούσης, μετὰ φασγάνου ἐν τῇ χειρὶ (Bibliothek der sch. Wiss. V. Band. S. 30). Ἐπὶ τούτῳ ὁ κύριος von Hagedorn συνεβούλευσεν ἤδη τοὺς τεχνίτας νὰ ἐπωφεληθῶσι τὴν ἔνδειξιν ταύτην, ἐξεικονίζοντες τὰς 'Ερινύας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον. (Betrachtungen über die Malerei S. 222). Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ κύριος Βίγκελμαν κατόπιν ἔθεσε πάλιν τὴν ἀνακάλυψιν αὐτοῦ ταύτην ἐν ἀμφιβόλῳ, διότι δὲν εὔρεν, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι παρίσταν τὰς 'Ερινύας φερούσας ἐγχειρίδια, ἀντὶ δίδων. (Descript. des pierres gravées. p. 84). Ἀναμφιβόλως λοιπὸν τὰς ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῶν πόλεων Λύρβης καὶ Μασσαύρας ἀπεικονίσεις, ἥς ὁ Spanheim ἐκλαμβάνει ὡς 'Ερινύας, δὲν ἀναγνωρίζει ὡς τοιαύτας, ἀλλ' ὡς ἑκάστην τῶν μορφῶν διότι ἄλλως θὰ εὐρίσκετο βεβαίως ἐν αὐτῇ τῇ Πρωτῇ πλάτῃ ἐν ἑκάστη χειρὶ ἐγχειρίδιον· καὶ εἶνε παράδοξον, ὅτι καὶ αὐτὴ εὐρίσκεται ἔχουσα τὴν κόμην ἀσκεπῇ λελυμένην, ἐνῶ παρὰ τοῖς ἄλλοις καλύπτεται διὰ πέπλου. Ἀλλὰ καὶ ἂν δεχθῶμεν, ὅτι οὕτω ἀληθῶς ἔχει τὸ πρᾶγμα, ὥς ἐφάνη κατὰ πρῶτον εἰς τὸν κύριον Βίγκελμαν, τὸ ζήτημα τοῦ δακτυλιοῦ τούτου θὰ ἦτο τὸ αὐτὸ καὶ τὸ τῆς τυρρηνικῆς λάρακος, ἐκτὸς ἐὰν ἕνεκα τῆς σμικρότητος τῆς ἐργασίας οἱ χαρακτῆρες τῆς μορφῆς δὲν ἠδύναντο νὰ ἀναγνωρισθῶσι. Πρὸς δὲ καὶ οἱ δακτυλιοῖδοι ἕνεκα τῆς χρήσεως αὐτῶν ὡς σφραγίδων, ἀνήκουσιν ἐν γένει εἰς τὴν εἰκονικὴν γλῶσσαν, καὶ αἱ παραστάσεις αὐτῶν δύνανται συχνότερον νὰ ἦν ἰδιότροπα σύμβολα τῶν κατόχων, ἢ αὐτόβουλα ἔργα τῶν τεχνιτῶν.

79. Polymetis Dial. VII. p. 81.

80. Fast. lib. VI. v. 295-298.

Εἶδωλα ὅτι ὑπῆρχον Ἑστίας μωρὸς τὸ ἐφρόνουν
πάλαι· νῦν ἔμαθον ὅτι τοιαῦτα δὲν κρύπτουν οἱ θόλοι.

Ἐν τῷ ναῷ πλὴν ἐκείνῳ τὸ ἄσβεστον πῦρ μόνον καίει·
ἀλλ' ἡ Ἑστία δὲν ἔχει, δὲν ἔχει τὸ πῦρ εἰδωλόν τι.

Esse diu stultus Vestae simulacra putavi:
mox didici curvo nulla subesse tholo.

Ignis inextinctus templo celatur in illo.

Effigiem nullam Vesta, nec ignis, habet.

Ὁ Οβίδιος λαλεῖ μόνον περὶ τῆς ἐν Ῥώμῃ λατρείας τῆς Ἑστίας, μόνον περὶ τοῦ ἰδρυθέντος αὐτόθι πρὸς τιμὴν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Νουμᾶ, περὶ οὗ ὀλίγον ἀνωτέρω (σ. 259-260) λέγει:

Εἰρηνικὸς βασιλεὺς τὸν ἀνήγειρεν, οὗ ἡ Σαβίνη
εὐλαβεστέραν καρδίαν οὐδέποτε ἔχει γεννήσει.

Regis opus placidi, quo non metuentius ullum
numinis ingenium terra Sabina tulit.

81. *Fast. libr. III. v. 45, 46.*

Γίνεται ἡ Σύλβια μήτηρ τ' ἀγάλματα δὲ τῆς Ἑστίας
μὲ τὰς παρθένους τῶν χεῖρας ἐκάλυψαν, λέγοντες, τὰς ὄψεις.

Sylvia fit mater: Vestae simulacra feruntur
virgineas oculis opposuisse.

Οὕτως ὤφειλεν ὁ Spence νὰ συγκρίνῃ τὸν Ὀβίδιον πρὸς ἑαυτόν. Ὁ ποιητὴς ὁμιλεῖ περὶ διαφόρων ἐποχῶν. Ἐνταῦθα μὲν περὶ τῶν πρὸ τοῦ Νουμᾶ, ἐκεῖ δὲ περὶ τῶν μετ' αὐτόν. Κατ' ἐκείνους ἐλατρεύθη ἐν εἰκόσι προσωπικαῖς ἐν Ἰταλίᾳ, ὡς ἐλατρεύετο ἐν Τροίᾳ, ὁπόθεν ὁ Αἰνείας ἐκόμισε τὴν λατρείαν αὐτῆς.

Ἐκ τῶν ἀδύτων τὸ ἄγαλμ' αὐτὸς τῆς Ἑστίας κομίζει
τῆς κραταιᾶς, καὶ τὸ ἄσβεστον πῦρ καὶ τὰ στέμματα ταύτης.

— — Manibus vittas, Vestamque potentem,
aeternumque adytis effert penetralibus ignem.

λέγει ὁ Βιργίλιος περὶ τῆς σκιᾶς τοῦ Ἑκτορος (*Aen. II. 296*), ἀφοῦ συνεβούλευσε τὸν Αἰνείαν νὰ φύγῃ. Ἐνταῦθα ὁμοίως διακρίνεται τὸ αἰώνιον πῦρ ἀπὸ τῆς Ἑστίας αὐτῆς, ἢ ἀπὸ τοῦ ἀγάλματος αὐτῆς. Ὁ Spence φαίνεται ὅτι δὲν ἀνέγνωσεν ἔτι μετ' ἀρκοῦσης προσοχῆς τοὺς ῥωμαίους ποιητὰς πρὸς ἴδιον ὄφελος ἀφοῦ διέλαθεν αὐτὸν τὸ χωρίον τοῦτο.

82. *Lipsius de Vesta et Vestalibus cap. 13.*

83. Πανσάρ. Κορινθ. κεφ. XXXV. σ. 198. Ἔκδ. Kuhn. [Βιβλ. B'. 35, 2. σ. 194 K.]

84. Αὐτόθι, Ἀττικά, κεφ. XVIII. σ. 41 [βιβλ. A. 18, 3].

85. Πολύβ. Ἱστορ. Βιβλ. XVI. § 11. Ἔργα. Τόμ. II. σ. 443. Ἔκδ. Ernest.

86. *Plinius lib. XXXVI. sect. 4 [§ 25] p. 727. Edit. Hard. Scopas fecit—Vestam sedentem laudatam in Servilianis hortis.* Τὸ χωρίον τοῦτο θὰ εἶχε κατὰ νοῦν ὁ Αἰλίος, γράφων (*de Vesta cap. 3*): *Plinius Vestam sedentem effingi solitam ostendit, a stabilitate.* Ἀλλ' ὅτι ὁ Πλίνιος λέγει περὶ ἐνὸς μόνου ἀγάλματος τοῦ Σκόπα, δὲν ἔπρεπε νὰ θεωρήσῃ ὡς γενικῶς παραδεγμένον χαρακτηριστῆρα, ἀφοῦ καὶ ὁ ἴδιος παρατηρεῖ ὅτι ἐπὶ τῶν νομισμάτων ἡ Ἑστία φαίνεται ὅτε μὲν καθημένη, ὅτε δὲ ἵσταμένη. Διὰ τούτου ὁμοως διορθῶναι οὐχὶ τὸν Πλίνιον, ἀλλὰ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ πλάνην.

86. Γεώργιος Κωδινός, Παρεκβολαὶ ἐκ τῆς βίβλου περὶ τῶν παλαιῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (*Edit. Venet. p. 12*):

Τὴν γὰρ Ἑστίαν καὶ λατρεύουσιν αὐτὴν γυναῖκα, τύμπανον βαπτίζουσιν, ἐπειδὴ τοὺς ἀνέμους ἡ γῆ ὑφ' ἑαυτὴν συγκλείει. Καὶ ὁ Σουΐδας, ἀντὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ, ἢ ἀμφοτέρω ἐκ τινος ἀρχαιοτέρου, λέγει ἀκριβῶς τὸ αὐτό. Ὁ λόγος εἶναι πως ἀλλόκοτος. Θὰ ἦτο πιθανώτερον, ἂν ἔλεγεν, ὅτι ἡ γῆ παρίστατο φέρουσα τύμπανον, διότι οἱ ἀρχαῖοι ἐν μέρει ἐπίστευον, ὅτι τὸ σχῆμά της, ὁμοιάζει τούτῳ: «σχῆμα αὐτῆς τυμπανοειδὲς εἶναι.» (Πλουτάρχου Περὶ τῶν ἀρεσκόντων φιλοσόφους φυσικῶν δογμάτων Βιβλ. III, 10 καὶ περὶ τοῦ ἐμφανομένου προσώπου τῷ κύκλῳ τῆς Σελήνης.) Ἐκτὸς ἐὰν ὁ Κωδινὸς ἐπλανήθῃ ὡς πρὸς τὸ σχῆμα, ἢ τὸ ὄνομα, ἢ ὡς πρὸς ἀμφοτέρω. Ἴσως τὸ ὑπὸ τῆς Ἑστίας βασιταζόμενον δὲν ἤξευρε νὰ ὀνομάσῃ καλλίτερον, ἢ τύμπανον. Ἡ ἀκούσας αὐτὸ ὀνομαζόμενον τύμπανον, δὲν ἠδύνατο νὰ φαντασθῇ τι ἄλλο, ἢ τὸ ὄργανον, ὅπερ οὕτω καλοῦμεν. Ἀλλὰ τύμπανα ἦσαν ἐπίσης εἶδος τροχῶν.

Ἡ Κνήμας τροχῶν, πρὸς δὲ τύμπαν' ἀμάξης ἐκ τούτου λειαινούν οἱ γεωργοί —

Hinc radios trivere rotis, hinc tympana plaustris Agricolae —
ΑΕΣΣΙΓΓ ΛΑΟΚΟΩΝ 15

(*Virgilius Georgic. lib. II. v. 444*). Καὶ πρὸς τοιοῦτόν τινα τροχὸν νομίζω ὅτι πολλὴν ὁμοιάζει ἐκεῖνο, ὅπερ φαίνεται παρὰ τὴν Ἑστίαν τοῦ *Fabretti (ad Tabulam Iliadis p. 334)*, ὅστις ἐκλαμβάνει αὐτὸ ὡς χειρόμυλον.

I'.

87. *Polymetis Dial. VIII. p. 91.*

88. *Stalius Theb. VIII. v. 551.*

89. *Polym. Vial. X. p. v. 137.*

90. Δύναται τις ἐν τῇ εἰκόνι τῆς Ἀνάγκης, ἣν ὁ Ὁράτιος περιέγραψε, καὶ ἥτις ἴσως παρὰ πᾶσι τοῖς ἀρχαίοις ποιηταῖς εἶνε ἡ πλουσιωτάτη πασῶν εἰς σύμβολα (*Lib. I. Od. 35.*) [*v. 17*].

Ἀεὶ σοι προπορεύετ' ἡ σκληρὰ Ἀνάγκη
τῇ σιδηρᾷ χειρὶ κρατοῦσα βαρεῖς ἥλους
καὶ σφῆνας οὐδὲ λείπ' ἡ φοβερὰ ἀρπάγη
καὶ ὁ ῥευστός ὁ μόλυβδος

Te semper anteit soeva Necessitas:
clavos trabales et aeneos manu
gestans ahenea; nec severus
uncus abest liquidumque plumbum —

δύναται τις, λέγω, ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ νὰ ἐκλάβῃ τοὺς ἥλους, τοὺς σφῆνας, τὸν ῥευστὸν μόλυβδον, ὡς μέσα τῆς συνοχῆς, ἢ ὡς ὄργανα κολαστήρια· πάντως ὅμως ἀνήκουνσι ταῦτα εἰς τὰ ποιητικὰ μᾶλλον, ἢ εἰς τὰ ἀλληγορικὰ σύμβολα. Ἀλλὰ καὶ ὡς τοιαῦτα εἶνε λίαν συσσωρευμένα, καὶ τὸ χωρίον εἶνε ἐκ τῶν ψυχροτάτων τοῦ Ὁρατίου. Ὁ Σαναδὼν¹ λέγει: «Τολμῶ νὰ εἶπω ὅτι ἡ εἰκὼν αὕτη ἐν ταῖς λεπτομερείαις αὐτῆς θὰ ἦτο ὠραιότερα ἐπὶ ὀθόνης, ἢ ἐν ᾧδῃ ἡρωϊκῇ. Ἀποστρέφομαι τὸν ὀρμαθὸν τούτων τῶν κολαστηρίων ὀργάνων, τῶν ἥλων, τῶν σφηνῶν, τῶν ἀρπαγῶν καὶ τοῦ ῥευστοῦ μολύβδου. Ἐνόμισα καθῆκον νὰ ἀπαλλάξω τούτων τὴν μετάφρασιν, ὑποκαθιστῶν τὰς γενικὰς ἰδέας εἰς τὰς ἐπὶ μέρους. Κρίμα, ὅτι ὁ ποιητὴς εἶχεν ἀνάγκην τῆς διορθώσεως ταύτης.» Ὁ Σαναδὼν ἔκρινεν

¹ Σαναδὼν, λόγιος Ἰησουίτης (1676-1733), ὅστις ἐξέδωκε τὸν Ὁράτιον.

ὀρθῶς καὶ μετὰ λεπτότητος, ἀλλ' ὁ λόγος, δι' οὗ θέλει νὰ καταδείξῃ τοῦτο, δὲν εἶνε ὁ ὀρθός. Ὅχι, διότι τὰ σύμβολα, ὧν ἐρίνετο χρῆσις, εἶνε «ὀρμαθὸς κολαστηρίων ὀργάνων»· ἦτο δὰ κύριος νὰ ἀποδεχθῇ τὴν ἐτέραν ἐρμηνείαν καὶ νὰ μετατρέψῃ τὰ κολαστήρια ὄργανα εἰς τὰ στεροτάτα συνδετικά μέσα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς· ἀλλὰ διότι πάντα τὰ σύμβολα ἐγένοντο ἰδίως πρὸς τὸν ὀφθαλμὸν καὶ ὅχι πρὸς τὴν ἀκοήν, καὶ πᾶσαι αἱ ἔννοιαι, ἃς ἔπρεπε νὰ δεχθῶμεν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, ἐπιβαλλόμεναι διὰ τῆς ἀκοῆς, ἀπαιτοῦσι μείζονα ἔντασιν καὶ εἶνε ἐπιδεκτικαὶ ὀλιγωτέρας σαφηνείας. — Ἡ συνέχεια τῆς παρατεθείσης στροφῆς τοῦ Ὁρατίου μοὶ ἐνθυμίζει πρὸς τούτοις δύο παροράματα τοῦ *Spence*, ἅτινα δὲν παρέχουνσι ποσῶς εὐνοϊκὴν ἰδέαν περὶ τῆς ἀκριβείας, μεθ' ἧς φρονεῖ, ὅτι ἐσιτάθησε τὰ παρὰ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν ἐπαχθέντα χωρία. Λαλεῖ περὶ τῆς εἰκότος, δι' ἧς οἱ Ῥωμαῖοι ποιηταὶ ἀναπαρίστων τὴν Πίστιν ἢ τὴν Χρησιότητα (*Dial. X. p. 145*). «Οἱ Ῥωμαῖοι,» λέγει «ὀνόμαζον αὐτὴν *Fides*· ὀνομάζοντες δὲ αὐτὴν *Sola fides*, φαίνεται ὅτι ἐνόουν τὸν μέγαν βαθμὸν τῆς ἰδιότητος ταύτης, ὃν ἡμεῖς ἐκφράζομεν διὰ τοῦ ἄκρα χρηστότης (ἀγνιστὶ *conscientia honestu*). Ἐκονίζεται δ' αὕτη μετ' ἀνυποκρίτου καὶ ἀκρίτου μορφῆς ἐκφορέως καὶ μετὰ τόσον λεπτοῦ ἐνδύματος, ὥστε δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς διαφανές. Διὸ ὁ Ὁράτιος ἀποκαλεῖ αὐτὴν ἐν τινι τῶν ᾧδων αὐτοῦ *Λεπτοχίτωνά*, καὶ ἐν ἐτέρᾳ *Διαφανῇ*.» Ἐν τῷ μικρῷ τούτῳ χωρίῳ ἀπαντῶσι τρία ὅλα ἀρκοῦντως χονδρὰ σφάλματα. Πρῶτον εἶνε ἀνακριβές, ὅτι *Sola* εἶνε ἰδιαίτερον ἐπίθετον, ὅπερ οἱ Ῥωμαῖοι ἀπένεμον τῇ θεᾷ *Fides*. Εἰς τὰ δύο χωρία τοῦ *Λιβίου (Lib. I. c. 21 [§ 3. et soli fidei sollemne instituit.] Lib. II. c. 3) [sola innocentia]*, ἅτινα πρὸς ἀπόδειξιν τούτου προσάγει, οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ λέξις, ἢ ὅ,τι σημαίνει πανταχοῦ, τὴν ἀπόκλεισιν πάντων τῶν λοιπῶν. Ἐν τῷ ἐνὶ χωρίῳ μάλιστα τὸ *soli* φαίνεται εἰς τοὺς κριτικὸς ὑποπτον, παρεισφρησάν εἰς τὸ κείμενον ἐκ γραφικοῦ σφάλματος, προκύψαντος ἕνεκα τοῦ ἀμέσως ἐπομένου *sollemne*. Ἀλλ' ἐν τῷ ἐτέρῳ δὲν εἶνε ὁ λόγος περὶ τῆς Πίστεως, ἀλλὰ περὶ τῆς ἀθωότητος, τῆς ἀγνότητος, *Innocentia*. Δεύτερον: ὁ Ὁράτιος, λέγει ὁ *Spence*, ὀνομάζει τὴν Πίστιν λεπτο-

AKADEHMIA
ΔΟΗΝΟΝ

χίτωνά ἐν τινι Ὠδῇ αὐτοῦ, ἐν τῇ ἀνωτέρῳ δηλαδή παρατεθείσῃ τρι-
ακοστῇ πέμπτῃ τοῦ πρώτου βιβλίου [v. 21]:

- 1 Σὲ περιέπ' ἢ Ἑλπίς κ' ἡ σπανία ἢ Πίστις ἐπίσης,
ἢ λευκοχίτων.

Εἶνε ἀληθές, δι *rarus* σημαίνει ἐπίσης λεπτός· ἀλλ' ἐδῶ σημαίνει
ἀπλῶς τὸ σπάνιον, τὸ ἀσύνηδες, καὶ εἶνε ἐπίθετον τῆς Πίστεως καὶ
ὄχι τοῦ ἱματισμοῦ αὐτῆς. Ὁ *Spence* θὰ εἶχε δίκαιον, ἂν ὁ ποιητὴς
ἔλεγε: *Fides raro velata panno*. Τρίτον: Ἐν ἄλλῳ χωρίῳ ὁ Ὀράτιος
ὀνομάζει, κατὰ τὸν *Spence*, τὴν Πίστιν ἢ Χρησιότητα διαφανῇ, ἵνα
σημάνῃ δι' αὐτοῦ ὅτι λέγομεν ἡμεῖς εἰς τὰς συνήθεις περὶ φιλίας
διαβεβαιώσεις ἡμῶν: ἐπεθύμουν νὰ εἰμποροῦσες νὰ ἔβλεπες τὴν καρ-
δίαν μου. Καὶ τὸ χωρίον τοῦτο εἶνε ὁ ἐξῆς στίχος τῆς δεκάτης ὁγδόης
Ὠδῆς τοῦ πρώτου βιβλίου [v. 16].

- 2 Καὶ ἡ προδίδουσα πᾶσι τ' ἀπόρητα Πίστις, ὕαλον
διανυγεστέρα.

Ἀλλὰ πῶς δύναται τις οὕτω νὰ παραπλανηθῇ ἐξ ἀπλῆς τιнос λέξεως;
Λέγεται λοιπὸν *Fides arcani prodigi* ἢ Πίστις: ἡ πολλὴ ἡ ἄλλων ἢ
Ἀπιστία; Ταύτην καὶ οὐχὶ τὴν Πίστιν ὀνομάζει ὁ Ὀράτιος διαφανῇ ὡς
ὑαλον, ὡς ἐκθέτουσαν εἰς τὰ βλέμματα πάντων τὰ εἰς αὐτὴν ἐμπιστευ-
θέντα μυστικά.

ΙΑ'.

91. Ὁ Ἀπόλλων τὸ λουσθὲν καὶ ἀμβροσίᾳ χρυσθὲν σῶμα τοῦ Σαρ-
πηδόρος παραδίδει τῷ Ὑπνῷ καὶ τῷ Θανάτῳ, ἵνα φέρουσιν αὐτὸ εἰς
τὴν πατρίδα αὐτοῦ (Ἰλιάδ. XVI. σ. 681—682).

Πέμπε δέ μιν πομποῖσιν ἅμα κραιπνοῖσι φέρεσθαι,
ὑπνῷ καὶ Θανάτῳ διδυμάοσιν.

Ὁ *Caylus* συνιστῶν τὴν ἐπίνοιαν ταύτην τῷ ζωγράφῳ προσεπιλέγει:
« Εἶνε λοιπὸν, ὅτι ὁ Ὀμηρος δὲν ἀναφέρει που περὶ τῶν συμβόλων,
ἅτινα ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ ἀπένεμον τῷ Ὑπνῷ πρὸς χαρακτηρι-

1 Te spes, et albo rara fides colit
velata panno.

2 Arcanique fides prodiga, pellucidior vitro.

σμόν τοῦ Θεοῦ τούτου οὐδὲν ἔτερον γνωρίζομεν, ἢ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ,
καὶ στέφομεν αὐτὸν διὰ μηχανῶν. Αἱ ἰδέαι αὗται εἶνε γεωμετρικαί· ἡ
πρώτη ὑπηρετεῖ μετρίως ἡμῖς, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ ἐν
τῇ παρουσίᾳ περιπτώσει, καθ' ἣν καὶ αὐτὰ τὰ ἄνθη μοι φαίνονται ἀνό-
μοστα, μάλιστα ἐν προσώπῳ συνδυαζομένῳ πρὸς τὸν θάνατον. » (*Tableaux tirés de l'Iliade, de l'Odyssée d'Homère et de l'Énéide de Virgile, avec des observations générales sur le Costume à Paris 1751 8.*) Εἶνε ὡς ν' ἀπαιτῇ τις παρὰ τοῦ Ὀμή-
ρου ἐν τῶν μικρῶν κοσμημάτων, ἅτινα ἀντίκεινται εἰς τὴν μεγαλογρα-
φικὴν αὐτοῦ μέθοδον. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκφραστικώτερα τῶν συμβόλων,
ἅτινα ἠδύνατο νὰ ἀπονεύμῃ τῷ Ὑπνῷ, δὲν ἠθέλον χαρακτηρίσει αὐτὸν
— πολλοῦ γε καὶ δεῖ — ὥσον τελείως, δὲν ἠθέλον ἐγείρειν ἡμῖν ὥσον
ζωηρὰν τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, ὅσον ὁ εἰς καὶ μόνος χαρακτήρ, δι' οὗ
ὀνομάζει αὐτὸν δίδυμον τοῦ Θανάτου. Τὸν χαρακτήρα τοῦτον ἂς
προσπαθήσῃ νὰ ἐκφράσῃ ὁ τεχνίτης καὶ δὲν ἔχει χρεῖαν ἄλλων συμ-
βόλων. Καὶ ἀληθῶς οἱ ἀρχαῖοι τεχνῖται παρέστησαν τὸν θάνατον καὶ
τὸν Ὑπνον μετὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους ὁμοιότητος, ἣν εὐρίσκομεν τό-
σον φανεράν μετὰ τὴν διδύμω. Ἐπὶ τιнос ἐκ κέδρου λάρακος ἐν τῷ
« *Hiappon* » τῆς « *Ilias* » ἐκτετακτοῦ οὗτοι ὡς παιδία ἐν ταῖς ἀγκάλαις
τῆς Νυκτός. Ἀλλ' ὁ μὲν ἦτο λευκός, ὁ δὲ μέλας. Ἐκεῖνος ἐκοιμάτο,
οὗτος ἐφαίνετο κοιμώμενος· ἀμφότεροι ἔχοντες διεστραμμένους τοὺς
πόδας (*mit übereinander geschlagenen Füßen*). Διότι οὕτω
προετίμησα νὰ μεταφράσω τὰς λέξεις τοῦ Πανσαρίου (Ἡλιακά, κεφ.
XVIII. σ. 422. ἐκδ. *Kuhn*): « ἀμφοτέρους διεστραμμένους τοὺς
πόδας », ἢ « ἔχοντες κεκαμμένους τοὺς πόδας » (*mit Krümmen Füß-
sen*), ἢ ὡς ἀπέδωκεν αὐτοὺς εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ὁ *Gedoin*: *les
pieds contrefaits* (ἔχοντες διαστρόφους τοὺς πόδας). Διότι τί θὰ
ἐξέφραζον ἐδῶ οἱ κεκαμμένοι πόδες; Οἱ διεστραμμένοι πόδες τοῦ-
ραντίον εἶναι ἡ συνήθης θέσις τῶν κοιμωμένων, ὁ δὲ Ὑπνος παρὰ
Maffei (*Raccol pl. 151*) δὲν ἔχει ἄλλην θέσιν. Οἱ νεώτεροι καλλι-
τέχναι ἀπεμακρύνθησαν ἐντελῶς τῆς ὁμοιότητος ταύτης, ἣν παρὰ τοῖς
ἀρχαίοις εἶχον πρὸς ἀλλήλους ὁ Θάνατος καὶ ὁ Ὑπνος, καὶ ἐγεν-
κεύθη ἡ συνήθεια νὰ εἰκονίζηται ὁ Θάνατος ὡς σκελετός, ἢ τὸ πολὺ
ὡς σκελετός κεκαλυμμένος μετὰ δέρματος. Πρὸ παντὸς λοιπὸν ἐπρε-

πεν ὁ Caylus τὰ συμβουλευσὴν τὸν τεχνίτην ἐνταῦθα, ἂν ὄφειλε ν' ἀκολουθήσῃ τὴν παλαιὰν ἢ τὴν νέαν συνήθειαν κατὰ τὴν ἐξεικόνισιν τοῦ Θανάτου. Φαίνεται ὅμως ὅτι κηρύσσεται ὑπὲρ τῆς νεωτέρας, ἀφοῦ θεωρεῖ τὸν Θάνατον ὡς μορφήν, μεθ' ἧς δὲν δύναται νὰ συναποτελέσῃ σύμπλεγμα ἑτέρα τις ἀνθεῖν ἐστεφανωμένη. Ἄλλ' ἐσκέφθη συγχρόνως πόσον ἀνάρμοστος θὰ ἦτο ἐν ὁμηρικῇ τινι εἰκόνι ἡ νεωτερικὴ αὕτη ἰδέα; Καὶ πῶς ἠδύνατο νὰ μὴ προσκρούσῃ εἰς τὸ ἀηδὲς αὐτῆς; Δὲν δύναμαι νὰ πεισθῶ, ὅτι ἡ ἐν τῇ δονικῇ Πινακοθήκῃ τῆς Φλωρεντίας μικρὰ μεταλλινὴ εἰκὼν, ἡ παριστώσα σκελετὸν ἀναπαινόμενον στηρίζοντα τὸν ἕτερον τῶν βραχιόνων αὐτοῦ ἐπὶ τεφροδόχῃς εἶναι πράγματι ἀρχαία. (Spence's Polymetis Tab. XLI) Τοῦλάχιστον δὲν θὰ εἰκονίζῃ τὸν Θάνατον ἐν γένει, διότι ἄλλως εἰκονίζον αὐτὸν οἱ ἀρχαῖοι. Οὐδ' αὐτοὶ οἱ ποιηταὶ αὐτῶν ἐφαντάστησάν ποτε αὐτὸν ἐν τοιαύτῃ ἀπεχθεῖ μορφῇ.

93. *Betrachtungen über die Malerei*. S. 159 u. f.

94. *Ad Pisones*, v. 128—130.

95. *Lib. XXXV. sect. 36*. [§. 106] pag. 700. *Edit. fland.*

96. Ὁ Richardson ἀναφέρει τὸ ἔργον τοῦτο ὅτι ἔστιν ἀποφωτισμένη τὸν κανόνα, ὅτι ἐν τινι εἰκόνι δὲν πρέπει νὰ εἰσπομπῇ ἀπὸ τοῦ κυρίου προσώπου ἡ προσοχὴ τοῦ παρατηρητοῦ δι' οὐδενὸς ἀντικειμένου, ὅσον ἔξοχον καὶ ἂν ἦν τοῦτο. «Ὁ Πρωτογένης» λέγει, «ἐν τῇ περιωνύμῳ εἰκόνι τοῦ Ἰαλύσου ἐξωγράφισε πέρδικα μετὰ τοσαύτης ἐντελείας, ὥστε ἐφαίνετο ζῶσα καὶ ἐθανυμάζετο ἀνὰ πᾶσαν Ἑλλάδα· ἐπειδὴ ὅμως, πρὸς ζημίαν τοῦ κυρίου ἔργου, ἐπέσυρεν ὑπὲρ τὸ δέον τὰ βλέμματα πάντων, ἐξήλειψεν αὐτὴν ἐντελῶς» (*Traité de la Peinture*. T. I. p. 46). *

Ἄλλ' ὁ Richardson ἐπλανήθη. Ἡ πέρδιξ αὕτη δὲν ἦτο ἐν τῇ

* [Αἱ τοῦ Πρωτογένης γραφαί, ὅτε Ἰάλυσος καὶ ὁ Σάτυρος παρεστὼς στύλῳ, ἐπὶ δὲ τῷ στύλῳ πέρδιξ ἐφαστήκει, πρὸς ὃν οὕτως ἐκεχίνεσαν, ὥς ἔοικεν, οἱ ἄνθρωποι νεωστὶ ἀνακειμένου τοῦ πίνακος, ὥστ' ἐκείνον ἐθαύμαζον, ὁ δὲ Σάτυρος παρεωρᾶτο, καί τοι σφόδρα κατωρθωμένος· ἐξέπληκτον δ' ἔτι μᾶλλον οἱ πέρδικοτρόφοι, κομίζοντες τοὺς τιθασσοὺς καὶ τιθέντες καταντικρὺ ἐφθέγγοντο γὰρ πρὸς τὴν γραφὴν οἱ πέρδικες καὶ ὠγαλῶγον. Ὅρων δὲ ὁ Πρωτογένης τὸ ἔργον ἀπεργὼν γεγονός, ἰδεῖσθαι τῶν τοῦ τεμένων προσεστώτων ἐπιτρέψαι παρελθόντα ἐξαλείψαι τὸν ὄρνιν, καὶ ἐποίησε. Στράβ. Γεωγρ. XIV, 652. Σ. τ. Μ.]

εἰκόνι τοῦ Ἰαλύσου, ἀλλ' ἐν τινι ἄλλῃ τοῦ Πρωτογένης ὀνομαζομένη: Σάτυρος ἀναπαινόμενος. Δὲν ἤθελον σημειώσῃ τὸ λάθος τοῦτο, τὸ πηγᾶσαν ἐκ τινος παρεξηγηθέντος χωρίου τοῦ Πλινίου, ἂν μὴ εὑρισκον αὐτὸ καὶ παρὰ τῷ Meursius (*Rhodi lib. t. cap. 14 § 38*): *In eadem, tabula sc., in qua Ialysus, Satyrus erat, quem dicebant Anapauomenon, tibias tenens*. Ὁμοίως καὶ παρ' αὐτῷ τῷ κ. Βίγκελμανν (*von der Nachahmung der Gr. W. in der Mal. und Bild. s. 56*) Στράβων εἶνε ὁ κυρίως μάρτυς τῆς μικρᾶς ταύτης ἱστορίας τῆς πέρδικος, καὶ διακρίνει ὀφειλόμενους τὸν Ἰάλυσον, καὶ τὸν πρὸς τινα κίονα ἐρειδόμενον Σάτυρον, ἐφ' οὗ ἡ πέρδιξ ἐκάθητο (*Bil. XIV. σ. 750*. Ἐκδ. Ξυλ.). Τὸ χωρίον τοῦ Πλινίου (*Lib. XXXV. sect. 36 [§ 104] p. 699*) παρεξήγησαν καὶ ὁ Meursius καὶ ὁ Richardson καὶ ὁ Βίγκελμανν, διότι δὲν προσέσχον ὅτι αὐτόθι πρόκειται περὶ δύο διαφόρων εἰκόνων, ἐξ ὧν ἡ μὲν εἶνε ἐκείνη ἧς ἔνεκα ὁ Δημήτριος δὲν ἤλωσε τὸν πόλιν, μὴ θέλων νὰ προσβάλλῃ τὸν τόπον, ὅπου αὕτη ἵστατο· ἡ δὲ ἐκείνη ἦν ὁ Πρωτογένης ἐξωγράφει, διαρκούσης τῆς πολιορκίας. Ἐκείνη ἦτο ὁ Ἰάλυσος αὕτη ὁ Σάτυρος.

97. *Πλάδ. Φ.* σ. 385.

98. Τὸν ἀόρατον τοῦτον ἀγῶνα τῶν θεῶν ἐμμήθη ἐν τῷ δωδεκάτῳ αὐτοῦ βιβλίῳ (στ. 158-185) [157-188] ὁ Κόϊντος Καλαβρός, μετὰ τῆς φανερᾶς προθέσεως νὰ διορθώσῃ τὸ πρότυπον αὐτοῦ. Ὁ Γραμματικὸς δηλαδὴ φαίνεται νομίσας ἀπρεπές, ὅτι διὰ βολῆς λίθου καταβάλλεται θεός. Καὶ εἰκονίζει μὲν ἐπίσης τοὺς θεοὺς, ἐκσφενδονίζοντας κατ' ἀλλήλων λίθους ἀδρομερεῖς, οὓς ἀποσπῶν ἐκ τῆς Ἰδῆς· ἀλλ' οἱ λίθοι οὗτοι συνετριβόντο ἐπὶ τῶν ἀθανάτων μελῶν τῶν θεῶν καὶ διεσκορπίζοντο περὶ αὐτοὺς, ὥς ἄμμος [στ. 185].

— — — Οἱ δὲ κολώνας

χερσὶν ἀπορρηξάντες ἀπ' οὐδὲος [ἀν. οὐρεος] Ἰδαίου βάλλοντες ἐπ' ἀλλήλους· αἱ δὲ ψαμάθοισιν ὅμοιαι ῥεῖα διεσκίδναντο· θεῶν περὶ δ' ἄσχετα γυῖα ῥηγνύμεναι διὰ τυτθὰ — — —

Περιοσοτεχνία, ἥτις καταστρέφει τὴν οὐσίαν, ἐξογκοῦσα τὴν περὶ τῶν σωμάτων τῶν θεῶν ἔννοιαν ἡμῶν καὶ καθιστῶσα γελοῖα τὰ ὅπλα, ἅτινα κατ' ἀλλήλων μεταχειρίζονται. Ἐὰν οἱ θεοὶ ὀπίσσω κατ' ἀλλήλων λίθους τότε πρόπει οἱ λίθοι οὗτοι νὰ δύνανται καὶ νὰ βλάψωσι τοὺς θεοὺς, διότι ἄλλως νομίζομεν ὅτι βλέπομεν ἱταμὰ μειράκια βάλλοντα ἐναντίον ἀλλήλων βώλους γῆς. Οὕτω ὁ γέρον Ὀμηρος διαμένει πάντοτε ὁ σοφώτερος, πᾶς δὲ νόμος, ὃν ἐπιρροῖται αὐτῷ ὁ ψυχρὸς τεχνοκράτης, πᾶσα ἄμυλλα, εἰς ἣν ἀποδύονται πρὸς αὐτὸν ὑποδεέστερα πνεύματα, εἰς οὐδὲν ἄλλο συντείνουσιν ἢ νὰ ἀναδείξωσι τὴν σοφίαν αὐτοῦ ἐν λαμπροτέρᾳ. Ἐν τούτοις δὲν δύναμαι νὰ ἀρνηθῶ, ὅτι ἐν τῇ μυχίᾳ τοῦ Κοῖντου ὑπάρχουσιν ἐξαίρετοι χαρακτήρες, εἰς αὐτὸν ἀνήκοντες. Ἀλλ' εἶνε τοιοῦτοι, οἳ δὲν ἀρμόζουσι τόσον εἰς τὸ ἀπέριτον μεγαλεῖον τοῦ Ὀμήρου, ὅσον τιμῶσι τὸν φλογερὸν ζῆλον νεωτέρου ποιητοῦ. Ὅτι ἡ κραυγὴ τῶν θεῶν, ἡ μέχρι οὐρανοῦ καὶ μέχρι τῆς ἀβύσσου ἀντηχοῦσα, ἡ διασειούσα τὸ ὄρος καὶ τὴν πόλιν καὶ τὰ πλοῖα, δὲν ἀκούεται παρὰ τῶν ἀνθρώπων, φαίνεται μοι ἀξιολογώτατη ἐπίνοια. Ἡ κραυγὴ ἦτο μεγαλειτέρα, ἢ ὥστε τὰ μικρὰ ὄργανα τῆς ἀνθρωπίνης ἀκοῆς νὰ δύνανται νὰ συλλάβωσιν αὐτήν.

99. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ῥώμην καὶ τὴν ταχύτητα οὐρανῶν, ὅπως καὶ μόνον ἅπαξ ἐπιτροχάδην διηλθεὶς τὸν Ὀμηρον, θέλει ἀρνηθῇ τὴν βεβαίωσιν ταύτην. Ἀλλὰ δὲν θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ἐνθυμηθῇ ἀμέσως τὰ παραδείγματα, ἐξ ὧν καταφαίνεται, ὅτι ὁ ποιητὴς ἀπένειμε τοῖς θεοῖς αὐτοῦ καὶ σημαντικὸν μέγεθος, ὑπερβαῖνον κατὰ πολὺ πᾶν φυσικὸν μέτρον. Παραπέμπομεν λοιπὸν, αὐτὸν ἐκτὸς τοῦ παρατεθέντος χωρίου, ὅπου ὁ Ἄρης, πεσὼν εἰς τὴν γῆν, κατέλαβεν ἐπὶ πλῆθρα, εἰς τὴν περικεφαλαίαν τῆς Ἀθηνᾶς (κυνέην ἑκατὸν πόλεων προλέεσθ' ἀραρυῖαν. Ἰλιάδ. Ε. στ. 744), ὅφ' ἦν ἠδύνατο νὰ κορυβῶσι τοσοῦτοι πολεμισταί, ὅσους ἑκατὸν πόλεις ἠδύνατο νὰ παρατάξωσιν εἰς τὰ βήματα τοῦ Ποσειδῶνος (Ἰλιάδ. Ν. 20), ἰδίως ὅμως εἰς τοὺς ἐκ τῆς περιγραφῆς τῆς ἀσπίδος στίχους, ὅπου ὁ Ἄρης καὶ ἡ Ἀθηνᾶ ὀδηγοῦσι τοὺς στρατοὺς τῆς πολιορκουμένης πόλεως (Ἰλιάδ. Σ. στ. 516-519).

— — Ἦρχε δ' ἄρα σφιν Ἄρης καὶ Παλλὰς Ἀθήνη
ἄμφω χρυσείῳ, χρύσεια δ' εἴματα ἔσθην
καλῶ καὶ μεγάλῳ σὺν τείχεσιν, ὥς τε θεῶ περ,

ἄμφις ἀριζήλω· λαοὶ δ' ὑπ' ὀλίζονες ἦσαν.

Ἀλλὰ καὶ ἐρμηνεύται τοῦ Ὀμήρου, ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, φαίνονται οὐλὴ πάντοτε ἀκούοντες ἐνθυμούμενοι τὸ ὑπερφυεῖς αὐτὸ σωματικὸν μέγεθος τῶν θεῶν αὐτοῦ· τοῦτο δ' ἐξάγεται ἐκ τῶν κολαστικῶν σχολίων, ἅτινα νομίζουν ὅτι πρέπει νὰ ἐξεργάσῃ περὶ τῆς μεγάλης περικεφαλαίας τῆς Ἀθηνᾶς. (Ἰδε τὴν ὁμηρικὴν ἔκδοσιν τοῦ Κλάρκ καὶ Ἐρνέστου ἐν τῷ παρατεθέντῳ χωρίῳ). Ἀλλ' ἐπὶ τὴν ἔποψιν τοῦ Ὑφους ἐκπίπτουσιν ἀπειρώς ἐνώπιον ἡμῶν οἱ ὁμηρικοὶ θεοί, ἂν φανταζώμεθα αὐτοὺς ἔχοντας τὸ κοινὸν μέγεθος, ἐν ᾧ κακῶς συνειθίζομεν νὰ βλέπομεν αὐτοὺς ἐπὶ τῆς ὀθόνης πλησίον τῶν θνητῶν. Ἀλλ' ἂν δὲν ἦνε συγκεχωρημένον τῇ ζωγραφικῇ νὰ εἰκονίσῃ αὐτοὺς κατὰ τὰς ὑπερφυεῖς ταύτας διαστάσεις, ἐν τούτοις δύναται πως νὰ πράξῃ τοῦτο ἡ γλυπτική. Εἶμαι δὲ πεπεισμένος, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι τεχνίται ἐδανείσθησαν παρὰ τοῦ Ὀμήρου καὶ τὴν παράστασιν τῶν θεῶν καθόλου καὶ τὸ κολοσσιαῖον, ὅπερ πολλάκις ἀπονέμουν εἰς τὰ ἀγάλματα αὐτῶν. (Ἡροδ. Βιβλ. Β. σ. 130. Ἐκδ. Wessel). Διαφόρους παρατηρήσεις περὶ τοῦ κολοσσιαίου τούτου ἰδίως, καὶ τοὺς λόγους δι' οὓς αὐτὸ ἐν τῇ γλυπτικῇ ἐκτέθειται, τόσον μεγάλην ἐντύπωσιν, ἐν δὲ τῇ ζωγραφικῇ οὐδεμίαν, δέλω ἐκδύσει ἐν ἄλλῳ τόπῳ.

100. Ἰλιάδ. Γ. στ. 381.

101. Ἰλιάδ. Ε. στ. 23.

102. Ἰλιάδ. Υ. στ. 444.

103. Ἀδτ. στ. 446.

104. Ἀδτ. στ. 321.

105. Εἰκονίζει μὲν ὁ Ὀμηρος ἐνίοτε καὶ θεότητος κεκαλυμμένης ἐν νεφέλῃ, ἀλλὰ μόνον ὅταν αὐταὶ δὲν θέλωσι νὰ ὁραθῶσι παρ' ἄλλων θεῶν. Π. χ. Ἐν τῷ Ξ. τῆς Ἰλιάδος. στ. 282, ἐνθα ἡ Ἥρα καὶ ὁ Ὑπνος «ἥερα ἐσοσμένω» μεταφέρονται εἰς Ἰδην, τὸ ὕψιστον μέλημα τῆς πονηρᾶς θεᾶς ἦτο, νὰ μὴ ἀνακαλυφθῇ ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης, ἥτις ἐδάνεισεν αὐτῇ τὸν κροσσὸν αὐτῆς, μόνον ἐπὶ τῇ προφάσει ἐντελῶς ἄλλης ἀποδημίας. Ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ (στ. 341) ἐδέχσε χρυσῇ νεφέλῃ νὰ περιβάλῃ τὸν ἥδονῃ μεθύοντα Δία μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ, ἵνα παύσῃ τὴν αἰδήμονα αὐτῆς ἄρνησιν.

Πῶς κ' ἔοι, εἴ τις νῶϊ θεῶν αἰγιγενετάων
εὕδοντ' ἀνθρώσειε; — — — (στ. 333).

Λέν φοβεῖται, μὴ ἴδωσιν αὐτοὺς οἱ ἄνθρωποι, ἀλλ' οἱ θεοί. Καὶ διὰ
ὁ Ὅμηρος ποιῇ τὸν Δία ὀλίγον κατωτέρω λέγοντα (στ. 342):

Ἥρη, μήτε θεῶν τόγε δεῖδιθι, μήτε τιν' ἀνδρῶν
ᾔψεσθαι· τοῖόν τοι ἐγὼ νέφος ἀμφικαλύψω
χερῶσέον·

δὲν ἐπεται ἐκ τούτου, ὅτι τὸ νέφος τοῦτο ἤθελεν ἀποκρύψει αὐτὴν
νῦν πρῶτον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἀνθρώπων· ἀλλὰ σημαίνει μό-
νον, ὅτι ἐν τῷ νέφει τούτῳ ἤθελε γίνει αὐτὴ ἐπίσης ἀόρατος εἰς τοὺς
θεοὺς, ὥς εἶνε πάντοτε εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ὡσαύτως διὰ τὴν Ἀθηνᾶ
καλύπτεται διὰ τῆς κυνέης τοῦ Πλούτωνος (Ἰλιάδ. Ε. στ. 845), ἥτις
εἶχε τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν καὶ τὸ διὰ νέφους συγκαλύπτεσθαι, δὲν πράτ-
τει τοῦτο, ἵνα μὴ ἴδωσιν αὐτὴν οἱ Τρῶες, οἵτινες ἢ παντάπασιν, ἢ ἐν
τῇ μορφῇ τοῦ Σθενέλου βλέπονσιν αὐτήν, ἀλλ' ἀπλῶς, ἵνα μὴ δύνα-
ται νὰ τὴν ἀναγνωρίσῃ ὁ Ἄρης.

ΠΑΚΑΔΗΜΙΑ

106. Ἰλιάδ. Α. στ. 44—53. Tableaux tirés de l' Iliade.
p. 30.

107. Ἰλιάδ. Α. στ. 1—4. Tableaux tirés de l' Iliade p. 30.

ΙΑ'.

108. Tableaux tirés de l' Iliade, p. v. «Εἶνε παραδεγμένον,
ὅτι ὅσον πλείονας εἰκόνας καὶ πράξεις παρέχει ποιημά τι, τόσον μάλ-
λον ὑπερέχει ὡς πρὸς τὴν ποιήσιν. Τοῦτο μὲ ἡγάγε νὰ σκεφθῶ, ὅτι
ὁ ὑπολογισμὸς τῶν διαφορῶν εἰκόνων, τῶν ἐν τοῖς ποιήμασιν, ἡδύ-
νατο νὰ χρησιμεύσῃ, ἵνα καθορισθῇ ἡ ἀξία τῶν ποιημάτων καὶ τῶν
ποιητῶν. Ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ εἶδος τῶν εἰκόνων, ὡς παρέχονσι τὰ με-
γάλα ταῦτα ἔργα, ἤθελον εἶσθαι οἷον ἐλπίδα λίθος, ἢ μᾶλλον ἀσφα-
λὴς τις πλάστιγξ τῆς ἀξίας τῶν ποιημάτων τούτων καὶ τοῦ ταλάντου
τῶν ποιησάντων αὐτά ».

108α. Ὅτι καλοῦμεν ἡμεῖς ποιητικὰς εἰκόνας, ὠνόμαζον οἱ ἀρχαῖοι

φαντασίας, ὡς βλέπει τις παρὰ Λογγίνῳ [περὶ Ὑψους, 15, 1]. Καὶ
ὅ,τι ὀνομάζομεν ἡμεῖς ἀπάτην (illusion) τῶν εἰκόνων τούτων, ἐλέ-
γεται παρ' ἐκείνους ἐνάργεια. Διό, κατὰ Πλούταρχον (Ἐρωτ. Τ. ἐκδ.
Ἐρρ. Στεφ σ. 1351), εἶπέ τις: « Ποιητικαὶ φαντασίαι διὰ τὴν ἐνάρ-
γειαν ἐργηγορότων ἐνύπνια εἰσι. » Θὰ ἡδύχομην νὰ μεταχειρίζωνται τὰ
νεώτερα ἐγχειρίδια τῆς Ποιητικῆς τὸ ὄνομα τοῦτο, καὶ ν' ἀπέχων
ἐντελῶς τῆς λέξεως εἰκόν. Θ' ἀπὸ γλάσσοιο ἡμᾶς πολλῶν ἀμφιβόλου
ἀληθείας κανόνων, ὧν κυριωτάτη βάσις εἶνε ἡ συνήχησις ἐνὸς αὐ-
θαιρέτου ὀνόματος. Ποιητικὰς φαντασίας οὐδεὶς ἤθελε περιστείλῃ τό-
σον ἐνκόλως ἐντὸς τῶν ὁρίων ὑλικῆς εἰκόνας· ἀλλ' ὀνομάζων τις τὰς
φαντασίας ποιητικὰς εἰκόνας, θέτει τὰς βάσεις τῆς πλάνης.

ΙΕ'.

109. Ἰλιάδ. Α. στ. 105.

Αὐτίκ' ἐσύλα τόξον ἐϋξοον — — — —
καὶ τὸ μὲν εὖ κατέθηκε τανυσσάμενος, ποτὶ γαίῃ
αὐτὰρ ὁ σύλα πῶμα φαρέτρης· ἐκ δ' ἔλετ' ἰὸν
ἀβλήτα, πτερόεντα, μελαινέων ἔρμ' ὀδυνάων,
αἶψα δ' ἐπὶ νευρῇ κατεκόσμεε πικρὸν οἶστρον — —
ἔλκε δ' ὁμοῦ γλυφίδας τε λαβῶν, καὶ νεῦρα βόεια.
Νευρὴν μὲν μαζῶ πέλασεν, τόξῳ δὲ σίδηρον.
Αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ κυκλοτερεὲς μέγα τόξον ἔτεινε,
λίγξε βίος, νευρὴ δὲ μέγ' ἔαχεν, ἄλτο δ' οἶστρος
δῆρυβελῆς, καθ' ὁμίλον ἐπιπτεσθαι μενεαίνων.

ΙΓ'.

110. Ἰλιάδ. Ε. στ. 722—31.

111. Ἰλιάδ. Β. στ. 43—47.

112. Ἰλιάδ. Β. στ. 101—108.

113. Ἰλιάδ. Α. στ. 234—239.

114. Ἰλιάδ. Α. στ. 105—111.

IZ'.

115. *S. des Herrn v. Hallers Alpen.*

116. *Breitinger, Kritische Dichtkunst, Teil II. S. 807.*

[δ *J. Breitinger* ἐκ Ζυρίχης (1701—1776) ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ κριτικὸν μαντεῖον τῶν Ἑλβετῶν]. Σημ. τ. Μετ.

118. *Georg. lib. III. v. 51 καὶ 79.*

119. *De A. P. v. 16.*

120. *Prologue to the Satires v. 340.*

That not in Fancy's maze he wander'd long
But stoop'd to Truth, and moraliz'd his song. *

Αὐτόθι, στ. 148.

— — — — who could take offence,
while pure Description held the place of Sense?

Ἡ σημείωσις τοῦ *Warburton* περὶ τοῦ τελευταίου τούτου χωρίου, δύνатаι νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐθεντικὴ ἐρμηνεία αὐτοῦ τούτου τοῦ ποιητοῦ. «*Μεταχειρίζεται Pure ἐν διαφορουμένη ἐννοίᾳ, ἵνα σημάνῃ «ἀγνὴν» ἢ «ξηράν»· καὶ ὁ στίχος οὗτος ἐκφράζει τὴν γνώμην αὐτοῦ περὶ τοῦ χαρακτήρος τῆς λεγομένης περιγραφικῆς ποιήσεως, ἥτις καὶ αὐτὴ, εἶνε εἶδος τόσον ἀνόητον, ὡς συμπτῶσιν ἐξ ἐμβληματικῶν μόνον.*» Τὸ ἔργον τῆς γραφικῆς φαντασίας εἶνε νὰ λαμπρύνῃ καὶ νὰ κοσμήῃ τὴν ἐννοίαν· περιοριζομένη δὲ μόνον εἰς περιγραφὴν, ὁμοιάζει πρὸς τὰ παιδία, τὰ τερόμενα εἰς τὰς ζωηρὰς λάμπεις τῶν χρωμάτων πρίσματος, ἐνῶ ταῦτα, φειδωλῶς χρησιμοποιούμενα καὶ μετὰ τέχνης διατιθέμενα, θὰ ἠδύναντο νὰ παραστήσωσι καὶ νὰ καλλένωσι τὰ εὐγενέστερα τῆς φύσεως ἀντικείμενα.» Ποιητὴς καὶ σχολιαστὴς φαίνονται ἐξετάσαντες τὸ πρᾶγμα ὑπὸ τὴν ἠθικὴν μᾶλλον, ἢ τὴν καλλιτεχνικὴν αὐτοῦ ἔποψιν. Ἀλλὰ τόσον τὸ καλλίτερον, ὅτι τοῦτο καὶ ὑπὸ τὴν μίαν ὄψιν καὶ ὑπὸ τὴν ἄλλην φαίνεται ἐξίσου μηδαμινόν.

(Ἀλέξανδρος *Pope* (1688—1744) ὁ γνωστός Ἀγγλὸς ποιητής, οὗ τὰ κάλλιστα ἔργα εἶνε τὸ κωμικὸν ἔπος «Ἡ ὁρπαγὴ τοῦ πλοκάμου»

* Κατέστειλε τὴν ἄσκοπον τῆς φαντασίας πτῆσιν, τρίψας πρὸς τὴν Ἀλήθειαν καὶ Ἠθικὴν τὸ ἄσμα.
Ἀλλὰ τίς θὰ ἠδύνατο νὰ προσβληθῇ διότι ἀντικατέστησε ξηρὰ περιγραφήν τὸ πνεῦμα;

(*The Rape of the dock*), καὶ τὸ διδακτικὸν ποίημα «*Δοκίμιον περὶ τοῦ ἀνθρώπου*» Σ. τ. Μ.

121. Τὸ κύριον ἔργον τοῦ *Kleist* (1715—1759) ἦτο «*Τὸ ἔαρ*». Ἡ μεταβολὴ τῆς γνώμης αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸ περιγραφικὸν τοῦτο ποίημα συμπίπτει πιθανώτατα μετὰ τοῦ χρόνου τῆς ἐν *Λειψία* διαμονῆς αὐτοῦ (1757—1758), ὅπου ἀνεστρέφето μετὰ τοῦ ἐκεῖ παρόντος *Λέσσιγγ*. Σ. τ. Μ.

122. *Poétique Française T. II. p. 501.* Ἐγραφον τὰς σκέψεις ταύτας πρὶν ἢ τὰ δοκίμια τῶν γερμανῶν ἐν τῷ εἶδει τούτῳ τῆς ποιήσεως (τὸ *Εἰδύλλιον*) γίνωσι παρ' ἡμῶν γνωστά. Ἐξετέλεσα, ὅτι διενεούμην· καὶ ἂν κατορθώσωσι νὰ ἐξάρωσι τὸ ἠθικὸν ὑπὲρ τὰς λεπτομερείας τῶν φυσικῶν περιγραφῶν, θὰ διαπρέψωσιν ἐν τῷ εἶδει τούτῳ, τῷ πλουσιωτέρῳ, εὐρύτερῳ, γονιμότερῳ καὶ ἀπείρῳ φυσικωτέρῳ καὶ ἠθικωτέρῳ, ἢ τὸ τῆς ποιμενικῆς ἐρωτολογίας.

[Ὁ *Μαρμοντέλ*, (1723—1799) ὡς γνωστόν, ἔγραψε καὶ τραγῳδίας καὶ τὰ «Ἠθικά διηγήματα». Ἀλλ' ὁ *Λέσσιγγ* ἀναφέρει αὐτὰ ἐν ταῦθα ἐξ ἀφορμῆς τοῦ αἰσθητικοῦ αὐτοῦ ἔργου «*Poétique Française*». Σ. τ. Μ.

[Τὰ σημεῖα, ὧν χρῆται ἡ ζωγραφικὴ καὶ γλυπτικὴ (σχήματα, χρώματα, μάρμαρα κτλ.) ὀνομάζει ὁ *Λέσσιγγ* φυσικά· τὰ δὲ σημεῖα, ὧν χρῆται ἡ ποίησις, (τὰ γράμματα οἱ ἑναρθεοὶ φθόγγοι), ὀνομάζει ἀνθρώπινα, ἴσως μόνον πρὸς διάκρισιν τούτων ἐξ ἐκείνων. Ἐνταῦθα [ὁμοῦς λέγονται ἀνθρώπινα, διότι δύνανται τὰ παραλλήλως κείμενα σώματός τινος μέρη, ἀνθαιρέτως νὰ περιγράψωσι διαδοχικῶς] Σ. τ. Μ.

123. *Φρ. Mazzuoli* (1503—1540) ζωγράφος καὶ χαλκογράφος, διάσημος μμητιὴς τοῦ *Κορρεγίου*. Σ. τ. Μ.

124. «*Σκέψεις περὶ τοῦ κάλλους καὶ περὶ τῆς ἐν τῇ ζωγραφικῇ καλαισθησίας*». Σελ. 69. (ὁ *Ραφαήλ Mengs*, γεννηθεὶς ἐν *Βοημία* τὸ 1728 καὶ ἀποθανὼν ἐν *Ρώμῃ* τὸ 1779, ἦτο διάσημος ζωγράφος καὶ τεχνογράφος, καὶ ὁμιλεῖ ἐν τῷ μνημονευθέντι ἔργῳ αὐτοῦ περὶ τοῦ μεγαλοφυοῦς τρόπου, ὃν μεταχειρίζεται ὁ μέγας ζωγράφος *Ραφαήλ* περὶ τὴν διάταξιν τῶν ἐνδυμάτων ἐν ταῖς εἰκόσιν αὐτοῦ. Σ. τ. Μ.

ΑΘΗΝΩΝ

125. Ἰλιάδ. Ε. στ. 722.

126. Ἰλιάδ. Μ. στ. 296. [294].

127. Διον. Ἀλικαρνασσ. Ὀμήρου βίος, παρὰ Ο. Gale ἐν Opusc. Mythol. σ. 401.

128. Προφανῶς ὁ Σέρβιος δικαιολογεῖ τὸν Βιργίλιον κατ' ἄλλον τρόπον. Διότι ὁ Σέρβιος παρετήρησε τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἀσπίδων διαφορὰν. «Τρόντι διαφέρουσιν ἀλλήλων ἡ ἀσπίς αὕτη καὶ ἡ τοῦ Ὀμήρου» ἐκεῖ ἱστοροῦνται τὰ καθέκαστα, ἐνῶ γίνονται ἐδῶ γινώσκονται, τοῦ ἔργου ἤδη συντελεσθέντος· διότι καὶ ἐδῶ ὁ Αἰνείας δέχεται τὰ ὄπλα, πρὶν ἐξετάσῃ αὐτά· ἐκεῖ παραδίδονται τῷ Ἀχιλλεῖ ὑπὸ τῆς Θέτιδος, ἀφ' οὗ πάντα ἤδη ἐξιστορήθησαν (ad. v. 625 lib. VIII, Aeneid). Καὶ διατί τοῦτο; Διότι, φρονεῖ ὁ Σέρβιος, ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Αἰνείου δὲν ἦσαν μόνον ἀπεικονισμένα τὰ ὀλίγα γεγονότα, ἀλλὰ

* ἅπαν τὸ γένος τὸ μέλλον
τοῦ Ἀσκανίου, πρὸς δὲ ἡ σειρὰ τῶν μελλόντων πολέμων
(VIII. 628)

Πῶς ἠδύνατο λοιπὸν ὁ ποιητὴς μετὰ τῆς αὐτῆς ταφύτης, μετὰ ἧς ὁ Ἥφαιστος ἐπρεπε νὰ ἐπεξεργασθῇ τὸν Ἀσκανίαν καὶ ὀνομασθῇ τὴν ὅλην μακρὰν σειρὰν τῶν ἀπογόνων καὶ νὰ ἀναφέρῃ πάντας τοὺς ἐπ' αὐτῶν κατὰ τάξιν διεξαχθέντας πολέμους; Αὕτη εἶνε ἡ ἔννοια τῶν σκοτεινῶν πῶς λέξεων τοῦ Σερβίου: «Καλῶς λοιπὸν ἔπραξεν ὁ Βιργίλιος, διότι δὲν ἐφαίνετο ὅτι ἦτο δυνατόν συγχρόνως μεθ' ὅσης γοργότητος ἐκτυλίσσεται ἡ διήγησις, μετὰ τῆς αὐτῆς νὰ συντελῇται καὶ τὸ ἔργον, ὥστε νὰ συμβαδίζῃ μετὰ τοῦ λόγου». Ἐπειδὴ ὁ Βιργίλιος ὀλίγα μόνον ἠδύνατο νὰ ἀναφέρῃ ἐκ τοῦ non enarrabile texto elyprei δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ αὐτό, διαρκούσης τῆς ἐργασίας τοῦ Ἥφαιστος, ἀλλ' ἐπρεπε νὰ ἀναβάλῃ αὐτὸ ἕως οὗ συντελεσθῇ τὸ ὅλον. Ἡθελον εὐχρηστῇ χάριν τοῦ Βιργιλίου, νὰ ἦνε ὁ συλλογισμὸς οὗτος τοῦ Σερβίου ὅλος ἀβάσιμος ἡ αἰτιολογία μὴν θὰ ἦτο αὐτῷ πολὺν πλεον τιμητικὴ. Διότι τίς τὸν ἠνάγκασε νὰ εἰκονίσῃ ἐπὶ ἀσπίδος ὁλόκληρον τὴν ἑωμαϊκὴν ἱστορίαν; Αἱ ὀλίγων εἰκόνων κατέστησεν ὁ Ὀμηρὸς τὴν

* — — — genus omne futurae
stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella.

ἀσπίδα αὐτοῦ κεφάλαιον παντὸς ὅ,τι συμβαίνει ἐν τῷ κόσμῳ. Δὲν φαίνεται, ὡς ἂν ὁ Βιργίλιος, μὴ δυνάμενος νὰ ὑπερβῇ τὸν Ἑλληνα κατὰ τὴν σύλληψιν τῶν θεμάτων καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν εἰκόνων, ἠθέλησε νὰ ὑπερακοντίσῃ αὐτὸν τοῦλάχιστον κατὰ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν; Καὶ τί θὰ ἦτο μᾶλλον παιδαριῶδες τούτου;

129. Aeneid. lib. VIII. v. 447-454.

ΙΘ'.

130. Ἰούλιος Καῖσαρ Σκάλιγερ, ὁ ἐπικαλούμενος πρεσβύτερος πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, τοῦ διακεκριμένου φιλόλογου, γεννηθεὶς ἐν Παδοῇ τὸ 1484, καὶ ἀποθανὼν ἐν Γαλλίᾳ τὸ 1558, συνέγραψε Ποιητικὴν εἰς 7 βιβλία. — Κάρολος Περρώλτ (1628 — 1703) γάλλος ποιητὴς καὶ αἰσθητικὸς, ὑπερασπιστὴς τῆς καλαισθησίας τῶν συγχρόνων αὐτοῦ ἐναντίον τῶν ἀρχαίων (Parallèle des anciens et des modernes. Paris 1688—92.) — Ἰ. Τερρασών (1670—1750), γάλλος ἀρχαιοδίφης, γράφας κριτικὰς πραγματείας περὶ τῆς Ὀμήρου Ἰλιάδος. — J. Boivin (1663—1726), ὑπερασπιστὴς τοῦ Ὀμήρου (Apologie d'Homère et du bouclier d'Achille). Σ. τ. Μ.

130a. Sed in scuto ejus Amazonum proelium coelavit intumescence ambitu parmae; ejusdem concava parte Deorum et Gigantum dimicationem. (Ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῆς κυρτῆς ἐπιφανείας τῆς ἀσπίδος αὐτοῦ ἐτόρυνσε τὴν μάχην τῶν Ἀμαζόνων, εἰς δὲ τὰ κοῖλα μέρη τὴν πάλιν τῶν Θεῶν καὶ τῶν Γιγάντων). Plinius. XXXVI. Sect. 4. p. 726. Edit. Hard.

131. Ἰλιάδ. στ. 497 - 508.

132. Στ. 509—540.

133. Ἡ πρώτη ἀρχεῖται ἀπὸ τοῦ στίχου 483 καὶ καταλήγει εἰς τὸν στίχον 489· ἡ δευτέρα ἀπὸ τοῦ 490—509· ἡ τρίτη ἀπὸ τοῦ 510—540· ἡ τετάρτη ἀπὸ τοῦ 541—549· ἡ πέμπτη ἀπὸ τοῦ 550—560· ἡ ἕκτη ἀπὸ τοῦ 561—572· ἡ ἑβδόμη ἀπὸ τοῦ 573—586· ἡ ὀγδόη ἀπὸ τοῦ 587—589· ἡ ἐνάτη ἀπὸ τοῦ 590—605 καὶ ἡ δεκάτη ἀπὸ τοῦ 606—608. Μόνον ἡ τρίτη εἰκὼν δὲν προοιμιάζεται διὰ τῶν μνημονευθεισῶν λέξεων· ἀλλ' ἐκ τῶν τῆς δευτέρας «ἐν δὲ δύο ποιήσε πό-

λεις», καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ πράγματος ἀρκούντως γίνεται δῆλον, ὅτι αὕτη πρέπει νὰ ᾔητε ἰδιαίτερα τις εἰκόν.

134. Φωκικά. κεφ. XXV—XXXI.

135. "Ἰνα δείξω, ὅτι δὲν εἶπον ὑπερβολὴν περὶ τοῦ Pope, παραθέτω ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῆς γλώσσῃ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐπομένου ἐξ αὐτοῦ ληφθέντος χωρίου (*Iliad. Vol. V. Obs. p. 61*). *That he was so stranger to aerial Perspective, appears in his expressly marking the distance of object from object: he tells us etc.* Λέγω, ὅτι ὁ Pope μετεχειρίσθη ἐνταῦθα παντάπασιν σφαλερῶς τὴν ἔκφρασιν *aerial Perspective* (*Perspective aérienne*, ἡ διὰ τοῦ ἀέρος ἄποψις), διότι αὕτη οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὰ κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀποστάσεως μειούμενα μεγέθη, ἀλλὰ σημαίνει ἀπλῶς τὴν ἐξασθένεισιν καὶ ἀλλοίωσιν τῶν χρωμάτων ἀναλόγως τῆς φύσεως τοῦ ἀέρος, ἣ τοῦ περιβάλλοντος, δι' οὗ βλέπομεν αὐτά. Μόνον εἰς τὸν παντελῶς ἀγνοοῦντα τὸ πρᾶγμα, ἦτο συγκεχωρημένον νὰ διαπράξῃ τὸ σφάλμα τοῦτο.

136. *Betrachtungen über die Malerei* S. 185.

137. Ἐργράφη ἐν ἔτει 1763.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ
Κ'

138. Κωνσταντῖνος ὁ Μανασῆς, ζήσας περὶ τὰ μέσα τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, συνέγραψε «Σύνοψιν Ἱστορικὴν» εἰς 7000 περίπου στίχους, πρὸς δὲ καὶ ἐρωτικὸν τι ποίημα «Τὰ κατ' Ἀρίστην δρον καὶ Καλλιθέαν», ἐξ οὗ ὀλίγοι μόνον στίχοι περιεσώθησαν.

Σημ. τ. Μετ.

139. Σύνοψις Ἱστορική, στ. 1157. Ἡ κυρία *Dacier* ἔστρεξε λίαν τὴν εἰκόνα ταύτην τοῦ Μανασῆ, πλὴν τῶν ταυτολογιῶν: *De Helenae pulchritudine omnium optime Constantinus Manasses, nisi in eo tautologiam reprehendas. (Ad Dictyn Cretensem tib. 1. cap. 3. 5.)* Ἀναφέρει δ' ὡσαύτως, κατὰ τὸν Μεξερῆκ (*Comment. sur les Epîtres d'Ovide T. II p. 361*) τὰς περιγραφὰς τοῦ κάλλους τῆς Ἑλένης ὑπὸ τοῦ Φρυγίου Δάριτος καὶ τοῦ Κεδρηνοῦ. Ἐν τῇ πρώτῃ εὑρίσκειται χαρακτηρ ὀλίγον παραδόξος. Ὁ Δάρις δηλαδὴ λέγει περὶ τῆς Ἑλένης (*cap. 12. p. 14, 15 Meister*),

ὅτι εἶχε κηλῖδα μεταξὺ τῶν ὀφρύων: *notam inter duo supercilia habentem*. Ἀλλ' αὐτὸ δὲν ἦτο βεβαίως ὥραϊον. Ἐπεθύμουν νὰ ἐξέφραζεν ἡ Γαλάτις τὴν περὶ τούτου γνώμην αὐτῆς. Τὸ κατ' ἐμὲ θεωρῶ τὴν λέξιν *notam* ὡς παρεφθαρμένην, καὶ φρονῶ, ὅτι ὁ Δάρις ἠθέλε νὰ εἴπῃ περὶ τοῦ καλουμένου παρὰ μὲν τοῖς Ἕλλησι «μεσοφρύου», παρὰ δὲ τοῖς Λατίνοις *glabella*. Ὁ Μανασῆς ἐννοεῖ, ὅτι αἱ ὀφρυὲς τῆς Ἑλένης δὲν ἦσαν συνηνωμέναι, ἀλλ' ἐχωρίζοντο διὰ τινος ἐν τῷ μεταξὺ μικροῦ χώρου. Ἡ καλαισθησία τῶν ἀρχαίων ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἐποίκιλλεν. Οἱ μὲν ἔστρεγον τὸ μεσόφρυον, οἱ δὲ ὄχι. (*Junius de Pictura, Vet. lib. III. cap. 9, pag. 245*). Ὁ Ἀνακρέων ἐτήρησε τὴν μέσσην ὁδόν: αἱ ὀφρυὲς τῆς ἀγαπητῆς αὐτοῦ δὲν ἦσαν οὔτε ἐπαισθητῶς κεχωρισμέναι, οὔτε ἐντελῶς συνηνωμέναι, συνετέρεχον λεληθότως εἰς ἐν μόνον σημεῖον. Οὕτω λέγει τῷ τεχνίτῃ, ὅστις ἐμελλε νὰ ζωγραφῇ αὐτήν (Ῥδὴ 28):

Τὸ μεσόφρυον δὲ μὴ μοι
διάκοπτε, μήτε μίσγε,
ἐχέτω δ' ὅπως ἐκείνη,
τὸ κελυφὸς σύνοφρον
βλεφάρων ἵτυν κελαινὴν.

Οὕτως ἀναγινώσκει τὸ χωρίον ὁ Ραυῦ, ἂν καὶ ἄνευ τῆς γραφῆς ταύτης ὁ νοῦς ᾔητε ὁ αὐτός, καὶ δὲν ἠστόχησεν αὐτοῦ ὁ Ἑρρίκος Στέφανος:

*Supercilii nigrantes
discrimina nec arcus,
confundito nec illos:
sed junge sic ut anceps
divortium relinquas
quale esse cernis ipsi.*

Ἀλλ' ἂν ἐπέτυχον τὸν νοῦν τοῦ Δάριτος, τί ἔπρεπε τότε ν' ἀναγνώσῃ τις ἀντὶ τῆς λέξεως *notam*; Μή τοι *moram*; Διότι εἶνε βέβαιον, ὅτι *mora* δὲν σημαίνει μόνον τὸ πρό τινος συμβησομένου χρονικὸν διάστημα, ἀλλὰ καὶ τὸν μεταξὺ δύο ἀντικειμένων χώρον.

*

Μέσφ τῶν ἀνησυχῶν ἤθελα πετρῶν
νὰ ἐρριπτόμην κώλυμα,

εὐχεται ὁ μανόμενος Ἡρακλῆς παρὰ Σενέκα (στ. 1215), ὅπερ χωρίον ὁ Γρονόβιος εὐστόχως ἐρμηνεύει: *Optat se medium jacere inter duas Symplegades, illarum velut moram impedimentum, obicem; qui eas moretur, vetet aut satis arcte coniungi aut rursus distrahi.* (ἐπιθυμῇ νὰ ῥιφθῇ μεταξὺ τῶν δύο συμπληγάδων, οἷονεὶ κώλυμα ἐκείνων· ὥστε νὰ ἐπιβραδύνῃ, νὰ κωλύσῃ αὐτὰς ἢ στενῶς νὰ συζευχθῶσιν, ἢ πάλιν νὰ διασπασθῶσιν). Ἐπίσης παρὰ τῷ αὐτῷ ποιητῇ *lacertorum morae* σημαίνει *juncturae* (Sch. oederus ad. v. 762 Thyest).

148. *Orlando furioso, Canto VII. St. 11—15.* «Ἡ διάπλασις τοῦ σώματος αὐτῆς ἦτο τόσον θελκτική, ὥσταν μόνον σοφοὶ ζωγράφοι ἠδύναντο νὰ φαντασθῶσιν. Ἐνώπιον τῆς ξανθῆς, μακρᾶς καὶ βοστρυχώδους κόμης αὐτῆς ὠχρία καὶ ὁ λαμπρότερος χρυσός. Ἐπὶ τῶν τρυφερῶν παρειῶν ἐπὶνθι τὸ ἀναμεμιγμένον χρῶμα τῶν ῥόδων καὶ τῶν κρίνων. Τὸ φαιδρὸν μέτωπον, τὸ σύμμετρον, ἦτο ἐκ λείου ἐλέφαντος. Κάτωθεν δύο μελανῶν, λεπτοτάτων τόξων, ἔλαμπον δύο μαῦροι ὀφθαλμοί, ἢ μᾶλλον δύο κόκκοι ἡλίου οὐρανὸν περιεστρέφοντες ἐρασίμως καὶ βραδέως περιστρέφοντο. Περὶ αὐτὴν ἐφαίνετο ὁ ἔρως παίζων καὶ περρυγίζων· ἐκ τούτων ἐφαίνετο ἐκκενῶν ὁλόκληρον τὴν φανέρησαν αὐτοῦ καὶ κλέπτων φανερὰ τὰς καρδίας. Κάθετος διὰ μέσου τοῦ προσώπου καταβαίνει ἡ ῥίς, εἰς ἣν οὐδ' ὁ φθόνος θὰ εὐρισκέ τι ἐπίρογον. Ὑπ' αὐτὴν κεῖται, ὡς μεταξὺ δύο μικρῶν κοιλάδων τὸ στόμα, κεκαλυμμένον ὑπὸ τοῦ ἰδιάζοντος αὐτῷ κινναβάρεως, μετὰ δύο σειρῶν ἐκλεκτῶν μαργαριτῶν, οὓς ὠραῖον, γλνκὺν χεῖλος κρύπτει καὶ φανερώνει. Ἐντεῦθεν ἐξέρχονται οἱ θελκτικοὶ λόγοι, οἱ κατανύγοντες πᾶσαν σκληρὰν καὶ αἰσχυρὰν καρδίαν. Ἐδῶ μορφοῦται τὸ ἐράσιμον. ἐκεῖνο μεῖδιμα, τὸ ἀνοῖγον τὸν παρὰδαισον εἰς τὴν γῆν. Λευκὴ χιών ὁ ὠραῖος λαιμός, καὶ γάλα τὸ στήθος, ὁ λαιμός στρογγύλος, τὸ στήθος σφριγῶν καὶ εὐρύ. Δύο τρυφερά ἐκ καθαροῦ ἐλεφαντόδοντος μῆλα ἀνασείονται ἠρόμα, ὡς τὰ κύματα εἰς τὴν ἀκροτάτην ζώνην τῆς ἀκτῆς, ὅταν παυγινώδης αὖρα θωπεύῃ τὴν θάλασσαν. Τὰ λοιπὰ μέλη

*

Ego inquieta montium jaceam mora

οὔτε ὁ Ἄργος θὰ ἠδύνετο νὰ ἴδῃ. Ἀλλ' ἦτο εὐκόλον νὰ κρίνῃ τις, ὅτι, ὅ,τι ἐφαίνετο ἦτο ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς ὅ,τι ἐκρύπτετο. Οἱ βραχίονες δεικνύονται ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ συμμετρίᾳ, ἡ λευκὴ χεὶρ ἐπιμήκης πως καὶ στενὴ ἐν τῷ πλάτει αὐτῆς, ἐξ ἧς οὔτε ἁρμός, οὔτε φλέψ ἐξέρχεται.

140. Τὸ πανδαιμόνιον εἶνε τὸ παλάτιον τοῦ Σατανᾶ ἐν τῷ Ἀπολεσθέντι Παραδείσῳ τοῦ Μίλτωνος). Σημ. τ. Μετ.

141. *Dialogo della Pittura, intitolato l' Aretino, Firenze 1735. p. 175.* «Ἄν οἱ ζωγράφοι θέλωσι νὰ εὕρωσι τέλειον πρότυπον ὥραίας γυναικός, ἃς ἀναγνώσσωσι τὰς στροφὰς ταύτας τοῦ Ἀριόστου, ὅπου περιγράφει μετὰ θαυμασίας τέχνης τὰ κάλλη τῆς γοήσεως Ἀλκίνης· θὰ ἴδωσιν ἐπίσης, ὅτι οἱ καλοὶ ποιηταὶ εἶνε καὶ ζωγράφοι». (Ὁ Dolce ἦτο ἰταλὸς λόγιος καὶ ποιητὴς (1508—1566). Τὸν περὶ ζωγραφικῆς διάλογόν του ὠνόμασεν Ἀρετίνον, ἐκ τοῦ ἐν αὐτῷ διαλεγόμενον ὁμωνύμου συγγραφέως). Σημ. τ. Μετ.

142. Αὐτόθι: «Ἴδον ὅτι, ὅσον ἀφορᾷ τὴν συμμετρίαν, ὁ εὐφρέστατος Ἀριόστος ὑποδεικνύει τὴν καλλιτέραν, ἣν ἤθελον δυνήθῃ νὰ πλάσωσιν αἱ χεῖρες τῶν ἐξοχωτέρων ζωγράφων μεταχειρισθῆς τὴν λέξιν ταύτην *industria*, ἵνα δηλώσῃ τὴν μελέτην, τὴν ἀρμόζουσαν εἰς τὸν καλὸν τεχνίτην».

143. Αὐτόθι σ. 182. «Ἰδὼν ὁ Ἀριόστος χρωματίζει, καὶ εἰς τὸν χρωματισμὸν τοῦτον δείκνυνται ἐφάμυλλος τοῦ Τιτσιανοῦ».

144 (Αὐτόθι σ. 180) «Ἡδύνετο ὁ Ἀριόστος ὡς εἶπε ξανθὴ κόμη, νὰ εἴπῃ χρυσὴ κόμη· ἀλλὰ τῷ ἐφάνη ἴσως ὅτι ἡ ἐκφρασις ἐνεῖχε πολὺν τὸ ποιητικόν. Ἐξ οὗ συμπεραίνεται, ὅτι ὁ ζωγράφος δύναται νὰ μιμηθῇ τὸν χρυσόν, καὶ ὅχι νὰ τὸν θέσῃ (ὡς πράττουσιν οἱ μικρογράφοι) εἰς τὰς εἰκόνας αὐτοῦ· εἰς τρόπον ὥστε δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ κόμη δὲν εἶνε χρυσή, ἀλλ' ὅτι φαίνεται λάμπουσα ὡς χρυσός». «Ὅ,τι ὁ Dolce ἐν τοῖς ἐπομένοις παραθέτει ἐκ τοῦ Ἀθηναίου εἶναι ἀξιοσημείωτον, μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς, ὅτι τοῦτο δὲν εὐρίσκεται αὐτόθι ἐντελῶς οὕτω. Ἀλλὰ περὶ τούτου ἐν ἄλλῳ τόπῳ.

145. (Αὐτόθι σ. 183). «Ἡ ῥίς ἡ εὐθύνγραμμος εἶχε κατὰ τὸ φαινόμενον ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τοὺς τύπους ἐκείνους τῆς ῥιγῆς, οὓς βλέπομεν ἐν ταῖς εἰκόσι τῶν ὠραίων ὁωμαίων γυναικῶν τῆς ἀρχαϊότητος.»

146. *Aeneid* IV. v. 136.

147. Τοῦτο εἶπεν ὁ Ζεῦς πρὸς τινὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ὅστις ἐξωγράφησεν Ἑλένην πολλῶ χρυσῷ κεκοσμημένην, ἥτις ὠνομάσθη διὰ τοῦτο «πολύχρυσος». (Κλήμ. Ἀλεξ. προτρεπ. II. 1).

Σημ. τ. Μετ.

148. Ὁδὴ 28. στ. 33. καὶ 29 στ. 27 καὶ 43.

149. Εἰκόνες § 3. T. B. σ. 461. ἔκδ. Reits.

KA'

150. Ἰλιάδ. Γ. στ. 121.

151. Αὐτ. στ. 319 [μᾶλλον 329].

152. Αὐτ. στ. 156 — 158.

153. Μᾶλλον «Κόρινθα», διότι Λεσβία ἐκαλεῖτο ἡ ἐρωμένη τοῦ Κατούλλου.

Σημ. τ. Μετ.

KB'

154. *Val. Maximus lib. III. Cap. 7.* Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς. Τέχνη Ρητορική, κεφ. 12 περὶ λόγων ἑξελίξεως.

155. *Fabricii Biblioth. Graec. Lib. II cap. 6. p. 345.*

156. Ὁ Πλίνιος λέγει περὶ τοῦ Ἀπελλοῦ (*Lib. XXXV. sect. 36. p. 698. Edit. Hard.*): *Fecit et Dianam sacrificantium virginum choro mixtam: quibus vicisse Homeri versus videtur id ipsum describentis.* (Ἐποίησε καὶ Ἀρτεμιν ἀναμεμυγμένην εἰς τὸν χορὸν θυνουσῶν παρθένων· καὶ φαίνεται ὑπερτερήσας ἐν τούτοις τοὺς στίχους τοῦ Ὀμήρου περιγράφαντος αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀντικείμενον). Οὐδὲν τοῦ ἐπαίνου τούτου ἀληθέστερον. Ὡραῖαι Νύμφαι περὶ θεὰν ὥραϊαν, ἥς τὸ ἡγεμονικὸν μέτωπον ὑπερέχει αὐτῶν, εἶνε βεβαίως θέμα ἀρμοδιώτερον πρὸς τὴν ζωγραφικὴν, ἢ πρὸς τὴν ποιήσιν. Ἀλλὰ τὸ *sacrificantium* μοι φαίνεται λίαν ὑποπτον. Τί ζητεῖ ἡ θεὰ μεταξὺ τῶν θυνουσῶν παρθένων; Καὶ εἶνε αὕτη ἡ ἀσχολία, ἣν ἀπονέμει ὁ Ὀμηρος εἰς τὰς συμπαικτίας τῆς Ἀρτέμιδος; Οὐδαμῶς· αὐταὶ διαπορεύονται μετ' αὐτῆς ὄρη καὶ δάση, θηρεύουσι, παίζουν, ὀρχοῦνται (Ὀδυσσ. Ζ. στ. 102—106):

Οἷη δ' Ἀρτεμὶς εἴσι κατ' οὖρεος ἰοχέαιρα,
ἢ κατὰ Ταύγετον περιμήκετον, ἢ Ἐρύμανθον,
τερπομένη κάπροισι καὶ ὠκείῃς ἐλάφοισιν·
τῇ δὲ θ' ἅμα Νύμφαι, κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο,
ἄγρονόμοι παῖζουσι·

ὁ Πλίνιος λοιπὸν δὲν θὰ ἔγραφε *sacrificantium*, ἀλλὰ *venantium* (θηρευουσῶν), ἢ τι ὅμοιον, ἵσως *sylvis vagantium* (πλανωμένων εἰς τοὺς δρυμούς), ἥτις διόρθωσις θὰ εἶχε περίπου τὸν ἀριθμὸν τῶν μεταλληγέντων στοιχείων. Ἀλλὰ πρὸς τὸ δημοτικὸν «παῖζουσι» θὰ ἤρμοξε τὰ μάλιστα ἡ λέξις *sallantium*· καὶ ὁ Βιογύλιος δὲ ἀπομύμενος τὸ χωρίον τοῦτο ποιεῖ τὴν Ἀρτεμιν χορεύουσαν μετὰ τῶν Νυμφῶν αὐτῆς. (*Aeneid. v. 497. 498* [μᾶλλον 498. 499.] :

* Εἰς τοῦ Εὐρώτα τὰς ὄχθας ἡ Ἀρτεμὶς, ἢ εἰς τοῦ Κύνθου τὰς κορυφὰς τοὺς χοροὺς οὕτως ἄγει.

Παράδοxon ἰδέαν ἐκφέρει περὶ τούτου ὁ Spence (*Polymetis Dial. VIII. p. 102*). *This Diana λέγει, both in the picture and in the description, was the Diana Venatrix, tho' she was not represented either by Virgil, or Apelles, or Homer, as hunting with her Nymphs; but as employed with them in that sort of dances which of old were regarded as very solemn acts of devotion.* (Ἡ Ἀρτεμὶς αὕτη ἐν τε τῇ ζωγραφικῇ καὶ ταῖς ποιητικαῖς περιγραφαῖς ἦτο Ἀρτεμὶς ἡ Ἀγροτέρα, ἀν καὶ οὔτε ὁ Βιογύλιος, οὔτε ὁ Ἀπελλῆς, οὔτε ὁ Ὀμηρος παρέστησαν αὐτὴν θηρεύουσαν μετὰ τῶν Νυμφῶν αὐτῆς, ἀλλ' ἀσχολουμένην μετ' αὐτῶν εἰς τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῶν χορῶν, οὓς ἐθεώρουν πάλαι ὥς ἀποτελοῦντας μέρος τῆς λατρείας». Ἐν τινι δὲ ὑποσημειώσει προσεπιφέρει: *The expression of παῖζειν, used by Homer on this occasion, is scarce proper for hunting; as that of, Choros exercere, in Virgil, should be understood of the religious dances of old, because dancing, in the old Roman idea of it, was indecent even for men, in public; unless it were the*

* *Qualis in Eurotae ripis, aut per junga Cynthi. exercet Diana choros — —*

sort of dances used in Honour of Mars, or Bacchus, or some other of their gods. (Ἡ λέξις παίζειν, ἣν ὁ Ὅμηρος ἐν ταῦθα μεταχειρίζεται, οὐδόλως ἀρμόζει τῷ θηρᾷ ἐπίσης τὸ Choros exercere τοῦ Βιογυλίου ἔπρεπε νὰ ἐννοῇ τοὺς θρησκευτικὸν χοροὺς τῶν ἀρχαίων, διότι ὁ χορὸς κατὰ τὴν ἰδέαν ἦν εἶχον περὶ αὐτοῦ οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι, ἦτο ἀπρεπὴς καὶ εἰς ἄνδρας ἀκόμη δημοσίᾳ τελούμενος, ἐκτὸς ἐὰν ἦτο ἐκ τῶν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀρεως, ἢ τοῦ Βάκχου, ἢ ἄλλου τινὸς θεοῦ). Ὁ Spence δηλαδὴ ἐννοεῖ τοὺς ἐπισήμους ἐκείνους, τοὺς συγκатаλεγόμενους παρὰ τοῖς ἀρχαίοις εἰς τὰς ἱεροτελεστικὰς πράξεις. Ἐξ οὗ, φρονεῖ, καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Πλινίου χοῖσις τῆς λέξεως sacrificare: It is in consequence of this that Pliny in speaking of Diana's Nymhs on this very occasion, uses the word sacrificare of them; which quite determines these dances of theirs to have been of the religious kind. (Ἐνεκα τούτου ὁ Πλίνιος, ὁμιλῶν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ περὶ τῶν Νυμφῶν τῆς Ἀρτέμιδος, μεταχειρίζεται τὴν λέξιν sacrificare, ἣτις καθορίζει ἀκριβῶς τὸν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα τῶν χορῶν αὐτῶν.) Ἀπομονεῖ, διὰ παρὰ Βιογυλίου καὶ ἄλλων, ὅτι Diana choro. "Ἄν λοιπὸν ὁ χορὸς οὗτος ἦτο θρησκευτικὸς, πρὸς τιμὴν τίνος ἐχόρευεν αὐτὸν ἡ Ἀρτεμις; Πρὸς τιμὴν ἑαυτῆς ἢ ἄλλης τινὸς θεότητος; Ἀμφότερα εἶνε ἅτοπα. Καὶ διότι οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι ἐθεώρουν τὸν χορὸν ἐν γένει ὡς οὐχὶ τόσον ἀρμόζοντα εἰς πρόσσωπα σεμνά, ἔπρεπε διὰ τοῦτο οἱ ποιηταὶ αὐτῶν νὰ μεταφέρωσι τὴν σοβαρότητα τοῦ λαοῦ αὐτῶν εἰς τὰ τῶν θεῶν ἔθιμα, ἵνα καθωρίσθησαν παντάπασιν ἄλλως ὑπὸ τῶν ἀρχαιστέρων Ἑλλήνων ποιητῶν; Ὅταν ὁ Ὅράτιος λέγῃ περὶ τῆς Ἀφροδίτης (Od. IV. lib. I [v. 5]:

* "Ἀγει χοροὺς ἡ Κυθήρεια ἥδ' εἰς τὸ φῶς τῆς σελήνης
συμπλεγμέναι μὲ Νύμφας αἰδήμονες χάριτες, πλήσσουν
μὲ ἀμοιβαῖον τὸ ἔδαφος πόδα,

ἦσαν οὗτοι ἐπίσης ἱεροὶ θρησκευτικοὶ χοροί; Ἀλλὰ δαπανῶ πολλὰς λέξεις περὶ τοιαύτης παραδοξολογίας.

* Jam Cytherea choro ducit Venus, imminente luna:
junctaeque Nymphis Gratiae decentes
alterno terram quatiant pede — —

157. Ἰλιάδ. Α. στ. 528. Valerius Maximus lib. III cap. 7.
158. Plinius lib. X. sect. 51. p. 616 ed Hard.

159. Ὁ αὐτός, lib. XXXIV. sect 19. p. 651. Ipse tamen corporum tenuis curiosus, animi sensus non expressisse videtur, capillum quoque et pubem non emendatius fecisse, quam rudis antiquitas instituisset.

(Ἄλλ' ὁ αὐτὸς ἐπιμελούμενος λίαν τῶν σωμάτων, φαίνεται ὅτι δὲν ἐξέφρασε τὰ ψυχικὰ συναισθήματα, οὐδὲ κατεσκεύασε τὴν κόμην καὶ τοὺς λούλους ἀμεμπτοτέρους τῆς ἀγροίκου ἀρχαιότητος).

160. Αἰτ. Hic primus nervos et venas expressit, capillum = que diligentius. (Οὗτος πρῶτος ἐξέφρασε τὰ νεῦρα καὶ τὰς φλέβας καὶ πλειότερον ἐπεμελήθη τῆς κόμης).

161. Zergliederung der Schönheit σ. 47. Berl. Ausg.

(Ὁ Οὐίλλιαμ Hogarth, (1697 - 1764), ὁ γνωστὸς ἄγγλος ζωγράφος καὶ χαλκογράφος, ἔγραψεν ἐν ἔτει 1753 τὸ ἀνωτέρω μνημονούμενον ἔργον.)

162. Ἰλιάδ. Γ. στ. 210. 211.

ΑΘΗΝΩΝ

163. Philos. Schriften des Hrn. Moses Mendelssohn. T. II. p. 23. (ὁ Μένδελσον (1729 - 1786), φίλος τοῦ Λέσσιγγ, ἔγραψε πολλὰ φιλοσοφικὰ συγγράμματα· γνωστοτάτη δὲ εἶνε ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἐκπονηθεῖσα διασκευὴ τοῦ Πλατωνικοῦ Διαλόγου «Φαίδωνος». Σημ. τ. Μετ.).

164. Ὁ Οὐίλλιαμ Wycherley (1640 - 1715), κατήγετο ἐκ πλουσίου, ἀρχαίου εὐγενοῦς οἴκου, καὶ ἦτο γνωστὸς ὡς κωμωδοποιός, καὶ ὡς ἄνθρωπος κοῦφος τὰ ἦθη καὶ τὸν χαρακτῆρα. Σημ. τ. Μετ.

165. Ποιτικὴ, κεφ. Ε'.

166. Ὀμήρου παραλειπόμενα, Α. στ. 720 - 778.

167. King Lear. Act. I. Sc. VI.

168. The Life and Death of Richard III. Act. I. Sc. I.

ΚΔ'

169. Briefe die neueste Litteratur betreffend Th. V. S.

102. (Οὗτος εἶνε ὁ ἄνω μνημονευθεὶς φίλος τοῦ Λέσσιγγ Μωϋσῆς Μένδελσον Σ. Μ.)

170. Ποιητική. Κεφ. Α.

171. *Klotzii Epistolae Homericæ. p. 33 et seq.*

ΚΕ'.

172. (Μένδελσον) *Briefe die neueste Litter. betr. Th. V. S. 103.*

173. Νεφέλαι, στ. 170—174.

174. Ἄγγλος πολιτικός καὶ συγγραφεὺς πλήρης πνεύματος καὶ εὐτραπείας. (1694—1773).

175. *The Connoisseur, Vol. 1. No. 21.* Οὕτω περιγράφεται τὸ κάλλος τῆς *Knonmquaiha*: *He was struck with the glossy hue of her complexion, which shone like the jetty down on the black hogs of Hessaqua; he was ravished with the prest gristle of her nose; and his ehes dwelt with admiration on the flaccid beauties of her breasts, which descended to her navel.*

(Ἐξεπλάγη πρὸ τῆς λάμψεως τῆς ἐπιδερμίδος αὐτῆς ὁμοίας πρὸς τὸ στιλπνὸν τρίχωμα τῶν μαύρων χοίρων τῆς *Hessaqua*, ἐρηγεμένη ὑπὸ τοῦ συμπεπιεσμένου χόνδρου τῆς ὀφθῆς αὐτῆς καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ προσηλοῦντο μετὰ θαυμασμοῦ εἰς τὰ πλαδαρά κάλλη τῶν μαστῶν αὐτῆς, κορμαμένων μέχρις ὀμφαλοῦ.) Καὶ τί προσέθηκεν ἡ τέχνη, ἵνα ἀναδείξῃ ἔτι μᾶλλον τόσα θέληγτρα;

She made a varnish of the fat of goats mixed with soot, with which she anointed her whole body, as she stood beneath the rays of the sun; her locks were clotted with molted grease, and powdered with the yellow dust of Buchu; her face, which shone like the polished ebony, was beautifully varied with spots of red earth, and appeared like the sable curtain of the night bespangled with stars; she sprinkled her limbs with wood—ashes, and perfumed them with the dung of Stinkbingsem. Her arms and legs were entwined with the shining entrails of an heifer: from her neck there hung a pouch composed of the stomach of a kid; the wings of an osfrich overshadowed the fleshy

promontories behind; and before she wore an apron formed of the shaggy ears of a lion Ἐπισυνάπτω ἀκόμη τὴν τελετὴν τῆς συζεύξεως τοῦ ἐρωτευμένου ζεύγους. *The Surri of Chief Priest approached them, and in a deep voice chanted the nuptial rites to the melodious grumbling of the Gom-Gom; and at the same time (according to the manner of Caffraria) bedewed them plentifully with the urinary benediction. The bride and bridegroom rubbed in the precious stream with extasy; while the briny drops trickled from their bodies; like the oozy surge from the rocks of Chirigriqua.*

(Κατεσκεύασεν αὕτη ἐπίχρυσμα ἐκ λίπους αἰγός, μεμιγμένον μετ' ἀσβόλης, δι' οὗ ἤλειπεν ἅπαν τὸ σῶμα αὐτῆς καὶ ἐστίαθη ὑπὸ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου· συνεκόλλησε τοὺς βοστρύχους αὐτῆς δι' ἀναλελυμένου λίπους, καὶ ἐπέπασεν αὐτοῖς τὴν κυτρίνην κόνην τοῦ *Buchu*; τὸ πρῶτον αὐτῆς, λάμπον ὡς ἔβενος ἐστιβωμένος, ἦτο περικαλλῶς πεποικιλμένον διὰ σιγμάτων γῆς ἐρυθρᾶς, καὶ ὁμοίαζε τὸν σκοτεινὸν πέπλον τῆς νυκτὸς τὴν λαμπρὴν δὲ ἀστέρων. Ἐπέπασεν εἰς τὰ μέλη αὐτῆς ὡρεὰν καὶ τὰ ἐμύρσασε διὰ κόπρον τοῦ *Stinkbingsem*. Περὶ τοὺς βραχίονας καὶ τὰς κνήμας αὐτῆς ἦσαν περιειλιγμένα τὰ στιλβοντα ἐντόσθια δαμάλεως. Ἀπὸ τοῦ τραχήλου αὐτῆς ἐκρέματο θυλάκιον ἐκ στομάχου ξουρίου· αἱ πτέρυγες στρουθοκαμήλου ἐσκίαζον τὰ σαρκώδη ἀκρωτήρια τῶν ὀπισθίων αὐτῆς· ἔμπροσθεν δ' ἐφόρει περιζῶμα ἐξ ὀρθοτριχῶν ὄτων λέοντος. Ὁ *Surri*, ἢ ὁ πρωθυερεὺς ἐπλησίασεν αὐτοὺς καὶ μετὰ φωνῆς βαθείας ἔψαλε τὴν γαμήλιον ἀκολουθίαν, συνοδευομένην ὑπὸ τοῦ μελωδικοῦ βόμβου τοῦ *Gom — Gom*, καὶ συγχρόνως, κατὰ τὰ ἔθιμα τῆς *Καφφρερίας* ἐροῶντις αὐτοὺς ἀφθόνως διὰ τοῦ οὐρικοῦ ἀγιάσματος. Οἱ νεόνυμφοι ἐτροίβοντο ἐν ἐκστάσει διὰ τοῦ πολυτίμου ὕγρου, ἐνῶ αἱ ἄλμυραὶ σταγόνες ἔρρεον ἀπὸ τῶν σωμάτων αὐτῶν, ὡς τὸ ἕλκωδες κῆμα ἀπὸ τοὺς βράχους τοῦ *Chirigriqua*.)

176. Περὶ ὕψους, τμήμα η', σ. 15 ἐκδ. *T. Fabri.*

177. Ἀσπὶς Ἡρακλέους στ. 266.

178. Φίλοκλ. στ. 31—39.

179. *Aeneid lib. II. v. 277.*
 180. *Metamorph. VI. v. 397* [μᾶλλον 387].
 181. *Metamorph. VIII. v. 809.*
 182. Ὕμνος εἰς Δήμητραν. στ. 111 - 116.
 183. Ἀργοναυτ. βιβλ. Β'. στ. 228—233.
 184. *Beaumont (1586—1616) καὶ Fletcher (1576—1625)*
 σύγχρονος καὶ ἀντίζηλος τοῦ Σαιξπηρου. Σ. τ. Μ.

185. *The Sea Voyage. Act. III. Sc. I.* Γάλλος πειρατὴς ἐξώ-
 κειλεν εἰς ἔρημόν τινα νῆσον. Πλεονεξία καὶ φθόνος φέρουσιν εἰς διά-
 στασιν τὸ πλήρωμα αὐτοῦ καὶ παρέχουσι τὴν εὐκαιρίαν εἰς δύο ἀθλί-
 ους, φρικωδῶς πρὸ πολλοῦ λιμώτιοντος ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης, νὰ
 ἀναγκασθῶσι μετὰ τοῦ πλοίου εἰς τὸ πέλαγος. Οὕτω δὲ πάντων τῶν πρὸς
 ζωάρκειαν διὰ μιᾶς στερηθέντες βλέπουσιν οἱ οὐτιδανοὶ ἐκεῖνοι ἐγγί-
 ζοντα τὸν φρικτότατον θάνατον, καὶ ἐκφράζουσι πρὸς ἀλλήλους τὴν
 πείναν καὶ ἀπελυσίαν αὐτῶν ὡς ἀκολούθως:

Lamure. ὦ, τί ἀντάρα ἔχω στὸ στομάχι μου!
 πῶς γουργουρίζουν τὰ ἄδενδρα μου τ' ἑσπέρα
 Μὲ καίουν ἢ πληγές μου ἀμποτε ξανά
 νᾶτρεχαν αἷμα, γιὰ νὰ ἔχω κάτι τι
 τὴν δίψαν μου νὰ σβύσω.

Franville. Καλοπέρασι
 ποῦ στὸ νοικοκυριό μου εἶχαν οἱ σκύλοι μου!
 τί ἀποθήκη, ἀποθήκη ὀλόκληρη
 μὲ κόκκαλα καὶ κόρες, κόρες μπόλικες!
 Ὁϊμέ, τί πείνα μὲ σπαράζει φοβερή!—
 Λοιπὸν τί νέα;

Lamure.
 Morillar. Βρῆκες κρέας πουθενά;
 Franville. Οὔτε μιὰ βοῦκα. Πέτρες ἄλλο τίποτε,
 μὰ νὰ ροκανισθοῦνε φοβερὰ σκληρές.
 Ἄν θέλῃς ἔχω λάσπην, ὅπου τρώγεται
 μὲ τὸ κουτάλι: λάσπη ἑκτακτη, πηκτὴ,
 μὰ βρῶμα τοῦ διαβόλου. Εἶνε καὶ κορμοὶ
 παλῆοι καὶ σάπιοι δένδρων, ἀλλὰ στὸ νησί

ὅλο δὲν βρίσκεις οὔτε φύλλο, οὔτε λούλουδο.
 Μ' αὐτὸ τί πρᾶμα εἶνε!

Lamure.
 Morillar. Καὶ τί βρωμερό!

Lamure. Μοῦ μοιάζει σὰν φαρμάκι.
 Franville. Ἀδιάφορον,

νὰ τὸ καταβροχθίσω φθάνει νὰ μπορῶ
 εἶν' τὸ φαρμάκι φαγητὸ βασιλικό.

Morillar. Δὲν ἔχεις παξιμάδια; οὔτε τρίμματα
 μέσα στὴν τσέπη; Πάρε τὸ σωκάρδι μου,
 καὶ τρία ψιχουλάκια δός μου μοναχά.

Franville. Οὔτε κι' ἂν τρία μοῦδινες βασιλεία!
 Ἄχ! φίλ', ἕνα κομμάτι κἂν νὰ εἶχαμεν
 ἀπὸ τὸν τράγο, ποῦ περιφρονούσαμεν.

Lamure. Ἡ ἐποχὴ ἐκεῖν' ἦταν παράδεισος.
 Τῶν ποτηριῶν τ' ἀπόπια κἂν ἄς εἶχαμεν,
 ποῦ στὰ νυκτερινὰ μας φαγοπότια
 τὰ χύναμ' ἔτσι!

Morillar. Ἄχ, ἄς ἡμπορούσαμεν
 νὰ γλύφαμε μονάχα τὰ ποτήρια.

Ἄλλὰ ταῦτα εἶνε ὠχρὰ παραβαλλόμενα πρὸς τὴν ἐπομένην σκηνήν,
 ὅπου προσέρχεται ὁ χειρουργὸς τοῦ πλοίου.

Franville. Νὰ κι' ὁ γιατρός μας. Λέγε, βρῆκες τίποτε;
 Μειδιάσε μας, δόσε μας παρηγοριά.

Χειρουργός. Χάνομαι. Ἄς γελάσῃ, ὅποιος εἰμπορεῖ.
 Τίποτε δὲν εὗρηκα. Κ' ἐδῶ τίποτε
 νὰ γίνῃ κρέας χωρὶς θαῦμα δὲν μπορεῖ.
 ὦχ, καὶ νὰ εἶχα τὰ κουτιά μου, τὰ ξαντά,
 τὰ φάρμακα, τὰ φτεῖλια, κι' ὅλα τὰ γλυκὰ
 τῆς φύσεως ἐκεῖνα βοηθήματα,
 τί φαγητὸν ὥραϊον θάκανα μ' αὐτά.

Morillar. Ἐχεις κανένα σαπουνάκι παλαιό;
 Χειρουργός. Ἀμποτε νὰ εἶχα.

Lamure. Τὸ χαρτί τοῦλάχιστον

ποῦ τύλιγες ἐκεῖνα τ' ἀναληπτικά,
εἶτε τὰ χάπια.

Franville

Ἡ τῇ φούσκα τὴν καλὴ

μέ τὸ δροσιτικὸ τὸ κλύσμα;

Morillar.

Ἐμεινε

κανένα μπλάστρι, ἢ παλὴν κατάπλασμα;

Franville.

Καὶ δὲν μᾶς μέλει ποῦ τὸ ἐχρειάσθηκες.

Χειρουργός.

Παιδιά μου, δὲν ὑπάρχουν τέτοιες λιχουδιές.

Franville.

Τὸ λίπωμα, ποῦ τῶχεις κόψει ἀπ' τὸ κορμὶ
τοῦ ναύτη Οὔγου, πέ μας, τί τὸ ἔκαμες;
Βασιλικὸ τραπέζι θὰ εἴχαμε μ' αὐτό.

Χειρουργός.

Μωρὸς ποῦ ἤμουν, τῶρριζα στὴ θάλασσα.

Lamure.

Τί ἀπρονοησία δολοφονική!

186. Ἰταλὸς ζωγράφος (1484—1539) Σημ. τ. Μετ.

187. Richardson de la Peinture T. I. p. 74.

KZ'

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

188. Geschichte der Kunst, S. 347.

189. Ὅχι Ἀπολλόδωρος, ἀλλὰ Πολύδωρος. Ὁ Πλίνιος εἶνε ὁ μόνος, ὅστις ὀνομάζει τοὺς τεχνίτας τούτους, καὶ δὲν ἐγνώριζον, ὅτι τὰ χειρόγραφα διαφέρουσιν ἀλλήλων ἐν τῷ ὀνόματι τούτῳ. Ἄλλως τε ὁ Ἀρδοῦνιος βεβαίως θὰ ἐσημεῖον τοῦτο. Ἀλλὰ αἱ παλαιότεραι ἐκδόσεις ἀναγινώσκουσι πᾶσαι Πολύδωρος. Ὁ δὲ κύριος Βίγκελμαν ἀνέγραψεν Ἀπολλόδωρος βεβαίως ἐκ παραδρομῆς.

190. «Ἀθηνόδωρος δὲ καὶ Λαμίας — οὗτοι δὲ Ἀρκάδες εἰσὶν ἐκ Κλείτορος», Φωκικ. κεφ. 9. σ. 819. Ἐκδ. Kuhn.

191. Plinius lib XXXIV. sect. 19. p. 653. Edit. Hard.

192. Plinius XXXVI. sect. 4. p. 730.

193. Βοιωτικὰ κεφ. XXXIV. σελ. 778. Ἐκδ. Kuhn.

194. Plinius lib. XXXVI. sect. 4. p. 730.

195. Geschichte der Kunst Th. II. S. 331.

196. Plinius l. c. p. 727.

197. Ad. v. 7. lib II. Aeneid. καὶ ἰδίως ad v. 183 lib. XI.

Ὡστε δὲν θὰ ἔσφαλλέ τις, ἂν ἤθελεν αὐξήσει διὰ τοιούτου ἔργον τὸν κατάλογον τῶν ἀπολεσθεῖσων γραφῶν τοῦ ἀνδρὸς τούτου.

198. Plinius lib. XXXVI. sect. 4. p. 729.

KZ'

199. Geschichte der Kunst Th. II S. 347.

200. Plinius XXXVI. sect. 4. p. 730.

201. Lib. I P. 5. Edit. Hard.

202. Τοῦλάχιστον ὁρῶντος ὑπόσχεται νὰ πράξῃ τοῦτο: quae suis locis reddam. Ἀλλ' ἂν τὸ ἐλησμονήσεν ἐντελῶς, δύναται ὁμως νὰ τὸ ἐπραξεν ἐν παρόδῳ καὶ οὐχὶ οὕτω, ὡς προσδοκᾷ τις μετὰ τοιαύτην ὑπόσχεσιν. Γράφων π. χ. (Lib. XXXV. sect. 39): Lysippus (ἂν. Elasippus) quoque Aeginae picturae suae inscripsit ἐνέκαυσεν (ἂν. ἐνέκαεν): quod profecto non fecisset, nisi encastica inventa, (καὶ ὁ Ἑλάσιππος ἐνέγραψεν εἰς τὴν ἑαυτοῦ ζωγραφίαν τῆς Αἰγίνης «ἐνέκαεν», ὅπερ βεβαίως δὲν θὰ ἐπραττεν, ἂν δὲν εἶχεν ἐφεύρει τὴν ἐγκανστικήν), εἶνε φανερόν, ὅτι μεταχειρίζεται τὴν λέξιν ἐνέκαυσε πρὸς ἀπόδειξιν ὅλως διαφόρου πράγματος. Ἄν ὁμως, ὡς ὁ Ἀρδοῦνιος φρονεῖ, ὁ Πλίνιος ἤθελε συγχρόνως νὰ δηλώσῃ αὐτὸ, ὡς ἐν τῶν τριῶν ἐργων, ὧν ἡ ἐπιγραφή φέρεται εἰς ἀόριστον χρόνον, τότε θὰ ἦτο ἄξιον τοῦ κόπου, νὰ μνημονεύσῃ τοῦ πράγματος ἔστω καὶ διὰ βραχέων. Τὰ λοιπὰ δύο ἔργα τοῦ εἵδους τούτου εὐρίσκει ὁ Ἀρδοῦνιος ἐν τῷ ἐπομένῳ χωρίῳ. «Ὁ αὐτὸς (Ἀβγουστός) παρήγγειλεν ἐπίσης νὰ ζωγραφήσωσι δύο εἰκόνας εἰς τοὺς τοίχους τοῦ βουλευτηρίου, τοῦ καθιερωμένου εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου: Τὴν Νεμέαν καθημένην ἐπὶ λέοντος, φέρονσαν φοῖνικα, καὶ παρ' αὐτὴν γέροντα μετὰ βάκτρον, ὅπερ τὴν κεφαλὴν δὲ τούτου κορέματα εἰκὼν συνωρίδος. Ὁ Νικίας γράφει, ὅτι αὐτὸς τὴν ἐνέκαυσε διότι τοιαύτη εἶναι ἡ λέξις, ἣς ποιεῖται χρῆσιν. Ἐν τῇ ἐτέρᾳ εἰκόνι εἶνε θαυμαστὴ ἡ ὁμοιότης νεανίου πρὸς τὸν γέροντα πατέρα, παρ' ὅλην τὴν τηρηθεῖσαν διαφορὰν τῆς ἡλικίας, ὑπερέπταται δὲ αἰτός, φέρων εἰς τοὺς ὄνυχας ὄφιν. Ὁ Φιλοχάρης μαρτυρεῖ ὅτι αὐτὸς ἐποίησε τὸ ἔργον».

Idem (Divus Augustus) in Curia quoque quam in comitio consecrabat, duas tabulas impressit parieti: Nemeam

sedentem supra leonem, palmigeram ipsam, adstante cum baculo sene, cujus supra caput tabula bigae dependet. Nicias scripsit se inussisse: tali enim usus est verbo. Alterius tabulae admiratio est, puberem filium seni patri similem esse, salva aetatis differentia, supervolante aquila draconem complexa. Philochares hoc suum opus esse testatus est. (Libr. XXXV. sect. 10).

Ἐνταῦθα περιγράφονται δύο διάφοροι εἰκόνες, ἃς ὁ Αὔγουστος διέταξε νὰ θέσωσιν εἰς τὸ νεόδμητον βουλευτήριον.

Τὴν δευτέραν ἐποίησεν ὁ Φιλοχάρης, τὴν πρώτην ὁ Νικίας. Ὅτι περὶ ἐκείνης ἐλέχθη, εἶναι καθαρὸν καὶ σαφές. Ἀλλ' ὥς πρὸς ταύτην ὑπάρχουσι δυσκολίαι. Αὕτη παρίστα τὴν Νεμέαν, καθημένην ἐπὶ λέοντος, φέρουσαν φοίνικα, καὶ παρ' αὐτὴν γέροντα κρατοῦντα βάκτρον· *cujus supra caput tabula bigae dependet*. Τί δηλοῖ τοῦτο; « Ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν δὲ τούτου ἐκρέματο πίναξ, ἐφ' οὗ ἦτο ἐξωγραφημένη ξυνωρίς; » Εἶνε ἡ μόνη ἔννοια τῶν λέξεων τούτων. Ἐκρέματο λοιπὸν ὑπὲρ τὴν κυρίαν εἰκόνα καὶ ἄλλη τις μικροτέρα; Καὶ ἦσαν ἀμφοτέραι ἔργα τοῦ Νικίου; Ὅτι ἐκλαμβάνει αὐτὸ ὁ Ἀρδούριος. Διότι ποῦ ἄλλου ἐνταῦθα ὑπῆρχον τὰς εἰκόνες τῶν Νεμείων, ἢ ἄλλη ὁρῶν ἀποδίδεται εἰς τὸν Φιλοχάρην; *Inscripsit Nicias igitur geminae huic tabulae suum nomen in hunc modum: Ὁ ΝΙΚΙΑΣ ΕΝΕΚΑΥΣΕΝ· atque adeo e tribus operibus, quae absolute fuisse inscripta: ILLE FECIT, indicavit praefatio ad Titum duo haec sunt Niciae* ». (Ἐνέγραψε λοιπὸν ὁ Νικίας ἐπὶ τῶν δύο τούτων εἰκόνων τὸ ὄνομα αὐτοῦ οὕτω: Ὁ ΝΙΚΙΑΣ ΕΝΕΚΑΥΣΕΝ· ὥστε ἐκ τῶν τριῶν ἔργων τὰ ὅποια ὁ Πλίνιος, ἐν τῷ πρὸς Τίτον προοιμίῳ αὐτοῦ, ἐνδεικνύει, ὡς φέροντα τὴν ἐπιγραφὴν ἐν ἀορίστῳ χρόνῳ: *ILLE FECIT*, τὰ δύο ταῦτα εἶναι τοῦ Νικίου.) Ἦθελον ἐρωτήσῃ τὸν Ἀρδούριον: ἂν ὁ Νικίας δὲν μετεχειρίζετο τὸν ἀόριστον, ἀλλὰ πράγματι τὸν παρατατικόν, ὁ δὲ Πλίνιος ἤθελε μόνον νὰ παρατηρήσῃ, ὅτι ὁ τεχνίτης ἀντὶ τοῦ « γράφειν » ἐποιήσατο χρῆσιν τοῦ « ἐγκαίειν », δὲν ἔπρεπε καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὁ Πλίνιος νὰ γράψῃ ἐν τῇ γλώσσῃ αὐτοῦ: *Nicias scripsit se inussisse*? Ἀλλὰ δὲν ἐπιμένω εἰς τοῦτο· παραδέχομαι, ὅτι ὁ Πλίνιος ἀλη-

θῶς ἤθελε νὰ δηλώσῃ διὰ τούτου ἐν ἐκ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἔργων. Ἀλλὰ τίς θὰ πεισθῇ νὰ παραδεχθῇ τὴν ὑπαρξίν τῶν δύο εἰκόνων, ὧν ἡ μία ἐκρέματο ὑπὲρ τὴν ἄλλην; Ἐγὼ οὐδέποτε. Αἱ λέξεις λοιπὸν *cujus supra caput tabula bigae dependet*, εἶνε βεβαίως νεοθενμένοι. *Tabula bigae* πίναξ, ἐφ' οὗ ἦτο ἐξωγραφημένη ξυνωρίς, τοῦτο δὲν φαίνεται ὅτι εἶνε κατὰ Πλίνιον, ἂν καὶ οὗτος μεταχειρίζεται ἤδη τὸν ἐνικὸν τοῦ *bigae*, Καὶ ὅποια τις ξυνωρίς; Μήπως τοιαύτη, οἷας ἐγίνετο χρῆσις κατὰ τὰς ἀρματαδρομίας τῶν Νεμείων, ὥστε ἡ μικροτέρα εἰκὼν αὕτη, ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὑπ' αὐτῆς παριστάμενον, νὰ ἀνῆκῃ εἰς τὴν κυρίαν εἰκόνα; Ἀδύνατον· διότι ἐν τοῖς Νεμείοις ἦσαν συνήθη τέθριππα καὶ ὄχι ξυνωρίδες (*Schmidius in Prol ad Nemeonicas*, p. 2). Μοὶ ἐπὶ τῇ ἐκείνῃ, ὅτι ὁ Πλίνιος ἀντὶ *bigae* ἔγραψεν ἴσως ἑλληνικὴν τινα λέξιν, ἣν οἱ ἀντιγραφεῖς δὲν ἐνόησαν, τὴν λέξιν « πτυχίον ». Γινώσκωμεν δηλαδὴ ἐκ τινος χωρίου Ἀντιγόνου τοῦ Καρυστίου παρὰ Ζηροβίῳ (παράβαλε *Gronovius T. IX. Antiquit. Graec. Praef. p. 7*), ὅτι οἱ ἀρχαῖοι τεχνῖται δὲν ἔθετον τὸ ὄνομα αὐτῶν πάντοτε ἐπ' αὐτῶν τῶν ἔργων αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἰδιαίτερον περικειμένην, προσκολλημένην εἰς τὰς εἰκόνας ἢ τὰ ἀγάλματα. Τοιοῦτο δὲν ἐπετίθει καὶ ὁ Φιλοχάρης τὴν ἐκείνην « πτυχίον ». Τῆς ἑλληνικῆς ταύτης λέξεως ἡ ἐρμηνεία διὰ τῆς γλώσσης *tabula*, *tabella* εὐρέθη ἴσως ἐν χειρογράφῳ τινί, καὶ τὸ *tabula* συμπεριελήφθη τέλος εἰς τὸ κείμενον.

Τὸ πτυχίον μετετράπη εἰς *bigae*, καὶ οὕτω προέκυψε τὸ *tabula bigae*. Οὐδὲν ἀρμόζει κάλλιον πρὸς τὸ ἐπόμενον, ἢ τοῦτο τὸ πτυχίον. Διότι τὸ ἐπόμενον τοῦτο ἦτο γεγραμμένον ἐπὶ τοῦ πτυχίου. Ὅποτε τὸ ὅλον χωρίον ἔπρεπε ν' ἀναγνωσθῇ οὕτω: *cujus supra caput πτυχίον dependet, quo Nicias scripsit se inussisse*. Ἀλλ' ἡ διόρθωσις αὕτη ὁμολογῶ εἶνε ὀλίγον τολμηρά. Καὶ μήπως δύναται τις καὶ νὰ διορθώσῃ, πᾶν ὅ,τι δύναται ν' ἀποδείξῃ νεοθενμένον; Ἀρκοῦμαι κατορθώσας ἐνταῦθα τὸ τελευταῖον, καὶ ἀφίνω τὸ πρῶτον εἰς δεξιωτέραν χεῖρα. Ἀλλ' ἐπανερχομαι εἰς τὸ προκείμενον· ἂν λοιπὸν ὁ Πλίνιος ὁμιλῇ περὶ μᾶς μόνον εἰκόνας τοῦ Νικίου, ἥς ἡ ἐπιγραφὴ ἦτο συντεταγμένη ἐν ἀορίστῳ, ἡ δὲ δευτέρα εἰκὼν τοῦ εἵδους τούτου εἶνε ἡ ἄνω μνημονομένη τοῦ Ἀνσίππου (Ἐλασίππου) ποία εἶνε τότε ἡ τρίτη; Ἄν ἡδυγάμην νὰ εὗρω αὐτὴν παρ' ἄλλῳ τινί τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἢ

παρὰ Πλινίῳ, δὲν θὰ ἤμην εἰς τόσῃν ἀμνησίαν. Ἐν τούτοις πρέπει νὰ εὐρεθῇ αὕτη παρὰ Πλινίῳ, καὶ ἐπαναλαμβάνω: παρ' αὐτῷ δὲν δύναμαι νὰ εὕρω αὐτήν.

ΚΜ'

203. *Geschichte der Kunst Th. II. S. 394.*

204. Βαθὺς γνώστης τῶν ἀρχαίων μνημείων καὶ ἐπιμελὴς συλλέκτης αὐτῶν (1691—1757).

205. *Cap. I.*

206. Οὕτω λέγει ὁ Στάτιος (*Thebaid. lib. VI. v. 863*) *obnixa pectora*.

τ' ἀντεριδόμενα στήθη αὐτοὶ διασποῦν μανιώδεις

— — — — *rumpunt obnixa furentes*

pectora,

ὅπερ ὁ ἀρχαῖος σχολιαστὴς *des Barths* ἐξηγεῖ διὰ τοῦ *summa vi contra nitentia*. Οὕτω λέγει ὁ Ὁβίδιος (*Halieut. v. 11*) *obnixa fronte* περὶ τοῦ σκάρου ὅστις ὄχι διὰ τῆς κεφαλῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς οὐρᾶς ἀγωνίζεται νὰ διασπᾷ τὸν κύρτον:

πρὸς τὰς τοῦ κύρτου πλευρὰς δὲν ~~τοῦ κύρτου~~ ~~τοῦ κύρτου~~ νὰ ἐπιδράμῃ.

Non audet radiis obnixa occurrere fronte.

ΚΘ'

207. Περὶ Ὑψους, τμήμα ιδ. Ἐκδ. *T. Fabri p. 36, 39.*

208. *De Pictura Vet. lib I. cap. 4. p. 33.*

209. *Von der Nachahmung der griech. Werke. S. 23.*

210. Τμήμα β'. Θεόδωρος ὁ Γαδαρεύς, διδάξας τὴν ὀητορικὴν ἐν τῇ Σχολῇ τῆς Ῥόδου, ὡς χρηματίας διδάσκαλος τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου ἢ περὶ τούτου δὲ κρῖσις αὐτοῦ ὃν ὠνόμασε «πηλὸν αἵματι πεφνυμένον», κατέστη περιφημος.

Σ. τ. Μ.

211 *Geschichte der Kunst Th. I. S. 136.*

212. Ψευδο-Ἡροδότου Βίος Ὀμήρου σελ. 756 ἔκδ. *Wessel.*

213. *Geschichte der Kunst Th. I S. 176 Plinius lib. XXXV. sect. 36.* Ἀθήναιος. Βιβλ. 12. σελ. 543.

214. *Geschichte der Kunst Th. II. S. 353. Plinius, lib. XXXVI. sect. 4. p. 729. l. 17.*

215. *Geschichte d. Kunst Th. II. S. 328.* «Ἐδίδαξε τὴν Ἀντιγόνην τὴν πρώτην αὐτοῦ τραγωδίαν, τὸ τρίτον ἔτος τῆς ἐβδομηκοστῆς ἐβδόμης Ὀλυμπιάδος». Ὁ χρόνος εἶνε περίπου ὁρθός, ἀλλ' ὅτι ἡ πρώτη αὐτοῦ τραγωδία ἦτο ἡ Ἀντιγόνη, τοῦτο δὲν εἶναι παντάπασιν ὀρθόν. Ἀλλ' οὐδ' ὁ Σαμωνήλ *Petit*, ὃν ὁ κ. Βίγκελμανν ἀναφέρει ἐν τῇ σημειώσει, εἶπε τοῦτο, ἀλλὰ ὀρθῶς ἔταξε τὴν Ἀντιγόνην εἰς τὸ τρίτον ἔτος τῆς ὀγδοηκοστῆς τετάρτης Ὀλυμπιάδος. Τὸ ἐπόμενον τούτου ἔτος ὁ Σοφοκλῆς ἐπλευσε μετὰ τοῦ Περικλέους εἰς Σάμον, καὶ τὸ ἔτος τῆς ἐκστρατείας ταύτης δύναται ἀσφαλῶς νὰ ὀρισθῇ. Ἐν τῷ ὑπ' ἐμοῦ γραφέντι βίῳ τοῦ Σοφοκλέους ἀποδεικνύω ἐκ τῆς παραβολῆς πρὸς τι χωρίον τοῦ νεωτέρου Πλινίου, ὅτι ἡ πρώτη τραγωδία τοῦ ποιητοῦ τούτου ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Τριπτόλεμος. Ὁ Πλίνιος δηλονότι ὁμλεῖ (*Libr. XVIII. sect. 12. p. 107. Edit. Hard.*) περὶ τῆς διαφόρου ποιότητος τοῦ σίτου τῆς εἰς διαφόρους χώρας, καὶ καταλήγει οὕτω: *Haec fuere sententiae, Alexandro magno regnante cum clarissima fuit Graecia, aliquando vero terrarum pars potentissima; ita tamen ut ante mortem ejus annis fere CXLV Sophocles poeta in fabula Triptolemo frumentum Italicum ante cuncta laudaverit, ad verbum translata sententia:*

Et forfunatam Italiam frumento canere candido.

(Αὗται ὑπῆρξαν αἱ γνώμαι ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἦτο ἐνδοξοτάτη, καὶ πανίσχυρος κατὰ τὴν οἰκουμένην· ἀλλ', ἑκατὸν καὶ τεσσαράκοντα καὶ πέντε περίπου ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ Σοφοκλῆς ὁ ποιητής, ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Τριπτολέμου, ἐπῆνεσε πρὸ παντὸς τὸν Ἰταλικὸν σῖτον διὰ τῆς ἐξῆς κατὰ λέξιν μεταφερομένης ὁρήσεως:

τὴν γῆν τῆς Ἰταλίας τὴν εὐδαίμονα

διὰ τὸν σῖτον τὸν λευκὸν τῆς ἑσπάλαν.

Καὶ δὲν πρόκειται μὲν ἐνταῦθα ὀρθῶς περὶ τῆς πρώτης τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους, ἀλλ' ἡ ἐποχὴ αὐτῆς, ἣν ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ

Σχολιαστής καὶ τὸ Πάριον χρονικὸν ἐμφάνως εἰς τὴν 78 Ὀλυμπιάδα τάσσουνσι, συμφωνεῖ μετὰ τοῦ χρόνου, εἰς ὃν ὁ Πλίνιος ἀνάγει τὸν Τριπτόλεμον τόσον ἀκριβῶς, ὥστε ἀσφαλῶς δύναται τις νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Τριπτόλεμον τοῦτον εἰς τὴν πρώτην τραγωδίαν τοῦ Σοφοκλέους. Ὁ ὑπολογισμὸς εἶνε εὐκόλος. Ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέθανεν εἰς τὴν 114 Ὀλυμπιάδα 145 ἔτη ἰσοδυναμοῦσι πρὸς 36 Ὀλυμπιάδας καὶ ἐν ἔτος ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἀφαιρούμενος ἀπὸ τοῦ πρώτου, ἀποφέρει τὸν ἀριθμὸν 77. Πίπτει λοιπὸν ὁ Τριπτόλεμος τοῦ Σοφοκλέους εἰς τὴν 77 Ὀλυμπιάδα, καὶ ἐπειδὴ εἰς τὴν Ὀλυμπιάδα ταύτην, καὶ δὴ, ὡς ἀποδεικνύω, εἰς τὸ τελευταῖον ἔτος ταύτης, συμπίπτει καὶ ἡ πρώτη αὐτοῦ τραγωδία, οὗτω τεκμαίρεται τις φρονικώτατα, ὅτι ἀμφοτέραι αἱ τραγωδίαί εἶνε μία. Ἀποδεικνύω συγχρόνως ἐκεῖ, ὅτι ὁ Petit ἠδύνατο νὰ παραλείψῃ ὁλόκληρον τὸ ἥμισυ τοῦ κεφαλαίου τῶν *Miscellaneous XVIII. lib. III.* αὐτὸ τοῦτο, ὅπερ ὁ κ. Βέγκελμαν ἀναφέρει. Οὐδεμία δὲ ἀνάγκη ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Πλουτάρχου, ὅπερ ὁ Petit θέλει νὰ διορθώσῃ; τὸ «Ἀρχῶν Ἀφεψίων» νὰ μετατραπῇ εἰς «Δημοτίων» ἢ «Ἀνεψιός».

Ἄν ἐκ τοῦ τρίτου ἔτους τῆς 77 Ὀλυμπιάδος μετέβαiven εἰς τὸ τέταρτον ἔτος ταύτης θὰ εὗρισκεν, ὅτι ὁ **ἈΚΑΔΗΜΙΑ** ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἐπίσης συγχρόνως, ἢ ἢ μὴ συγχρότερον Ἀφεψίων, ἢ Φαίδων. Φαίδωνα ὀνομάζει αὐτὸν Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (XI. 63), Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς (IX, 18) καὶ ὁ Ἀνώνυμος ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν Ὀλυμπιάδων. Ἀφεψίωνα τοῦναντίον ὀνομάζει αὐτὸν τὸ Πάριον χρονικὸν (*Marm. Par. ep. 56*), ὁ Ἀπολλόδωρος, καὶ ὁ ἀναφέρων αὐτόν, Διογένης ὁ Λαέρτιος (Βιβλ. Β'. 44). Ὁ Πλούταρχος ὁμοῦς ὀνομάζει αὐτὸν ἐν μὲν τῷ βίῳ τοῦ Θησέως (36) Φαίδωνα, ἐν δὲ τῷ βίῳ τοῦ Κίμωνος (8) Ἀφεψίωνα. Εἶνε λοιπὸν πιθανόν, ὡς ὁ Παλμέριος υποθέτει, *Aphepsionem et Phaedonem Archontas fuisse eponymos; scilicet uno in magistratu mortuo, suffectus fuit alter.* (ὅτι ὁ Ἀφεψίων καὶ ὁ Φαίδων ὑπῆρξαν ἐπώνυμοι ἄρχοντες, τοῦ ἐνὸς δηλαδὴ θνήσκοντος ἐν τῇ ἀρχῇ, ἐπικαθίστατο ὁ ἕτερος (*Exercit. p. 452*).

Ἐπὶ τῇ ἐνκαίρῳ ταύτῃ ὑπερθυμίζω, ὅτι ὁ κ. Βέγκελμαν, ἤδη ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ συγγραφῇ περὶ τῆς μιμήσεως τῶν ἑλληνικῶν καλλιτε-

χημάτων ἔγραψεν ἀνακρίβειάν τινα περὶ τοῦ Σοφοκλέους. «Οἱ κάλλιστοι νεανίαὶ ἐχόρευον γυμνοὶ ἐν τῷ θεάτρῳ, καὶ ὁ Σοφοκλῆς, ὁ μέγας Σοφοκλῆς, ἦτο ὁ πρῶτος, ὅστις εἰς τὴν νεότητά αὐτοῦ παρέσχε τὸ θέαμα τοῦτο εἰς τοὺς ἑαυτοῦ συμπολίτας». Οὐδέποτε ὁ Σοφοκλῆς ἐχόρευσε γυμνὸς ἐν τῷ θεάτρῳ ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι νίκην περὶ τὰ Τρόπαια, καὶ τοῦτο κατὰ τινες μόνον γυμνός, κατ' ἄλλους δὲ ἐνδεδυμένος. (Ἀθῆν. Βιβλ. Α. σ. 20.) Ὁ Σοφοκλῆς δηλονότι ἦτο μεταξὺ τῶν παίδων, οὓς χάριν ἀσφαλείας μετέφερον εἰς Σαλαμῖνα· ἐνταῦθα δὲ ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης ἠδδόκησεν ἡ τραγικὴ Μοῦσα νὰ συναθροίσῃ καὶ τοὺς τρεῖς ἐνδοσυνμένους αὐτῆς ἐν συμβολικῇ κλίμακι· ὁ τολμηρὸς Αἰσχύλος συνέδραμεν εἰς τὴν νίκην· ὁ ἡβὼν Σοφοκλῆς ἐχόρευσε περὶ τὰ Τρόπαια, ὁ δὲ Εὐριπίδης ἐγεννήθη τὴν αὐτὴν ἡμέραν τῆς νίκης ἐπὶ τῆς εὐδαίμονος νήσου.

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000028032